

پښتو متون سمېدل غواړي

(لومړۍ ټوک)

ليکنه، خپرنه او ژباړه

د محمد معصوم هوتک

Ketabton.com

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

* پښتو متون سمېدل غواړي

* لیکنه، خپرنه او ژباړه: محمد معصوم هوتک

* مهمتم: مطیع الله روھیال

* خپروونکی: علامه رشاد خپرندویه ټولنه

* کندهار - افغانستان

* تلیفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱

* ایمیل: mrohyal@yahoo.com

* کمپوز او ډیزاین: روھیال کمپیوټر اداره

* لومړۍ چاپ: ۱۳۹۰ ش - ۲۰۱۲ ع

* کچه: ۵۰/۱۳ x ۲۱ سانتي متره

* چاپ شمېر: زر ټوکه

* دمخونو شمېر: ۳۴۴

* دخپرونو لړ: ۵۴

اهداء

د حضرت مولانا ابوالوفاء افغاني درانه نامه ته!

م. هوتک

د خپروونکي يادښت

په افغانستان کي د پښتو متونو د چاپ او خپرولو لړۍ د کندهار او علامه حبيبي د نامه سره تړلې ده. لوی استاد علامه حبيبي رحمۃ اللہ علیہ په ۱۳۱۷ش کال له کندهاره څخه د پښتو ژبي د پلار خوشحال خان خټک مرغلي خپري کړې. په ۱۳۱۸ کي د خوشحال خان د زوی عبدالقادر خان خټک د پوهان چاپ او خپور کړ.

دا په افغانستان کي د پښتو متونو د چاپ پيل وو. له پيله تر اوسه په لسونو متون ترتيب سوي، چاپ سوي او خپاره سوي دي. خو له هماغه وخته بيا تر نن ورځي پوري ټول خپاره سوي متون د متن څېړني له اړخه کمي و کاستي لري. دغه ډول ستونزي او مشکلات د نورو ژبو په خپرو سوو متونو کي هم موجود دي خو که د کميت او کيفيت له زاويې ورته وکتله سي نو د پښتو په تناسب ئې ستونزي لږ دي. د يوه متن د تصحيح، نقل او ترتيب په وخت کي که متن څېړونکی له دقت او احتياط څخه کار واخلي، دغه دقت او احتياط کېدای سي د پښتو متونو په باب ټولي هغه ستونزي چي له بې احتياطي او عجلې او شخصي سليقو څخه ورپېښې دي رالږ کړي.

که د يوه زاړه متن د انتقال، ترتيب، تصحيح او مقاييسې پروسه له شخصي سلېقي و نه ژغورله سي کېدای سي زموږ د ژبي متون د ليکدودي، لهجوي او سليقيو گډوډيو ښکار سي. د يوه متن څېړونکي له پاره لازمه او ضروري ده چي د يوې زړې قلمي نسخې د ترتيب او چاپ ته د آماده کولو په وخت کي د هغې د

ليکوال د لهجې او ليکدود پوره درناوی وکړي او متن د يوه امانت په ډول تر خپله خښتنه ورسوي.

د پښتو ژبي تکړه محقق او ليکوال استاد محمد معصوم هوتک له ډېري مودې راهيسې د پښتو پر متونو کار کړی دی. دغه حاضر کتاب د دوی د اوږدو او مشرو تحقيقاتو نتيجه ده، چي د متن پوهني او متن خپرنې په اړخ کي د پښتو آثارو پر کوټه وړ اضافه کېږي.

د استاد هوتک صاحب دغه اثر په دوو برخو او اوو خپرکو کي ليکل سوی دی، لومړۍ برخه چي څلور خپرکي لري د متن، متني نقاد، خطي نسخې، متن خپرنې اصولو او روشونو، د ژبپوه ستونزي او د متن پوه مسؤليتونو او بالاخره په پښتو متونو کي د پرتو ستونزو، لاسوهنو او تېروتنو د تحقيق او پلټني له پاره ځانگړې سوې ده.

ورپسې دوهمه برخه شرو کېږي. دوهمه برخه درې خپرکي لري. لومړی خپرکی ئې د هغو متونو د معرفۍ، پېژندنې او کره کتنې له پاره خاص سوی دی چي د مستشرقينو په لاس تهيه سوي او خپاره سوي دي. په راتلونکو دوو نورو خپرکو کي هغه متون د کره کتنې له زاويې څخه خپرل سوي دي چي په افغانستان کي تر ۱۳۵۲ش کال مخکي او وروسته چاپ سوي دي. په دواړو خپرکو کي د څلوېښت متنه نقد سوي او د هر متن ښېگڼې او بدگڼې د متني اصولو او روشونو له مخي خپرل سوي او سپړل سوي دي.

دغه خپرنه د يوه کتاب په شکل د دغي لويي او اکاډيمیکي علمي پروژې لومړی ټوک دی، چي دوهم او دريم ټوکونه به ئې انشاء الله وروسته خپاره سي. دغه اثر د خپلي علمي محتوی له رويه په پښتو ژبه کي لومړی کتاب دی چي په دې برخه کي ليکل کېږي، تر دې مخکي په دغه شکل او دغه کميت و کيفيت د متونو په باب خپرنه او تحقيق نه وو سوی، دا پر پښتو ژبه د استاد هوتک صاحب هغه پېرزوينه ده چي تر اوسه چانه وه پرکړې. که د پښتو ژبي متن خپرونکي او متن پوهان راتلونکي متون داسي ترتيب او تهيه کړي لکه په دغه اثر کي چي ئې

لارښوونه سوې ده، زه باوري يم چي زموږ د ژبي متون به له ډېرو هغو ستونزو څخه نجات ومومي چي استاد ئې د لارښوونو پېرزوينه راباندي کړې ده.

که د دغه اثر په مرسته د پوهنتونونو د محصلينو له پاره د پښتو متونو ليکچرنوټونه تهيه او جوړ سي زه په پوره يقين سره ويلاى سم، چي زموږ راتلونکي متن څېړونکي او متني نقادان به له هماغه پيله د متونو په اړخ کي ستونزو او مشکلاتو ته متوجه سوي وي او هغه لار به ئې پرې ايښې وي چي د مکې پر ترکستان ته ځي*.

استاد هوتک صاحب ته مخکي له مخکي د دغه اثر د چاپ مبارکي وایم او د لويه خدايه دوی ته د اوږده او صحتمند ژوند خواست کوم.

مطیع الله ورهیل
د علامه رشاد څېړندويه ټولني مشر
نوی ښار – کندهار

* د کندهار پوهنتون تکړه استاد څېړندوی شېرشاه رشاد د تعلیم او تربیې د پوهنځي د محصلینو له پاره د متونو د لیکچرنوټ په تهیه کولو کي د دغه اثر له موادو څخه استفاده کړې ده، زه د دوی دغه اقدام د افغانستان د پوهنتونو په سطحه د یوه ښه پیل پیلامه بولم او خدای دي وکي چي زموږ د پوهنتونونو محترم استادان د دوی پر پله پل کښېږدي او د لیکچرنوټونو په تهیه کولو کي د داسي موادو څخه کار واخلي چي د محصلینو درد ته د پټۍ کار وکي.

فهرست

- ۱. پر (پښتو متون سمېدل غواړي) علمي پروژه ۱۴
- ۲. سريزه ۲۵

لومړۍ برخه

لومړۍ څپرکۍ

- ۳. متون ۳۰
- ۴. متني نقاد څوک دی؟ ۳۱
- ۵. خطي نسخې د متونو د اصلي منابعو په توګه ۳۴
- ۶. خطي نسخه څه ته وايي؟ ۳۴
- ۷. متون د خپل عصر ژبه تمثیلوي ۳۵
- ۸. متون د زرو لغاتو ذخیره لري ۳۷
- ۹. متون د خپل عصر لیکدود رانښيي ۳۷

دوهم څپرکۍ

- ۱۰. د متن څېړنې اصول او روشونه ۳۹
- ۱۱. د متونو د تصحيح اصول ۳۹

۴۰	 ۱۲. ډاکټر صلاح الدين المنجد څوک وو؟
۴۳	 ۱۳. د نسخو راغونډول او اوډل
۴۶	 ۱۴. د متن څېړنه
۴۶	 ۱۵. د څېړنې هدف او روشونه ئې
۵۰	 ۱۶. ليکدود
۵۲	 ۱۷. د لنډيز نڅېني
۵۴	 ۱۸. د اعراب شکل
۵۴	 ۱۹. سرليکونه (عنوانونه)
۵۵	 ۲۰. د متن وېش او نومره ايښوونه ئې
۵۵	 ۲۱. ټکي، فاصلې او اشارې
۵۶	 ۲۲. قوسونه، کرښکي او نڅېني
۵۷	 ۲۳. لمن ليکونه (حاشيې)
۵۹	 ۲۴. اجازات او سماعات
۶۰	 ۲۵. فهرستونه
۶۲	 ۲۶. د سريزي کښلو روش
۶۲	 ۲۷. په سريزه کي بايد درې مطلبه شامل وي
۶۳	 ۲۸. د نسخې د معرفي له پاره بايد دغه لاندې لارښوونې
۶۵	 ۲۹. د مآخذو فهرست

دریم څپرکی

۶۶	 ۳۰. د متونو په مسخه کېدلو کي د پيوريزم اغېزه
۱۲۲	 ۳۱. د ژبپوه ستونزې او د متپوه مسئوليټونه
۱۲۲	 ۳۲. پر خطي نسخو باندې د اعتبار ستونزه

۱۰
څلرم څپرکی

۳۳.	په پښتو متونو کې پرته ستونزې	۱۲۹
۳۴.	تېروتنې - لاسوهنې	۱۲۹
۳۵.	تېروتنې	۱۲۹
۳۶.	د پښتو الفبې نیمگړتیا	۱۳۰
۳۷.	د لیکدود عدم تجانس	۱۳۱
۳۸.	الف: ارادي	۱۴۲
۳۹.	ب: غیر ارادي	۱۴۳
۴۰.	لاسوهنې	۱۴۴
۴۱.	په متن کې لاسوهنه (مداخله) څه ته وايي؟	۱۴۴
۴۲.	لاسوهنې د چال له لاسه پېښېږي او ولې پېښېږي؟	۱۴۶
۴۳.	الف: ناسخان، کاتبان او د متن ترتیبوونکي د خپلي	۱۴۷
۴۴.	ب: د متن لیکونکي او برابر وونکي د شخصي	۱۴۹
۴۵.	ج - د چاپي متونو برابر وونکي	۱۵۰
۴۶.	د - د مادي گټې په خاطر د نسخې زړول	۱۵۰
۴۷.	ه: د کتابت او تالیف د نېټو سره گډول	۱۵۱
۴۸.	ز: د خطي نسخو ناسمه لوستنه	۱۵۲
۴۹.	زموږ زیاتره متون د سرکاري	۱۵۴
۵۰.	ط: تعجیل	۱۵۴
۵۱.	ي - او په پای کې باید ووايم	۱۵۴

دوهمه برخه

لومړۍ خپرکۍ

- ۵۲. پښتو متون د متن څېړنې په روڼا کي ۱۵۶
- ۵۳. د ختيځ پوهانو په لاس تهيه سوي متون ۱۵۶
- ۵۴. برنارد دورن او (کريستماتي) ئې ۱۵۶
- ۵۵. هنري جورج راورتي او (گلشن روه) ئې ۱۶۴
- ۵۶. دارمسستراو (د پښتونخوا د شعرهارو بهار) ئې ۱۶۶
- ۵۷. پادري هيوز او (کلید افغاني) ئې ۱۶۸
- ۵۸. هنري بيليو او (دېوان خوشحال خان) ئې ۱۷۴

دوهم خپرکۍ

- ۵۹. پښتو متون د متن څېړنې په روڼا کي ۱۷۶
- ۶۰. تر ۱۳۵۲ کال وړاندي چاپ سوي متون (افغانستان) ... ۱۷۶
- ۶۱. د خوشحال خان خټک مرغلري ۱۷۶
- ۶۲. د عبدالقادر خان خټک دېوان ۱۸۰
- ۶۳. لوی احمد شاه بابا ۱۸۳
- ۶۴. پټه خزانه ۱۸۶
- ۶۵. د پير محمد کاکړ دېوان ۱۸۸
- ۶۶. د رحمان بابا دېوان ۱۹۷
- ۶۷. د کاظم شيدا دېوان ۲۰۱

۶۸.	د عبدالحمید دېوان.....	۲۰۹
۶۹.	د شمس الدین کاکړ دېوان.....	۲۱۵
۷۰.	پښتو عروض.....	۲۱۶
۷۱.	دستارنامه.....	۲۱۷
۷۲.	طب نامه.....	۲۲۱
۷۳.	د خوشحال رباعیات.....	۲۲۶
۷۴.	د حنان بارکزي دېوان.....	۲۳۰

دریم خپرکی

۷۵.	تر ۱۳۵۲ش کال وروسته چاپي متون (افغانستان).....	۲۳۲
۷۶.	د دولت لوانې دېوان.....	۲۳۲
۷۷.	د میرزا خان انصاري دېوان.....	۲۳۸
۷۸.	معرفه الافغاني.....	۲۴۰
۷۹.	د علم رساله.....	۲۴۴
۸۰.	د رحمان بابا دېوان.....	۲۴۵
۸۱.	د قلندر دېوان.....	۲۴۵
۸۲.	یا قوت السیر.....	۲۴۹
۸۳.	لیلې او مجنون د سکندر خټک.....	۲۵۴
۸۴.	د صدیق دېوان.....	۲۵۶
۸۵.	سواتنامه.....	۲۵۹
۸۶.	د خوشحال کلیات لومړی ټوک.....	۲۶۱
۸۷.	د کامگار خټک دېوان.....	۲۷۳
۸۸.	د رحمت داوي لیلی او مجنون.....	۲۷۸
۸۹.	د حاجي جمعه بارکزي دېوان.....	۲۸۰

۲۸۴	 د حبيب الله دېوان	۹۰.
۲۹۱	 تذكرة الاولياء	۹۱.
۲۹۲	 د عبد الحميد مومند دېوان	۹۲.
۲۹۵	 د سکندر شمایلنامه او پندنامه	۹۳.
۳۰۵	 د ملا لتار دېوان	۹۴.
۳۱۰	 د عبد القادر خټک دېوان	۹۵.
۳۱۲	 د احمد شاه بابا د دېوان غورچاڼي	۹۶.
۳۱۴	 خلاصة المريدين	۹۷.
۳۱۷	 خير البيان	۹۸.
۳۱۹	 اسماء الحسنی	۹۹.
۳۲۱	 فوايد فقير الله	۱۰۰.
۳۲۳	 فراقنامه	۱۰۱.
۳۲۵	 د يونس خيبري دېوان	۱۰۲.
۳۳۳	 اخلاقنامه	۱۰۳.
۳۳۹	 د ليکوال چاپ او ناچاپ آثار	۱۰۴.

پر

(پښتو متون سمېدل غواړي)

علمي پروژې باندې یوه لنډه کتنه

پوهنوال دوکتور عبدالخالق رشید

پیل:

د هندوستان په مغلي دربار کې د فارسي ژبې د مداح شاعر کلیم دغه
فی البدیهه رباعي تر ډېرو پورې له شاه تر گدا د ټولو په خولو کې وه، چې:

این مژۀ فتح از پی هم زیبا بود

این کیف دو بالا چه نشاط افزا بود

از کشتن دریا سړی را هم رفت

گویا سراو حباب این دریا بود *

* خان جهان لودي اصلي نوم پیرا و، هغه نوميالی سردار چې جهانگیر او نور جهان او نورو درباریانو به ده ته د تره او کاکا په سترگو کتل، له شاه جهان سره یې ستونزه پيدا شوه او خبره مخامخ جگړې ته ورسېده او د پښتنو یو پراخ مقاومت د ده او دریا خان په مشرۍ پیل شو خو پای د هندوستان په جنوب کې د خان جهان او دریا خان د پوځونو په ماته او د دغو دواړو سردارانو په مړینه شو. کله چې د دوی سرونه دربار ته راوړل پر همدغه مهال درباري مداح شاعر کلیم همدغه رباعي ویلې ده.

کله چې دغه څلوريځه يو څوک لولي کېدای شي ووايي چې په دغه کې نو څه کمال او جمال نغښتی دی، شاعر دی، يو خيال ئې کړی، يو دریا او حباب ئې انځور کړی او يوه شېبه ئې خوشاله پرې تېره کړې ده، خو دا چې مغلو شهزادگانو او نورو چارواکو دا څلوريځه ولي تر ډېرو پورې په خپلو کې سره زمزمه کوله، دوی هغې ته د مغلو په وړاندې د پښتنو د مقاومت د تاريخ د يوې روڼې پاڼې په سترگو کتل او يو څه ئې داسې پکې ليدل چې بايد له يوه نسله ئې بل ته د عبرت په توگه ولېږدوي، ځکه نو دغو څلورو نيم بيتيو د يوه منظوم متن په توگه له ځان سره د وخت د تاريخ يوه خورا حساسه او تاريخی واقعه درلوده. د همداسي متني غوټو د پرانيستلو په موخه په کره کتنه کې يوه څانگه کار کوي چې هغه د متني کره کتنې په نامه سره يادېږي او د ادبي کره کتنې په علم کې تر ټولو مهمه پوهه او د ادبي متنونو د سمولو په برخه کې اړينه څانگه منل شوې ده.

څلوريځه خو يوه يادونه وه، خو زه غواړم چې د هغې په بدرکه تاسې په دغه اړه د يوې متني څېړنې، يوه ادبي اثر په لور چې هغه (پښتو متون سمېدل غواړي) لارښوونه کړم او د دغه مهم اثر د اهميت او ضرورت هغه نادره سيمې ستاسي درنو لوستونکو په مخ کې په لنډه توگه پرانيزم چې دغه کتاب پر ليکل شوی او طرحه شوی دی. د نړۍ په ادب او کره کتنه کې نن سبا په دغه برخه (متني تنقيد) کې د بېلابېلو پوهانو او اکاډيمیکو موسسو له خوا ډېر زيات کار شوی او د ادبي ميراثونو د خوندي ساتلو لپاره ئې د څېړنو دغه ډول په تېره بيا د کلاسيکو آثارو او نادرو نسخو د پېژندنې او معرفۍ په برخه کې ډېر مهم منلی او ارزولی دی. ادب پوهان په ادبي نقد يا کره کتنه کې يو نومونه (اصطلاح) کاروي چې هغې ته د کره کتنې يا کره کولو متني ډول يا (Textual Criticism) وايي، متني کره کتنه د کره

کتنې تر ټولو مهمه، د پاملرنې وړ او په ډېرو وختو کې گرانه او سرخوږوونکې برخه ده چې دنده ئې د متونو کره کول او سره کول دي. متني کره کتنه په هندي ادبي بهير کې هم د پاملرنې وړ څپرکی دی. په سانسکریت او هندي ژبه کې ميماسا (mimasa) ورته وايي چې له (nirukta) يا ايتمولوژۍ سره په رابطه کې د سانسکریت ژبي او ادبياتو په څېړنه او شننه کې له پخوا تر ننه د اهميت وړ څپرکی وو، ځکه چې په هندي او سانسکریت کې د کلاسيکو آثارو چې سپړی ئې په شمېر او د نسخو په تنوع کې د خلکو په وينا لېونی کېږي دا يواځنۍ پوهه ده چې هندي پوهانو د هغې په مرسته د کلاسيکو آثارو د زرگونو نسخو له منځه يوه را ايستلې او يو انتقادي متن ئې ترې برابر کړی دی.

په اوسنی عصر کې هم چې د نړۍ په ادبياتو کې د پرتليزو ادبياتو څېړنه او مطالعه د يوه علمي مضمون په توگه د نړۍ په علمي موسسو او پوهنتونونو کې اهميت تر لاسه کړی يو اړخ ئې د متنپوهنې او متني کره کتنې تر سيوري او څپرکي لاندې په خورا چټکۍ سره د ودې په لور روان دی. د متني کره کتنې تر ټولو په زړه پورې تعريف په ويکيپيډيا کې داسې کښل شوی دی:

The ultimate objective of the textual critic's work is the production of a "critical edition" containing a text most closely approximating the original.

مانا دا چې د متني کره کتنې مطلق غرض او موخه دا ده چې له بېلابېلو متنونو څخه يو انتقادي متن هغه چې اصلي اثر او يا نسخې ته ډېر نژدې ايجاد شوی او ليکل شوی وي وڅېړي. د همدغې اړتيا او ضرورت له مخې هوتک صاحب هم پښتو ته يو غنيمت اثر ور ډالی کړی چې په لنډه توگه ئې يو لړ ښېگڼې په دغه پيل کې له درنو لوستونکو سره شريکوم:

د دغه اثر په اړه:

(پښتو متون سمېدل غواړي) د هغه درانه اثر نوم دی، چې د پښتو ژبې نوميالی څېړونکی او مسلکي لیکوال ښاغلی محمد معصوم هوتک ئې د خپلو اوږدو څېړنو او اوږدو کالونو زیار په ترڅ کې زموږ په واک کې راکوي چې دا دی لومړی ټوک ئې زموږ مخې ته پروت دی. د اثر موضوع یوه نوې او نوښتي موضوع ده چې د پخوا په نسبت په نوي لید او نوي میتود سره کار او کتنه پرې شوې ده. کتاب په یوه لنډه مقدمه پیل شوی چې لیکوال په هغې کې د خپل کار اهمیت او انگیزه په ډاگه کړې او د دغې اوږدې او ګټورې پروژې ادبي رسالت ئې په خپلو جامعو الفاظو کې په ډاگه کړی دی لکه چې لیکي: "موږ باید هڅه وکړو چې د اولنیو ادیبانو میراث د لرغونو تاریخي آثارو په شان وساتو او داسې ونه کړو چې هغه له خپلو سلیقو سره سم وتوبو او بدلون پکښې راولو. که مو دا کار وکړ، گویا اصل اثر مو له منځه یووړ" (د لیکوال مقدمه).

په لومړي څپر کې هوتک صاحب د متونو، متن او متني کره کتنې په اړه یوه ژوره علمي څېړنه د لوستونکو په وړاندې ږدي چې هغه د نوې ادبپوهنې او کره کتنې په پراخ علمي ډگر کې یو ژوندی او مهم تیوريکي بحث دی. لیکوال په دغه بحث کې پر متني نقد باندې لومړی په نړیوال او بیا په پښتو ادب کې د هغې پر څرک باندې په مفصله توګه غږېدلی دی، په نړیوال ادب کې ئې د متني کره کتنې پر روان بهیر، ارزښت او د دغې پوهنې پر اهمیت، له هغې سره اړوند د ادبي – قلمي آثارو په باریکښو او تاریخي لرلید باندې علمي کتنه کړې ده، چې بې شکه له لوستونکي سره د متني کره کتنې د پوهې او لارښوونې په برخه کې ښه مرسته کولای شي، په زړه پورې مشوره او معلومات ئې په دغه برخه کې خپل لوستونکي ته دا دي:

"د متن پر ژبه باندې تسلط درلودل.

د متن د ژبې د تاریخي تحول او تطور په باب معلومات درلودل.

د متن له ژبې سره د نورو تړلو ژبو پوهنه درلودل.

د مؤلف په باب معلومات درلودل.

د مؤلف د عصر د تاریخي وادبي جریاناتو په باب علم درلودل.

د مؤلف د نورو آثارو په باب، که موجود وي مطالعه درلودل."

په دویم څپرکي کې د بحث موضوع په پښتو متونو کې پرتې ستونزې دي، په دغه برخه کې لیکوال په خورا دقت او ځیرکۍ سره پر ادبي او متني تېروتنو، په پښتو ژبې کې د الفبا پرستونزه، د لیک دود لویه گډوډۍ چې په ادبي لحاظ د زیاتو توپیرونو او گډوډیو لامل شوی، لاسوهنې او په خپل سر په ادبي په تېره بیا کلاسیکو متونو او یا د هغو په چاپولو کې د بې ځایه لاسوهنو پر ستونزو باندې علمي رڼا اچول شوې ده، په دغه برخه کې ئې په عملي توگه هغه ستونزې په گوته کړې چې پښتانه څېړونکي څه پخوا او څه هم په اوسني وخت کې ورسره مخامخ دي. په دغه ترڅ کې د کاتبانو تېروتنې او یا هم د یو لړ اغراضو له مخې په نسخو کې لاسو وهلوته اشارې شوې دي. هوتک صاحب په دغه برخه کې د کاتبانو د تېروتنو هغه ټولې بیلگې ښودلي، کومې چې زموږ کلاسیک متون په بېلابېلو وختو کې ورسره مخامخ شوي دي. په عین حال کې مو په دغه برخه کې له یو شمېر په زړه پوري لارښودنو سره مخامخ کوي چې هغه د متونو په تېره بیا کلاسیکو متونو په برخه کې د هر لیکوال او محقق لپاره مرستندويې او اړینې دي. هوتک صاحب د بېرې او تعجیل په برخه کې چې دغه څپرکي پای ته پرې رسېدلی لیکي:

"کله کله پر یوه متن باندې دوه تنه په عین وخت کې کار پیل کړي او

هر یو بېره کوي چې تر هابل چا دمخه متن خپور او ویاړ ئې تر لاسه کړي.

د دغې بېرې او تلوار له خاطره هم په متن کې د لازم دقت اصول تر پېښو لاندې کېږي او ناروا لاسوهنو ته زمینه برابروي او په پای کې باید ووايم چي د متن خپرني لازمه پوهه نه لرل هم د ناروا لاسوهني عامل کېدلای سي".

درېم خپرکي چې د متونو په مسخه کېدلو کې د پيوريزم اغېزه ده بل جالب بحث دی چې په هغه کې هم هوتک صاحب د متونو د مسخ کولو او سوچه کولو تر نامه لاندې د متونو پرستونزه باندې رغېدلی دی او په دغه برخه کې ئې دا په ډاگه کړې چې خپرونکي دا حق نه لري چې د خواخوږۍ له مخې يو متن له خپلې خوښې سره سم جوړ او لاس پکې ووهي، په دغه خپرکي کې د هغو ليکوالو او خپرونکو پام د يو لړ عادي لغاتو پر لور چې که څه هم مترادفه بڼه لري لکه (اول) او (لومړی) وراړولی او دا ئې په گوته کړې چې دغه تصرف او لاسوهنه نه يوازې مادي بدرنگي لري بلکې د شاعر او ليکوال د کلام معنوي اړخ او باور ته هم لوی زیان رسوي او دا د يوه ادبي اثر په وړاندې علمي چلند نه دی. ليکوال په دغه خپرکي کې د سوچه والي په نامه د افراط پر مساله باندې هم غږېدلی او هغو عملي بېلگو ته ئې چې د خوشال، حميد او په لسگونو نورو شاعرانو په آثارو کې ورجوتي شوې انتقادي اشارې هم کړې دي. په عمومي لحاظ که چيرې لږ سړی د دغه خپرکي ادبي ارزونې ته دقيق شي زه فکر کوم دغه فصل د علمي فکتونو له امله يو جالب بحث دی چې په علمي لحاظ د نوې ادبي کره کتنې په روڼا کې د اهميت وړ ټکو ته پکې اشارې شوي دي لکه چې په يوه پراگراف کې ئې ليکلي:

"د پخوانيو متونو ژبنۍ خپرنه د ژبي د متخصصينو کار او مسئوليت دی هغوی ئې په تحول او تطور تر بل هر چا ښه پوهېږي. مگر دا خبره بايد هم په ياد ولرو چې د ژبي ماهران خو هم د چا خبره جادوگران نه دي چي

پټي دي پر معلومي وي. هغوی ځان ته د څېړني ټاکلي اصول لري او له دغو اصولو څخه په کار اخیستلو کې لازمو وسایلو ته اړتیا لري. د ژبپوه له پاره په لازمو وسایلو کې یو هم پخواني متون دي. هر څونه چې دا متون له غل و غشه پاک وي او د لیکوال یا شاعر ژبه تمثیل کړای سي، هغونه (هغومره) د ژبي د متخصص کار اسانه کوي. د متونو مقایسوي څېړنه د ژبي له متخصص سره د لهجو په پیژندنه کې هم مرسته کوي".

د دغه اثر څلورم څپرکی چې د متونو سمولو اصول دي، او د علمي سرچینو په روڼا کې څېړل شوي په دغه څپرکي کې د آثارو د سمولو اصول او تګلوري، د نسخو ډله بندي، د متن څېړنې هدف او موخه، د ماخذونو لیکل، حاشیه لیکنه او نورې لارښوونې لوستلای شو، دغه بحث یو تیوريکي لارښود بحث دی، چې د علمي سرچینو په مرسته او لارښوونه ئې د متونو د سمولو آر اصول په علمی توګه تشریح کړي دي.

د اثر دویمه برخه:

د دغې برخې په لومړي څپرکي کې پښتو متون د متن څېړنې په روڼا کې څېړل شوي او په ځانګړې توګه هغو متونو او لیکنو ته ونډه ورکول شوې چې هغه پر ختیز پوهانو پورې اړه لري، په دغه لړ کې د قدامت په پام کې نیولو سره د هغو پښتو پوهانو هلوځلو او راټول کړه شویو متونو علمي ارزونه شوې چې په دغه برخه کې ئې آثار د پښتو ادب او یو شمېر کلاسیکو شاعرانو د آثارو په اړه نه هېرېدونکي او د پاملرنې وړ دي، په دغه لړ کې لیکوال د دورن خرسوماتي یا منتخبات، د پادری هیوز کلید افغاني، د راوړتي گلشن روه، د فرانسوي دارمستتر هارو بهار او نور د یوې نوې کتنې په ترڅ کې چاڼ کړي دي، سره له دې چې د دغو ختیز پوهانو دغه یاد شوي په زړه پورې آثار زموږ د هیواد نومیالیو پوهانو هم په خپل وخت کې چاڼ

کړي وو، خو د هوتک صاحب په دغه اثر کې د هغوی پر څېړنو برسېره ډېر نور جالب او د پاملرنې وړ ټکي لوستلای شو، په دغه برخه کې تر ټولو جالبه خبره چې هوتک صاحب ورته متوجه شوی دا ده چې د برنارد دورن په وخت کې په لويديز کې يو شمېر پوهان چې د هغو آثار د متني کره کتنې په برخه کې تر هر چا او هر ځایه رسېدلي وو د دورن غوندې پوهانو تر نظر نه دي تېر شوي او يا دا چې ده هغو ته د خپل اثر په برخه کې پام نه دی کړی او د پښتو منتخباتو په برخه کې ئې د هغو پوهانو تيوريکي لارښوونې په پام کې نه دي نيولي، ځکه هوتک صاحب وايي چې دغه پښتو منتخبات ئې د هغو اصولو پر بنياد برابر نه برېښي او دغه علمي کار بيا هم د متن پوهنې پر اصولو برابر انتقادي متن نه دی. همداسې ئې د هيوز، راورټي او دارمستتر د ليکنو په اړه هم خپله ارزونه علماً په ټولو جزئياتو سره په دغه څېړ کې کې په هراړخيز علمي ډول کښلې ده.

په دويم څېړ کې کې هغه کلاسيک آثار او د هغو ارزونه شوې چې په لمريز حساب تر ۱۳۵۲ کال پورې په افغانستان کې د افغاني پوهانو له خوا برابر شوي او چا پ شوي دي، په دغو آثارو کې د احمدشاه بابا او د عبدالقادر خان پر دېوانونو، پټې خزاني، د رحمان بابا پر دېوان، د کاظم خان شيدا پر دېوان، د حميد ماشو خېل او شمس الدين کاکړ پر دېوانو، د مياشرف پر پښتو عروض، او دستارنامې پر چاپي متنونو باندې روڼا اچول شوې او د هغو پر ښېگڼو او نيمگړتياوو باندې ئې د مستندو بېلگو په وړاندې کولو سره يوه جامع متني کره کتنه چې د پښتو ادب د څېړونکو لپاره له هر پلوه لارښودې او روزونکې ده زموږ په واک کې راکړې ده.

په دريم څېړ کې هم له ۱۳۵۲ کال څخه وروسته د چاپي آثارو لړۍ ته دوام ورکړ شوی چې په هغو کې په دغه دوره کې مهم چاپي آثار لکه د علم رساله، د قلندر دېوان، ياقوت السير، د سکندر خان ليلي و مجنون، د

صديق دېوان، سواتنامه، د رحمت داوي لیلی و مجنون، د حاجي جمعه دېوان، د حبيب الله دېوان، د حميد دېوان، د ملا لتار دېوان او نور چې شمېر ئې په دويم او دريم خپر کو کې تر (۴۲) پورې رسېدلی او په افغانستان کې چاپ او خپاره شوي دي يو يو په دقيقه توگه مطالعه شوي او ارزول شوي دي او هغه ستونزې چې په دغو آثارو کې ليکوال موندلي او خپرلي يوه يوه په ډاگه کړي دي او د دغې علمي پروژې لومړۍ برخه هم پر همدغه خپر کي باندې پای ته رسېدلې ده.

د دغې علمي پروژې اهميت:

- يو دا چې د هوتک صاحب جوړونکی کار به تر هر څه دمخه د دغو آثارو د بيا چاپ په ترڅ کې لويه مرسته وکړي، ځکه نو دا ويلای شو، چې دغه کار په خپل ذات کې يو نوی علمي کار او علمي ارزونه ده چې د نژدې يوې پېړۍ په ترڅ کې د پښتو خپرنو او چاپي آثارو په اړه تر سره کېږي او تر ډېره حده پر متني انتقادي کتنه باندې انتقادي کتنه ده چې د يوه اثر د کره کولو او يوه بشپړ انتقادي متن په رامنځته کولو يوه علمي هڅه او پرمخ تللی گام دی.

- دا علمي کار له ډېرو وختو وروسته د يوه داسې باصلاحيته ليکوال له خوا پرمخ بېول کېږي چې د متونو په خپر نه کي اوږده تجربه او پوهه لري او تر هر څه دمخه په پښتو ژبه کې يو مسلکي ليکوال او کره کتونکی دی چې مخامخ له دغه مسلک سره لوی شوی او پښتو ژبه ئې د زده کړې او خپرنو ساحه ده او دغه ځانگې ته لکه زموږ يو شمېر دوستان له نيمې لارې نه دی ورننوتی. ځکه زه باور لرم چې د دغه اثر علمي اهميت به په مسلکي لحاظ زموږ او نورو په علمي ادبي کړيو کې ډېر د باور وړ وي.

- د دغې خپرنې لوی اهميت په دې کې دی چې هوتک صاحب هغه د

هیڅ ډول طمعې او ځان نبودنې او ان چې د یوې فرمایشي پروژې په نامه نه ده پیل کړې، بلکې د هغې خواخوږۍ له مخې ئې تر سره کړې چې هره کړنښه او هر لغت ئې د یوې نا پایایه مینې او لېوالتیا څرگندونه کوي داسې چې له پښتو سره د لوړ انساني صمیمیت علمي بېلگه ورته ویلای شو. داسې بېلگه چې پر پښتو ژبه باندې پر دغه ناتار او خپاو کي ډېرو لږو څېړونکو په دومره وړیا بیه لورولې ده.

– د یوه حقیقت په توګه باید دغه ټکی ومنو چې یوه کوټلې څېړنه او تحقیق هغه مهال آسانه کار دی چې منابع او ماخذونه موندل ئې ستونزه نه وي، همدا مهال دا ډول علمي کارونه په نوره نړۍ کې د یوې ډلې له خوا د زیاتو مادي آسانتیاوو په څرخولو تر سره کېږي، خو پښتانه او پښتو لا تر اوسه د پوهې او شعوري خوځون هغه پړاو ته نه دي رسېدلي چې دا ډول علمي کارونه وهڅوي او د پوهانو قدرداني دې وکړي، خو هوتک صاحب دغه کوټلې څېړنه د مهاجرت په چاپېریال او امکاناتو سره په داسې حال کې چې وړ منابع او آثار ئې هم په واک کې نه ول بیا هم بشپړه کړې چې له هر پلوه د قدرداني او ستاینې وړ ده.

او په پای کې یو ځل باید ووايم چې په دغه څېړنیز اثر کې د لیکنې ټول ارزښتونه املايي او انشایي برخې او د تبویب اصول په بشپړه توګه په پام کې نیول شوي دي او د یوه بشپړه ادبي اثر ټول علمي ارزښتونه او وړتیاوې له ځان سره لري.

زه دا اثر زموږ په څېړنیز بهیر کې یوه اوچته او علمي بریا بولم او هوتک صاحب ته په دغه برخه کې له پاک خدايه د لازياتو بریو هیله کوم. وائي چې نامتو لیکوال فاکنر له امریکا سره ځکه مینه کوله چې دا ئې هیواد و او د ژوند نه هېرېدونکي رویاوې او انځورونه ئې له هغه سره تړلې وو. زموږ هوتک صاحب هم له هیواد او پښتو سره همداسې مینه او رویاوې لري

۲۴

خکه ئې په خپل دغه کار سره یو ځل بیا زموږ د لویو هستیو لکه علامه
رشاد او علامه حبیبی او لسگونو نورو ارواوې خوشاله کړې.
اوږد ژوند او بریاوې ئې په برخه!

پوهنوال دوکتور عبدالخالق رشید

د ۱۳۹۰ کال د جدي ۱۸

ادمنتون – کاناډا

سريزه

زيات و کم پنځه ويشت کاله کېږي چي د پښتو پخوانيو متونو له خپرني او چاپ ته له تيارولو سره مي سروکار دئ. په دې برخه کي مي تر کار پيل کولو وړاندي نه د متن په باب څه مطالعه درلوده او نه مي د متن برابرولو په برخه کي لازمه تجربه. د کار په پيل کي مي هغه چاپ سوي متون د لارښود په توگه ځان ته ايښي ول چي تر ما وړاندي نورو مشرانو او همزولو پوهانو تهيه کړي ول. ما ته د هغوی د کار ميتود ځکه معتبر ايسېدی چي فکر مي کاوه هغوی تر متن برابرولو وړاندي د دغي علمي مشغلې په باب لازمي خپرني کړي وې او بيا ئې نو پر متن باندي کارونه پيل کړي ول. زه چي هر څونه د دغه علمي ډيسيپلين ټل ته ورننوتلم، هغونه د خپل ځان نارسايي او د نورو د کارونو نيمگړتياوي راته څرگندېدلې او په رشتيا سره بايد اعتراف وکړم چي د خپل کار نيمگړتياوي مي تر بل هر چا ډېري مخي ته درېدلې. ما به ليدل چي زموږ له پخوانيو متونو سره په څومره بېباکۍ سره چلند کېږي، څونه په بې مسئوليتيو سره لاس پکښې وهل کېږي، څونه په جرئتمندۍ سره ځان ته دا حق ورکول کېږي چي د يوه کلاسيک شاعر په کلام کي په خپل زعم سره د اصلاح؟ په منظور مداخلې وسي، د پېړيو پېړيو پخوانۍ ژبه په وچه سپين سترگي سره پر اوسنۍ لهجه باندي عيارېږي او تر ټولو ئې بده لا دا چي دغو ټولو بېباکيو او بې مسئوليتيو ته بيا د علم او پوهني او د معاصرو علمي پرنسپونو او

میتودونو پر توگ وراغوستل کېږي. زړه به مي له شنوخته ډک سو، خو له کاره مي لاس نه کيښ او په دې هيله مي تعقيبواه چي نننۍ کار مي گوندي تر پروني او د سبا کار به مي تر ننني يوڅه پر علمي موازينو برابر سي.

په دې لړ کي مي يو وخت د شېراز د حافظ کلام کوت او په هغه کي مي سترگي پر دغه بيت ولگېدې چي ويلي ئې دي:

رشته تسبيح اگر بگسست معذ ورم بدار

دستم اندر ساعد ساقی سيمين ساق بود

(ديوان - ص ۲۸۰ چاپ ۱۳۸۵ش)

راته څرگنده سوه چي د حافظ شېرازي په دغه بيت کي د "ساعد" پر لغت باندي اختلاف سته او په ځينو نسخو کي ئې پر ځای "دامن" راغلی دی:

"دستم اندر دامن ساقی سيمين ساق بود"

په يو بل ځای کي مي ولوستل چي پر دغه يوه لغت باندي پراخ نظرونه ورکول سوي او اووه حاشيې پر کښل سوي دي.

په يوه حاشيه کي ئې د "دامن" کلمه ځکه مناسبه بللې ده چي په دغه نيم بيتي کي د (سين) توري ډېر راغلی دی او د "ساعد" کلمې سين چي هم پر سرباری سي، په بيت کي د بېخونده تکرار عمليه پېښېږي او دا کار بيا د شعر کيفيت ته تاوان رسوي.

په بله کي بيا د "ساعد" لغت تر "دامن" ښکلی بلل سوی دی.

په بله حاشيه کي راغلي دي چي د پخوانيو متونو په تصحيح کي بايد دا خبره په پام کې ونيول سي چي په خپله شاعر کومه کلمه يا کلمات استعمال کړي دي. د لغت ښايست يا بدرنگي د متونو په مصحح پوري اړه نه لري. موږ بايد هڅه وکړو چي د اولنيو اديبانو ميراث د لرغونو تاريخي آثارو په شان وساتو او داسي و نه کړو چي هغه له خپلو سليقو سره سم وتوږو او بدلون پکښې راولو. که مو دا کار وکړ، گويا اصل اثر موله منځه يووړ.

د حافظ په يوه بيت کي د يوې کلمې په باب دغو څرگندونو زما د دې اوسني کتاب د ليکلو له پاره پلمه جوړه کړه. له ځان سره مي وويل چي وگوره، د حافظ په کلام کي د يوې کلمې يا لغت په برخه کي څومره دقت په کار اچول سوی دئ. له بده مرغه موږ په پښتو متونو کي داسي په پراخ لاس مداخلې کوو چي گويا دا مو خپل شخصي ملکيت دئ، هر راز چي ئې اړوو، را اړوو، خپل حق ئې بولو. په زړه کي راوگرځېدل چي د باميان د مجسمې الوزول او د خوشحال خټک په دېوان کي په بېباکۍ سره لاس وهل دواړه تاريخي گناه ده او د لرغونو آثارو محوه کول دي. دغو اندېښنو مي پر ذهن باندي دونه فشار راووست چي ايستل کېدل ئې په دې برخه کي له څه ليکلو پرته ناممکن ول. د دې اثر په ليکلو سره به مي اوږې لږ څه سپکي سي. زما د دې ليکني معنا دا نه ده چي گويا زه اول سړی يم چي په دې برخه کي قلم چلوم. نه، تر ما دمخه هم زموږ متپوهانو دغه نيمگړتيا درک کړې ده او ښاغلي سرمحقق زلمي هيوادمل خو په دې برخه کي د خپلي رسمي پروژې په توگه يو تيزس (د متن څېړني ميتودولوژي) هم کښلی دئ او په هغه کي ئې د يو شمېر هندي علماوو مقالې له اردو څخه په پښتو ژبه راژباړلي او خپلې تجربې ئې هم پر زياتي کړي دي. خو نه پوهېږم چي د هيوادمل صاحب دغه کتاب به کوم چا د ځان د کار له پاره لارښود کړی وي که يا؟ ما ته د دې کتاب د مطالعې موقع هغه وخت ميسره سوه چي د متن څېړني او متن خپرونې په کار کي مي ښه ډېر کلونه پر خپل سر مزلونه وهلي ول. د دې کتاب مطالعې راسره ډېره مرسته وکړه او ځان راته پر خپلو اندېښنو باندي حق په جانب ښکاره سو او په دې باب مي د نورو آثارو د ليکلو اړتيا لا زياته محسوس کړه. د ۲۰۱۰ع کال په دوېي کي مي په کار پيل وکړ او د همدې کال د نومبر په سر کي مي له خپل خواخوږي دوست ښاغلي استاد حبيب الله رفيع سره زموږ په کور کي د خپل تر لاس

لاندې کار په باب خبرې وکړې او ورته ومي ويل چې د پښتو چاپي متونو ټول بهير ته کره کتنه په پام کې لرم او حتی المقدور به هر متن په ځانگړې توگه تر نقد لاندې ونيسم. هغوی هم د دې کار پر اړتيا د تائيد مهر ولگاوه^(۱).

تر دغو مقدماتي خبرو وروسته زه خپل مسئوليت گنم چې په دې برخه کې له استاد ډاکټر عبدالخالق رشيد څخه د زړه له کومې مننه وکړم چې د کتاب دغه ټوک ئې کتلی دی او پر هغه ئې خپله گټوره ليکنه کړې ده او ما ته ئې نوري لازمي مشورې هم راکړي او ما هم عملي کړي دي. له ښاغلي هارون خپل څخه هم منندوی یم چې د ځينو ماخذونو په موندلو کې مرسته راسره کړې ده. د ښاغلي جهاني صاحب هم د مننې پورې یم چې د خپل کتابتون ځینی کتابونه ئې له ويرجينيا څخه تر ما پوري رارسولي دي. گران روحيال خو زما د لاس لکړه ده. که دی نه وي زما لاس گوډ دی. برکتونه دې مل او هڅانده روحيه دې پياوړې وي. د طلوع افغان ورځپاڼې او د تاند ويبپاڼې چلوونکي دي هم خدای ونازوي چې د دې کتاب د محتوياتو لومړۍ مسودې ئې خپرې کړي دي. دا دی خپل کار ستاسي مخ ته اېږدم او کره کتنو ته مو په ورين تندي هر کلی وایم.

م. هوتک

(۱) استاد رفيع صاحب په دغه وخت کې کاناډا ته تشریف راوړی وو او په ټورنټو کې زما او نورو دوستانو د ليدو په خاطر له کالگري څخه تر ټورنټو پوري د اوږده سفر مشقت په ناروغ بدن پر ځان منلی وو. پاک خدای دي د دغه شان خواخوږو کمی نه راویني (آمین).

پر دې خبرو باندې اوس (۲۹مه د ډسمبر ۲۰۱۱ع) دا يادښت زياتوم چې ما په دې برخه کې خپل کار په درو ټوکو کې په پام کې نيولی دی. په لومړي ټوک کې به په افغانستان کې تهيه شوي متون، په دوهم ټوک کې په پښتونخوا کې برابر شوي متونه او په دريم ټوک کې به د دواړو ټوکو کمبوتی وڅېړل سي.

لومړۍ برخه

- متون
- د متن خپرني اصول او روشونه
- د متونو په مسخه کېدلو کې د پيوريزم اغېزه
- په پښتو متونو کې پر تې ستونزې

لومړۍ څپرکۍ

متون

متن د لغت له مخي کلکي او لوړي مځکي ته ويل کېږي. جمع ئې "متون" يا "متان" ده. په مجازي معنا سره د يوه کتاب يا يوې ليکني عبارت ته ويل کېږي. په عبارت کي د کتاب يا ليکني حاشيې او زوايد نه راځي يعني حاشيې او زوايد (تعليقات او نوري برخي) د ليکني د متن جزء نه دي.

د ادبي تيورۍ له مخي، متن د سمبولونو يوه پر له پوري او سره تړلې مجموعه ده چي د يوراز معلوماتي پيغام رسوونکي وي (ويکيپيډيا).

زياتره پوهان په دې عقیده دي چي متن بايد تحريري (ليکلی) وي. شفاهي کيسې او اولسي سندري د متن په کټگوري کي نه سي راتلای.

متون چي له يوه نقل څخه بل نقل ته رالېږدول کېږي، هرومرو ئې په شکل او مفهوم کي لږوډېر بدلون راځي. له دغه بدلون څخه هيڅ متن مستثنی کېدلای نه سي. اسماني کتابونه لا، له قرآن کریم پرته نور ټول په خپله اصلي بڼه پاته نه دي. د قرآن کریم د اصلي متن په ساتنه کي د پاک خداي ﷺ پر ارشاد سربېره چي فرمايلي ئې دي: "انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون" (الحجر: ۹ آيت)، د حافظانو رول هم ستر دی. قرآن کریم د

حفاظو په همت او برکت تر نن پوري په پوره امانتدارۍ سره بې له جزئي ترين توپيره خوندي پاته دي. اسلامي پوهان د قرآن په معجزه توب کي يو دليل همدا راوړي چي په متن کي ئې هيڅ تغير نه دی راغلی.

نور اسماني کتابونه لکه تورات، انجيل او زبور هيڅ يو په خپل اصلي شکل پاته نه دي او د نورو اسماني اديانو پيروانو دغه تحريف او تصحيف پټ کړی هم نه دی. دوی دا خبره مني چي د تورات او انجيل اوسني متون لاسوهلي متون دي.

په اراکايکو متونو کي د تحريف او تصحيف د همدغه جريان سته والي د متني نقد اړتيا رامنځته کړې ده او نن ورځ وينو چي متني نقد د يوه علمي ډيسپلين په توگه مطرح دی او ځان ته خپل اصول او روشونه لري.

متني نقاد څوک دی؟

متني نقاد (Textual Critic) هغه چا ته ويل کېږي چي يو متن دوهم ځل داسي ترتيبوي چي تر ممکني اندازې پوري د مؤلف په لاس ليکل سوي بڼې (original) ته نژدې وي. په اروپايي ژبو کي د اوريجنال (اصل) له پاره د (archetype) يا (autograph) لغتونه هم کارېږي له (archetype) څخه مراد د متن هغه نسخه ده چي نوري موجودي نسخې ټولي ورڅخه په مستقيمه يا غيرمستقيمه توگه کاپي سوي وي او (autograph) معمولاً هغې نسخې ته ويل کېږي چي د مؤلف په خپل لاس ليکل سوې وي. په دې ډول نو گويا د متني نقاد کاروبار هم له ليکلو (تحريري) موادو سره دی. هغه څوک چي د خلکو له خولو څخه فولکلوري سندري او کيسې راغونډوي، د متني نقاد په تعريف کي نه ځايېږي. د متني نقاد غايي هدف د يوه داسي انتقادي متن برابرول دي چي اصلي نسخې ته ډېر نژدې وي.

د متني نقد له پاره اوس د (lower criticism) اصطلاح هم کارېږي او له هغې څخه مراد هغه هڅه ده چې نقاد غواړي د متن تېروتنې پيدا کړي او له متن څخه ئې وباسي. د دې په مقابل کې د (higher criticism) اصطلاح هم سته چې هغه بيا د اصلي متن د تاليف، د ليکلو د نېټې او ځای مسایل څېړي. دا دواړي اصطلاحوي په متني نقد کې شاملې برخې دي.

په لوېديځو ادبياتو کې متني نقد تر زياتې اندازې له لاتيني آثارو، يوناني ادبياتو (ډرامې)، بايبل او د شکسپير له آثارو سره سروکار لري. د دغو لرغونو او کلاسيکو آثارو په سوو کاپۍ (نقلونه) د زمانې له توپانو څخه ژوندۍ راوتلي دي، خو د هرې کاپۍ ارتباط د هغې له اصلي نسخې سره څرگند نه دی او کله کله خو لا مشکوک هم وي. متنپوهانو له پېړيو پېړيو راهيسې هڅه کړې ده معلومه کړي چې د دغو آثارو کوم نقل يا نقلونه له هماغه اصلي نسخې څخه راوتلي دي. متني نقد دغه مسایل او له هغو سره نوري اړوندي موضوعگانې تر څېړنې لاندې نيسي.

د کلاسيکو اروپايي متونو^(۱) د برابرولو د انتقادي ميتود په برخه کې واردواره درو الماني پوهانو په اساسي توگه کار کړی دی چې فريډريک وولف، ايمانول بيکر او کارل لشمان نومېدل.

فريډريک وولف (Friedric August Wolf ۱۷۵۹-۱۸۲۴) فيلا لوجيسټ وو. د ده نوم د کلاسيکي فيلالوجۍ په بنسټ ايښوونکو کې راځي.

ايمانول بيکر (Immanuel Bekker ۱۷۸۵-۱۸۷۱) خپل اوږد عمر د يوناني متونو د انتقادي نسخو تهيه کولو ته وقف کړی وو. ده تر څلورو سوو

^(۱) د کلاسيک کلمه زموږ په ادبي حلقو کې يوازې د "پخواني" په معنا زيات رواج لري خو د کلاسيک مفهوم تر دغه حد پراخ دی او کلاسيک آثار هغو پخوانيو آثارو ته ويل کېږي چې په خپله نوعه کې د نمونې او سرمشق درجه او حيثيت ولري.

زیاتي قلمي نسخې سره مقابله او پر کورنیو باندې ډلبندي کړې. ده د یوناني مؤلفینو شپيته ټوکه آثار چاپ کړل.

کارل لشمان Karl Lachmann (۱۸۵۱-۱۷۹۳) تر بیکر لاهم مخ ته ولاړ او د بېلابېلو نسخو د مقابله له لارې ئې وښودل چې څه راز کولای سو د خپلو ورکو او لرغونو نسخو په باب قیاس وکړو، د هغو اصلي حالت ځانته معلوم کړو او حتي صفحه بندي ئې کړو.

د پښتو آثارو د انتقادي متونو د برابرولو کار نه دومره اوږده سابقه لري او نه هم په دغه برخه کې له نړۍ والو منل سوو اصولو سره سمون. البته هغه کار چې په دې برخه کې تر اوسه پوري سوی دی، غنیمت دی خو بشپړ باید و نه گڼل سي. زموږ محققین د پښتو انتقادي متونو د برابرولو کار د ختیځ پوهانو (برنارد دورن، هنري راوړتي، دارمستتر) په لاس پیل سوی بولي. په رشتیا سره هم د دغو ختیځ پوهانو کار او زیار په دې برخه کې د ستاینې وړ دی خو د دوی کار هم پر هغو اصولو باندې سل په سلو کې ټیک نه خپري چې د دوی په وخت کې په اروپا کې منل سوي او معمول سوي ول. د دوی د کار په باب به زه د دې کتاب په څلرم خپر کې وېرغېرم.

په افغانستان کې د پښتو متونو د برابرولو کار د علامه پوهاند عبدالحی حبیبی (۱۹۱۰-۱۹۸۴ع) پر لاس په کندهار کې پیل سوی دی. لوی استاد حبیبی په ۱۳۱۷ش = ۱۹۳۸ع کال له کندهار څخه د خوشحال خټک (۱۶۱۳-۱۶۸۸ع) کلیات د "خوشحال مرغلي" په نامه خپور کړ او هغه ئې له څلورو خطي او یوې چاپي نسخې له مخې برابر کړی وو. تر دې وروسته د پښتو متونو خپرېدل له کندهار، کابل، پېښور او کوټي څخه د رسمي موسسو او انفرادي اشخاصو له خوا روان دي، کله ئې سرعت زیات او کله کم وي. په دغه اوږده موده، څه دپاسه اويا کاله کې چې کوم پښتو متون خپاره سوي دي، هغو ټولو ته مي لاس نه رسېږي، خو کوم چې راته

میسر دي، د هغو ټولو کره کتنه به د همدې کتاب په نورو راتلونکو خپرکو کې که د خدای رضاوه، وکړم.

خطي نسخې د متونو د اصلي منابعو په توګه:

موږ چې کله په پښتو ادبیاتو کې د متونو د تصحیح په باب ږغېږو، مراد مو تر ډېرې اندازې پورې په لاس کښلي متون (خطي نسخې) وي. خطي نسخې د بشري پوهنو د ټولو څانګو له پاره اصلي منابع دي. د چاپ صنعت تر رواج مخکې د بشري علومو او په هغو کې د لیکل سوو کتابو د تکثیر او خپرښت کار د همدې خطي نسخو او د هغو د کاتبانو پر لاس سر ته رسېدلی دی. د دوی د نه سترې کېدونکي تلابن نتیجه اوس دومره ستره ده چې د نړۍ زیاتره موزیمونه، کتابتونونه او علمي - تحقیقاتي مرکزونه په دغه راز آثارو ډک دي.

خطي نسخه څه ته وایي؟

په مروجو قاموسو کې نسخه (د لومړي توري په پېښ او د درېیم توري په زور) د لیکنې، مکتوب، یادداشت، مسوده، ... په معنا ثبت سوې ده او عربي لغت دی. په دغه ژبه کې ئې نور معادل لغتونه یا شکلونه "نسخه، نسخه" دي. په پخوانیو کتابو او قاموسو کې ئې "نسخه" د مطلق کتاب په معنا کار کړې ده.

ځینې محققین د نسخې د تسمیې په وجه کې لیکي چې دا لغت له "نسخ" (د نون په زور) څخه مشتق سوی دی. "نسخ" زایل کولو، د اعتبار له منځه وړلو او د کوم شي ردولو ته وایي (غیاث اللغات). کله چې یو کاتب کوم کتاب له کوم بل کتاب څخه رانقل کړي، په دې ډول ګویا لومړی (منقول عنه) کتاب د نوي نسخې په منځ ته راتګ سره له اعتباره ولوېد او

رد سو. ځکه نو دې نوي ليکل سوي متن ته "نسخه" وايي.

د "نسخه" کلمې منشاء چي هر څه وي خو مراد ورڅخه هغه مطالب دي چي په بڼه، نل يا فلزي قلم سره په رنگ يا سپاهي پر يوه پاڼه باندي ليکل سوي يا له کوم بل کتابه رانقل سوي وي او په انگرېزي ژبه کي ورته د (manuscript) لغت کارېږي.^(۱)

خطي نسخو ته له دوو زاويو څخه پاملرنه کېږي. د متونو مصحح له يوه نظره ورته گوري او هغه نسخه پوه چي سروکار ئې د نسخې له مادي ارزښت او د انټيک پلورني له مارکيټ يا له موزيمو سره وي، بيا له بل لوري ورته گوري. متن څېړونکي او نسخه پوه دواړو ته د خطي نسخې د کاغذ نوعيت، د ليک (خط) څرنگوالی، د نسخې د پوښ (وقايې)، تذهيب او ميناتور په باب معلومات خورا ډېر اهميت لري خو په دې اهميت کي د دواړو دلچسپي جلا جلا استقامتونه لري. د متن څېړونکي د نسخې د کاغذ، د ليک د رنگ، وقايې او تذهيب څېړلو ته ښايي له دې اسسته مجبور وي چي تر کار لاندي نسخه به ئې د ليکلو يا د تاليف نېټه نه لري. خو نسخه پوه ته بيا دا ټول اړخونه هر يو په خپل ځای کي ځکه ډېر مهم دي چي د هغو له مخي د نسخې مادي ارزښت او بيه ټاکلای سي. د متن څېړونکي او نسخه پوه کار يو د بل بشپړوونکي دئ او يو بل ته گټه رسوي.

د پخوانيو متونو څېړ بدل دا لاندي ژبنی گټي لري:

– متون د خپل عصر ژبه تمثيلوي:

ژبه لکه نوري پديدې د زمانې له بدلونو او تحولاتو سره سم تغير

^(۱) په يوناني طبابت کي ئې "نسخه" د کاغذ هغي ټوټې ته ويل چي طبيب به د دوا (درمل) نوعيت، استعمال طريقه او د معالجي نوري لارښووني پر کښلي. اوس هم زموږ په معاصر طبابت کي نسخه په همدې معنا کارېږي. د دغي ټوټې کاغذ له پاره په انگرېزي کي (prescription) لغت کارېږي.

مومي او پر خپل حال نه پاتېږي. د زمانې په بدلونو کې ټول هغه ټولنيز، اقتصادي او سياسي تغيرات شامل دي چې يوه ژبه ورسره مخامخ کېږي. پر ديو ملکونو ته مهاجر تونه، له خپل پلرني او اصلي ټاټوبي څخه لېږدېدني، پر نورو ملکونو باندې يرغلونه او د نورو له خوا پر ځايي خلکو باندې تاډاکونه او فتوحات، د ژبي د ويونکو د اقتصادي حالت لوړتيا او ځورتيا، د سياسي رژيمو او واکمنيو اوښتل رااوښتل او نوري دې ته ورته ژوري پېښې پر ژبه باندې اغېزه کوي. د دې اغيزې په نتيجه کې ژبي ته نوي لغات، نوي وراشې او نوي ژبني عناصر ننوزي او هغه چې د ژبي ويونکو ته د هضمولو او منلو وړ وي، په ژبه کې ئې ساتي. څرنگه چې ټولنيزي، اقتصادي او سياسي پېښې هم تل "پښه پر ځای" نه پاتېږي او بدلون مومي، ځکه نو د هر عصر او هري تاريخي مرحلې ژبه ځانته خپلې ځانگړتياوي لري، ځانته خپلې وراشې او اصطلاحات لري، ځانته خپل مروج لغتونه لري او په جزئياتو کې ځانته خپل گرامري جوړښتونه لري. له يوه تاريخي عصر څخه بل ته د اوښتلو په جريان کې ژبه هغه ځانگړتياوي، وراشې، اصطلاحات او لغتونه له ځان سره ساتي چې د دابل نوي عصر ايجابات ئې د هضمولو توان ولري. د همدې تحليل له مخې د هر عصر متون د هماغه عصر د ژبي د سکښت او جوړښت ښکارندويي کوي. که په پخوانيو متونو کې د اوسنۍ زمانې له غوښتنو سره سم بدلونونه راوستل سي او لاسوهني پکښې وسي، گويا د متن روح او جوهر ته څوک صدمه رسوي. دامسحه سوي متن نور نه د هماغه خپل عصر ژبه تمثيلولای سي او نه هم په خپل اصل ليکونکي، مؤلف يا شاعر پوري اړه درلودلای سي. دغه راز مسحه سوي متن بيا د يوه ژبپوه له پاره هم ستونزي پېښوي ځکه دی به د ژبي تحول او تطور د يوه داسي متن له مخې څېړي چې هغه متن به د خپل عصر د ژبي نمايندگي نه کوي بلکې د يوه بل عصر د کاتب لاسوهني به ئې رنگ و جوله ورايشه کړې وي.

– متون د زړو لغاتو ذخیره لري:

لکه په تېر بحث کي چي مو ولوستل، هر متن د خپل عصر و زمان د مسلطې ژبي نمایندګۍ کوي. د هر عصر مسلطه ژبه د خپلي زمانې پر مروجو لغاتو باندې ولاړه وي او همدا لغتونه کاروي. د عصر په تېرېدلو سره ځيني لغات مري او ځيني ژوندي پاتېږي او د نوي زمانې په محاروي ژبه کي کارېږي. د لغاتو مړينه دا معنا لري چي له محاورې څخه وزی او خلک ئې نور په خپلو خبرو کي نه کاروي. زاړه متون د هغو لغاتو د خوندي ساتلو ځای وي چي د نوي عصر په محاوره کي د بېلابېلو عواملو له اسیته له استعماله لوېدلي وي.

که متن له هماغه اصلي (Origin) حالت سره سم یا هغه ته په ورنزدې بڼه وساتل سي، نو دغه لغتونه د بیرته ژوندي کېدلو چانس موندلای سي او بیرته محاورې ته ورننوتلای سي. د متن د لغاتو اړول یا د چا خبره معیاري کول د خیانت تر درجې پوري دروند جرم او گناه گڼل کېدلای سي.

– متون د خپل عصر لیکدود راښيي:

که متن په خپل اصلي حالت باندې وساتل سي نو د هغه له مخي یو محقق د هماغه عصر لیکدود ځان ته معلومولای سي او د لیکدود په مرسته بیا د هماغه عصر د لغاتو تلفظ هم تر یوې اندازې پورې پېژندل کېدلای سي. د شرقي ژبو الفباوي د لغاتو د سم وینګ په بشپړ څرګندولو کي ډېري بریالۍ نه دي، خو محقق د خپلو تجربو له مخي له لیکنۍ ژبي څخه د هماغه عصر د لغاتو وینګ تر یوې اندازې پوري ځانته معلومولای سي. د وینګ معلومېدنه بیا د هماغه عصر د هماغې ټاکلي ژبي په لهجه باندې له پوهېدنې سره مرسته کوي. د لهجو پوهېدنه د نوموړي ژبي د معیاریت د ودانۍ له پاره د خښتو کار ورکوي. د لیکدود ارتقایي او

انحطاطي سير څپر نه په ژبپوهنه کي خورا مهم بحث دی او تر سر تېرول ئې د ژبي په کره کولو کي پوهان بې لاري کوي.

د متونو ناقد يا تصحيح کوونکی د عادي ناسخ يا کاتب حيثيت نه لري، بلکي د ده مسؤليتونه د يوه امانتدار په توگه خورا ډېر دي. د مصحح له پاره لازمه ده چي په ځان کي دغه وړتياوي او اړتياوي ولري:

د متن پر ژبه باندي تسلط درلودل.

د متن د ژبي د تاريخي تحول او تطور په باب معلومات درلودل.

د متن له ژبي سره د نورو تېرو ژبو پوهنه درلودل.

د مؤلف په باب معلومات درلودل.

د مؤلف د عصر د تاريخي وادبي جرياناتو په باب علم درلودل.

د مؤلف د نورو آثارو په باب، که موجود وي، مطالعه درلودل.

دوهم څپرکی

د متن څپرني اصول او روشونه

د متونو د تصحيح اصول:

اوس چي مو د متن په ارتباط يو لړ عمومي احکام او اصول بيان کړل، زه پر ځان لازمه بولم چي د دې ټول بيان په پای کي د متونو د برابرولو په برخه کي هغه معياري اصول راوړم چي د متنپوهني ټول پوهان ورباندي متفق دي، دا اصول د ډاکټر المنجد له هغي ليکني څخه په پښتو راژباړم چي "قواعد تحقيق المخطوطات" نومېږي.

د ډاکټر صلاح الدين المنجد د دغي عربي مقالې او فارسي ترجمې يادونه د ښاغلي زلمي هيوادمل "د متن څپرني ميتودولوژي" نومي کتاب په (دوولسم مخ) کي سوې ده او له يادوني څخه داسي ښکاري چي ښاغلي هيوادمل دا مقالې کتلي ياليدلي وې. ده دهمدې کتاب له ۸۷ مخ څخه تر ۱۱۷ مخ پوري د ډاکټر المنجد د مقالې اردو ترجمه، چي دکتر فضل الرحمن ندوی کړې ده، په پښتو ژباړلې ده. د پښتو ترجمې عنوان ئې "د مخطوطاتو د تحقيق اصول" دئ. ښاغلي هيوادمل تر دغي يادوني لس کاله وړاندي هم په دغه مشخصه برخه کي د ډاکټر منجد د ليکنو حوالې لري.^(۱)

(۱) وگ: اسماء الحسنی - د سر خبرې، الف مخ، ۱۳۵۹ ش، کابل پوهنتون.

د ډاکټر المنجد د نوموړي مقالې فارسي ترجمه اوس زما مخ ته پرته ده او عنوان ئې "روش تصحيح نسخه های خطی" دی. دا ترجمه د استاد حسين خديوجم په قلم سر ته رسېدلې ده. ما (هوټک) چي د فارسي ترجمې او د ښاغلي هيوادمل د پښتو ژباړي ځيني برخي سره مقابله کړې، راته معلومه سوه چي په پښتو ژباړه کي له لنډيزه کار اخيستل سوی دی. زه نه پوهېږم چي دا لنډيز به د اردو مترجم کار وو، که د پښتو ژباړونکي. ما (هوټک) د متونو د تصحيح په باب د ډاکټر المنجد تر مقالې بله زياته هراړخيزه څېړنه لوستلې نه ده. په دې برخه کي د همدې مقالې د محتواياتو، چي د متونو د تصحيح خورا عمده ټکي لري، دوهم وار رانقلولو او ژباړلو ته ځکه اړيم چي لومړۍ پښتو ژباړه ئې د اصلي متن لنډيز راته ايسې. په نننۍ علمي نړۍ کي د علمي مطالبو د بيا بيا ترجمې دود (عغنه) سته. په عين ژبه کي د مهمو مقالو، رسالو او کتابو بيا بيا ترجمه کول بايد د دغو آثارو د اهميت په معنا وگڼل سي او هره ترجمه له ها بلي سره د مرستندويي ليکني حيثيت لري. زه به تر هر څه دمخه د دغه دانشمند محقق په باب په لنډ ډول وږغېږم.

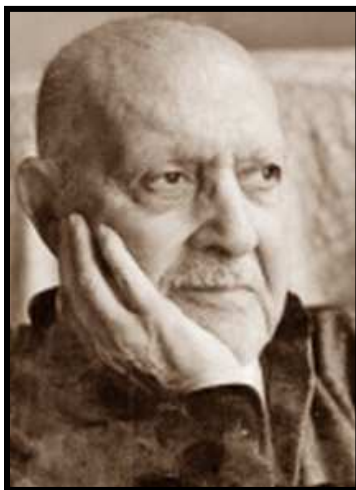
ډاکټر صلاح الدين المنجد څوک وو؟

د ډاکټر صلاح الدين المنجد د ژوند او علمي کارو په باب زه د سيد علي طباطبايي يزدي له هغي ليکني څخه استفاده کوم چي د دغه ستر عالم د وفات پر وخت ئې د (درگذشت صلاح الدين المنجد) تر سر ليک لاندي کښلې ده.

ډاکټر صلاح الدين المنجد په ۱۹۲۰ع کال په دمشق کي زېږېدلی او په ۲۰۱۰ع کال د جنورۍ پر نونسمه په رياض کي وفات سوی دی. پلار ئې شيخ عبدالله منجد نومېدی او په دمشق کي شيخ القراء (د قاريانو مشر) وو.

ډاکټر المنجد په اسلامي زړو متونو او خطي نسخو کې ژوري څېړني کړي او ارزښتناک آثار ئې کښلي دي چي شمېر ئې تر يو سلو پنځوسو اوږي. ده د خپل مثر ژوند په اوږدو کې مسکو، کيمبرج، توبينگن، مونيخ، پاریس، تهران، کراچي، دهلي، استانبول، بغداد او د اسلامي هيوادو نورو ښارو ته علمي سفرونه کړي او دنړۍ په مشهورو پوهنتونو کې ئې ويناوي او کنفرانسونه ورکړي ول.

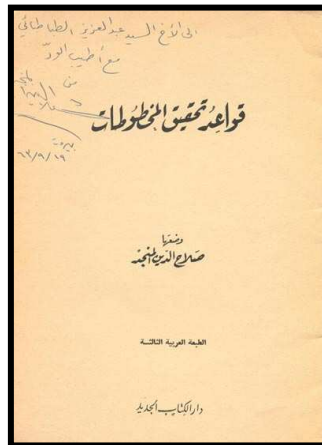
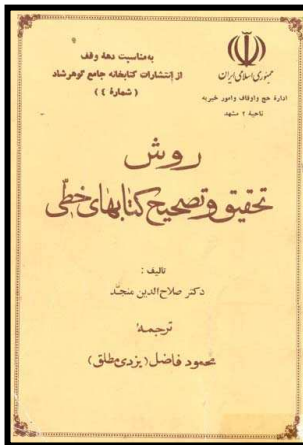
د متونو د تصحيح په باب د ده غوره اثر "قواعد تحقيق المخطوطات" نومېږي چي په عربي ژبه ئې کښلی او د ايراني محقق حسين خديوجم په قلم په فارسي ژبه ترجمه سوی دی.

دوكتور صلاح الدين المنجد

د المنجد د رسالې فارسي مترجم استاد سيد حسين خديوجم د مشهد پوهنتون استاد وو. په افغانستان کې ئې د ايران د فرهنگي سلاکار په توگه کار کړی وو. ده د متونو په څېړنه، تصحيح او ترجمه کې څه دپاسه دېرش کتابه خپاره کړي دي چي په هغو کې د امام غزالي د کيمياي سعادت او احياء علوم الدين ترجمه او تصحيح ئې ما (هوټک) ته معلومه

ده. استاد سيد حسين خديوجم په ۱۳۶۵ هـ ش کال مړ سوی دی. خو ما ته د المنجد دغه کتاب بله فارسي ترجمه هم راملومه ده چي د محمود فاضل (يزدی مطلق) په قلم سر ته رسېدلې ده او (روش تحقيق و تصحيح کتابهای خطی) نومېږي.

زه به په دې برخه کي د ډاکټر صلاح الدين المنجد له خوا د متن برابرولو په برخه کي ټاکل سوي روشونه د ده د خپلي ليکني له فارسي ترجمې څخه په پښتو راواړوم او خپلي تجربې او خبري به د لمنليکونو په ډول ورسره مل کاند.

ډاکټر صلاح الدين المنجد په خپل دغه اثر کي تر يو لړ مقدماتي خبرو وروسته ليکي:

ترجمه: په دې ځای کي موږ د تاليف د منځته راتگ يا د ليکپوهني او اخځپوهني په باب او يا د کتابانو د روشونو او د حديث د اصطلاحاتو په باره کي نه ږغېږو. که څه هم دا ټولي خبري د تحقيق له روش سره مرسته کوي او هر څوک چي د متونو د تصحيح او خپرېدلو کار پيل کوي، بايد تر هغه دمخه ئې په دغو مطالبو سر خلاص وي. له دې امله خپلي خبري د تحقيق

هغو علمي روشو ته راړوو چي له خپرونکو سره د متونو د تصحيح او تهيه کولو په کار کي مرسته کوي.

د نسخو راغونډول او اوډل

الف – د نسخو راغونډول:

۱ – که وغواړو چي يو پخوانی متن وڅېړو، نو وار د واره بايد تر ممکني اندازې پوري په هغو بېلابېلو نسخو باندې ځان خبر کړو چي د نړۍ په کتابتونو کي خورې ورې پرته دي.

۲ – دا کار د بروکلماڼ کتاب (GAL) او د هغه ضمیمو ته د مراجعې له لاري ممکن دی^(۱). که دا کتاب د ستونزي د حل له پاره کافي نه وي، نو بيا دي د هغو کتابتونو د عربي ژبي د خطي نسخو فهرستو ته مراجعه وسي چي بروکلماڼ په خبر نه وو، يا د بروکلماڼ د کتاب د ضمیمو تر بشپړېدو وروسته برابر سوي دي^(۱).

^(۱) کارل بروکلماڼ Brockelmann (سپتامبر ۱۸۶۸ – مه ۱۹۵۶) د شلمي پېړۍ په لومړۍ نيمايي کي له سترو الماني ختيځ پوهانو څخه دی. د نورو مشهورو آثارو په څنگ کي ئې د (عربي تالیفاتو تاريخ) ډېر مينه وال لري. دا کتاب د ۱۸۹۷-۱۹۰۲ع کلونو تر منځ خپور سو او وروسته بيا يو لږ ضمايم هم پرزيات سول او په پنځو ټوکو کي د ۱۹۳۷-۱۹۴۲ع کلو تر منځ نشر سو. د دې کتاب اهميت په دې کي دی چي ټول هغه آثار ئې راغونډ کړي دي چي په عربي ژبه ليکل سوي دي. ختيځ پوهانو او اسلامپوهانو د دغه کتاب خورا تود هرکلی وکړ (هوټک).
^(۱) د پښتو نسخو له پاره دا لاندي کتابو ته مراجعه له تصحيح کوونکي سره مرسته کوي:

– فهرست نسخ پښتو آر شيف ملی افغانستان

– پښتو کتابونه: د راز محمد وېښ ليکنه او ترجمه

– د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې: د زلمي هيواد مل ليکنه

– د پښتو د ادبي تاريخ خطي منابع: د زلمي هيواد مل ليکنه

– (Catalogue of PASHTO MANUSCRIPTS in the libraries of the British Isles)

(هوټک)

۳ - له هغه وروسته چي د نسخو ځای ځایګی مو معلوم کړ، باید د هغو د پېژندنې کار د لومړنیو فهرستو په مرسته پیل کړو او د خپلې اړتیا وړ نسخې پکښې غوره کړو، عکس (کاپي) ئې واخلو او په دې ډول باید د داسې یوه صحیح متن تصویر په واک کې ولرو چي د نورو کسانو له لاسوهنې او تحریف څخه خوندي پاته سوی وي.

۴ - هغه نسخې چي له نافهرست سوو کتابتونو څخه په لاس راځي، اول ئې باید عکس (کاپي) واخیستل سي او بیا څېړنه ورباندي پیل سي.
ب - د نسخو اوډل (ترتیب):

د نسخو اوډل په دې ډول دي:

۱ - تر ټولو ډېره ښه نسخه چي د تصحیح او نشر پر وخت باید د متن په توګه غوره سي، هغه نسخه ده چي په خپله د مؤلف په لاس کښل سوې وي.

۲ - د مؤلف د نسخې تر موندلو وروسته باید دا خبره وڅېړو چي مؤلف خپل دغه کتاب په یوه وار تالیف کړی دی او که ئې په څو پړاوو کې. دا کار په دې خاطر ضروري دی چي موږ ځان ډاډمن کړو چي زموږ په واک کې پرته نسخه د مؤلف د کتاب وروستی شکل دی.

۳ - د مؤلف تر خپلې نسخې وروسته وار هغې نسخې ته رسېږي چي مؤلف د نورو کسانو په لاس تر کتابت وروسته لوستلې یا ورته لوستل سوې وي او مؤلف په خپل لیک اعتراف کړی وي چي نوموړې نسخه ئې لوستلې یا ورته لوستل سوې ده.

۴ - تر دې وروسته نو وار هغې نسخې ته رسېږي چي د مؤلف له نسخې څخه نقل سوې یا ورسره مقایسه او مقابله سوې وي.

۵ - بیا نو هغې نسخې ته وار رسېږي چي د مؤلف په ژوند کې کتابت سوې وي او د پوهانو تعلیقات او لمنلیکونه ورباندي کښل سوي وي.

۶ - ورپسې هغه نسخه راځي چي د مؤلف په زمانه کې کتابت سوې

وي خو تعلیقات ورباندي کښل سوي نه وي.

۷ - نوري نسخې چي د مؤلف ترمړيني وروسته کتابت سوي وي، پر دوه ډوله دي، پخوانۍ او اوسنۍ. پخوانۍ تر اوسنۍ غوره دي او په هغو کي بيا هغه نسخه غوره ده چي د يوه پوه په لاس استنساخ سوې وي، يا کوم پوه ته لوستل سوې او دهغه د تاييد وړ گرځېدلې وي.

کله کله داسي هم پېښېږي چي پر يوه نوې، صحيح او ډېره دقيقه نسخه باندي پېښ سو چي تر هغې زړې نسخې به غوره وي چي لاسوهنه او تحريف پکښې سوي وي. کله به بيا يوه داسي نوې نسخه په لاس راسي چي د مؤلف له کومي معاصري نسخې څخه سيده او په ښه توگه راتقل سوې وي.

که مو د مؤلف نسخه ونه موندله، نو د تحقيق هدف مو بايد د متن يوه داسي شکل ته رسېدل وي چي د مؤلف و تاليف ته ډېر نږدې وي او له تحريف او لاسوهني څخه پاک وي، ځکه په عمومي توگه هر څونه چي د خطي نسخې د کتابت نېټه د مؤلف له زمانې څخه ليري کېږي، په هغې کي د کتابانو لاسوهني زياتېږي.

۸ - که د يوه کتاب له پاره نوري پېژندل سوي نسخې موجودي وي، د يوې نسخې له مخي دهغه تصحيح او خپرېدل روانه دي او دا په دې خاطر جائز نه دي چي د کتاب تر خپرېدلو وروسته بيا څېړني او اعراب ايښوولو ته اړتيا پيدانه سي.

ج - ډلبندي:

ځيني کتابونه د وخت په تېرېدلو سره عام مقبوليت پيدا کوي او په

نتیجه کي ئې خطي نسخې زیاتېږي^(۱). په دغو نسخو کي بیا دوې درې یا زیات و کم نوري نسخې داسي وي چي د تېروتنو، یا لمنلیکونو او یا د متن د زیاتوالي او کمښت له مخي ډېري سره ورته وي او داسي ښکاري چي گویا له یوې واحدې نسخې څخه دي رانقل سوي وي^(۲). په داسي حالاتو کي باید سره ورته (مشابه) نسخې ډلبندي سي او د هر گروپ (برخي) له پاره د لنډیز په توگه یو توری باید وټاکل سي لکه (الف گروپ، ب گروپ، ج گروپ) او له هر گروپ څخه باید یوه نسخه غوره سي چي د نسخو د ثبت په وخت کي ئې د اختلافو له پاره استناد په وسي.

د متن څېړنه

د څېړني هدف او روشونه ئې:

له څېړني څخه مراد دا دی چي بي له شرحو څخه یو صحیح متن رامنځته سي او هغه راز متن وي چي مؤلف ترتیب کړی او کښلی وي. زیاتره محققین دغه ټکي ته متوجه نه دي او په نتیجه کي لمنلیکونه له بي ځایه شرحو او زوائدو څخه ډکوي^(۱). د مثال په توگه د لغاتو شرحي، د نومو شرحي او له چاپي کتابو څخه د داسي مطالبو نقلونه چي په متن کي هغو ته

^(۱) په پښتو ژبه کي د اخوند دروېزه دمخزن الاسلام او د رحمان بابا د دېوان خورا زیاتي نسخې کاتبانو کښلي دي او هر ځای موندلي کېږي (هوټک).

^(۲) په پښتو کي زما د معلوماتو له مخي، د احمد شاه بابا دېوان همداسي ځانگړتیاوي لري او خطي نسخې ئې ډېري سره ورته دي (هوټک).

^(۱) په پښتو متنونو کي د دغه زوائدو او اوږدو شرحو په مثال کي د تاریخ مرصع متن راوړلای سو چي اصلي متن د ۲۰۰۶ع کال چاپ له مخي (۵۷۲ مخه) او مقدمه و تعلیقات ئې (۷۰۴ مخه) دي. زه (هوټک) هم د اوږدو شرحو په تکلیف باندي مبتلا یم او ځان نه سم ځني خلاصولای (هوټک).

اشاره نه وي سوې او دغه راز د مؤلف پر خبرو باندې تعليقات. دغه راز اوږدې اوږدې او ستومانوونکي شرحي کله کله لوستونکي د متن له مطالعې څخه خواتوري کړي.

د متونو څېړنه بايد په لاندې ډول سر ته ورسېږي:

۱ - د کتاب، دهغه د نامه او مؤلف ته دهغه د انتساب د سموالي څېړنه.
۲ - که نسخه په خپله د مؤلف په ليک کښل سوې وي، ليکدود ئې بايد په هماغه شکل وساتل سي^(۱).

۳ - که مؤلف له نورو کتابو څخه نقل قولونه را اخيستي وي او مآخذ ئې ښوولي وي، بايد دهغه کټ مټ ثبت سي. کمي او زياتي، سموالي او ناسم والي ته ئې بايد په لنډ ډول په لمنليکونو کي اشاره وسي. د مثال په توگه بايد وويل سي: دا متن په پلاني کتاب کي د الفاظو په توپير يا زياتوالي او کموالي سره راغلی دی.

۴ - کله کله مؤلف خپل مآخذ نه وي ښوولي. په دې صورت کي که محقق ته مآخذ ور معلوم وي، ښه او ډاډمن کار به دا وي چي هر مطلب خپل مآخذ ته حواله سي.

له پورتنیو دوو ټکو (۳ - ۴) څخه يوازې د متن د مطمئن توب او سموالي له پاره استفاده کېږي.

۵ - کله کله قلم د مؤلف له واکه ووزي، يا حافظه ورسره مرسته و نه کړي او په نتيجه کي کوم لغت يا نوم په ناسمه توگه ثبت سي. محقق کولای سي دغه تېروتنه په لمنليک کي سمه کړي او متن په هماغه ډول چي دی، وساتي. ځکه متن چي مؤلف په خپل خط کښلی وي، د ده د

^(۱) ما د حنان بارکزي دېوان د ده په خپل لاس کښلو نسخو له مخي ترتيب کړی دی خو په افغانستان کي د مروج تعامل له مخي مي (کښي) په (کي) اړولي دی چي بايد نه مي وای ايش کړي (هوټک).

افکارو، پوهي او علمي شخصیت نمایندګي کوي.

- ۶ – که نسخهې بېلابېلي وي، يوه نسخه بايد د کار د تاداو (اساس) په توګه غوره سي چي په دې ډول اصلي متن خوندي سي.
- ۷ – په لمنليکونو کي د نسخو توپيرونو ته يعني د روايتو اختلافو ته اشاره کېږي.

۸ – د روايت د اختلاف په صورت کي بايد مصحح د هر روايت په باب تر تحقيق وروسته، په متن کي هغه څه ثبت کړي چي د سموالي له مخي تر نورو غوره وي. د لاسوهلي او تحريف سوي روايت يا بل اشتباهي مطلب يادونه په لمنليکو کي کېږي.

۹ – که په يوه نسخه کي کوم مطلب وليدل سي چي په اصل نسخه کي راغلي نه وي، دغه مطلب بايد پر اصل نسخه باندې ور زيات سي او په لمنليک کي ورته اشاره وسي. البته دا کار هغه وخت صحيح دئ چي محقق ته ثابته سي چي نوموړی مطلب د کتاب په اصلي متن پوري اړه لري او ناسخ يا کاتب له خوا پر زيات سوی نه دئ. که ورته ثابته نه وي، نوموړی مطلب بايد په لمنليک کي راوړل سي، يا هغه ته اشاره وسي.

۱۰ – که کوم توری يا کومه کلمه له متن څخه لوېدلې وي، محقق ته اجازه سته چي لوېدلې برخه پر متن باندې ورزياته کړي. په دې شرط چي زياته سوې کلمه بايد په پتريو (لويو قوسو) کي کېنېږدي. قداماو (اولنيو) هم د حديثو په کتابو کي د هغه څه زياتونه مجاز بللې ده چي د حديث له متن يا سند څخه به لوېدلې وه^(۱).

۱۱ – که په نسخه کي کوم ځای سوري يا څيري سوی وي او د متن

^(۱) ښاغلي هارون په دې باب له ابن کثير څخه يو مهم متن په خپل کتاب کي راوړی دئ. وګورئ: تحقيق النصوص – قاهره، ۱۹۵۴.

یوه برخه له منځه تللې وي او دغه له منځه تللې برخه په کومه بله خطي يا چاپي نسخه کي موجوده وي او دغه متن له لومړۍ نسخې څخه نقل سوی وي، مصحح کولای سي دغه کمبوت د هغه له مخي پوره کړي او په لمنلیک کي ئې یادونه وکړي. زیاته سوې برخه باید په پتريو (قوسو) کي ونيول سي. خو که محقق کمبوت ځای یا نالیکلې برخه په بل مأخذ کي پیدا نه کړي، باید متن هماغسي ناقص پرېږدي او په لمنلیک کي دي لوېدلي یا نالیکلي برخي ته اشاره وسي.

۱۲ - ځیني مصححان د زیاتو نسخو د سته والي په صورت کي، د یوې باوري نسخې له غوره کولو څخه ډډه کوي، یعني په یوه وخت کي پر څو نسخو باندي تکیه کوي. دا کار که څه هم مصحح ته نامحدوده آزادي ورکوي خو له دې آزادی سره سره بیا هم څوک د تېروتنی له بابتته مطمئن کېدلای نه سي. دا کار هغه مصحح په ښه توګه کولای سي چي د کتاب د مؤلف او د هغه د سبک او ژبي په باب ښه پوره معلومات ولري. سره له دې هم ښه دا ده چي پر یوه نسخه باندي اعتماد وسي او هغه بیا له نورو نسخو سره مقابله سي او غوره او سم ثبت ئې انتخاب کړه سي.

۱۳ - اولنیو محققینو که به د کوم کتاب دوې نسخې وموندلې، یوه به ئې له بلې سره مقابله کوله او اختلافونه به ئې د یوې نسخې په لمن کي نقل کول او ورته لیکل به ئې "فی نسخه کذا". په دغه راز مواردو کي به هغه څه چي په لمنلیک کي نقل سوي ول، ډېر اعتبار درلود. مصحح کولای سي د لمنلیک او حاشیې په منځ کي یوه خوا غوره کړي او په حاشیه کي هغه ته اشاره وکړي.

۱۴ - کله کله یو عالم سړی کوم کتاب مطالعه کړي او ځیني عبارتونه ئې ورسم (اصلاح) کړي. دغه سم سوي عبارتونه د نسخې ارزښت ورزیاتوي. که مصحح له دغو سم سوو عبارتو سره موافق وي، کولای سي

چي په متن کي ئې راوړي او په لمنلیک کي هغه ته اشاره وکړي.
په کلي ډول باید په لمنلیکونو کي د نسخې ټولو تعلیقاتو او حاشیو ته
اشاره وسي.

لیکدود:

که نسخه د مؤلف په خپل خط وي، حق دا دی چي مصحح متن هغه
راز نقل کړي لکه مؤلف چي تدوین کړی دی. مگر د عربي لیک خو د
زمانې په تېرېدلو سره بدلون موندلی دی نو ښه دا ده چي متن د نن ورځي
په لیکدود خپور سي^(۱). اولنیو دا کار روا بللی دی^(۲).

کله کله له داسي پخوانیو کتابو سره مخامخ کېږو چي کلمات ئې
ټکي نه لري او نن ورځ به له ټکو څخه د هغو خپرول ممکن نه دي. کله بیا

^(۱) په پښتو کي هم د ننني لیکدود مراعاتول مناسب کار دی ځکه که روښاني کتابونه په
روښاني الفبې او د خوشحال خان او کورنۍ آثار ئې په ځنځيري الفبې خپاره سي،
لوستونکي به ستونزي ورسره ولري. ډاکټر صلاح الدين المنجد په دې برخه کي زیاتره هغه
مسایل بیان کړي دي چي د عربي ژبي د متونو په برابرولو کي ډېر په درد خوري. خو څرنگه
چي په پښتو آثارو کي هم عربي عبارتونه، آیات، احادیث او عربي مقولې او لغات زیات
لیدل کېږي، ځکه ئې زه دلته په بشپړه توګه راژباړم چي له یوې خوا به د لوستونکو په درد
وخوري او له بلې خوا به د المنجد دغه ارزښتناکه لیکنه هم نیمګړې سوې نه وي. د ښاغلي
هیوادممل صاحب په ژباړه کي ما ته دغه برخه مختصره ښکاره سوه. ښايي اردو ژباړونکي له
اختصاره کار اخیستی وي (هوټک).

^(۲) وګ: الصلاح الصفدی، الوافی بالوفیات، ج اول، مقدمه (تحقیق ه ریتز) استانبول
۱۹۳۴.

د هیوادممل صاحب په ژباړه کي دغه اثر "مقدمه الوافی بالوفیات" د صلاح الدين صفدری
لیکنه بلل سوې ده. زما د څېړنې له مخي د دغه اثر مؤلف "صلاح الدين خليل بن ابيک
صفدی" نومېږي. صفد (د دوهم توري په زېر) د فلسطين يو پخوانی ښار وو چي د اسرائیلو
د اوسني هیواد په شمال کي پروت دی. یهودیان ئې د اسرائیلو څلرم مقدس ښار بولي. نور
درې ئې یوروشلیم، حبرون او طبریه دي (هوټک).

پر داسي متونو پېښېږو چي اعراب پکښې مراعات سوې نه وي يعني همزه، پېښ، زور، زېر، تشديد او جزم نه لري او که دغه متون پر هماغه لومړني شکل باندي پرېښوول سي، اشتباهات منځ ته راوړي نو بهتره دا ده چي په دې صورت کي دغه لاندي لارښووني مراعات سي:

۱- د کلمې د سر همزه (د ابتدا همزه) که ئې معنا اړوله، بايد هر وخت پر خپل ځای پاته وي. لکه اعلام او إعلام.

۲- د "الف مقصوره" او "ی" تر منځ د اشتباه ليري کولو په نيامت دي تر "ی" لاندي دوه ټکي کښېښوول سي لکه: أبی، أبي.

له بده مرغه په مصر کي د "ی" چاپي توري دغه دوه ټکي نه لري^(۱).

۳- تشديد بايد هر وخت پر تورو باندي کښېږدو.

۴- د علم نومونو ليکنه هغه شان ضروري ده لکه نن ورځ چي رواج لري^(۲). د مثال په توگه د "سليمن" پر ځای دي "سليمان"، د "حرث" پر ځای دي "حارث"، د "خلد" پر ځای دي "خالد"، د "معويه" پر ځای دي "معاويه"، د "مرون" پر ځای دي "مروان" وليکل سي.

په دې ځای کي د دغه ټکي يادونه بې مناسبته نه ده چي عربي علمي ټولني د (تاريخ دمشق) د خپرولو پر وخت نظر درلود چي هغه نومونه چي په قرآن کي راغلي دي، بايد په پخواني ليکدود سره وليکل سي لکه: اسحق، ابراهيم، اسمعيل. خو زما په عقیده ښه دا ده چي د ځينو هغو کلمو الفونه ورکول سي چي پخوا حذف سوي ول لکه: د "لکن" پر ځای "لاکن"، د "هؤلاء" پر ځای "هاؤلاء"، د "هذا" پر ځای "هاذا" او نور. بايد وويل سي چي نن ورځ په مراکش کي دغه الف ټولو نوموړو کلموته ورکول کېږي.

^(۱) موږ په پښتو تورو کي دغه ستونزه نه لرو (هوټک).

^(۲) له علم نومونو (اسماء علم) څخه مراد مشهور نومونه دي. علم د اول او دوهم توري په زور (فتح) سره (بيړغ) ته وايي او مجازي معنا ئې (مشهور) هم بلل سوې ده (هوټک).

۵ - عددونه باید بېل سره وليکل سي لکه: د "سبعمئة" يا "سبعماية" پر ځای دي "سبع مئة"، د "ثلثمئة" يا "ثلاثماية" پر ځای دي "ثلاث مئة" وليکل سي.

د دې خبري يادوني ته به اړتيا نه وي چي محقق بايد د کتاب په سريزه کي د نسخې د معرفۍ پر وخت د کتاب د اصلي ليکدود په باب ورغږي او د هغه ځيني نمونې (بولگې، بېلگې) راوړي او دغه راز د هغې طريقې يادونه هم بايد وکړي چي مصحح د دغه ليکدود د اړولو له اسسته غوره کړې ده.

د لنډيز نخښي:

کله کله په متونو کي پر داسي کلمو او جملو پېښېږو چي ډېري تکرار سوي وي لکه پر پيغمبر باندې صلوات (درودونه)، د متوفی کسانو له نامه سره رحمه الله، له صحابه وو سره رضی الله عنه او د حديثو په کتابو کي د (حدثنا، أخبرنا، أنبأنا) کلمات او نور. اولنيو (قدماوو) ځينو دغو کلماتو ته د لنډيز نخښي ټاکلي او د ځينو کتابو نومونه ئې هم مختصر کړي دي يا ئې په يوه يا دوو تورو اشاره ورته کړې ده.

د لنډيز ځيني دغه نخښي داسي دي:

رحمه الله - رحمه، رح

تعالی - تع

رضی الله عنه - رضه، رض

الی آخره - الخ

انتهی - اه

حدثنا - ثنا

أخبرنا - انا

أنبأنا - انبا

کله کله د حدثنا، أخبرنا، أنبأنا کلماتو لنډيز نخښي نه يوازي راويانو ته د حديث د استناد په برخه کي کاروي، بلکي په خپله په متن کي ئې هم راوړي^(۱). د حديثو په کتابو کي د صحاح ستّه او نورو له پاره لنډيز نخښي ايرېدي لکه:

بخاري (خ)، مسلم (م)، ترمذي (ت)، ابی داود (د)، نسائي (ن)، قزويني (ق)^(۲).

ځيني ختيځ پوهان د هغو کلماتو په برخه کي چي زياتي تکرارېږي، د لنډيز د دغي طريقې پالل مجاز بولي او کېدلای سي چي څوک ئې په لمنليکونو کي د هغه مأخذ له پاره هم کار کړي، چي ډېر تکرارېږي. (۱۴ ب) (۱۴ ب) د لنډيز نوري نخښي چي ما (هوټک) ته په نورو منابعو کي په مخه راغلي دي، دا دي:

خ: د دبلي نسخې (نسخه بدل) ثبت
خ ل: د دبلي نسخې (نسخه بدل) ثبت
خ / م: مؤخر / مقدم
خ: د شک او احتمال وړ

^(۱) (وگ: د حسيني نسخه "ذيل على البحر" (د عارف حکمت مخطوطه، مدينه). د هيوادمل په ترجمه کي دغه نوم "الزيل على الصبر" دئ (هوټک).
^(۲) وگ: ابن عساكر، معجم الشيوخ النبلاء (نسخې په دمشق او د بيت المقدس په خالديه کي). په سريزه کي وايي: "د دې هرگروپ له پاره مي يو توري ټاکلی دئ چي له تلواړي (کم فرصت) ليکوال سره مرسته وکندم، ځکه جزء د کل استازی دئ".
د مقالې په فارسي ترجمه کي د ابن عساكر د دغه اثر نوم "معجم الشيوخ النبل" ثبت دئ. خو ما (هوټک) چي د ابن عساكر د آثارو ليست وکوت، هورې ئې نوم "معجم الشيوخ النبلاء" وو او ما همداسي وکيښ. د هيوادمل صاحب په ژباړل سوي متن کي يوازي "معجم الشيوخ" ليکل سوی دئ او د "النبلاء" قيد نه لري. نبل، نبلاء د سوريې د يوه ښار نوم دئ چي حلب ته نژدې پروت دئ.

صح: تصحيح سوي شکل

لا: زائد لفظ

ز: زائد

اونور (وگ: رهنمای تصحيح متون، د جوييا جهانبخش ليکنه)

د اعراب شکل:

په متن کي د اعراب^(۱) له پاره بايد له دې لاندې طريقي څخه کار واخيستل سي:

۱ - که ټول متن او يا ئې يوه برخه معربه وي، بايد ټول متن ته اعراب ورکول سي.

۲ - قرآني آياتو او احاديثو ته اعراب ورکول واجب (حتمي) دي.

۳ - هغو شعرونو ته بايد اعراب ورکړه سي، چي لوستنه ئې سخته وي.

۴ - هغو کلماتو ته بايد اعراب ورکول سي چي بې له اعرابه ئې په معنا کي څوک تېروزي لکه معلوم او مجهول ماضي فعل (ضرب د ضاد په زور - ضرب د ضاد په پېښ).

۵ - علم عجمي نومونه چي معرب يا مرکب سوي دي د رجالو له کتابو يا تذکرو څخه په استفادې سره بايد معرب سي.

۶ - که متن له لويه سره معرب وي يا وروسته بل چا معرب کړی وي، په سريزه کي ئې بايد يادونه وسي.

سرليکونه (عنوانونه):

د بابونو او فصلونو سرليکونه بايد د متن تر حروفو غورس ثبت سي.

^(۱) اعراب د يوې کلمې پر تورو باندې د حرکتو (فتحه، کسره، ضمه) ايښوولو ته ويل کېږي (هوټک).

د متن وېش او نومره ایښوونه ئې:

۱ - د مؤلف وېش، ترتیب او فصل بندي باید په چاپ کي مراعات

سي.

۲ - هغه متنونه چي په اساس کي پر فصلو باندي وېشل سوي نه وي، که لازمه وبلل سي، کېدلای سي چي په داسي ډول پر فصلو باندي ووېشل سي چي متن پکښې تاواني نه سي. د هر فصل له پاره باید یو سرلیک (عنوان) وټاکل سي او په پتريو کي ولیکل سي.

۳ - که متن پر باب او فصل باندي وېشل سوی وي، بابونو ته ئې نومرې باید ورکول سي.

۴ - که تر تصحیح لاندي متن ژباړل سوی وي، د ژباړونکي نوم باید د متن تر حروفو په کوچنیو تورو سره د صفحې پر یوه لوړه څنډه یا د صفحې په منځ کي ولیکل سي.

۵ - د حدیثو په کتابو کي باید احادیثو ته نومرې ورکول سي.

۶ - شعري دېوانونه یا باید پر هغه شکل پرېښوول سي چي فصل بندي سوي وي، یا باید قافيې د الفبا په ترتیب ورته واوډل سي او قصیدې او قطعې باید نومرې ولري.

۷ - ښه به دا وي چي د منظمو او منثورو متنونو لیکو ته نومرې ورکول سي يعني د لیکو (کړښو) پر هرو درو، درو یا هرو پنځو، پنځو باندي نمره کېښېښووله سي.

ټکي، فاصلې او اشارې:

۱ - ټکي (نقطه) باید د هغو جملو په پای کي راسي چي معنائې پای ته

رسېدلې وي.

- ۲ - فاصله (ویرگول، کامه) باید داسي (،) کښېښوول سي. دغه راز فاصله باید له ټکي سره یو ځای يعني (؛) ونه لیکل سي.
- ۳ - د پوښتني او حیرانتیا (تعجب) نڅښي (؟ - !) باید په خپلو مناسبو ځایو کي کښېښوول سي.
- ۴ - د "قول" کلمي تر مشتقاتو (قال، قيل) وروسته دي دوه ټکي سر پر سر کښېښوول سي لکه قال محمد:
- ۵ - په مسجعو متونو کي دي سجعي یوه له بلي څخه د ویرگول (،) په واسطه جلا سي.
- ۶ - که په متن کي ځيني ځایونه کنډو وي، پر ځای دې ټکي کښېښوول سي، يعني په هر کنډو ځای کي دي درې ټکي (...) ولیکل سي.

قوسونه، کرښکي او نڅښي:

- د قرآن آیتونه دي په دا ډول قوسو () کي ثبت سي.
- که د کوم کتاب نوم په متن کي راغلی وي، په مزدوجه فاصله یا گیومه " " کي دي ونيول سي.
- دوه لنډي خطونه (- -) : معترضه جمله دي د دغو خطو په منځ کي راوړل سي.
- دوه عمودي (| |) : د دوهمي نسخې هغه جملې دي، چي په متن کي نه وي راغلي، د دغو دوو خطو په منځ کي راوړل سي.
- مات قوسونه: په دغو قوسو کي دي مصحح هغه بیان راوړي چي دی ئې له خپله ځانه پر متن باندي ور زیاتوي لکه هغه توري او کلمې چي د جملې له سیاقه سره مناسبې وي، باید په دغو قوسو کي ثبت سي.
- مربع ډوله قوسونه یا پتريان [] : هغه مطالب چي له دوهمي نسخې

څخه پر اصلي نسخه باندې ورزياتېږي، يا په هغو باندې استشهد کېږي او يا نوي عنوانونه اصلي متن ته ورکول کېږي، بايد په دغو پتريانو کې وي.

- عادي قوسونه () : د متن د مخونو شمېر دي په دغو قوسو کې وليکل سي. که مخونه پر الف او (ب) باندې سره بېل سوي وي نو دي د مثال په ډول داسي (۲۵ الف) او (۱۶ ب) وليکل سي.

- () - دغه راز قوسونه له "کذا" سره مترادف دي او په هغو ځايو کې کارېږي چې د متن لوستنه د څېړونکي له پاره سخته وي. تر مشکوک عبارت وروسته دغه نڅېنه ايښوول کېږي.

د خطي نسخو هره نسخه بايد په داسي توري سره وښوول سي چې د مؤلف له نامه څخه، يا د هغې کتابخانې له نامه څخه چې نسخه پکښې خوندي وي، يا هم د هغه ښار له نامه څخه چې دغه کتابتون پکښې واقع وي، اخيستل سوي وي.

د بېلابېلو خطي نسخو مجموعې ته دي په ابجد تورو سره اشاره وسي. لکه "ب" گروپ، "ج" گروپ.

لمنليکونه (حاشيې):

تر اوسه پوري چې مو کوم مطالب بيان کړل، هغه د متن په خارجي شکل او بڼه پوري اړه لري، مگر د مصحح علمي او انتقادي کار د هغه له لمنليکونو (حاشيو) څخه څرگندېږي. ختيځ پوهان دغو لمنليکونو ته د يوه خاص هنر په سترگه گوري، داسي هنر چې پوهي او مهارت ته اړتيا لري.

عربو محققينو د لمنليکونو له پاره ډول ډول لاري پاللي دي. ځيني ئې د نسخو اختلافونه په لمنليکونو کې راوړي او تعليقات و ملحقات په جلا

توگه د کتاب په پای کې پر زیاتوي. دا روش په خاص ډول سره د زیاترو فرانسوي ختیځ پوهانو له خوا پالل کېږي.

دوهمه ډله د نسخو اختلافونه او تعلیقات سره یو ځای کوي او وروسته ئې په لمنلیکونو کې راوړي او دا دواړه بیا د یوې کرښې په واسطه سره جلا کوي. دا روش د ځینو الماني ختیځ پوهانو له خوا پالل کېږي.

دریمه ډله بیا دا دواړه روشونه سره یو ځای کوي.

څلرمه ډله د کتاب په مخونو کې له متن پرته بل څه نه کارېي یعنې د روایتو اختلافونه او تعلیقات د کتاب په پای کې راوړي.

زموږ د ځینو خپرونکو روش بیا داسې دی چې یوه ډله په تشریحاتو، تعلیقاتو او د لغتو په تفسیر کې افراط کوي او بله ډله بیا په کلي توگه ډډه ورڅخه کوي.

که د متونو له تصحیح او خپرني څخه مراد د صحیح متن، دهغه شان متن منځ ته راوړل وي چې په خپله مؤلف تدوین کړی وي، نو دې هدف ته د رسېدو له پاره د لومړۍ ډلې روش سم ښکاري؛ ځکه د نسخو اختلافونه موږ ته هغه صحیح عبارت رانښيي چې په متن کې باید راوړل سي. له دې امله نو په لمنلیکونو کې باید یوازې د نسخو اختلاف راوړل سي او په دوهم گام کې باید له لمنلیکونو څخه د هغو مأخذو د ښوولو له پاره کار واخیستل سي چې په متن کې د هغو یادونه شوې او د محققینو د خبرولو له پاره گټور وي.

د هغو مأخذو د تشریح او معرفۍ له پاره، چې په متن کې ئې یادونه شوې وي، باید د الاندي ټکي په پام کې ونیول سي:

۱ - په متن کې د رانقل سوو مطالبو مأخذونه دي په لمنلیکونو کې وښوول سي. لکه: ابن سعید ویلي دي ... په لمنلیک کې دي ورته وکښل سي "په طبقات پلاني ټوک پیستانی مخ کې".

۲ - د قرآني آيتونو په برخه کي دي د آيت شمارې او د سورة شمارې ته اشاره وسي.

۳ - د احاديثو له پاره دي د حديث مأخذ ته اشاره وسي. لکه "احمد په خپل مسند کي ويلي دي" دلته دي د مسند ټوک او د حديث شمارې ته اشاره وسي. البته په دې شرط چي احاديثو ته شمارې ورکول سوي وي.

۴ - شعرونه او شواهد: که ممکنه وي اړوندو دېوانو او د ادبياتو په کتابو کي د موجودو روايتو اختلاف ته دي اشاره وسي. خو که د شعر ويونکی معلوم نه وي، محقق بايد تر خپله وسه پوري هڅه وکړي چي ويونکی ئې معلوم کاني. له دې بحث څخه په متن کي راغلي علم نومونه او د ځايو نومونه او مشکل لغتونه پاتېږي. که په متن کي د کوم علم نوم او د ځای نوم يا کوم لغت تصحيح ته اړ وي، بايد سمون ئې په لمنليک کي ياد سي. خو که غواړئ چي د کوم علم نوم شرحه بيان کړي يا د کوم ځای جغرافيايي موقعيت څرگند کړي يا د کوم لغت شرح وکارې، ښه دا ده چي دا خبري د کتاب د پای په ملحقاتو کي راوړل سي ځکه په دې ډول به متن په ډېرو لمنليکونو باندې دروند سوی نه وي. که د ملحقاتو په راوړلو سره هم د کتاب متن درنېدی او ستونزي ئې منځ ته راوړلې، بيا دي د اشخاصو د نومو په برخه کي يوازي د مړيني کال ته، بې له مأخذ اشاره وسي او د ځايو د نومونو له پاره دي د هغه موقعيت او مأخذ په لنډ ډول بيان سي. خو د لغاتو په برخه کي دي، په تېره بيا هغه لغات چي په قاموسو کي نه وي ثبت سوي يا په پخوانيو تمدنو پوري اړه ولري، ښه دا ده چي د هغو د تشریح او تفسير له پاره د کتاب په پای کي يوه فهرست راوړل سي.

اجازات او سماعات:

۱ - څرنگه چي اجازات (د حديث لاس پر لاس کېدل يا له کوم چا

٦٠

څخه اورېدل يا پر کوم چا باندي د حديث لوستل) د حديثو د کسانو د احوال په څېړنه او دهغوی د عصر په پېژندنه کي اهميت لري، نو د حديثو د کتاب خپرولو پر وخت دي هغه اجازات په چاپي متن کي راوړل سي چي په خطي نسخو کي ثبت سوي وي.

٢ - هره ليکه (کرنښه) دي، چي په هغې کي اجازه يا سماع وي، جلا نقل سي.

٣ - دغو ليکو ته دي نمرې ورکړه سي او هره نمره دي په قوسينو کي ونيول سي.

٤ - سماعتو ته دي د لنډيز نڅښي ورکړه سي او د دغو نڅښو توري بايد د متن تر تورو نري (نازک) وي.

٥ - سماعات دي د متن تر تورو په کوچنيو تورو ثبت سي. د سماع تر نقلولو وروسته دي د سماع د اورېدونکي او ويونکي او ليکونکي نوم، د اورېدونکو شمېر او د سماع ځای او نېټه راوپړه سي.

فهرستونه:

له فهرست ليکني څخه مراد د خپاره سوي کتاب له مطالبو څخه د استفادې اسانه کول دي، داسي چي هر محقق ته د کتاب د مطالبو موندل ممکن سي. له همدې اسسته دئ چي د ختيځپوهانو له هغو کتابو څخه زياته استفاده سوې ده چي گټور فهرستونه ورته برابر سوي دي.

فهرستونه د کتاب د موضوع له مخي ډول ډول وي. د هر کتاب د ټولو گټورو مطالبو له پاره داسي فهرستونه ترتيب کېدلای سي چي په نورو کتابو کي په ئدرت سره تنظيم کېږي. خو بايد پام مو وي چي دا راز فهرست ته نوښت (ابتکار) نه ويل کېږي. ځيني محققين د مطالبو د فهرست په تنظيمولو کي بې فايدي افراط کوي.

ځيني کسان د هغو لغاتو له پاره فهرست جوړوي چي په قاموسو کي راغلي وي. دا کار د اريانتيا وړ دئ ځکه چي قاموسونه په خپله تنظيم سوي فهرستونه دي. هغه تقليدي فهرستونه چي نن ورځ تنظيمېږي، عبارت دي له:

۱- د نارينه وو، ښځو، قبایلو او کورنيو... د نومونو فهرست.

۲- د ځايو او هيوادو فهرست.

۳- د هغو کتابو فهرست چي په متن کي راغلي وي. دا فهرست د مؤلف د مآخذو د پېژندنې له پاره، چي کله کله ډېر زيات وي، گټور وي. هر کتاب ته دي د موضوع په تناسب فهرست جوړ سي.

د شعر د ډېوان يا د ادبياتو د کتاب له پاره دي د شعرو د قافيو فهرست واوډل سي. د حديثو د کتابو له پاره دي د احاديثو فهرست جوړ سي او د هغو لومړي توري دي د الفبې په ترتيب واوډل سي. د جغرافيايي کتابو له پاره دي د تاريخي ځايو فهرست او نخښې تنظيم سي. د تذکرو په کتابو کي دي د نومونو له يادوني څخه ډډه وسي او يوازي دي د ليکوال يا شاعر د ژوندليک فهرست تنظيم سي. د تاريخ کتابو ته دي د هغو مهمو پېښو فهرست جوړ سي چي په کتاب کي راغلي دي او دې ته ورته نور فهرستونه.

دغه راز د هغو لغاتو له پاره فهرست ته اړتيا سته چي د پخوانيو مدنيتو نخښه وي يا په فرهنگو کي ثبت سوي نه وي او د تصادف له مخي په کتاب کي راغلي وي. د دغو فهرستو د جوړولو اړتيا ځکه سته چي امکان لري په راتلونکي کي د لغاتو د دغه راز فهرستو څخه يو قاموس تاليف سي چي له اوسنيو قاموسو سره به توپير ولري. اوسني قاموسونه د لغاتو له بدلون او پراختيا سره گام پر گام روان نه دي.

فهرستونه دوه ډوله دي:

۱ - ساده او معمولي فهرستونه چي په هغو کي علم نومونه راغلي وي. په دغو فهرستو کي دي د هغو مخونو شمارې ته اشاره وسي چي دغه علم نومونه پکښې درج وي.

۲ - مفصل فهرستونه چي په هغو کي علم نومونه راوړل کېږي او وروسته ئې د يوې داسي کوچنۍ نخښې په واسطه سره يادونه کېږي چي د کتاب په هر مخ کي په هغې سره علم سوي وي. له دغو فهرستو سره دي موضوعي فهرستونه، چي په دې وروستيو وختو کي ئې محققين ترتيبوي، مل سي. د موضوعي فهرستو اوډل که ډېر زيار او کونښن ته اړتيا لري خو هغومره ګټه بيا هم لري.

په هر حال هغه کسان چي د فهرستو په تنظيمولو ګوتي پوري کوي، بايد د څېړني او تحقيق له روشو سره اشنا هم وي. (د فهرستو بحث د هيوادمل صاحب په ترجمه کي ډېر لنډ سوي دئ. زما په مآخذ کي ئې تفصيل څه زيات دئ، هوتک).

د سريزي کښلوروش:

مصحح چي د متن د چاپ له کاره وزگار سو، بيا نو بايد د سريزي ليکل پيل کړي. دا کار د دې له پاره دئ چي کله کله مصحح مجبورېږي په سريزه کي د کتاب مخونو ته اشاره وکړي خو دا کار تر هغو پوري ممکن نه دئ خو د کتاب د ټول متن چاپېدل بشپړ سوي نه وي.

په سريزه کي بايد درې مطلبه شامل وي:

۱ - د کتاب د موضوع معرفي کول او د هغو ټکو بيانول چي د کتاب تر تاليف دمخه څرګند سوي وي.

۲ - په خپله د کتاب معرفي کول او د هغو کتابو په منځ کي ئې د مقام

روښانه کول چي پر همدې موضوع باندې تاليف سوي دي. دغه راز د هغو نوو مطالبو معرفي کول چي دغه کتاب ئې لوستونکو ته وړاندې کوي. د نوموړي اثر ارزښت او د مؤلف مقام او ژوندليک ئې له مآخذ سره يو ځای بيانول.

۳ - د هغې نسخې معرفي کول چي د تصحيح له پاره غوره سوې ده او متن ځنې جوړه سوې دى.

د نسخې د معرفي له پاره بايد دغه لاندي لارښوونې مراعات سي:

- ۱ - د هغه څه معرفي کول چي د کتاب پر لومړي مخ باندې ثبت سوي وي لکه: د کتاب نوم، د مؤلف نوم. دغه راز د کتاب د نامه او مؤلف ته د هغه د انتسابولو د مسئلې د سموالي (رشتياتوب) خپرل^(۱).
- ۲ - د نسخو د ليکلو نېټه او د نسخې د کاتب يادونه. د هغو کسانو نومونه دي هم تر ممکنې اندازې پوري راوړل سي چي د دغه اثر نوم ئې په خپلو تاليفاتو کي راوړى وي.
- ۳ - که په کتاب کي د مؤلف نوم راغلى نه وي، مصحح بايد د مؤلف د پېژندلو له پاره کوښښ وکړي يعني د کتاب د موضوع او سبک، د متن د نومونو او د هغو مؤلفينو له ويناوو څخه دي د ده د پېژندنې په برخه کي استفاده وکړي چي په خپلو آثارو کي ئې له دغه نوموړي مؤلف سره د ليدني کتنې يادونه کړې وي.
- که کتاب د ليکني نېټه ونه لري، د نسخې عمر دي د ليک او کاغذ له مخي وټاکي.

^(۱) په زياترو پښتو او فارسي نسخو کي د کتاب او د مؤلف نوم ئې پر لومړي مخ باندې ليکل سوي نه وي. د کتاب او د هغه د مؤلف نوم زياتره د حمد و صلوات او مقدماتي خبرو په پای کي معمولا د "امابعد" تر کلماتو وروسته راځي. په زياتره خطي نسخو کي د "امابعد" کلمات يا په بېل رنگ ليکل سوي وي يا ئې توري د متن تر تورو غورسوي (هوتک).

۴ - د نسخې د مخونو د شمېر، د هغو د اوږدوالي (طول) او پسرور (عرض) اندازه، په هر مخ کې د لیکو (کرنېو) شمېر او د هرې لیکې د اوږدوالي ټاکنه او د لمنلیکونو او د هغو د اوږدوالي ټاکنه ضروري ده.

۵ - د لیک (خط) د ډول ټاکل او دا چې نسخه ټوله په یو ډول خط لیکل سوې که په دوو بېلابېلو خطونو.

۶ - د هغه لیکدود معرفي کول چې د نسخې کاتب پاللی دی او د هغو لغاتو د بېلګو لیکنه چې مصحح د هغو لیکدود په چاپ کې وراړولی دی.

۷ - د لیک د رنگ او د رنگ د توپیر ښوول. کله کله متن په تور رنگ لیکل سوی وي او سرلیکونه ئې په سره رنگ وي، کله ئې فاصلې په سره او شین (آبي) رنگ کېښلي وي. دې ټولو ته باید اشاره وسي.

۸ - د کاغذ او د هغه د ډول پېژندنه.

۹ - زیاتوني.

۱۰ - په لمنلیکونو کې تعلیقات.

۱۱ - اجازات (مناوله)^(۱)، د قرائت اجازه، د سماع اجازه: په سریزه کې

دې دې ټولو ته اشاره وسي او اصل دې ئې د کتاب په پای کې ورزیات سي.

۱۲ - تملیکات، (د هغو کسانو معرفي چې د هغوی مالکیت د کتاب

پر مخونو باندې لیکل سوی وي)^(۲).

۱۳ - د نسخې د سر او پای د مخونو عکس یا د کتاب له متن څخه د

کوم بل په زړه پوري مخ عکس. تر عکسو لاندې باید په متن کې د دغه عکس د اړوند مخ نومرې ته اشاره وسي.

^(۱) مناوله هغې اجازې ته ویله کېږي چې شیخ، خپل کوم د سماع وړ کتاب و خپل مرید ته ورکړي او ورته ووايي چې ته د دغه کتاب له مندرجاتو څخه روایت کولای سي (هوتک).

^(۲) د کتابو څښتنان زیاتره خپل مهرونه پر کتاب باندې لګوي یا کله کله خپل نوم لیکي. د مهرانو لوستنه تجربه او مهارت دواړه غواړي (هوتک).

که د مؤلف د لیک نمونه پیدا سي، ښه دا ده چي عکس (کاپي) ئې پر چاپي کتاب باندي ورزيات سي.

۱۴ - که د باوري نسخو شمېر زیات وي، باید ټولي معرفي سي.

۱۵ - د خطي نسخې تر پېژندنې وروسته د لنډ نخښو او رمزونو جدول راځي لکه: د نسخو نخښې او د قوسونو نخښې او ...

د مأخذو فهرست:

محقق د هر متن د څېړني او تصحيح له پاره زیاتو مأخذو ته رجوع کوي چي په سريزه یا لمنليکونو کي د هغو یادونه هم کوي. د دغو مأخذو له پاره باید د کتاب په پای کي یو فهرست جوړ سي او د کتاب او مؤلف نوم او د چاپ نېټه او د هغه د مصحح نوم باید په دغه فهرست کي راوړل سي. د چاپي کتابو په برخه کي دي د کتاب د مؤلف تر نامه وروسته د هغه د مصحح نوم هم یاد سي. د مثال په توگه:

معجم البلدان، د یاقوت حموي لیکنه، د وستيفيلډ تصحيح، د لاپيزیک چاپ ۱۸۷۰.

که په لمنلیک کي مأخذ د لنډیز په شکل لیکل سوی وي باید دغه لنډیز نخښه د هغه له بشپړ نوم سره یو ځای په جدول کي ذکر سي. لکه:

وفیات = وفیات الأعیان، د ابن خلکان لیکنه، قاهره، پلانی کال.

دا ول هغه عمومي روشونه چي د متونو په تصحيح کي باید له هغو څخه کار واخیستل سي. د دغي مجموعي په تنظیمولو کي مو داسي صحیح روش غوره کړی دی چي نه د ختیځ پوهانو د پټو سترگو پېښې پکښې سوي دي او نه هم هغه گډوډۍ او بې هدفۍ پکښې سته چي د ځینو عربو تصحيح کوونکو په کار کي لیدل کېږي.

دریم خپر کی

د متونو په مسخه کېدلو کې د پیوریزم اغېزه:

له سوچه توب سره مینه د پښتنو د ژوندانه هرې برخې ته لار موندلې ده او په دې لړ کې ئې د ژبې د سوچه کولو اشتها خورا زیاته ده. دا اشتها په اولنیو لیکوالو کې هم وه او په اوسنیو کې هم. د ژبې د سوچه توب پر کم و کیف باندي زه په خپل بل کتاب (پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه خپر نه) کې ښه په پراخه توګه ږغېدلی یم، خو په متونو کې د لغاتو د پښتو کولو پر هڅه باندي دلته په همدې کتاب کې خپر نه کوم. دلته زه په دې باب نه ږغېږم چې دا کار ښه دی که بد؟ دلته مې مراد دا دی چې موږ د اولس له ژبې سره څومره بې باکه یو او ځانته مو څومره د مداخلې حق ورکړی دی.

په دې بحث کې به خبره د خوشحال خان له کلامه راوښلوم او هغه لغتونه به د الفبې په ترتیب راوړم چې خوشحال خان یو راز کښلي خو ناسخینو او کاتبانو یا کوم بل چاپښتو کړي دي.

د خوشحال خان په کلام کې:

اول - لومړی:

د خوشحال خان د کلام په خطي نسخو کې د (لومړي) لغت د (اول) له پاره نه په سترګه کېږي. دی هر وخت (اول) کلمه کاروي. که په کم

ځای کي (لومړی) کلمه راغلې هم وي، په هغه کي به غالباً د کاتبانو او ناسخانو سلیقه او انتخاب شامل وي. د کندهار په لهجه کي هم (لومړی) کلمه وارده سوې کلمه ده. اولس د (اول) کلمه وایي.

زه لومړی په اشناییه نازېدل

واړه غم و، چي پرې ښه وپوهېدل

(۱۳۳-مخ)

"لومړي" ته ئې په حاشیه کي کښلي دي "په لومړی، دریمه او څلورمه کي: اول". د لغت د چاپي نسخو ترتیبوونکو وراچولی دی.

د همدې غزل په څلرم بیت کي بیا په خپل اصلي شکل ځني پاته

سوی دی.

سر اول دیارد یاد په بالین کښېږدم

له غه پسه په پالنگ باندې څلم

(۱۳۳-مخ)

د خوشحال خان په بل اثر (فراقنامه) کي هم د (اول) کلمه زیاته

راغلې ده.

اول هی توبه له خپله

ورپسې توبه له بله

(۵۸-مخ)

که د خوشحال په لهجه کي (لومړی) تر (اول) زیات مروج وای، په پورتنی بیت کي ئې د (اول) پر ځای کارولو هیڅ راز مشکل نه پېښاوه.

د خوشحال خان په عصر کي د (اول) کلمه د ده تر لهجوي اورشو

دباندي هم داستعمال پراخ رواج درلود. رحمان باباوايي:

که د ستا د ښکلي مخ عاشقان ډیر دي

زه پسه واړو کښي اول یم دویم نه یم

(۷۵-مخ)

دلته هم رحمان بابا د (اول) پر ځای (لومړی) راوړلای سواى خو
 داسي ښکارېږي چي د اول رواج تر لومړي ډېر مسلط وو.
 د پښتو په ځينو لهجو کي د (اول = لومړی) له پاره د (پرومبی) کلمه
 هم رواج لري. حمید مومند وایي:

چي ئې زه په پرومبي پند پورې خندا کړم
 ناصحان په نصیحت کا ریشخندي بیا
 (کلیات: ۱۰ مخ)

خو د اشرف خان هجري په دېوان کي د (اول) له پاره (اوبنړی) کلمه
 راغلې ده.

چي هلک له نسه پرېوځي بې خبره
 په اوبنړی قدم ئې تل څکه ژړا ده
 (۱۲۴- مخ)

د (اوبنړی) کلمه که په ننني لیکدود باندې وکښل سي، (اوبنړی) ځني
 جوړېږي. د لغت که د ناسخانوله خوا سم ثبت سوی وي، په شنلو ارزې.
 عبدالقادر خان خټک هم د خپل پلار په شان د (اول) کلمه په پراخه
 توگه راوړې ده چي یو دوه مثالې ئې داسي دي:

اول علم بیا عمل دریم اخلاص دی
 دا درې خوییه مرد عالم رباني کا
 (۲۸- مخ)

یا:

د اتمام سعی کوه چي کار شروع کړې
 یا هرگز اول د چارې آغازمه کړه
 (۲۰۳- مخ)

میرزاخان انصاري وایي:

روح چي ورغی تر تخته
د زړه تخت اول اول و
(۳۵-مخ)

مولوي بريالی وايي:

د رقيب په خوشگويي به غلط نه سم
پای بسته وي په اول منزله بيهان
(اهاړ - ۹۰ مخ)

د (اول) کلمه به له (فارسي) سره مشترکه وي خو په پښتو کي دونه
اځنبل سوې ده چي نور مشتقات ئې هم زېږولي دي. "اولني"، "اول واريږ
اولاد"، ... په ورځنۍ محاوره کي معمول او مروج کلمات دي.

بازی - لوبي:

بازي د (لوبي) په معنا سره د خوشحال خان په وينا کي ډېره ليدله
کېږي. ما ته داسي څرگنده سوې ده چي د خوشحال په کلام کي "لوبي" د
مطلق "بازی" په معنانه دي کار سوي بلکي مراد ورڅخه "ټوکي، تمسخر،
ساتېری، تفریح... هم دي. د پښتو په لوېديځه لهجه کي تر (لوبي) د
(بازی) لغت زیات رواج لري. په کندهار کي د "بازی، تفریح" له پاره د
"سات" کلمه هم کارېږي.

د خوشحال په کلام کي د (بازی) کلمه په دې څو مثالو کي لولو:

مخ ئې لکه اور دی، پرې پرتې دي تورې زلفې
څه رنگه بازی کا په سره اور کي تور ارقم
(۱۲۴-مخ)

یا:

دا هم ځای د تعجب دی که ئې وینې
چي مغول کاندې باز ئې په افغان
(۱۶۱- مخ)

کم ځای چي (لوبې) راوړي دي، هورې چا ته داسي شک ورلوېدلای
سي چي دا به د خوشحال خان خپل انتخاب نه وو.

عقلان له دې دنيا سره کالوبې
لکه پېغله جن بازي کا په لوڅکو
(۱۷۸- مخ)

په حاشیه کې دا یادونه پر زیاته کړې ده چي په لومړۍ خطي نسخه
کي د (لوبې) پر ځای (بازي کا) راغلی دی.

لوستونکو ته دي معلومه وي چي "لومړۍ نسخه" هغه خطي نسخه ده
چي که ټوله د خوشحال خان خټک په خپل خط کښل سوې نه وي، یوه
برخه خو ئې هر ورو د ده په لاس کښل سوې ده او که دا امکان هم بیهی
مردود وگڼل سي، دونه خو سړی په یقین سره ویلای سي، چي د ده له خوا
کتل سوې او تحشیه سوې ده. یا:

په بازی. بازی. وژلي گڼل نه شي
په خندا خندا خونونه کا خونریزه
(۲۱۹- مخ)

یا:

پاسې یا کوزې دا کار سازی
په څو څو رنگه دلنوازی
اسمان ته گوره مځکي ته گوره
دا چارې نه دی لوبې بازی
(رباعیات: ۲۸۱ مخ)

په دې څلوريځه کي د "لوبي" مفهوم تر "بازی" پراخ دی.
عبدالقادر خان خټک د "بازی" کلمه داسي راوړې ده.

په جهان کي نوي نوي بازی کيږي
لایوه تمامه نه، بله بریای کا
(۲۶-مخ)

که زما اټکل سم وي، نو په پښتو کي "بازی" د انگرېزي ژبي د (Play)
او "لوبه" د (Game) کلمې معادله راتلای سي.

بازی د رقص کولو په معنا هم کارېږي. د "بازيگر" او "بازينگر"
نومونه د "لولی، رقاصې" له پاره هم کار سوي دي او په کلاسیک ادب کي
ئې مثالونه سته. میرزاخان انصاري وايي:

د کثرت بازار ئې جوړ کړ لون لون
په هرڅه کي تماشا د بازیگري
(۲۴۴-مخ)

په کندهار کي د لوټن (ملاقي) کوټرو له پاره د (بازی) کلمه هغه
وخت کارېږي چي کومه کوټره په هوا کي پرله اوږي او راوړي.
"لوبي کول" په متعدي صورت کي له یو چا څخه په خپله گټه کار
اخیستلو ته وايي. د مثال په توگه د افغانستان جمهور رئیس د شمالي
اتحاد په گټه لوبول کېږي. دلته له لوبولو څخه مراد (بازی) نه دي.
له پښتو څخه اوس د "بازی" کلمه په قصدي توگه ایستل کېږي او
ځای ئې "لوبه" نیسي. دا کار زما په خیال له ژبي سره خوشي لوبي کول
دي.

بېلتون، هجران:

عبدالقادر خان خټک د "معظم" په مرثیه کي وايي:

په ژړا پټه واویلا له مورږه بیل شو
هجران هیڅ دلسوزي نه وکړه قصاب شو
(۴۳۶-مخ)

د "هجران" کلمه د عبدالقادر خان خټک د دېوان په کندهار چاپ کي (بېلتون) سوې ده. دا تصرف او په نوموړي دېوان کي نور تصرفات زه غالباً د هغې نسخې د کاتب له خوا گڼم چي د کندهار چاپ ورڅخه تهیه سوی دی. د پښتو کولو دغه راز هڅي که په ښه نیت هم سوي وي، د ژبي په گټه کار نه دی. ځکه د همدغه مسخه سوي متن له مخي بیا سبا یا بل وخت ژبپوهان د عبدالقادر خان د ژبي پر سکښت او جوړښت باندي قضاوت کوي او څرگنده خبره ده چي په قضاوت کي به ئې غبرگ غاښونه وتلي وي.

پاشیده، دوړولی:

خوشحال خان وایي:

پرهاړونه مې په زړه تازه، تازه شي
دوړولی پر پرهاړ باندي نمک دی
(۳۲۳-مخ)

د کلیات مرتب په حاشیه کي ورته کښلي دي چي په ټولو قلمي نسخو کي (پاشیده) د (دوړولی) پر ځای باندي راغلی دی. دا غزل ما په کندهار چاپ کي پیدانه کړه، ښایي تر تېر سوی به یم؟ د (دوړولی) بدلون زما په خیال د ارمغان د مرتب کار دی. ما ته د حیرانتیا ځای دا دی چي په ټولو قلمي نسخو کي له دغه راز عمومیت سره نو په متن کي د "دوړولی" کلمه په کم منطق ځای سوې ده؟

خوش چشمه، خوښ سترگي، خوږ سترگي:

خوشحال خان یو ځای د خپل ټاټوبي (سرای) په باب وایي:

خوانان ئې چاق تندرست، چست و چالاک دي په هر کار کي
خوښ سترگې، سپين او سره، بلندبالا دي په نماي
(۳۳۱-مخ)

په حاشيه کي ئې ورته کښلي دي چي په ټولو قلمي نسخو کي د
(خوښ سترگې) پر ځای (خوش چشمه) دئ او په ارمان کي ئې (خوږ
سترگې) کړي دئ. د چاپي دېوانو د ترتيبوونکو دې خبري ته پام سوی نه
دئ چي دلته د (خوش) صفت نه د (خوښ، خوشاله) په معنا راغلي دئ، نه
د (خوږ، شپړين) په معنا. دلته له (خوش چشمه) څخه مراد (ښايسته
سترگې) ده.

هی! توبه د لاسوهونکي له بې رحمیه!

د رستم لينده، کمان رستم:

دهجری په دېوان کي يو بيت داسي دئ:

د رستم لينده گردون په اوږه کي دي
غوږتياي چي ترې بيسره تر نقاب شي
(۵۲۴-مخ)

ما چي تر کمه ځايه پوري د اشرف خان هجري دېوان مطالعه کړی
دئ، راته څرگنده سوې ده چي اشرف خان د فارسي ترکیبو له استعمال
سره زیاته مینه لري. دا خومي کرسره زړه ته نه لوېږي چي ده دي د فارسي
لغتو د پښتو کولو هڅه کړې وي. که ئې فرضاً زړه غوښتلي وای چي د
(کمان رستم) پر ځای پښتو معادل راوړي خو (سره و زرغونه، د بوږی
ټال) به ئې راوړی وای. زه یقین ته په نزدې گومان سره ویلای سم چي د
کاتبانو د پښتو کولو هوس د اشرف خان هجري خپله سلیقه وراړولې ده.
زه د خپل گومان له پاره دهجري همدغه غزل د استشهاد په توگه راوړلای

سم چي په هغې کي ئې د عادي پښتو لغاتو پر ځای لا هم فارسي معادل لغات راوړي دي. د دې غزلي څو نور بیتونه داسي دي:

همیشه فلک لیده لکه دریاب شي
 شبانه قمر نما لکه آفتاب شي
 هر صورت چي مخامخ شي و او بوته
 آئینه ئې د شبیه قعر د آب شي
 نه به نوم د مهر و نه د مهتابې
 د مخ شکل دي سورج کله مهتاب شي
 په سبزه دریاب دي مخ هسې جلوه کا
 لکه مهر مه ئما په شنه تالاب شي
 (الخ)

دریاب، سیند:

خوشحال خان د (دریاب) او (سیند) کلمې دواړه راوړي خو هره یوه په خپله خاصه معنا سره کاروي. (سیند) زیاتره د (رود = river) په معنا او (دریاب) د (بحر = ocean) په مفهوم استعمالوي. په ترکیبي صورت کي هم (سیند) کاروي. د اوبښکو سیند،... د کندهار په لهجه کي هم دغه شان قاعده عامه ده. کندهاریان وایي:

"د ارغنداو رود ته مو مېله وایستله". یا "په کراچي کي د دریاب غاړي ته ووتلو". دلته له رود څخه مطلب سیند او له دریاب څخه مطلب بحر دی.

په دې لاندې متلو کی هم د دریاب کلمه له هغه "سمندر" سره سر نه خوري چي په پښتو کلاسیک ادب کي زیات راغلی دی.
 "د سپي په خوله دریاب نه مردارېږي".

۷۵

"ښه وکه (وکره) په دریاب کې واچوه".

"دریاب که لوی دئ چمچه دي خپله".

د "رود" لغت د ملکيار په سندره کې د "سیند" له پاره راغلی دئ:

که روده روده

د ترنک روده

خاوند دي وچ کا

چي زرگی مومي

زما خپله سوده

د لغمان ولایت د "سرخرود" سیمې په نامه کې هم رود د سیند له پاره

کار سوی دئ. د سرخرود سیمې ته اوس د "سره رود" سیمه وايي خو

محلي خلک ئې لاتر اوسه هم "سرخرود" بولي.

خو د خوشحال خان په چاپي کلیات کې داسې ځایونه د چا مخ ته

راځي چي د کلیات مرتب د (سیند) کلمه د خطي نسخو د ثبت پر خلاف

راوړې ده. یو ځای داسې لولو:

له دوو سترگو مې روان د اوبنکو سیند شو

د دې سیند د پاسه زه لکه حباب ځم

(۱۳۴-مخ)

په حاشیه کې ورته راغلي دي چي په خطي نسخه کې دواړه ځایه

(دریاب) دئ. ښه! چی داسې ده نو دا "سیند" بیا په کوم مجوز ورواچول

سو؟ ښايي جواب به داسې وي چي د "دریاب" په راوړلو سره د شعر وزن

ورانېري او رشتیا هم ورانېري، خو زه دا احتمال هم ليري نه بولم چي د

خوشحال خپل بیت به داسې وو:

له دوو سترگو مې روان دریاب د اوبنکو

د دریاب د پاسه زه لکه حباب ځم

(والله اعلم بالصواب)

حمید وایي:

لامې زیات په ژړا سوزد سوي زړه شي
په دریاب کي اور را لگي مقرر
(کلیات ۷۰- مخ)

(په پورته بیت کي باید "مقرر" تحقیق سي. ما ته "مکرر" ښه ایسي)
میرزاخان انصاري ویلي دي:

خدای بې مثله پاک دریاب دی
که د زړه په دید عزلت کا
(دېوان - ۲۲ مخ)

د دریاب له پاره د "سمندر" کلمه د اردو ژبي "خیرباقي!" دئ چي
پښتو ته راننوتلی دئ او له بده مرغه د دغه نوي مهاجر په منلو سره مو د
پښتو ژبي دوه لرغوني لغتونه د لحد مېلمانه کړي دي.
"سمندر" په پښتو او فارسي ادب کي جلا معنلري.
خوشحال خان وایي:

جهان که واره سره سور اور شي
گومان ومه کړه چي عارف نور شي

که سمندر غوندې په اور کښې کار نه کا
عارف ئې مه گڼه مخ دې ئې تور شي
(د خوشحال رباعیات - ۱۶۵ مخ)

رحمان بابا ویلي دي:

کښت د عشق په توده زمکه آسان نه دی
سمندر بویه په دې صحرا کما
(۱۸- مخ)

يا:

بدې په خوله د سمندر مهر د مومو
چي څوک ما منع کوي د عشق له شوره
(۳۸- مخ)

يا بل ځای وايي:

د بلبلو و چمن و ته پرواز وي
سمندر کا مدام او ر و ته آهنگ
(۷۱- مخ)

حميد وايي:

الهي د محبت سوز و گداز را
په دا اور کي د سهي سمندر ساز را
د حميد مومند په پورتنې رانقل سوي بيت کي چي څوک د "سوز و
گداز" قرينې ته وگوري نو د "سهي" پر ځای "ستي" ډېر ورسره وايي.
حميد د "رود" ويی هم راوړی دی:

په ژړا کي دې دوې سترگې
دوه رودونه کاډا هب
(۳۹- مخ)

حميد بل ځای وايي:

هسې يم په درد و غم کي د دلبر خوښ
لکه اوسي په سره اور کي سمندر خوښ
(کليات - ۹۶ مخ)

دلته د "سمندر" لغت د "بحر" په معنا نه دی بلکي مراد ئې د غټ
مورک په اندازه يو افسانوي حيوان دی چي وايي په اور کي اوسي او کله
چي له اوره راووزي، مري. د سمندر نوم له يوناني سالامندرا

(salamandra) شخه اخیستل سوی او فرانسوی شکل ئې
 (salamandre) دئ (د تفصیل له پاره وگورئ: افغان قاموس، غیاث
 اللغات، لغتنامه دهخدا).

په عربي ژبه کې "السمندر، السمندل" کلمات سته او عربي قاموسو په
 هغه معنا سره ثبت کړي دي چې په پښتو کلاسیک ادب کې ئې مثالونه
 موږ ولوستل. په "المورد" انگرېزي - عربي قاموس (د بیروت چاپ
 ۱۹۷۲ع) کې ئې ورته کښلي دي: "غطایة خرافیه زُعم أنها قادرة علی
 العیش فی النار".

ترجمه: (دغه حیوان - ه) د خرافاتي کیسو له مخې په اور کې د ژوند
 کولو توان لري.

دوهمه معنا ئې په "حیوان من الضفدعیات" کړې ده چې پښتو ژباړه
 ئې "د اوبو حیوان؟" کېږي.
 د سمندر کلمه د کندهاري شاعرانو په کلام کې هم سته. مولوي
 بریالی (شهید) وايي:

په لقب د سمند آتش مزاجه
 تن پخته سرپه تنور سو بریالی
 (اهاړ - ۲۸ مخ)

د "رود" کلمه نور مشتقات هم لري چې یو ئې "رودبار" دئ. رودبار د
 (رود غاړو) ته وایي (وگ: د همدې کتاب ۴مه برخه) دا کلمه د کندهار
 ښکاریان هم ډېره استعمالوي. د دوی په نظر د رودبار د هېلیو غوښه د
 چمنانو او تالاوونو د هېلیو تر غوښې خوندوره وي. د تالاوونو د هېلیو غوښه
 یو راز سوږ بوی (وږم) کوي.

دستار، بگړۍ:

د (بگړۍ) له پاره د (دستار) کلمه د خوشحال خان خپل شعوري انتخاب دى او ستر ارزښت ورته لري. دا چې د خپل يوه اثر له پاره چې ئې (دستار نامه) نوم ټاکلى دى، دا هسي ناخپي ټاکنه نه ده. د ده د اشعارو په چاپي دېوانو کې له يو دوو ځايو پرته، چې د (بگړۍ؟) کلمه ئې راوړې ده، نور هر ځای د (دستار) لغت راوړي. هغه ځايونه چې (دستار) پکښې (بگړۍ) سوي دى، دا دي:

ملا مت ئې د عاشق د سر پگړۍ ده
دا پگړۍ له سره چيرته اچوم
(۱۲۹- مخ)

دې بيت ته په حاشيه کې ليکل سوي دي "په لومړۍ، دريمه او څلورمه کې په دواړو مسريو کې د (بگړۍ) په ځای (دستار) دى" دا تصرف د چاپي دېوانو د ترتيبوونکو له لاسه پېښ دى. اوس د دې کلمې تړل په خوشحال خان پوري، هغه هم د (پ) په توري، نوې خبره ده. ميرزاخان انصاري د احداث د زوى عبدالقادر پر مرگ باندې داسي وايي:

د روښان د کور سرور وې
د افغان د سردستاره
(۱۲۹- مخ)

کامگار خټک وايي:

ولحد ته به ئې کوز کاندې سرتورى^(۱)
دا چې اوس په سردستار په خيال روان ځي
(۱۲۵- مخ)

(۱) د دې بيت دوهم نيم بيتى په چاپ کې وران سوي او ما دلته سم کړې دى. چاپي ثبت ئې داسي دى:
"دا چې اوس په سردستار له خيال وران ځي"

د کندهاري شاعرانو په کلام کي هم (دستار) کلمه په مخه راځي:
مولوي بريالي وييلي دي:

ايرېدي که کج دستار پر کج کاکل ورسره ښايي
دا کج خاصيت د پاچ دئ گل نه دئ ملامت
(اهاړ - ۱۴مخ)

بگړۍ که پگړۍ؟

هجري وايي:

اکوړۍ چي د اندوه لښکرو وه نيو
مگروړان شول د برک د پگړۍ ولونه
(۱۷۲-مخ)

عبدالقادر خان وييلي دي:

خو شکر خورۍ خاورې خورې شولې
ډيري بگړۍ د خيال خورې شولې
چي تل سورلي ئې په عراقـيانو وه
اوس تورې خاورې پرې پاس سورې شولې
(۴۱۲-مخ)

د کندهار په لهجه کي د ستار ته (بگړۍ) وايي. مولوي صالح محمد

هوټک وييلي دي:

کوټۍ ډک د عقله ښه دئ اوله فکړه
په کار نه ده پروچ سرد بگړۍ پلنډه
(پاشلي ويناوي - ۹۱مخ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاري وايي:

په سپرو پسي نن گرزوله اړۍ
کي کالي وي د خمتا او د وړۍ

سر په کار لرو چي ډک وي د مغزو
نه ترلې پر کوم تش کله و بگرې
(کليات: ۲۰۹-مخ)

په لس زره پښتو لغتونه (د پښتو ټولني چاپ ۱۳۲۰ش) کي (بگرې)،
په پښتو سيند کي (پگرې)، په ظفر اللغات کي هم (پگرې) ثبت دي.
ځيني خپرونکي فکر کوي چي د (بگرې) په کلمه کي د (بگ) ريښه
سته. (بگ) غټ ته وايي. (بگ سړی، بگه ښځه). خو ځيني کسان (جهاني
صاحب) بيا (بگرې) پښتو ته له هندي څخه راغلې کلمه بولي. که داسي
وي نو بيا د کلمې د اصل (ب) د پښتو له قاعدې سره سمه په (پ) باندي
اوبښتي ده او د کندهار لهجې ئې د اصل (ب) ساتلې ده. د (ب) او (پ)
ابډال خو په پښتو و فارسي کي ډېر سته:

اوربوز، پزه، پوزه - بينی

پرې کول، بریدن

بيگاه - پگاه

بزه، پسه

پردی، بيگانه

بالا، بلند، پورته

باستانی، پخوانی

بادشاه، پاچا

برگ، پاڼه ...

په (پ) باندي د (ب) د اړولو بل مثال هم ما ته د خوشحال خټک
کليات په لومړي ټوک، ۲۰۵ مخ کي په مخه راغی هورې ئې (بهي - مېوه)
د (پهي) په شکل کښلې ده. خو دا بدلون طباعتي تېروتنه نه
معلومېږي.

۸۲

په بیمار و سترگو تل پهي کينبوی شي
د خوشحال په لېمو پښه کښېږده گستاخه
(۲۰۵-مخ)

په متن کي (کيږده) دي.
يا:

خو رنگه مخونه په دا خاورو کي بدرنگ شول
خو د خيال کږې پگړي ياد لري جهان
(۱۶۰-مخ)

يا:

که هر خو باز لـری غوټه مهينه
په همت لـږدی بيا تر شاهينه
کږه پگړی دې په سر هغه کښېږدی
چه برابري نېزې وهينه
(رباعیات - ۲۹۰ مخ)

د حميدله يوه بيته داسي ښکاري چي (پگړی) د مغولو جامه وه. دی

وايي:

گاه جوگيان گاه سنداسيان گهي سکان شي
که مغل غوندي پگړی، گاه افغانان شي
(کليات: ۳۵۰-مخ)

يا:

د ساقی د میو هسې شان اثر دی
په خمار کي مې دستار له سره خور شو
(۱۸۵-مخ)

خوشحال خان خټک د (مندیل) لغت هم د دستار؟ په ځای کي

راوړی دئ.

سر تر پایه منافق واره بد بوی دی
که په سر ئې سپین منډیل دی لکه اوری
(۳۴۴-مخ)

یابل خای وایي:

خیال خیال ئې ترپوه، بدری، ومه خوره
د منډیل شملې پرې ایښې سورد خنگې
(۴۵۷-مخ)

منډیل عربي ویی دئ چې قاموسونو د بگړۍ په معنایم راوړی دئ خو زیاتره ئې په دسمال یا هغه ټوکر معنا کړی دئ چې د مخ خولې (عرق) په پاکوي (دهخدا). د منډیل جمع (منادیل) ده. په ظفر اللغات کې ئې عربي لغت بللی دئ او معنا ئې "پگهړی، لنگی، ...، دستار" ورته کښلې ده. د منډیل په شکل لیکنه ئې نوې پدیده ده.
یا:

په خیال خیال ئې ترپوې، بدری، ومه خوره
د منډیل شملې پرې ایښې سورد خنگې
(۴۵۷-مخ)

خنگې = خنگ ئې. خنگ آس ته وایي (د شمس الدین کاکړ دېوان لغتنامه).

په دستارنامه (۱۲مخ) کې راغلي دي: "... دا هسې دستار، دستار باله نه شي - څه شوکه زر زري منډیل په سر کا...". رحمان بابا وایي:

په دستار کښي ئې مسواک وي
تربغل لاندې خنجر
(۴۳-مخ)

یا:

د ریا خرڅه ئې خدای مه کړه په غاړه
رحمان کوږ دستار ترلی قلندر دی
(۹۴-مخ)

عبدالقادرخان وایي:

نن ئې بیا کښینو په سرباندي دستار کج
لکه مست هاتي په لار کوي رفتار کج
(۴۸-مخ)

حمید موندوايي:

دا شپوې له فقیر ښایي چي بې غم وي
بېهوده په سردستار تري امیر کج
(۵۴-مخ)

د (دستار) کلمې د دومره پراخ استعمال له مخي د (پگړۍ) کلمې پر
راوړلو باندي شک کول بې بنیاده خبره مه بولئ.

دښه، درونه:

خوشحال خان وایي:

خپل ژوندون د دوی د مخ دپاره غواړم
له دښه مې خبر دي ښایسته
(۳۰۰-مخ)

مرتب لیکي چي په ټولو قلمي نسخو کي د " له دښه " پر ځای " له
دروڼه " کښل سوی دی.

ڊڪ، پُر (پور):

نورو حریفانو وارو ڊڪي پيالې نوش ڪرڻ
 بنهه چي د خوشحال پيالھ ٽي ڊڪه په بڪس ڪړه
 (۲۶۸-مخ)

په قلمي نسخو (دریمه، خلورمه) کي د دوهمي مسري (ڊڪه) د (پور)
 په شکل ثبت ده.
 يا:

لکه ڊڪ په بنو گلونو په هر کال و
 د دې باغ هغه گلونه سر کال نشته
 (۲۸۴-مخ)

دې بیت ته هم په حاشیه کي زیاته سوې ده چي په قلمي نسخو کي
 (پور) د (ڊڪ) پر حای راغلی دی.
 * * *

ډول ډول، لون لون:

د خوشحال خان د دېوان چاپوونکو د (لون لون = رنگارنگ) کلمه په
 (ډول ډول) اړولې ده.

چي په بناخ ټي ډول ډول میوې زانگي
 لابه کله د وصال د ونې بر خورم
 (۱۴۰-مخ)

په حاشیه کي ورته کښلي دي "په قلمي نسخو کي د (ډول ډول) په
 حای (لون لون) دی".
 عبدالقادر خان ویلي دي:

په بیاض کي مې د شعر لون لون
 شگفته دي تر دابه هزارهزار گل
 (۴۲۶-مخ)

۸۶

په حاشیه کې ئې ورته کښلي دي چي په (ک) نسخه کې د "لون لون"
پر ځای "ډول ډول" ثبت دي.

زړه ازاره، دل آزاره:

خوشحال خان وایي:

په زړه سنگه، شوخه شنگه

جفاخویه، زړه ازاره

(۲۱۱- مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په لومړۍ، دوهمه، دریمه او
څلورمه خطي نسخه کې "... دل ازاره" ده. (زړه ازاره) ترکیب د چاپي
دېوان د ترتیبونکو لاسوهنه ده.

زړه سنگو، سنگدل:

خوشحال خان ویلي دي:

چي ئې مینه د زړه سنگو روزي نه شوه

په قیامت به د هغو تله وي سپکه

(۲۲۹- مخ)

دا کلمه هم ما ته د (سنگدل) ترجمه ایسي او د خان خپل ایجاد ئې نه
بولم. خوشحال خان د (سنگ دل) کلمه په خپله اصلي بڼه بل ځای راوړې
ده.

بل ځای:

ستا د زړه سختي مې سر تر پایه ولیدله

سنگ به سینه ووړ کړي ستا له هسي سنگه دله

(۲۳۵- مخ)

ځای ځای ئې د "دل سنگ" په شکل هم کار کړی دی:

۸۷

په محشر به مینه وړمه د دل سنگو
که په دا درنېرې تله د اعمال
(ارمغان: ۱۰ مخ)

سنگدل صفت دهغه وخت په ادب کي مروج اصطلاح وه. رحمان
بابا ویلي دي:

ډېر عزیز دي موم دلان تر سنگدلانو
ته یو خاڅکی شه د اوښو گوهر مه شه
(۱۵۹- مخ)

عبدالقادر خان وايي:

په خوارۍ مونده شي کام له سنگدلانو
په محنت سره سره زر خيږي له گاره
(۱۹۴- مخ)

کامگار خټک وايي:

ولې سنگدلي کړې مانوي مې زړه دلبره
زړه زما هرگوره ډیر نازک دی تر زجاج
(۳۰- مخ)

ږمنځ، شانه:

عبدالقادر خان وايي:

عمر مې په کم شي که یو تار د زلفو کم شي
فهم کړه اې ډمې! ږمنځ پرې ورو ورو چلوه
(۲۴۲- مخ)

په حاشیه کي لیکلي دي چي په الف نسخه کي د "ږمنځ" پر ځای
"شانه" راغلې ده. ماته د الف ثبت د قادر خان خپل اصل ثبت ښکاري.

سینه، ټټر:

خوشحال خان وایي:

وچ ککر ټټر داغ داغ په منع کي هیڅ نه
چي نارې د جداییه وهي نای دی
(۳۱۲-مخ)

په ټولو قلمي نسخو کي د "ټټر" پر ځای "سینه" ثبت ده.

صاحب، خښتن:

خوشحال وایي:

لکه سپی د خپل خښتن جوړو جفا وړي
خوار عاشق تر معشوقې پورې بې ننگ دی
(۳۱۱-مخ)

په لومړۍ خطي نسخه کي د (خښتن) پر ځای (صاحب) ثبت دی.
یا:

که مې یاد، که مې نایاد کاندې مخدوم دی
د چاکر مې له خښتنه حجت کوم دی
(۳۳۷-مخ)

د دې مخ په دوهمه حاشیه کي لیکل سوي دي چي په ټولو قلمي
نسخو کي د (خښتن) پر ځای (صاحب) ثبت دی.

کر او کوره:

کون او کوره:

د دنیا د سود دپاره کون او کوره
څه خو شرم مروت وته وگوره
(۲۸۳-مخ)

د کلیات ترتیبوونکي ورته کښلي دي چي دا کلمات په "لومړۍ"،
دریمه، څلورمه "خطي نسخه کي" کرو کوره" دي.

لیدن، دیدن:

خوشحال وایي:

عاشقانو دي ارزو وکړه لیدن ته
چي د کښلي مخ صفت دې شنفته شو
(۱۸۰- مخ)

د دغه مخ نهمه حاشیه وایي چي په ټولو قلمي نسخو کي د (لیدن) پر
ځای (دیدن) راغلی دی. یا:

زه ئې قتل په لیدل یم
دارانه ده پروا داره
(۲۱۱- مخ)

دلته ئې هم په حاشیه کي کښلي دي چي په ټولو قلمي نسخو کي د
(لیدل) پر ځای (دیدن) لیکل سوی دی. یا:

تر لیدلو نه ئې نه لیدل بهتر دي
چي و مخ ته ئې نظر کیږي په کرکه
(۲۲۹- مخ)

د دغه مخ په دریمه حاشیه کي لومړۍ مسرۍ په خطي نسخو کي
داسي ښوول سوې ده: "تر دیدنه نه ئې نه دیدن بهتر دی".

قادر خان خټک ویلي دي:

یو دیدن د ښکلیو کړم ښه آواز اورم
خدای مې وبخښه اقرار په خپل تفصیر یم
(۱۱۷- مخ)

د دغه بیت "دیدن" په (ک) کي په "لیدل" اوښتی دی.

۹۰

د دیدن کلمه په کلاسیک ادب کي په پراخه توگه کار سوې ده.
کامگار خټک وایي:

چي ئې منع کړ کامگار ستا له دیدنه
په تیره توره دې سرشي د دربان غوڅ
(۳۲-مخ)

مچ، بوسه:

که دې زړه وي چي دا خوږ خاطر مې روغ کړې
د لبانو مچ په راکړه موميایي ده
(۲۹۱-مخ)

محشي وایي چي په "دوهمه، دریمه" نسخه کي "بوسه" ده.

میان، منځه:

عبدالقادر خان وایي:

د عشق په کار کي چي څوک صادق شي
د یار د مهر هاله لایق شي
دویي د دواړو تر میان ووړي
عاشق معشوق شي معشوق عاشق شي
(۴۰۲-مخ)

د دې څلوريځي د دریم نیم بیټي د "میان" کلمه په (ک) نسخه کي
"منځه" سوې او په (ه) نسخه کي "مینځه" سوې ده. له دې څخه
معلومېږي چي د هري نسخې کاتب د خپلي دلچسپۍ له مخي په متن کي
لاس وهلی دی.

میلستیا، مهمانی:

میلمه، مهمان:

مېلمستيا مې د زړه وينې ورته كېښېښوې
چي مېلمه مې شو د يار خيال په سترگو
(۱۷۸-مخ)

خيال بايد دوې خپې ولوستل سي.

دا دواړه كلمې د محشي په حواله، په خطی نسخو کي د (مهمانی) او
(مهمان) په شکل ثبت دي خو د چاپي دېوان تر ټیوونکو هغه پښتو کړي
دي. دا کار خو په ښه نیت سوی دی خو پر هغه باندې د خوشحال د شعر
نوم ایښوول د زړه ورو کار دی؟

ناپوه، نادان:

پوه، دانا:

دا لغتونه هم خوشحال خان زیاتره د (نادان) او (دانا) په شکلو کي
لیکلي دي خو په چاپي دېوانو کي (ناپوه) او (پوه) سوي دي:
د خوشحال ویل که دُر قیمت بها دي
و ناپوه هـو ته بتر دي تر کونجکو
(۱۷۸-مخ)

په لمنلیک کي ورته کښلي دي چي په قلمي نسخو کي "و نادان و ته
بتر دي تر کونجکو".

ور، در (دروازه):

د خاطر ور مي تړلی دی په غیرو
له عالمه سره ناست په فکر ستایم
(۱۳۹-مخ)

(ور) ته ئې په حاشيه کي کښلي دي "قلمي (نسخې) او ارمغان: در".
 دا تصرف هم د چاپي متن پر ترتيبوونکو تاوان دئ.
 په قلمي نسخو کي د (ور = دروازه) له پاره هر وخت (در) راغلی دئ.
 دا کلمه په پښتو کي نور مشتقات هم لري لکه (دربدره)، (درگاه)،
 (دروېزه)، ... د کندهار په لهجه کي (در) او (دروازه) عام استعمال لري. د
 خوشحال خان د دېوان په ځينو چاپي نسخو کي (در) په (ور) اوښتی دئ.
 يا:

ستا په ورد سرفراز و
 تل سجود دی د بې نیازو
 (۱۷۳-مخ)

په لومړۍ خطي نسخه کي د (ور) پر ځای (در) دئ او دې خبري ته
 په حاشيه کي اشاره سوې ده.
 يا:

زه چي ستا له غمه زار کړم ستا په در کي
 که دې غوږ زما په زار وای څه به ښه و
 (۱۷۵-مخ)

په حاشيه کي ئې ورته کښلي دي چي "د کامل په دواړو چاپونو او
 کندهار چاپ" کي (در) په (ور) اوښتی دئ. دا کار دونه زیات تکرار سوی
 چي د کلیات ترتيبوونکی اړ سوی دئ د ۲۶۱ مخ په لومړۍ حاشيه کي
 داسي وکاري: "یادونه: په قلمي نسخو کي د (ور) په ځای هر چیرې (در)
 راغلی دی نو دې یادونې ته بیا ضرورت نشته".

وژو، کشتن:

د خوشحال خټک په کلیاتو کي لولو:

۹۳

په وژود عاشقانو هسې غغلي
 نیم بسمل ئې په خای پرېښوم له تلواره
 (۲۱۵-مخ)

په قلمي نسخو کي د (وژو) پر خای (کشتن) ثبت دئ. یا:

لیچي څه لره غړي توره وکاري
 که د خوارو د وژو په آهنگ نه ده
 (۲۷۶-مخ)

دلته ئې هم په حاشیه کي ورته کښلي دي چي په قلمي نسخو کي
 (کشتن) دئ.

هدیره، گورستان:

د خوشحال خان په دې لاندې بیت کي د دېوان د حاشیه لیکونکي په
 استناد د قلمي نسخو (گورستان) په (هدیره) الیش کړی دئ:

هدیره ئې د شهید په څنگ کي بویه
 هر سړی چي مړ په توره د بیلتون شو
 (۱۸۶-مخ)

یکدل او یکزبان:

یوزره او یوزبان:

خوشحال ویلي دي:

چي په مینه کي یوزره او یوزبان وي
 تر هر چا د هغو چار په برکت ده
 (۲۷۷-مخ)

په قلمي نسخو کي (یکدل و یکزبان) دئ او دا خبره د همدې مخ په
 دوهمه حاشیه کي سوې ده.

د لوی احمد شاه بابا په کلام کي^(۱):

د لوی احمد شاه بابا په کلام کي دغه راز ژباړل سوي کلمې بېخي
ډېرې دي. چا راته وويل چي دا خو ښه کار سوی دی، ما په جواب کي
ورغبرگه کړه چي په ښه و بد کي ئې زه څه نه وایم خو دونه خبره ده چي د
کوم شاعر په کلام کي دا راز لاسوهنې وسي، دا کلام نو بیا د شاعر خپل
کلام نه دی او په لاسوهنکي پوري تړل کېږي.

آفتاب:

لمر:

احمد شاه بابا وايي:

د سهار آفتاب راو خوت

پرې چمن کوي زېبونه

(۱۲۷- مخ)

د لوی احمد شاه بابا دېوان په لومړي چاپ (۱۳۱۹ ش = ۱۹۴۰ع،
پښتو ټولنه) کي اول نيم بيتي "د سهار لمر چي راوخت" سره اوښتي دي او
دا اړونه بيا په هغه چاپ کي هم اخيستل سوې ده چي د مومن موحد په
زيار په (۱۳۷۸ ش = ۱۹۹۹ع کي د کندهار او پېښور چاپونو له گډولو څخه
برابر سوی دی. تر دې وروسته به زه لومړی چاپ په (ل) او د مومن
موحد چاپ په (م) سره ښيم.

آهوچشمه:

هوسی سترگې:

احمد شاه بابا ويلي دي:

^(۱) یادونه: په دغه بحث کي هر بیت ته د مخو شمېر د (لوی احمد شاه بابا دېوان مشهور په
دېوان هرا) دی.

۹۵

هم په حسن بڼایسته ده
 آهوچشمه خوش رفتاره
 (۹۶-مخ)

په (ل) کي دوهمه مصرع "هوسی سترگې زړه آزاره" ده او په (م) کي بیا "آهوسترگې زړه آزاره" ځني جوړه سوې ده.

د همدې مخ په یوه بله غزل کي بیا له "آهوچشمه گل اندامه" څخه په (ل) کي "هوسی سترگه گل اندامه" جوړه سوې ده او په (م) کي بیا څه گوتي په وهلي دي او "هوسی سترگي گل اندامه" کړې ئې ده. بل ځای:

آهوچشمه گل بدنه
 تل په زړونو تاخت کوينه
 (۱۳۶-مخ)

په (ل) او (م) کي "هوسی سترگې گل بدنه" دئ.

اشنا:

مین:

احمدشاه بابا وايي:

د اشنا لوری دي کوم دئ
 چي دا هسې تېز رفتار ځي
 (۱۴۱-مخ)

په (ل) او (م) کي "د مین لوری دي کوم دی" ثبت دئ. د همدې غزل په څلرم بیت کي بیا (یار) لغت په پېښور چاپ کي په (اشنا) سره اړول سوی دئ.

بسته:

تاره:

احمدشاه بابا وايي:

۹۶

د خزان باد دي بسته سي
چي بلبل به سي پرې خوار
(۳۸-مخ)

په (ل) او (م) کي د اولي مصرع پر ځای "د خزان باد دي تاپه سي"
راغلی دی. د کاتب دې ته نه دی پام سوی چي (تړل) فعل د (باد) له پاره
نه کارېږي، بلکي د باد له پاره (بندول) فعل سم ایسي.
بلندی:

هسکواله:

لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

معشوقه په بلندی لکه اسمان سوه
و اسمان و ته لاس نه رسي د چا
(۲۵-مخ)

د لوی احمدشاه بابا دېوان په لومړي چاپ (ل) کي "بلندی" په
"هسکواله" باندې اړول سوې ده او دا اړونه بیا (م) هم اخیستې ده.
بهار:

پسرلی

احمدشاه بابا وایي:

د بهار وریځ ورېږي
مین بلبل په هو سېږي
(۱۶۶-مخ)

په (ل) او (م) کي "د پسرلي وریځ ورېږي" دی.
دغه راز د همدې غزل شپږم بیت:

دیدن گل د نوبهار دی
د بلبل زړه پر نازېږي

په (ل) او (م) کي (د نوبهار) په (د پسرلي) سره اوښتی دی.
 په پېښور چاپ کي (پر) هر ځای په (په) اوښتی دی.
 لوی احمد شاه بابا وایي:

گوره پر مخ شنه خالونه
 زېږه شنه گلان زما
 (۳۱-مخ)

په پېښور چاپ کي "گوره په مخ شنه خالونه" سوی دی او (م) هم
 اخیستی دی.
 بل ځای:

پریوه سکونت نه که
 د هر گل دی یار اغیار
 (۳۹-مخ)

په پېښور چاپ کي "په یوه سکونت نه که" سوی دی.
 بل ځای:

عاشقي ده لکه غرونه پر ما باندي
 د دې غرونو څه طاقت دی د بشر
 (۴۰-مخ)

په پېښور چاپ کي "عاشقي ده لکه غرونه په ما باندي" سوې ده.
 بل ځای:
 احمد شاه بابا وایي:

پر سینه پرتې قراري
 د عاشق د زړه خونخواري، ریحان زلفي سنبلی
 (۵۲-مخ)

په پېښور چاپ کي "په سینه پرتې قراري" ځني جوړ سوی دی او (م)

هم اخیستی دئ.

بل ځای:

احمد شاه بابا ویلي دي:

چي عاشق په روڼا درومي

پر غافل تیاره بلا ده

(۸۸-مخ)

په پېښور چاپ کي "په غافل تیاره بلا ده" ثبت دئ يعني (پر) ئې په

(په) اړولی دئ.

بل ځای احمد شاه بابا ویلي دي:

د اشناى دیدن باران دئ

لکه زمکه په اوږه

(۱۰۰-مخ)

په پېښور چاپ کي دوهمه مصرع "لکه زمکه پرې اوږه" سوې ده.

د همدې غزل په مقطع کي لوی احمد شاه بابا ویلي دي:

"احمد" نفس سره دعوه ده

ربه ته پرو درېږه

(درېدل) دلته د (پلوي، ملګريت) په معنا راغلی دئ. د پېښور چاپ

تر ټیټوونکي ته دا لغت ناشنا ښکاره سوی دئ یا به دهغي نسخې کاتب ته

ناشنا ښکاره سوی وو، چي د پېښور چاپ تر ټیټوونکي استفاده ځني کړې

ده، ځکه ئې د مقطع دوهم نیم بيتي ټول اړولی او "ربه ته پرې ورحمېږه"

کړی ئې دئ. بل ځای:

ولي زړه په خبر نه دئ له رفتنه

چي دا هسي ژر تېريږي درېغه درېغه

(۱۰۴-مخ)

۹۹

په پېښور چاپ کي "ولې زړه پرې خبر نه دی له رفتنه" ثبت دی.
بل ځای:

برابر مین پسه ولي
سړی وباسي له ژواکه
(۱۰۶-مخ)

په پېښور چاپ کي له "... په ولي" "خخه" پر ولي "جوړ سوی دی".
بل ځای:

پر بارڅو مي سپيني ويني د هجران له اوره ولاړې
چي د دې نیاز منو کډي په ارمان له کوره ولاړې
(۱۴۶-مخ)

په (م) کي "په بارڅو مي سپيني ويني د هجران له اوره ولاړې" ثبت دی.

پرېرويه:

پرې منځه:

احمد شاه بابا ويلې دي:

پرېرويه ماه پيکره
د آفتاب په څير عليا ده
(۸۸-مخ)

په (ل) کي اول نیم بيتی "پرې منځه سپوږمۍ ډوله" سوی دی او (م)
هم کټ مټ اخيستی دی.
بل ځای:

نرگس چشمه پرېرويه
عاشقان باسې له ژونده
(۹۰-مخ)

۱۰۰

په (ل) کي اوله مصرع داسي ده: "نرگس سترگي پري مخي". (م)
هم کټ مټ اخیستې ده.
بل ځای:

خوش آهنگه پریرویه
گوره زړه اخلي مینه
(۱۳۶-مخ)

په (ل) او (م) کي اول نیم بیټی "خوش اهنکه پري مخه" دی.

پري چهره:

پري مخه:

احمدشاه باباويلي دي :

نازینه پري چهره
ده راغلې له گلزاره
(۹۵-مخ)

په (ل) او (م) کي اول نیم بیټی "نازینه پري مخه" سوی دی؟

جدایي:

بېلتون:

احمدشاه بابا وایي:

په شمال د جدایي ئې راضي نه سم
په دې خوښ یم که وصال وي په اورو کښي
(۱۵۲-مخ)

په (ل) او (م) کي "په شمال د بېلتانه به راضي نه سم" دی.

چاه:

کوهی:

چي په چاه دي د زرخ آب حیات دی
عاشقانو زندگي په زرخدان ستا
(۲۷- مخ)

په (ل) چاپ کي ئې لومړۍ مصرع "چي په کوهي دي د زرخ آب
حیات دی" کړی دی او (م) هم همداسي اخیستی دی. په نورو ټولو نسخو
کي د (کوهي) پر ځای (چاه) راغلی دی او دا تصرف د ژبي د سوچه کېدلو
تر افسون لاندې سوی دی.

د همدې غزل د پای له خوا د اول بیت لومړۍ نیم بيتي ئې سر تر نوکه
ټول اړولی دی. لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

د عشق طوق ئې پر گردن درته ولاړ دی
همېشه دهو نارې کړي قمريان ستا

په (ل) کي لولو:

"غړوندی د عشق په غاړه تل ولاړ دی"

(م) هم دغه ژباړل سوې مصرع کټ مټ اخیستې ده. باید وویل سي
چي د پښتو په ځینو لهجو کي (غړوندی) د څارویو له پاره کارېږي (د رفیع
صاحب له خولې - اکتوبر ۲۰۱۰ع).

خدنگ:

غشی:

احمدشاه بابا وایي:

په تېره خدنگ دا ولي
د عاشق کومه سزا ده
(۸۸ - مخ)

۱۰۲

په (ل) کي (خدنګ) په (غشي) سره ایش سوی دی او (م) هم
اخیستی دی.

خزان:

منی:

احمدشاه بابا ویلي دي:

د گلزار به هوس وکه

چي تمام د خزان شپې سوې

(۱۵۴-مخ)

په (ل) او (م) کي "چي تمام د مني شپې سوې" دی.

دامه:

لومه:

احمدشاه بابا ویلي دي:

دی له دامه نه خلاصیږي

که ځان سل گړی تالاکه

(۱۰۶-مخ)

په (ل) او (م) کي "له دې لومي نه خلاصیږي" ثبت دی. په پېښور

چاپ کي ئې د دوهمي مصرع "سل گړی" په "سل ځلي" اوښتی دی.

درد:

ویر:

احمدشاه بابا ویلي دي:

بیا هاله به ته د غم له درده خلاص سې

چي د زړه ترکه هوا کړې زما دله

(۱۱۹-مخ)

۱۰۳

په (ل) او (م) کي له اول نیم بيتي څخه "بیا هاله به ته د غم له ویره
 خلاص سې" جوړ سوی دی. (ویر) خو هم (غم) ته وایي او دلته د غم تکرار
 شعر عیبجن کړی دی. (د غم درد) دلته مناسب ترکیب دی چي د ناسخ
 په قلم مسخه سوی دی.

درونه:

مرغلري:

احمد شاه بابا وایي:

سپین ئې غاښ لکه درونه
 بې بها قیمت لـرینه
 (۱۳۶-مخ)

په (ل) او (م) کي "سپین ئې غاښ دي مرغلري" دی.

دل آزاره:

زړه آزاره:

احمد شاه بابا وایي:

دل آزاره شوخ و شنگه
 تل په وروځو جنگ کوینه
 (۱۳۶-مخ)

په (ل) او (م) کي "زړه آزاره شوخ و شنگه" دی.

دلخراب:

زړه خراب

یار خلوت کښي وو له ما سره جوړ سوی
 زړه مي رپړدي له رقیبه دلخـراب
 (۳۲-مخ)

۱۰۴

په (ل) کي دوهمه مصرع "زړه مي رېږدي له رقيبې زړه خراب" او (م) هم همدا شان نقل کړی دی. د لاسوهونکي په دغه مصرع کي د "زړه" ويي د تکرار عیب ته هيڅ پام سوی نه دی. بل ځای:

راسه نن سينه کباب يم
ومي گوره دل خراب يم
(۶۲ - مخ)

په (ل) او (م) کي دوهم نیم بيتی "ومي گوره زړه خراب يم" سوی دی.

دلفريبه:

زړه فريبه:

احمدشاه بابا وايي:

دا خوشبويه عطرناکه
دلفريبه دلربا ده
(۸۸ - مخ)

په (ل) او (م) دوهم نیم بيتی "زړه فريبه دلربا ده" ثبت دی.

دل آرامه:

زړه آرامه:

احمدشاه بابا وييلي دي:

آهوچشمه گل اندامه
دل آرامه مه پيکره
(۹۶ - مخ)

د دوهمي مصرع (دل آرامه) په (ل) او (ک) دواړو کي "زړه آرامه"

سوی دی.

دیدن:

لیده:

احمد شاه بابا ویلي دي:

داشناى دیدن باران دئ

لکه زمکه په اوږه

(۱۰۰ - مخ)

په (ل) او (م) کي اول نیم بیټی داسي دئ: "داشناى لیده باران دی".
 باید وویل سي چي دلته "زمکه" هم د لهجوي دلچسپيو تر اغېزې لاندې د
 شاعر دخپل وینګ پر خلاف، چي "مخکه" ده، اړول سوې ده.

بل ځای:

که دي ښاد په دیدن نه کړم

دی به و مري ستا له غمه

(۱۲۲ - مخ)

په (ل) او (م) کي "که دي ښاد په لیدونه کړ" دئ.

دهمدې غزل په څلرم بیت کي وايي:

زړه چي ستا په دیدن ښاد وي

هغه زړه تل وي بې غمه

په (ل) او (م) کي دلته هم (دیدن) په (لیدو) اوښتی دئ.

بل ځای:

"احمد" تل کوي شکرونه

په دیدن ئې تسلي سوې

(۱۵۴ - مخ)

په (ل) او (م) کي "په لیدو ئې تسلي سوې" ثبت دئ.

بل ځای:

۱۰۶

د اشنای دید ئې مرهم دئ

بې دې کوم پرهار ر غېږي

(۱۶۶- مخ)

په (ل) او (م) کي "د اشنای لید ئې مرهم دی" ثبت دئ.

دیده:

سترگه:

احمدشاه بابا ویلي دي:

مخامخ راته ولاړه

نه سوه وږي دیده سپر

(۴۲- مخ)

په (ل) او (م) کي "نه سوه وږي سترگه سپر". باید وویل سي چي د

بابا په کلام کي "دیده" جمع نوم دئ او باید په "سترگي" اړول سوی وای.

راسه:

راشه:

لوی احمدشاه بابا وایي:

و عاشق ته جواب ورکړې

بیا نارې وهې چي راسه

(۱۰۰- مخ)

د دې غزلي نوري قافيې (بې هراسه، لاسه، تاسه، اساسه، کم وکاسه،

له آسه) دي خو د پېښور چاپ ترتیبوونکي د شینیت تر اغېزې لاندې د

شاعر په کلام کي لاس وهلی، "راسه" ئې "راشه" کړی او شعر ئې عیبجن

کړی دئ.

بل ځای لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

۱۰۷

د لویو لویي څه کمه نه سي
که هلک ته چیري ووائې "چي" راسه
(۱۰۰- مخ)

د دې غزل نوري قافيې (باسه، وسواسه، دپاسه، مواسه، جارباسه،
تاسه، له آسه) دي. دلته بیا د پېښور چاپ ترتیبونکی د شعر قافیو ته
متوجه دی خو د (راسه) منلو ته د شینیت په حکم تیار نه دی، ځکه ئې نو
بیا په شعر کي لاس وهلی دی او دوهم نیم بیتي ئې "که و هلک ته چیرې
وائې دلي پاسه" کړی دی. د (م) چاپ هم دغه لاسوهنه نقل کړې ده او ده
بیا له "وائې" څخه "ووائې" جوړ کړی دی. دا نو بیا په لاسوهنه کي بله
مداخله ده او شعر گویا مسخ المسخ سوی دی.

زلفي:

څڼي:

احمدشاه بابا وایي:

زړه دغې ناداني وړی
پر گردن زلفي چاپېر
(۴۲- مخ)

په (ل) کي "پر گردن څڼي چاپېر" سوی دی او (م) هم دغه شکل
اخیستی دی.

سخره:

بناخونه؟

احمدشاه بابا ویلي دي:

د قدرت اوبه ئې ورکړې
له وچ سخره کا اشجار

۱۰۸

په (ل) او (م) کي دوهمه مصرع داسي اليشه سوې ده:

"وچ بڼاخونه کا اشجار"

دهمدې غزل "مقطع" شاعر داسي ويلې ده:

"احمد شاه" شپه ورځ ټناکه

عقل د چارسي په دا کار

دلته (رسي = رسېږي) دئ يعني په دې کار باندي د چا عقل رسېږي.

په پېښور چاپ کي د شينيت تر اغېزې لاندي "عقل د چار شي په دا کار" کړی دئ.

سخي:

بنکلي؟

احمد شاه بابا وايي:

د بنایست مخی ئې نسته

هم سخي ده بې ادراکه

(۱۰۷- مخ)

په (ل) کي دوهمه مصرع "هم ده بنکلي بې ادراکه" ده او (م) هم

اخيستي ده. دلته ئې په دغي لاسوهني سره شعر ډېر عييجن کړی دئ

ځکه د اول او دوهم نيم بيتي توپير د معنا له مخي هيڅ نسته دواړه يو

مطلب دئ!

سروه:

سېر:

احمد شاه بابا ويلي دي:

۱۰۹

عاشقان ئې زخمي کړي

جوړه سروه د جويباره

(۹۵- مخ)

په (ل) کي دوهم نيم بيتي داسي دئ: "په قد سبر د جويباره" او (م)
هم کټ مټ اخيستی دئ.
بل ځای:

نازينه دل آزاره

جوړه سروه صنوبره

(۹۶- مخ)

په (ل) او (م) کي له دوهم نيم بيتي څخه "جوړه سبر، صنوبره" جوړ
سوی دئ.
بل ځای:

په قد سروه صنوبره

زړونه ځکه گرېوان چاکه

(۱۰۷- مخ)

په (ل) او (م) کي "په سبر صنوبره" دئ.
بل ځای:

په قد سروه صنوبره

سپين چورائې مړوندونه

(۱۲۵- مخ)

دغه (سروه) هم په (ل) او (م) کي "سبر" سوې ده. بل ځای:
سروه قده گل عذاره
خوښ رفتارې ځي مهينه
(۱۳۶- مخ)

۱۱۰

په (ل) او (م) کي دغه ځای (سبرقده) سوی دی.

سوختنه:

سوځلو:

لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

بې سوختنه آرام نه که

بېگانه له پلار و موره

(۹۷ - مخ)

په (ل) کي له لومړۍ مصرع څخه "بې سوځلو آرام نه که" جوړه سوی
دی او (م) هم اخیستی دی.

سینه:

ټټر:

احمدشاه بابا وايي:

راسه نن سینه کباب یم

ومي گوره دل خراب یم

(۶۲ - مخ)

په (ل) او (م) کي اول نیم بیټی "راسه نن ټټر کباب یم" ځني جوړه
سوی دی. د لوی احمدشاه بابا په لهجه کي (ټټر) دومره زیات استعمال نه
درلود.

بل ځای:

دم په دم ئې یار یادیرې

سینه سوې لکه سکوره

(۹۷ - مخ)

په (ل) او (م) کي "ټټر سوی لکه سکوره" ثبت دی.

۱۱۱

بل ځای بیا د (سینه) پر ځای (زړگی) راوړل سوی دی:
احمدشاه بابا ویلي دي:

د بنایست هوسناک ډېر دي
د چا، چا سینه سپنده
(۹۰- مخ)

په (ل) او (م) کي دوهمه مصرع "د چا چا زړگی سپنده" ثبت سوې ده.

سیمین تنه:

سپین تنه:

احمدشاه بابا ویلي دي:

سیمین تنه گل بدنه
جهانگیره سراسره
(۹۶- مخ)

په (ل) او (م) کي له اول نیم بیټي څخه "هم سپین تنه گل بدنه" جوړ سوی دی.

سیه چشمه:

توري سترگي:

احمدشاه بابا وایي:

سیه چشمه دلربایه
شکر لبه قد عرعره
(۹۶- مخ)

په (ل) او (م) کي اوله مصرع "توري سترگي دلربایه" کړې ده.

سيه:

تور:

احمدشاه بابا وايي:

هم خوشخويه غنبرويه

توري زلفي سيه مارونه

(۱۲۵ - مخ)

په (ل) او (م) کي له دوهمي مصرع څخه "توري زلفي تور مارونه"

جوړ سوي دي.

شکرلېه:

خوږه شونډې:

احمدشاه بابا وايي:

شکرلېه سيم غنځه

موکمره يک تنها ده

(۸۸ - مخ)

په (ل) نسخه کي اول نيم بيتي "خوږه شونډې سيم غنځه" دئ او (م)

هم نقل کړی دئ.

بل ځای:

احمدشاه بابا وايي:

سيه چشمه دلربايه

شکرلېه قد عرعره

(۹۶ - مخ)

دوهمه مصرع په (ل) او (م) کي "خوږه شونډه قدعرعه" سوې ده.

بل ځای:

۱۱۳

شکرلبه سیم غبغه

زما خونه به تالا که

(۱۰۸ - مخ)

په (ل) او (م) کي "خوږه شونډه سپين غبغه" دئ.

شپږين عمر:

خوږه عمر:

احمدشاه بابا ويلې دي:

لکه اورته ناقراره ځي ستيه

شپږين عمر وته شا کړې زما دله

(۱۱۹ - مخ)

په (ل) او (م) کي "خوږه عمر وته شا کړې زما دله" دئ.

شپږين اشناى:

خوږ مين:

احمدشاه بابا ويلې دي:

نه ئې لاس وي نه ئې پښې وي

شپږين اشناى روانېږي

(۱۶۵ - مخ)

په (ل) او (م) کي دوهمه نيم بيتي "خوږ مين ئې روانېږي" ثبت سوي

دئ.

ښورانبور:

شوروشر:

احمدشاه بابا وايي:

۱۱۴

په دا ډېر ډېر بنور انبور دي نه پوهېږم
 هسي نرم زړگي چا کړې زما دله
 (۱۱۹- مخ)

د پېښور چاپ ترتیبوونکي لکه چي د "بنور انبور" په پوهېدلو کي
 ستونزه درلوده ځکه ئې له هغه څخه "په دا ډېر ډېر شور و شر دي نه
 پوهېږم" جوړ کړی دی. له (زړه) سره (شر و شور) نه لگېږي. (شروشور)
 عموماً په سر کي وي نه په زړه کي.

عاشقان:

مینان:

احمد شاه بابا وایي:

عاشقان ئې په اور وسوه
 سور پیزوان لکه اخگر
 (۴۱- مخ)

په (ل) او (م) کي "مینان ئې په اور سوي" ځني جوړ سوی دی او نوري
 ټولي خطي او چاپي نسخې چي مالیدلي دي، "عاشقان" راوړي دي.
 بل ځای:

د معشوق تعریف مي وکړ
 عاشقان به ئې لولینه
 (۱۳۷- مخ)

په (ل) او (م) کي "مینان به ئې لولینه" دی.

عشق:

مینه:

احمد شاه بابا ویلي دي:

۱۱۵

ته مي غوټه د گړپوان ئې
تل د عشق غوټه په غاړه
(۹۹ - مخ)

دلته بيا خبره بالعكس ده. په خطي نسخو كې د عشق پر ځای مينه
راغلې ده.

فراق:

بېلتون:

لوی احمدشاه بابا وايي:

زړه بې څرنگ غوښي وينې ژړانه که
د فراق اوښي په سترگو تړي ډنډه
(۹۲ - مخ)

په (ل) او (م) كې دوهمه مصرع داسي ژباړل شوې ده: "د بېلتون
اوښي په سترگو تړي ډنډه".

كج رفتار:

كوږ رفتار:

احمدشاه بابا وايي:

سنبل مويه كج رفتار
تل د زړونو سر وهينه
(۱۳۶ - مخ)

په (ل) او (م) كې "سنبل مويه كوږ رفتار" دى. بل ځاى:

ته وچا وته هم گوري
كه تل هسي كج رفتار ځي
(۱۴۱ - مخ)

۱۱۶

په (ل) او (م) کي "که تل هسې کور رفتارځي" دئ.

کښېښو:

کښېښود:

چي ئې سر په مينه کښېښو

هغه يو وره محبوبا

(۲۶ - مخ)

په (ل) او پېښور چاپ کي "... کښېښود" سوی دئ.

بل ځای:

سرو مال دي يار ته کښېښوي

په دنيا کوي ناچار

(۴۰ - مخ)

په پېښور چاپ کي "سرو مال دي يار ته کښېښوي" سوی دئ او (م) هم

اخيستی دئ. يابل ځای:

که دي يار په عشق سر کښېښوي

"احمد" هاله کا اختر

(۴۱ - مخ)

په پېښور چاپ کي (کښېښوي) سوی دئ.

کښېښووت:

کښېښووت:

چي د زلفو په دام کښېښووت

دا عاشق ووې بلا

(۲۶ - مخ)

په پېښور چاپ او (م) کي "... په دام کښېښووت" سوی دئ.

لبان:

شونڊان:

احمدشاه بابا وايي:

سرہ لبان ئي ڇنگه خاندی

دا سپين غاڻس ئي مرغلري

(۱۴۴ - مخ)

په (ل) او (م) چاپ کي "سرہ شونڊان ئي ڇنگه خاندی" سوی دئ او
داسي معلومېږي چي دا لاسوهونکی د لويديځي لهجې ويونکی وو.

له دسته ... له پا:

له لاسه ... له پښو:

لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

چي له دسته ناامیده هم له پاسي

بل امید ئي پاته نه سي بي له خدا

(۲۵ - مخ)

په (ل) کي لومړی نیم بيتی داسي اړول سوی دئ:

"چي له لاسه ناامیده هم له پښو سي"

په (م) کي هم دغه ترجمه سوي کلمات اخیستل سوي دي.

لوی احمدشاه بابا هر ځای "تل تتله" کار کړی دئ، خو په (ل) کي

"تل تر تلله" سوی دئ او (م) هم په پټو سترگو اخیستی دئ.

دغه عشق به له تانه ځي تل تتله

له سوا او په سوا کړي ته سوا

(۲۵ - مخ)

ماه پيكره:

سپوږمۍ مخه:

احمدشاه بابا ويلي دي:

پري رويه ماه پيكره

د آفتاب په خير عليا ده

(۸۸ - مخ)

په (ل) کي اول نيم بيتي "پري مخه سپوږمۍ ډوله" سوي دۍ او (م) هم کټ مټ اخيستی دۍ. د "سپوږمۍ ډوله" ناوړه ترکیب په ټول پښتو ادب کي نه دۍ په سترگه سوي.

موی کمره:

ملاوېښته:

احمدشاه بابا وايي:

له دې حُسنه ئې څه وایم

موی کمره قد بلنده

(۹۰ - مخ)

په (ل) او (م) کي دوهمه مصرع په "ملاوېښته ده قدبلنده" سره الیشه

سوې ده.

ميان:

منځ:

احمدشاه بابا وايي:

نفس په میان زموږ رقيب دۍ

نصيحت نه سي له نصوح

(۳۶ - مخ)

۱۱۹

په (ل) او (م) کي اول نیم بیټی "نفس په منځ زموږ رقیب دی" سوی دی.

نادان:

ناپوه:

احمد شاه بابا ویلي دي:

دی نادان دی هوښیار نه دی

خپل نصیب ئې مبتلا که

(۱۰۶ - مخ)

په (ل) او (م) کي اوله مصرع "دی ناپوه نه هوښیار دی" سوې ده

ناداني:

بنکلي:

احمد شاه بابا ویلي دي:

زړه دغې ناداني وړی

چي ځلېږي لکه لمر

(۴۱ - مخ)

په (ل) او (م) کي "زړه مي دغې بنکلي وړی" سوی دی.

بل ځای ئې د (ناداني) پر ځای (شها) راوړی دی:

د بابا خپل کلام داسي دی:

زړه دغې ناداني وړی

پر گردن زلفي چاپېر

(۴۲ - مخ)

خو په (ل) او (م) کي داسي اړول سوی دی:

زړه مي دغې شها وړی

پر گردن خوښي چاپېر

۱۲۰

په پښتو کي "خوڼي" د نارينه وو اوږدو وړېښتانو ته ويل کيږي او د
 "زلفو" له پاره که د پښتو معادل لغت مراد سي، نو بيا "کوڅی" ئې مناسب
 معادل دی، نه "خوڼي".

نرگس چشمه:

نرگس سترگي:

احمدشاه بابا وايي:

نرگس چشمه پريرويه

عاشقان باسې له ژونده

(۹۰ - مخ)

په (ل) کي او له مصرع داسي ده: "نرگس سترگي پري مخي". (م)
 هم کټ مټ اخيستي ده.

هجران:

بېلتون:

لوی احمدشاه بابا وييلي دي:

هجران وصل گڼه يو دی

زړه خلاص نه د غم له شوره

(۹۷ - مخ)

لومړی مصرع په (ل) او (م) کي "بېلتون وصل گڼه يو دی" ثبت دی.
 بل ځای:

د هجران نوم چيري مه اخله "احمه"

له هجرانه رېزمرېزيم په هلو کښي

(۱۵۲ - مخ)

په (ل) او (م) دواړو کي دواړه (هجرانه) په (بېلتون) سره اوښتي دي.

بل ڄای:

د هجران په اوردی سوي

په وصال ئې زرغونې سوي

(۱۵۴ - مخ)

لومړی نیم بیتي که څه هم په (ل) او (م) کي یو څه توپیر لري، خو په

دواړو کي (هجران) په (بېلتون) سره اوښتی دی.

د ژبپوه ستونزي او د متنپوه مسئلې

پر خطي نسخو باندې د اعتبار ستونزه:

له موجودو پښتو متونو څخه د ژبې اساسي څېړنه که ناممکنه نه ده، نو گرانه خو هرومرو ده. له يوې خوا د متن د ليکوال يا شاعر په لهجه باندې پوهېده غواړي او له بلې خوا د متن په لوستلو کې دقت او احتياط. پر پښتو متونو باندې بشپړ اعتماد په څو دليله گران دی.

يو دا چې لکه وړاندې چې مو ويلي دي، د پښتو الفبې د ايجاد له زمانې څخه بيا تر ننه پوري د ټولو آوازو او حرکاتو د افادې او ښوولو له پاره کافي نه ده.

په زړه پوري خبره دا ده چې د دغې علمي نيمگړتيا ماهيت ته د خوشحال دانشمند زوی عبدالقادر خان خټک هم متوجه سوی دی. دی وايي:

د حرفونو لوبښی تنگ معنی وي ډېره

په بيان نه ادا کيږي صفت ستاسې

(۳۳۸ - مخ)

دی د حرفونو لوبښی تنگ گڼي او گویا د ده په نظر د الفبې حروف د لغت يا معنا د افادې او بيان تر عهدې سم نه سي وتلای.

پښتو ليکدود د واولونو (vowels) په افاده کولو کې خو بيا پښي زياتي ستونزي لري. په پخوانيو خطي نسخو کې د واولونو د افادې له پاره له عربي حرکاتو (فتحه، کسره، ضمه) څخه کار اخيست سوی دی.

علامه رشاد د خپل ناچاپ اثر "ادبي قاموس" د دریم ټوک پر اوله پاڼه باندې د یوه یادښت په ترڅ کې کښلي دي:

"د متنونو په لوستلو کې سختی:

۱ - په پخوانیو متنونو کې د څ او ځ توپیر نسته، ځکه نو اوس د څ او ځ په ږغونو (تورو) کې چې له محاورو څخه لغت نه وي اخیستل سوی او له زړو متنونو څخه اخیستل سوي وي، گډون راځي.

۲ - د حرکتونو مسأله:

په پخوانیو متنونو کې ځینې حرکتونه چې اوس په تورو ښوول کېږي، نه ښوول کېده.

اوس مشکل ده د هغو تورو صحیحه ادا پیدا کړو. په تېره بیا چې هغه لغت له محاورې لوېدلی وي".

له بده مرغه د پښتو آثارو قلمي نسخې د شاعر یا مؤلف په خپل قلم ډېرې نادري او د نشت په شمار دي. د حنان بارکزي دېوان له دې لږ څخه مستثنی دی. د ده دېوان ټولې خطي نسخې چې زما تر نظر تېرې سوي دي، ټولې د ده په خپل قلم خطاطي سوي دي.

هغه نسخې چې بیا د کاتبانو په لاس کښل سوي دي، نوري دنکلي لري. د هجري په دېوان کې هغه کلمات چې په شین باید ولیکل سي، په ښین ئې لیکي او برعکس ئې لاهم. دوی ته هره (ژ) ږې (ږ) ایسېدلې ده او برعکس ئې هم. دا عملیه په نورو دېوانو کې هم لیدل کېږي.

د عبدالقادر خان په دېوان کې لولو:

د سرونو نردبان ساز کړه باندې خپره

مرتبې ته ختل نه په اساني دي

(۴۴۸ - مخ)

دلته د شاعر په خپل کلام کې باید "خپزه" وي خو په "خپره" راغلی

دئ. "خير" د دانې يا زخم وچ پوستکي ته وايي.
 (د کښينې، کښينې، ...) مثالونه تاسي وړاندي ولوستل.
 د هجري په دېوان کي حتي د يوه بيت په دوو نيم بيتو کي د "اوري"
 او "اروي" دوه رازده املوي راغلي دي:
 هجري غاو کله څوک اوري د بتانو
 چي به اروي اوس وگرې ستا غياث
 (۳۰۹/۲ مخ)

پر دغسي نامتجانسه املاء به څوک څرنګه د هغه وخت ژبه تحليل
 کړای سي.

په دې څېړنه کي ما د رحمان بابا د دېوان له هغه چاپ څخه استفاده
 کړې ده چي د ارواښاد سيد رسول رسا په تصحيح او مقدمه چاپ سوی
 دئ. دا چاپ د پادري هيوز د هغي نسخې افسيت دئ چي نوموړي
 مستشرق خپور کړی او د اشنغر د تنګي اوسېدونکي مولوي احمد ئي
 تصحيح کړې وه^(۱). دې چاپ ته ارواښاد سيد رسول رسا يوه جامعه او
 مغتنمه سريزه کښلې ده او په هغي کي ئي د رحمان بابا پر ژوند او شعر ښه
 خوندور تحقيق کړی دئ. په دې څېړنه کي ئي د رحمان بابا هغه مشهور
 بيت دوه واره راوړی دئ، چي لومړی نيم بيتی ئي "چي منکر پرې اعتراض
 کولای نه شي" دئ. خو دواړه واره رانقل سوی بيت نه دا چي يو له بله سره
 فرق لري، بلکي د ده په لاس له خپور سوي متن سره هم توپير لري. دا بيت
 د سريزي په (۳ مخ) کي داسي دئ:

چه منکر پر اعتراض کولی نه شی
 اې رحمانه! دا د شعر دی که اعجاز؟

(۱) وگ: د دغه چاپي دېوان د سريزي ۱۷ مخ.

په (۱۹مخ) کي بيا داسي دئ:

چه منکر پر اعتراض کولی نه شی
دا د شعر دی ای رحمانه! که اعجاز؟

د متن په (۵۴مخ) کي داسي دئ:

چه منکر پر اعتراض کولی نه شي
دا د شعر دي رحمان که اعجاز

سید رسول رسا د پښتو ژبي نقاد محقق وو. د فارسي ادب پراخه مطالعه ئې درلوده او د انگرېزي ژبي د زده کړي له برکته ئې له لوېديځو ادبياتو سره هم بلدتيا درلوده. د ژبي او متونو په باب ئې ليکني تر زياتي اندازې دقيقې او پخې دي. د داسي چا په خپرنه کي چي متون دونه (دومره) بدل سوي وي، له نورو به څوک څه گيله وکړي.

د همدې چاپ په ۱۳۴مخ کي (خوښ خورم، خوش خورم) په يوه بيت کي راغلی دئ.

مه کړه خدای چه څوک بي يار خوښ خورم وي
زه به اوسم بي تا خوش خورم په څه

د متونو د مسخه کېدو په جريان کي ناقلينو خپله شخصي سليقه هم پر شاعر باندې تپلې ده. احمدشاه بابا ته يو ځای د خپلي سليقې له مخي د "شها" پر ژيره غاړه باندې تار تار زلفي ښکلې ښکاره سوي دي او ويلې ئې دي:

همېشه پـر ژيره غاړه
دوی خفته لکه ښامار دي
(۱۵۹ - مخ)

خو د (ل) کاتب يا مرتب د خپل ذوق پر اساس له هغه څخه "همېشه پر سپينه غاړه" جوړ کړی دئ او (م) هم کټ مټ اخيستی دئ.

علامه رشاد رحمۃ اللہ علیہ د پښتانه مصنفین په لومړي ټوک ۵۸ مخ (ناچاپ) کي د شېر خان سوري له خولې ليکي چي نوموړي په متونو کي لاسوهنه "خيانت" بللی دی. د شېر خان سوري خپل بيان داسي دی:

"التماس از درگاه واهب العطیات چنان است که این مخدره؟ جلباب افکار را در نظر فاضلان سخنور و سخنوران فضیلت گستر بطرزی جلوه دهد که در عصمت خانه او هیچ خاینی دست نیابد چرا که چون اکثریت کتب متقدمین و متاخرین بنظر این داعی درآمده منحرف شده و اصلا بر هیئت اصلی خودنمانده.

این گلدسته هر چند که دستمال هر ناکس نگردد باطراوتست، و گوهر هر چند که از لوث دست اندازی هر خسیس مصئون ماند بالطفات^(۱)".

ما ته يو وخت داسي په زړه کي راگرزېده چي د پښتو متونو پر هغه ثبت باندي ډېر حساب کېدلای سي چي مستشرقينو راوړي دي ځکه مستشرقين د متن بدلولو له پاره هيڅ راز انگېزه نه لري. که د هغوی په متن کي تېروېږ راغلی وي، ملامتيا ئې د خطي نسخې کاتب ته وراوړي. خو بيا هم د مستشرقينو په انتخاب کي بيا نور عوامل هم شامل کېدلای سي. دا چي نوموړي د پښتونخوا په کومه سيمه کي، د کومي لهجې له ويونکي يا ويونکو سره ډېر وخت اوسېدلی دی. د پښتو د زده کړي معلم يا استاد ئې په کومه لهجه رېغېدی، ... دا ټولي خبري د مستشرق پر قضاوت باندي اغېزه کوي.

د پخوانيو متونو ژبنی څېړنه د ژبي د متخصصينو کار او مسؤليت دی هغوی ئې په تحول او تطور تر بل هر چا ښه پوهېږي. مگر دا خبره بايد هم

^(۱) کابل مجله: ۲ کال، ۳ گڼه.

په یاد ولرو چي د ژبي ماهران خو هم د چا خبره جادوگران نه دي چي پتي دي پر معلومي وي. هغوی ځان ته د خپرنې ټاکلي اصول لري او له دغو اصولو څخه په کار اخیستلو کي لازمو وسایلو ته اړتیا لري. د ژبپوه له پاره په لازمو وسایلو کي یو هم پخواني متون دي. هر څونه چي دا متون له غل وغشه پاک وي او د لیکوال یا شاعر ژبه تمثیل کړای سي، هغونه (هغومره) د ژبي د متخصص کار اسانه کوي. د متونو مقایسوي خپرنه د ژبي له متخصص سره د لهجو په پېژندنه کي هم مرسته کوي. متون د ژبني ماهر له پاره د اومو موادو یا په بل عبارت د لابراتواري معایناتو کار ورکوي. لکه یو طبیب چي د دقیقو او باوري معایناتو له مخي د رنځ په تشخیص کي نه خطا وزي دغه راز ژبپوه ته هم که دقیق متون برابر سي، دی ئې په ژبني تحلیل کي پر کچه نه ځي.

د متونو په ناسم تفسیر کي د ملامتیا گوته ژبپوه ته دونه نه نیوله کېږي لکه متنپوه ته چي نیوله کېږي. پر ناسم متن چي ژبپوه د خپل استدلال ماڼۍ ودروي، معنابه ئې دا وي چي پر لوټه ئې تاداو ایښی دی.

د متونو خپرنه که د داسي چا له خوا سوې وي چي د متن د لیکوال یا شاعر د ژوند زمانې ته ئې نزدې ژوند کړی وي دا خو به تر ښو لاهم ښه وي ځکه د متن خپرونکي او متن لیکونکي تر منځ ژبني واټن پراخ سوی نه وي. هر څونه چي دا واټن پراخېږي، هغونه ئې د ژبنيو تحولاتو د بدلون امکان ډېرېږي. له بده مرغه زموږ کلاسیک متون د شاعر تر زمانې درې څلور پېړۍ وروسته په انتقادي توگه برابرېږي. کاشکي داسي وای چي د شاعر یا لیکوال په خپل لاس کښلي متون موږ ته د زمانې له آفاتو څخه خوندي پاته سوي وای. دا کار خو په پښتو متونو کي، لکه مخکي چي مي هم اشاره ورته کړې ده، د "کرک اگی" ده چي موندل ئې د ناممکناتو تر سرحده ناشونی کار ایسي. ځکه نو ژبپوه ته په کار ده چي د متن په تحلیل کي

هري راغلي كلمې، لغت او قاعدې ته سم د لاسه تسليم نه سي. د دغه حقيقت په پام کي نيولو سره ژبپوه ته په کار ده چي د متن د کره شکل موندلو پټي ته هم اوږه ورکړي. که دا کار ونه کړي او په خپل تحليل کي پر يوه ځانگړي متن باندي تکیه وکړي، نو تر څو چي حقيقت معلومېږي، اوز کلي به وران سوي وي.

د متونو د مسخه کېدو په باب به د دې اوږده بحث له پای سره د ښاغلي غضنفر له يوې مقالې څخه يو پاراگراف وښلوم، چي ما د ۲۰۱۰ع کال د می میاشتي پر ۱۶مه په تاند ويبپاڼه کي ولووست او ښه خوند ئې راکړ. ده کښلي دي:

"موږ له شلمې پېړۍ راهيسې معمولا په دريو دليلونو د پخواني شعر په معنا کې تصرف کړی دی: يا مو د خپلې زمانې او تېر وخت د ژبې، سبک او فکر تر منځ فرق هېر کړی دی، يا مو د خپلو اوسنو نظريو د تاييد لپاره د پخوانو د نظرونو په معنا کې گوتې وهلي دي او يا مو گومان کړی دی چي که د خپلو پخوانو مشرانو نظرونه د اوسني وخت له منل شويو نظرونو سره ورته وېولو، دا به مو د مشرانو حق په ځای کړی او دوی به مو په اوسنيو خلکو منلي وي".

څلرم څپر کی

په پښتو متونو کې پر تې ستونزې

تېروتنې - لاسوهنې:

د تېروتنو او لاسوهنو مشکل یو په بل کې دونه تداخل لري او دونه سره اخیښلی و بڅښلی دی چې سره بېلول ئې یو څه سخت کار دی. د متن یوه برخه به ښايي زما په نظر لاسوهنه وي خو په حقیقت کې به هغه د تېروتنې ښکار گرځېدلې وي او برعکس ئې لا هم ممکنه ده. دا چې د مشکل کومه برخه باید تېروتنه وبلل سي او کومه ئې لاسوهنه، تر یوې اندازې پورې د څېړونکي یا لوستونکي په خپل برداشت او قضاوت اړه لري. خو ځله بېلول ئې هم باید ناشونې خبره ونه گڼله سي. زه به تر خپله وسه پورې هڅه وکړم چې تېروتنې او لاسوهنې سره بېلي کړم خو که ځای ځای راڅخه گډې سوي وي، د محترم لوستونکو لارښوونې ته تیار آماده ناست یم.

۱- تېروتنې:

د پښتو په خطي او چاپي نسخو کې به داسې یوه نسخه څوک پیدا نه کړي چې له تېروتنو دي خالي وي. د ځینو چاپي نسخو د تېروتنو لیست ته چې څوک وگوري، حیران پاته سي. تېروتنه یوه داسې پېښه ده چې خورا زیات عوامل لري. د کاتب بېسوادي، بې پروايي، ستړیا، د فکر غیر

حاضري، تلوار، د کتاب له ژبي سره نابلدتيا او نور عوامل ئې په مثال کي راوړلای سو. ما ته داسي شواهد راملوم دي چي د کتابو سوداگرو به پښتو کتابونه په داسي کسانو خطاطي کول او خپرول، چي د پښتو ژبي په تور و سپين به نه پوهېدل او متن به ئې گویا رسامي کاوه. په دغه شان حالاتو کي تېروتنه يوه حتمي خبره ده^(۱).

زموږ کلاسیک متون هم لا تر اوسه پوري په هغه راز تهيه سوي نه دي چي د هغو د (original) اصلي نسخو بشپړه نمایندگي دي وکولای سي. ځيني چی ئې په انتقادي توگه د څو خطي او چاپي نسخو له مخي برابر سوي دي، هغه هم د "خو" له اعتراضه يا په بل عبارت له تېروتنو څخه په بشپړه توگه نه دي خلاص او بشپړ اعتماد پر کول گران دي. د دې اعتراض عوامل به ډېر وي، خو زه به ئې يو څو لږ څه په تفصيل سره وڅېړم.

– د پښتو الفبې نیمگړتیا:

د پښتو الفبې د ایجاد له زمانې څخه بیا تر اوسه پوري دې حد ته نه ده لوړه سوې چي د ټولو آوازو او حرکاتو د افادې او ښوولو وظیفه دي په بشپړه توگه سرته ورسوي، په تېره بیا د واولو (vowels) په افاده کولو کي خو ئې بېخي ملا ماته ده. په پخوانیو خطي نسخو کي د واولو د افادې له پاره د عربي لیکدود له حرکاتو (زور، زېر، پېښ) څخه کار اخیست کېدی. د ئې گانو له پاره له زېره، د واولو له پاره ئې له پېښه او د الفونو او (ه) له پاره ئې له زوره (فتحې) څخه استفاده کوله. دا حرکتونه د پښتو واولو له پاره ځکه کافي نه ول چي پښتو پنځه ئې گاني، دوه واوه او یو زوه ره کی درلود او عربي حرکتونه درې دانې ول. له دې اسیته نو د متن په لوستنه کي

^(۱) ارواښاد دوست محمد خان کامل صاحب لیکي چي د تاریخ مرصع د چاپ پر وخت د مطبعې "سنگساز ... د پښتو په یوه توري هم نه پوهېږي کمال محنت ئې د ستایني دی" (وگ: تاریخ مرصع – مقدمه، ۵۲ مخ، د ۲۰۰۶ ع چاپ).

لوستونکي له حدس و گومان څخه کار اخیست او هغه راز به ئې لووست
لکه د ده په خپله مورنۍ لهجه کي چي ئې زده کړي ول.
- د لیکدود عدم تجانس :

د اعتراض بل عامل دا دی چي د متن لیکدود یو راز نه وي او د نسخې
تر پایه پوري په متجانس ډول تعقیب سوی نه وي. د مثال په توگه په عین
متن کي "استورنه، استوگنه، استوگه" مخي ته راځي او لوستونکی نه
پوهېږي چي د مؤلف یا شاعر خپله لیکنه او وینګ به څه راز وو؟
د لیکدود د دغه رنګارنګۍ د ښوولو له پاره به لوستونکو ته زه یو لړ
مثالونه له مختلفو چاپي نسخو څخه رانقل کړم. له "ارمغان خوشحال"
څخه به ئې راپیل کړو.
(ژغ)، (غږ) دواړه راوړي:

د سپوږمۍ په شغله یون کا
ژغ کا زانې په اسمان
(۷۳-مخ)

دغه راز په (۹، ۱۷، ... مخو) کي هم (ژغ) راغلی دی.
خوشحال خان د خپل زوی اشرف خان په باب وایي:
چه زما د لښکر غږ شي
اوبه کیږي د ده ځان
(۳۵-مخ)

(ږغوي) د (ژغوي) په شکل کاري.

څوک له ورايه درته ناست وي
ژغوي چنگ و سرنا
(۴۶-مخ)

لوستونکي داسي فکر کوي چي د متن ترتیبوونکي د خټکو لهجه په

پام کي نیولې ده. خو څلور بیته وروسته بیا (غور) په (ږ) لیکي:

نه دي غورد اورېدو شته

نه دي سترگي شته بیا

(ښورول) او (ښورېږي) په (ش) کارې:

د جاهل په بخره تش سر شورول وي

آفرین مې په خبرو دانشمند کړ

(۶- مخ)

په هزار رنگه هوا په زړه کښې ورشي

ورځ وشپه سره شورېږي ناقرار

(۴۲- مخ)

خو (ښوروا) بیا په (ښ) لیکي:

چې ښوروا خوري د مغولو واړه سپي دي

د سگانو په خوله څه اخلم نومونه

(۳۰- مخ) (۱)

(۱) د (ښ) او (خ) د گډولو مسئله همدا نن ورځ هم د یوې ستونزې په شکل ان د پخوا لیکوالو په لیکنو کې پاته ده. د مثال په توگه "لونی" چې د (لوڅې) پر ځای کښلې وي (تل افغان وییپاڼه - د جون ۴مه ۲۰۱۱ - که ملا عمرو وژل شي نو بیا؟ د حقیر لیکنه). په داسې حال کې چې د لیکوال مراد له "لونی" څخه هغه واښه ډوله نبات دی چې په ځنگلو او چمنو کې ولاړې وي. د لغت په (ښ) ولیکل سې، نو (لونی) خود (ظروف) معنا لري نه د (لوڅو). دغه راز د همدې لیکوال په یوه بل مضمون کې مې "کلک پوخ" ولوست چې مراد چې "کلک پوښ" وو (لراو بر وییپاڼه: ۴ جون ۲۰۱۱ ع - د حرمینو هنداره - دوهمه برخه). پوښ که د (پوخ) په شکل ولیکل سې معنا چې د (خام = اوم) ضد ده خو که د (پوښ) په بڼه وکښل سې، د وقایې، پشېي معنا لري. دغه راز بې پروایۍ د ژبې ملا ورماتوي. خو د معیار ټپکه داران سر نه په خوړوي. دوی خپل ټول فشار پر (سو) او (شو) اچوي او له معیاره چې مراد بس همدا یوه وړه موضوع ده.

۱۳۳

خېښن د (خوينښ) او (خویش) په دواړو شکلو ليکي:
 چي ئې خوینښ کړې يا ئې دوست کړې لابل شي
 د ددانووڅه غرض له احترامه
 (۴۴-مخ)

درې مخه وروسته بيا ليکي:

کله ځويه درته ښه کا
 کله خویش واقربا
 (۴۷-مخ)

(شامت) او (شومت) دواړه ليکي:

دا شامت زموږه خپل دی چه مو کار هسې مشکل دی
 گڼه ته څه هسې نه ئې چه خپل ورتړې له رده
 (۲-مخ)

بل ځای:

د هغو په مرگ ثواب گټلی بويه
 چه ئې سيزي له شومته غاړې غرونه
 (۷۴-مخ)

ځای (ور) ليکي (۲-مخ)، ځای بيا (در) کاږي (۲۵-مخ).

نه مي کار په خاص و عام نه په ديوان دی
 نه په درولار د هريوه مردک يم

د خوشحال خان په بل اثر دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي يو ځای
 "سيژمې (۶۴مخ)" ليکي بل ځای "سيژمې (۱۲۱مخ)". يو ځای ئې
 "شوروا (۷۱مخ)" خو بل ځای بيا "ښوروا (۷۶مخ)" کښلې ده.
 داسي ليکدودي رنگارنگۍ نوري هم ډېري سته او دا کار د ژبپوه له
 پاره د خوشحال د ژبي په څېړنه کي مشکلات پېښوي.

۱۳۴

د اشرف خان هجري دېوان هم له دغه راز رنگارنگيو څخه خلاص نه دی. يو څو مثالونه داسي دي:

که زه سرشندم په کشليو عیب نشته
دا خصلت د محبت چه سرگیا کا
(۷- مخ)

د دېوان مرتب خو په خپل فکر باندې د "شندم" او "شکلیو" کلمات گویا د اشرف خان هجري په خټکواله لهجه ثبت کړي دي خو دې ته ئې پام نه دی کړی چې د "شندل" او "بندل" تر منځ د معنا ډېر توپیر سته (وگ: د لیکونکي اثر، له کندهاره تراټکه: ۱۷۲ مخ)

نداره د باغ کوي برقه پسر کړي
چه گل بوی په دماغ صاف لږي یکباره
(۱۲۷- مخ)

له "لږي" څخه ئې مراد "لگي" دی چې د "لگېدل" مصدر د حال صیغه ده.

"لږي" په همدې لیکدود له "لږ = کم (د ډېر ضد)" سره اړېکي لري.
د دېوان په همدې مخ کې بیا "تیره = ډېره" په گاف لیکل سوې ده.

په نخوت طاؤس کتی په اوږد وسه
تش صورت په تیگه ناست د مخ له تاره
(۱۲۷- مخ)

د "گ" او "ږ" سره اړولو له لوستونکي څخه د شاعر ژبه بالکل ورکه کړې ده. که د مرتب په خیال د شاعر په لهجه کې (ږ) د (ژ) په شکل ویل کېدله، نو په "گ" باندې ئې د اړولو ضرورت څه وو؟ له یوه مخه به ئې ټولي (ږې گاني) په (ژ) باندې کښلي وای. د لیکدود دغه راز نه یووالي د شاعر ژبه او لهجه راڅخه ورکه کړې ده.

دا خو مثاله وگورئ:

خدایگو = خدایرو:

ورز = ورځي:

خدایگو شک گمانی نه یم په خپل ورز
ناپرسه ئې معذب په سالها کړم
(۸۵ - مخ)

غوگونو = غوږونو:

که طوطا د بیان واری په غوگونو
په زبان به ئې بند ایښی د لکت وی
(۲۰۸ - مخ)

آهوتږه = آهوتگه:

وېم حال د وطن وایه آهوتږه
بلکه یون د په سرعت نسیم ته شا کا
(۲۵۷ - مخ)

لږي = لگي، لگېږي:

هر عاشق د یار په مینه تازه کیږي
په خټک تر قند و ښه لږي سخط ستا
(۲۹۷ - مخ)

د (ش) او (ښ) سره اړولو هم دغه راز پسات پېښ کړی دی.

"بهنت" هم لیکي او "بهشت" هم .

که بهنت له ښایسته مخ خالی وی
عاشقانو به یاد کله که، قسم دی
(۱۸۵ - مخ)

۱۳۶

چه په بد عمل آرزو د بهشت کاند
تش د باد پیمانه کاند مدعی دی
(۵۴۲ - مخ)

"مهۍ" او "ماهی" دواړه لیکي:

هغه مرغ چه په هوا مهۍ په سیند وی
نهایت دواړه فناوارداجال کا
(۲۸۱ - مخ)

اجال = اجل:

د مین ژوندون مشکل دی بې صمه
د ماهی موت (په) خشکی حیات دریاب
(۳۰۰ - مخ)

د عبدالقادر خان خټک نوی چاپ دېوان (د ۱۳۶۸ ش = ۱۹۸۹ ع کال
چاپ) که څه هم تر ټولو نورو چاپو په دقت سره ترتیب سوی دی خو
لیکدودي اختلافونه ئې د پام وړ دي.

د "راخیږې" پر ځای ئې "راخیږې" ثبت کړی دی.
پروت عبدالقادر دی د غفلت په توره شپه کي
کله به راخیږې د توفیق کنبلیه آفتابه
(۱۵۴ - مخ)

یا:

د سرو نو نردبان ساز کړه باندي خپره
مرتبی ته ختل نه په اسانی دي
(۴۴۸ - مخ)

که د دېوان متن پسې تعقیب سي، چا ته داسي فکر پیدا کړي چي د
دېوان د ترتیبوونکي په نظر د عبدالقادر خان خټک په لهجه کي (ږ) په (ژ)

او (ښ) په (ش) سره اوږي. خو نه پوهېږم دلته ئې د کوم مجوز په حکم د
(ژ) پر ځای (ږ) لیکلې ده؟ دغه شان لاسوهني د شاعر خپله ژبه له
لوستونکي څخه پټوي او نه به پوهېږي چي په دغو آوازو کي د شاعر دلته لهجې
خپله ادا څه راز وه؟ کله "وربل" او کله بیا "اوربل" :

چی دا هسی رنگ په سرو لمبو کی اوسی
په خپل زړه پورې حیران یم ستا وربل ته
(۱۶۵ - مخ)

بیت می کټ مټ رانقل کړی دی. د یانگانو مراعات ئې نه دی کړی.

که طالع د عاشقانو تورې نه وي
تور اوربل ئې په مخ ولې تار په تار شو
(۱۳۹ - مخ)

کله "کشینوي، کشیني" کارې او کله بیا "کښینی" :

کشینوي چی کشینى گرد غبار د غم له دله
شى چی نشى دا په بيدلانو شواخونه
(۲۳۰ - مخ)

په اړخونو ئې لک شوی غشی ښه دی
نه چی کښینی بد کاران د چا تر څنگ
(۸۵ - مخ)

یو ځای "کشیز دي" لیکي او بل ځای بیا "کښیر دي"

د پیوند په پرې کولو فقیري شي
نه په دا چی خپله کشیز دي پیوندونه
(۲۳۱ - مخ)

د دنیا خوښی که واړه ورته کښیر دی
دروغجن دی که پرې غم د آشنا ورکا
(۱۷ - مخ)

په دې بيت کي ئې "خوښي" په ښين سره کښلې ده خو بل ځای ئې
"خوشي" د "خوښي" پر ځای ليکلی دی.

خرمی د شاه جهان جهان پرې نه شوه
اورنگ زيب په څه خوشي کاندې که پوه دی
(۲۷۱- مخ)

د دېوان مرتب فکر کوي چي د "خوښي" کلمه ئې د عبدالقادر خان په
لهجه ثبت کړې ده خو دې ته ئې بيا پام سوی نه دی چي "خوشي" د (چټي،
بې ځايه) معنا لري. په لومړي نيم بيتي کي "پرې نه شوه" هم ما ته
"پرېښووله" ايسي؟

خو بل ځای ئې بيا د "شادان" کلمه په "ښادان" باندې اړولې ده.

د پتنگ مشرب پيدا کړه په معاش کی
د هر چا چراغ چی بل شی پرې ښادان وي
(۳۱۸- مخ)

که په خټکواله لهجه کي (ښ) د (ش) په شان تلفظ کېږي او مرتب
زیاتره ښینونه په (ش) سره الیش کړي دي، نو دلته بيا ولي دا قاعده ځني
پاته سوې ده. یو ځای ئې "چمجي" بل ځای ئې "چنجي" ليکلی وي.

که هر څو نازک بدن شی
لکه گل هسی په تن شی
چی لحد د ده وطن شی
د چمجيو په خوردن شی
(۴۷۰- مخ)

ښکلی مخ به یی د گور خاورې بدرنگ کا
نازک تن به یی د گور چنجي وخورینه
(۴۸۳- مخ)

لوستونکی به په "چمجي" او "چنجی" کي کوم يو د عبدالقادر خان خپل کلام وگڼي.

د حمید مومند کلیات خو مي هيڅ فکر نه کاوه چي لیکدودي تجانس دي ونه لري. ځکه په ډېر دقت او صلاحیت برابر سوی او مرتب ئې هم د پوره صلاحیت څښتن دی. مگر ما ته پکښې دا خو ځایه د اندېښنې وړ وایسېدل.

"پرښتې" (۲۷مخ) او "فرښتې" (۳۲مخ، ۷۱مخ) دواړه لیکي (دا کار د میرزا خان انصاري د کابل چاپ دېوان کي هم سوی دی او په یوه بیت (۲۲مخ) کي "پرښتو" کښلی او پنځه بیته وروسته ئې بیا "فرښتو" لیکلی دی)، "مښک" د کلیاتو د دېوان په برخه کي هر ځای په (ښ) لیکي خو "مشکین" بیا په (ش) کاري (۹۷مخ) چي زه ئې په دلیل پوه نه سوم. دا بیت هم ولولئ:

دا د ترکود مشکینو زلفو توردی
چي وگرې پرې کوي گمان د مښکو
(۱۸۰ - مخ)

خو د کلیاتو د (نیرنگ عشق) په برخه کي بیا (مشک) هم په شین لیکي:

عشق و مشک نه شي ساته پټ و پنهان
دا خبره ده مشهوره په جهان
(۴۱۰ - مخ)

د میرزاخان انصاري په دېوان کي په ۱۸۹مخ کي "مشک" خو په ۲۰۲مخ کي بیا "مښک" لیکل سوی دی. د کندهار په لهجه کي "مشک" ویل کېږي او د نورو لهجو ویونکي فکر کوي چي دا به هم په (ښ) وي.

مولوي بريالۍ وايي:

چي د مشكو عطر پاشي په صحرا كي
د ختن بې غزالې نسته لږمون بل
(اهاړ - ۷۵ مخ)

(پنهم - ۴۰۶ مخ، ۴۴۵ مخ) او (پنهان - ۴۱۰ مخ) دواړه راوړي. د
لوستونكي له پاره گرانه ده چي په دې دوو كي به كم يو د حميد خپل تلفظ وي.
لنډه (ي) او اوږده (ې) سره قافيه كړې ده. د (ح) رديف په يوه غزل
كي (۵۷ مخ) ئې (خاندې، لاندې، وړاندې، مړ ژواندې، او پړاندې) له
(كاندي، گويادي) سره قافيه كړي دي. دا راز قافيه تړل د حميد له
"موشگافۍ" څخه ليري خبره ده. حميد به هرومرو (خاندې، لاندې، ...) او
(كاندي، ...) يو راز سره تلفظ كول. دا اوسنۍ دوه رنگي توب د لاسوهونكو
كار دۍ. (خرخښو) په ۱۷۴ مخ كي په (ښ) او په ورپسې مخ كي په شين
(خرخشو) ليكي. حتي په ۱۷۶ مخ كي په يوه بيت كي لومړۍ (خرخښو) او
دوهم وار (خرخشو) راغلي دۍ.

د فلک په خرخښو ونښته لاره
چي جهان ئې وېرېده له خرخشو
(۱۷۶ - مخ)

د اول نيم بيتي لاره = ناږه ده.

د (خرخشو) او (خرخښو) توپير په وييپانگه كي هم نه دۍ ښوول
سوی. په دغسي دوگانگي كي به ژبپوه د حميد خپل تلفظ څه راز
معلوموي؟ په ۱۹۴ مخ كي (ښکته) او په ۱۹۶ مخ كي ئې (کښته) ليكي:

چي مې زړه په سود وزيان شي پورته ښکته
هغه دم مې محبت وهي په لته
(۱۹۴ - مخ)

طلبوه سرفرازي په سرکوزي کي
راکوزېږي په هلو کي همای کښته
(۱۹۶ - مخ)

(خیږه) زیاتره همداسي کاري (۲۳۴مخ، ۲۵۲مخ، ...) خو په
(۳۵۴مخ) کي بیا دوه ځایه (خېږي) او (خېږه) راوړی دی. په (۳۵۴مخ)
کي هم "خېږه" کاري. زه نه پوهېږم چي د کلیات مرتب خو به د (خیږه) او
(خېږه) لغتونه سره جلا نه بولي؟ د میرزا خان انصاري په دېوان (۲۳۰مخ،
د کابل چاپ) کي په دوو پرله پسې بیتو کي (وخیږي) او (وخیږي) دواړه
راغلي دي.

(کله چي (ته) د (تله، تلئ) په معنا راوړي د (ه) پر سر باندي همزه
ایږدي (۴۱۶مخ) او هدف ئې دا دی چي له (ته = تو) سره ئې التباس ورک
کړي. دا ئې ښه کار کړی دی. زه (هوټک) چي د (دی = او) او (دی =
است) توپیر په همزه باندي کوم، هم مي هدف د التباس ورک کېدل دي.
خو زما له دې قاعدې سره د معیار ټپکه داران موافق نه دي خو د حمید
مومند د کلیات مرتب چي بیا عین عمل سر ته رسولی دی، بیا نه تا کړي نه
ما کړي، ټول پټه خوله ناست دي. دغه ته یو بام و دوې هواوي وايي).
د لوی احمدشاه بابا په پېښور چاپ دېوان کي هم پر دغه راز پېښو
پېښېږو. دی وايي:

عاشق وږی د دیدن دی
ترخه وېل ئې کړې نمرې
(دېوان هر ۱۴۷۱ - مخ)

په پېښور چاپ (۱۹۰مخ) کي دوهم نیم بيتی "ترښه ويل ئې کړې
نمرې" ثبت دی.

زه د رنگارنگیو په برخه کي خپل ځان ته هم گوته نیسم او یقین مي

دئ چي که بل څوک بيا زما (هوټک) په لاس ترتيب سوي متنونه ولولي، تر دا نورو دېوانو به زياتي اندېښمني خبري پکښې پيدا کړي. د دېوانو ترتيبول جلا پوهنه ده او زموږ کارونه غير مسلکي. له ناچارۍ مو لاس په پوري کړی دی. ما چي د نورو شرقي ژبو د دېوانو کار يو څه کتلی دی، راملومه سوې ده چي پښتنو ته لا خورا ډېر گړنگونه او پاڼونه په مخ کي گوري. په تشو غټبازيو به ځانونه نه خطا باسو.

په متونو کي تېروتنې هم پر دوو برخو وېشل کېدلای سي:

الف: ارادي:

د کلماتو په املاء کي ارادي بدلونونه په ښکاره توگه تېروتنې ايسي خو دا تېروتنې نه دي او کله کله د شعري اړتياوو له اسسته پېښي سوي وي. د پښتو په ځينو دېوانو کي د قافيوي ضرورت له مخي د "عبث" لغت د "عبس" په شکل ليکل سوی وي. دا تېروتنه ارادي ده. خوشحال خان ويلي دي:

سرئې هوري کندهار، بل ئې دمغار دی

تر دا منځ پراته همه واړه عبس دي

د "خوشال خان خټک کليات" په ۲۵۵ مخ کي دا بيت داسي دی:

سرئې هورې کندهار، لم ئې دمغار دی

په دا منځ کي ميشته واړه پرې عبس دي

زما يقين دی چي خوشحال خان دا بيت په دغه شکل نه دی ويلي؟

ځکه د "پرې عبس" د پڅونده ترکیب دکارولو توقع د پښتو ژبي له يوه مبتدي څخه لاهم نه سي کېدلای.

د اړوندي غزلي نوري قافيې (ناکس، جوس، هوس، جرس او نوري)

دي ځکه نو د "عبث" لغت هم د "عبس" په شکل کښل سوی دی.

میرزا حنان هم پر دغه پله گام ایښی دی:

په لویی د زمانې خوشي غلط سوم

لکه دود پر سرد اور درومي عبس

له دې مثالو څخه باید داسې نتیجه وانه خيستله سي چي گویا خوشحال خان او میرزا حنان د "عبث" لغت په اصلي کښنگ باندې نه پوهېدل. دوی دا کار ارادي کړی دی او دا تېروتنه په ارادي توگه پېښه سوې ده. د متن ناقدین ئې باید د سمولو هڅه ونه کړي.

ب: غیر ارادي:

غیر ارادي تېروتنې د کاتب له بېسوادی، د کلماتو له ورته والي (مشابهت) او د لغاتو د ناسم لوستلو له اسیته پېښېږي.

د لوی احمد شاه بابا په کلام کي یو ځای لولو:

"احمد" چي دایان که هر طالب به طبع وایي

گرانه نه ده دایما تحقیق به کاندې فضلا

په پېښور چاپ کي د (دایما) کلمې تنوین په پام کي نه دی نیول

سوی او (دایمان) ځني جوړ سوی دی.

په متونو کي د هغو تېروتنو تشخیص دونه گران کار نه دی چي د کاتب له بېسوادی او یا د ناپوه کاتب د لاسوهني له امله منځ ته راغلي وي خو د هغو تحریفونو پیدا کول لږ څه ستونزمن وي چي کاتب یا مرتب ئې په شعوري توگه د ځینو ټاکلو انګېزو او ژبنيو تمایلاتو په موخه په متن کي راوړلي. د تحریفونو د پېژندنې د دې ستر کار له پاره د شاعر یا لیکوال د فکري مسیر او هغو معیارو پېژندنه لازمي ده چي د هغو پر بنسټ شاعر یا لیکوال خپل اثر تخلیق کړی دی. د دې پر څنگ د هغو ژبنيو ځانګړتیاوو نسبي پېژندنه هم حتمي ده چي د شاعر یا لیکوال په لهجه کي په عیني

توگه موجود ول. دې هدف ته د رسېدو له پاره د متن د ټولو نسخه بدیلونو راوړل د متن د مرتب ستر رسالت دی. د همدغو نسخه بدیلونو سته والی له ژبپوه سره مرسته کولای سي چي د شاعر د ژبي او لهجې په تشخیص کي له تېروتنو راوگرزي.

موږ مخکي د شېرازي حافظ د دېوان خبره وکړه. د دغه لوی عارف پر دېوان باندې د تېرو پنځوسو – شپېتو کالو راهیسي د پارسي شعر او ادب سترو ادیبپوهانو او شاعرانو کار کړی دی او تر اوسه لا هم دې مرحلې ته نه دی رسېدلی چي څوک ووايي دا پلانی چاپ نو گویا کټ مټ د حافظ خپل کلام دی. په هر چاپ کي هڅه سوې ده چي متن د شاعر خپل کلام ته تر ممکنې اندازې پوري ورنزدې سي او له دې ټولو هڅو سره سره د متن مرتب لیکي " امیداست ... روزی برسد که با احتمالی نزدیک به یقین بتوان گفت که دیوان کاملی از آن خاکی افلاکی فراهم شده است " (وگ: حافظ به سعی سایه، ص ۲۱ – چاپ ۱۳۷۶ تهران، نشر کارنامه).

د متونو په برابرولو کي چي د نورو ژبو د پوهانو دغه راز دقت او احتیاط او زموږ پښتنو بې پروایي څوک وگوري، نو بې اختیاره ئې باید پر تندي باندې د ملامتیا خولې راماتي سي ځکه د متونو په برابرولو کي ځانو ته د دونه مداخلې حق ورکوو، لکه له نوموړي لیکوال څخه چي مو د دغه راز لاسوهني لیکلې او لاسلیک سوې اجازه تر لاسه کړې وي.

۲ – لاسوهني:

په متن کي لاسوهنه (مداخله) څه ته وایي؟

لاسوهنه د یوه متن په لیکدود، ژبه، لغاتو او د جملو په جوړښت کي تصرف کولو او د هغو اړولو ته وایي. او دوه راز ده: روا لاسوهنه او ناروا لاسوهنه.

موږ په تېرو بحثو کې د ژبي د تحول او بدلون په باب یو څه ږغېدلي یو او دا مو منلې ده چې د ژبي وینګ، کښنګ، سکښت او جوړښت پر یوه حال نه پاتېږي او بدلون مومي. د مثال په توګه، په روښاني لیکدود کې ئې د (ږ) توری داسې کښل چې (د) ته به ئې په منځ کې ټکی ورکړ، په خوشحالخاني لیکدود کې ئې د (ځ) توری د (ح) په شکل کښل او په غېږ کې به ئې همزه ورته ایښووله، پښتو مرکې بیا د دغه آواز د ښوولو له پاره (ح) ته یو ټکی پر سر او بل ټکی په غېږ کې ورکاوه او اوس ئې موږ د (ځ) په شکل کاروو.

د متن تصحیح کوونکی که نن په روښاني لیکدود باندې لیکلي متنونه چاپ ته تیاروي، حتمي نه ده چې د (ږ) توری دې هغه راز ولیکي لکه روښانيو چې کښل. بل مثال:

په پخوانیو فارسي کتابو کې ئې ګاف د کاف په شکل کښل او "عجمي کاف" به ئې باله. اوس که د دغو فارسي متونو د چاپ په وخت کې څوک ګاف د کاف په بڼه وکارې، متپوهان ئې نه مني او غندي ئې. ښه! دا کار خو هم په متن کې لاسوهنه ده. مګر دا راز لاسوهنه د متن اصل او جوهر ته تاوان نه رسوي. که د متن ناقد په خپلو خبرو کې د متن اصلي لیکدود راوښيي او خپله لاسوهنه هم بیان کړي او پته ئې نه کړي. دې لاسوهنې ته روا لاسوهنه وایي. دې راز لاسوهنې ته اړتیا سته او په متن کې باید همدغه شان بدلون راوستل سي.

خو که په کوم لغات کې بیا د همدغه پورته یاد سوي توري (ځ) موقعیت او ځای ته بدلون ورکړه سي، دې راز لاسوهنې ته ناروا لاسوهنه ویل کېږي. د مثال په توګه:

په متن کې "روح" لیکل سوې وي او موږ ئې "ورځ" کړو.

په متن کي "غږ" ليکل سوی وي او موږ ئې "ږغ" کړو.
 په متن کي "ږغ" ليکل سوی وي او موږ ئې "غږ" کړو.
 په متن کي "پر" ليکل سوی وي او موږ ئې "په" کړو.
 په متن کي "په" ليکل سوی وي او موږ ئې "پر" کړو.
 په متن کي "دوې" ليکل سوی وي او موږ ئې "دوه" کړو.
 په متن کي "کښي" ليکل سوی وي او موږ ئې "کي" کړو.
 په متن کي "دستار" ليکل سوی وي او موږ ئې "پکږی" کړو.
 په متن کي "عشق" ليکل سوی وي او موږ ئې "مينه" کړو.
 په متن کي "ماهی" ليکل سوی وي او موږ ئې "کب" کړو.

په متونو کي مداخله خپل حدودو تغور لري. دا کار ما هم کړی دی. خو مداخله باید د شاعر ژبه وړالیشه نه کړي. که ئې لیکدود د اوسني وخت د غوښتنو له مخي اصلاح سي، دا مداخله روا مداخله ده د مثال په توگه هغه وخت (ډ) د (نږ) په شکل ليکل کېدی، که ئې موږ اصلاح کړو، دا کار ناروا مداخله نه ده، مگر که په متن کي (وړونه) ليکل سوي وي او موږ ئې د خپلي لهجوي اغېزې له اسیته (روڼه) ثبت کړو، دې ته د متن مسخه کېدل ويل کېږي. که موږ د متن د لیکوال له خوا استعمال سوي لغتونه او کلمات وراړوو، داراز لاسوهني ناروا لاسوهني دي. که ما کړي وي که بل چا، باید مخه ئې ونيول سي.

لاسوهني د چا له لاسه پېښېږي او ولي پېښېږي؟

د لاسوهنو د ملامتی بار د خورا ډېرو کسانو پر اوږو پروت دی. له دې پرې څخه نه کاتب ځان خلاصولای سي، نه ناسخ او نه د متن معاصر مصحح. زه به دا بحث دلته يو څه سره راغونډ او طبقه بندي کړم.

الف - ناسخان، کاتبان او د متن ترتیبوونکي د خپلي لهجې ښکار سي:
علامه رشاد (۱۹۲۱ - ۲۰۰۴ع) رحمه الله عليه د کاتبانو د بې پرواييو په باب د
مولانا نورالدين عبدالرحمان جامي (۱۴۱۴ - ۱۴۹۲ع) څو بيته راوړي دي
چي دلته ئې تيمناً رانقلوم:

فغان از دست آن کاتب که کلکش
به بیش و کم نویسی شد فسانه
ز بیش و کم نویسی های او شعر
ز بحر و وزن مانند بر کرانه
(لس مقالې: ۶۸ مخ، د ۱۳۶۷ش کال چاپ)

د علامه رشاد مرحوم د دغه اثر چاپي نسخه خورا زیاتي چاپي
تېروتنې لري او د کاتبانو، چاپوونکو او خپروونکو د بې پرواييو ډېر غوره
مثال کېدلای سي.

خوشحال خټک هم د کاتبانو له بې پروايۍ څخه د خپل یو اثر "فضل
نامه" په خاتمه کي سر ټکولی دی. دی وايي:

وردي نه ئې شي دوه لاسه
نه تر خط نه تر قرطاسه
يو چي خام بېهوده خط کښي
بل که ښه کښي چي غلط کښي
د کاغذ مخ توروينه
خط چي خام بېهوده کښينه
خدای ئې واخله که ښه خط کښي
که ئې حای په حای غلط کښي

(وگ: د خوشحال خان خټک کلیات ۱۱۵۳ مخ، د ۱۳۸۷ل چاپ)

په "لس مقالي" کي هم د خوشحال خان د دغي ناراضۍ يادونه سوې ده.

د اصل مطلب د لاسه وړنه وضاحت له پاره به د عبدالقادر خان خټک په کلام کي دالاندي بيت په ګډه سره لولو:

دا ځل ډېر عبدالقادر ورنه سودمن شو

چې به بيا په بنياسته وو اعتميد کا

(۱۵مخ)

دې بيت ته ئې په حاشيه کي کښلي دي چي په نورو نسخو کي د "ور نه سودمن شو" پر ځای "ځني سودمن شو" ثبت دی. مرتب په خپله لهجه کي د "ځني سودمن شو" ترکیب نه لري او دا ورته ناسم ترکیب ښکاره سوی دی ځکه ئې پر هغه يوازني ثبت باندي اعتماد کړی دی چي د ده له لهجه سره ئې سر خور، نه د عبدالقادر خان له لهجه سره. د متن پوهني اصول له مرتب څخه غواړي چي هر ثبت چي زياترو نسخو اخيستی وي، هغه بايد متن ته داخل سي. دلته "ځني سودمن شو" زياترو نسخو ثبت کړی دی خو ده د (ج) نسخې ثبت ځکه غوره ګڼلی دی چي د ده له لهجه سره ئې سمون درلود. دغه راز شخصي دلچسپي د متن وړانولو اول ګام دی.

بل مثال د عبدالقادر خان له دېوانه:

پرورش د بهره مندو بوټيو وکړی

بې بهره بوټی وکارې له بنياده

(۱۷۴مخ)

په حاشيه کي ئې ورته کښلي دي چي په (ک، ه، الف) نسخو کي د (بوټيو) پر ځای (بوټو) ثبت دی خو ده د هغي يکړي نسخې ثبت (بوټيو) غوره ګڼلی دی چي د ده لهجه ته نژدې وو. د خوشحال خان خټک او د ده د

کورنی د ټولو شاعرانو په کلام کي مغیره جمع بې له (یاء) څخه په سترگه کېږي. تفصیل ئې ما په خپل بل کتاب (له کندهاره تر اټکه) کي ورکړی دی. لوستونکي دې هورې وگوري.

په خطي نسخو کي د تحریف او بدلون خبره دونه عامه ده چي په شرقي ژبو کي دهیڅ ژبي خطي آثار پر یوه مخ ځني وتلای نه سي. د فارسي ژبي د "مقبول عام" شاعر حافظ شیرازي د ۱۳۷۶ ش = ۱۹۹۷ع کال چاپ دېوان له هغو څوارلسو معتبرو او مستندو نسخو څخه برابر سوی دی چي د ارواښاد استاد داکتر پرویز نائل خانلري (۱۹۹۰ع مړ) له خوا ځانگړي سوي دي. خو د دې معتبرو او مستندو نسخو تر منځ توپیر دونه زیات دی چي په درست دېوان کي داسي غزل نسته چي په ټولو نسخو کي دي یو راز ثبت سوې وي. دا چي د پارسي ادب د دغه راز مشهور شخصیت د دېوان دغه حال وي نو د پښتو اریاني خو دي خدای ناره واورې.

ب – د متن لیکونکي او برابر وونکي د شخصي قضاوت ښکارسي:

د خطي نسخو کاتبانو او د چاپي متن برابر وونکو په متن کي په بې مسئولیتۍ سره لاس وهلی دی. دوی په خپل رسالت او مسئولیت یا نه پوهېدل یا ئې لاسوهنه د دوی په نزد د اصلاح او سمون په نیت کوله. دوی فکر کاوه چي په دې لاسوهنو سره د منقول عنها نسخې د لیکوال غلطۍ او تېروتنې ورسوي خو خبر نه ول چي په دې کار سره ئې د متونو د تاراج او مسخه کولو عملیه تر سره کوله.

لاسوهني که جمع بندي کړو، نتیجه به ئې داسي راووزي:

۱. کاتب د خپلي لهجې تر اغېزې لاندې راځي او د خپل تلفظ او وینګ ارجحیت ئې دې ته اړ باسي چي په متن کي د ده په نظر اصلاحات راوولي. (نه) د (څخه) پر ځای راوړي او برعکس لاهم.

۲. له کاتب څخه د ناپوهۍ او غفلت له اسیته په متن کي بدلونونه راځي او کله کله خو د تلوار له خاطره هم د متن اصلي جوله الیسه کېږي.

۳. کاتبان د ژبي د سوچه کولو په ناروغي اخته وي. دوی غواړي له متونو څخه د پرديو ژبو اغېزې پوځي کړي خو پام ئې نه وي چي په دې عمل سره د متن له خپل اصلي مخ څخه پزه هم ورپرې کوي. (وگ: د همدې لیکنې د پښتو سوو لغتو برخه).

ج - د چاپي متونو برابر وونکي هم د کاتبانو او ناسخانو په شان د متن په مسخه کولو کي شامل دي. پر دوی باندي هم پورتنی بیان سوي حالتونه تطبیق کېدلای سي او پر څنگ ئې نور مشکلات دا وي چي ښايي هغه نسخه یا نسخې، چي دی چاپی متن ورڅخه برابر وي، زړه وي، ورسته وي، شوېدلې یا اوبو وهلې وي، نیمگړې وي ... او نوري ټکي و ډبري پر رالوېدلي وي او له سم لوستلو ئې ایستلې وي. د متن ترتیب وونکی ئې د خپل عندي قضاوت تر اغېزې لاندي رانقلوي او خپروي ئې.

ښايي د چاپي متونو د تصحيح په کار کي غفلت سوی وي، لوستل ئې سخت وي، توري په مطبعه کي سم نه وي لگېدلي.

ښايي د لیکوال یا شاعر په خپل خط د لیکلو نسخو نه سته والي دي د چاپي متن د ناسم والي عامل گرځېدلی وي.

د - د مادي گټې په خاطر نسخې زړول، زړې ښوول، غلطې نېټې وراچول هم د لاسوهنو له پاره زمینه برابر وي. زما په کتابتون کي د یوسف و زلیخا یوه خطي نسخه سته چي د کتابت نېټه ئې په عدد او تورو (۹۰۵ هـ ق) ښوول سوې ده. خو نسخه له ورايه معلومېږي چي د عبدالودود په نامه یو چا له روس سره د جهاد په کلونو کي د بلوچستان د سورخاب په کمپ

کي خطاطي کړې ده او د دغه تقلب هدف ئې د پيسو تر لاسه کول وو.

ه - د کتابت او تاليف د نېټو سره گډول:

د متونو په برابرولو کي د ټولو متنپوهانو پر دا يوه خبره باندي اتفاق دئ چي د متن په تهيه کي بايد هغه نسخه د اصل په توگه ونيول سي چي په زماني لحاظ تر نورو زړه وي. هر څونه چي نسخه زموږ زماني ته نژدې استنساخ سوې وي، هغونه ئې د تحريف، بدلون او لاسوهني احتمال زيات وي. د نسخې د زړتابه په برخه کي بيا يوه ستونزه دا ده چي کاتبان پر نسخه باندي د کتابت نېټه ليکي او دا خبره نه ليکي چي منقول عنها نسخه، يعني هغه نسخه چي ده دا خپله نسخه ځني رانقل کړې ده، په کومه نېټه ليکل سوې وه.

د متن برابر وونکي ته يوازي په پښتو پوهېدل کفايت نه کوي، عربي او فارسي هم ورته په کار ده. د نسخو د کتابت تاريخ زياتره په عربي وي. عربي حساب خو ئې بايد هرومرو زده وي. کاتبان د نسخو په پای کي يوازې مکرر عبارتونه راوړي او اکثره په فارسي، عربي يا په دواړو ژبو گډوډ وي. تمت بالخير ...

کله کله د يوې خطي نسخې په پای کي کومه نېټه په نظم، په نثري عبارت يا په عدد ليکل سوې وي او مصحح فکر وکړي چي دا عدد د استنساخ نېټه ده، خو هغه د کتاب د ليکلو تاريخ وي. يا برعکس؟ د احمدشاه بابا د دېوان د پای څلوريځه ئې مثال دئ:

کتاب ختم شو په دوشنبې
يارانو موږ څو تاسي دلې
په آخره ورځ د روژې
سنة هزار و صد شصت و سې

دغه ۱۱۶۳هـ ق ځينو څېړونکو د دېوان د استنساخ کال گڼلی دی؟ چي سهي نه دی. تفصيل ئې ما د لوی احمدشاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ۱۲مخ کي بيان کړی دی.

و- نسخې ته اوبه رسېدل، اوبوزو وهل، په صحافت کي متن کنډو کول، د گنډلو پر وخت متن ضايع کول هم کله کله د لاسوهني عامل کېدلای سي. مصحح چي له دغه راز ستونزو سره مخامخ سي د متن د بشپړولو له پاره بايد له ځانه تصرف وکړي. د تصرف له پاره که پياوړي او قوي او منطقي قرينې موجودي نه وي، له ناوړي لاسوهني سره به ئې هيڅ توپير نه وي.

د متونو برابرول ځان ته اصول لري چي نه مراعاتول ئې د دغو تاريخي پاڼو د سوځولو حيثيت لري. د متونو په سمولو کي که د يوې کلمې يا يوې فقرې د لوستلو په برخه کي چاله حدس وگومان څخه کار واخيست، گويا پر غلطه روان سوی دی. د متن په تصحيح کي حدس هغه وخت مجاز دی چي د احتمال له پاره ئې د نورو معتبرو نسخو ملاتړ موجود وي. هسي هوايي حدس وهل د متونو د برابرولو معتبر پوهان نه خوښوي او په کلکه ئې ردوي. هر چا که د هرې کلمې ثبت ته د شک په سترگه کتل، دغه شخص دقيق متن تهيه کولای سي.

ز- د خطي نسخو ناسمه لوستنه:

د خطي نسخې متن سم نه وي لوستل سوی. کله کله له کاتبانو څخه زور - زېر پاته سوي وي. (شو)، (شوه) هم لوستل کېدلای سي او سوی هم دی.

د عبدالقادر خان خټک په دېوان (۱۳۶۸ش چاپ) کي لولو:

۱۵۳

حکومت ناستی په پل د جهنم دی

سهل کله د عالم حکمرانی ده

(۴۳۹مخ)

ما ته د دغه بیت اول نیم بیټی داسي سم ایسي:

"حکومت ناستی پر پله د جهنم دی"

"پر" خو کاتب او مرتب له خپلي لهجې سره سم اړولی دی او د دې

راز اړوني مثالونه په کلاسیک ادب کې په پېڅر دي. د "پل" پر لام باندي

په غالب گومان سره زور (فتحه) یا له کاتبه پاته سوې ده او یا مرتب نه ده

لیدلې. پر دغه بیت باندي به وروسته نور بیان هم ولولی.

اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل درانجاوشي له هیره

نه به هیر دیدې روشني په رانجا کا

(۴-مخ)

په متن کې "روشن" دی چې د یوې هجا کمبود په شعر کې سخته

راوړې ده. په اصل کې ښايي تر نون لاندي زېر یا له کاتبه پاته سوی وي، یا

به د متن چاپوونکي دقت نه وي ورته کړی.

په خطي نسخو کې د اعراب له پاره مشترکه قاعده نسته هر لیکوال او

خطاط ئې په خپل فکر او پوهه د تورو پر سر یا تر هغه لاندي اېږدي.

لوستونکي زیاتره د دغو حرکاتو په لوستنه کې غلطې کوي. د عبدالقادر

خان خټک د دېوان د ۴۳۹ مخ بیت چې مخکې مو راوړ او تبصره مو پر

وکړه، دلته بیا هم صدق کولای سي.

حکومت ناستی په پل د جهنم دی

سهل کله د عالم حکمراني ده

دلته وینو چې په بیت کې "په پل" ثبت سوی دی چې سم شکل ئې

"په پله" يا "پر پله" دئ. د لام زور (فتحي) ته پاملرنه نه ده سوې يا له کاتبه (زور) پاته سوي دئ او په دې ډول د متن "په پل" باندې ژبپوه د خپل ژبني تحليل تاداو ايردي او موږ ئې فکر کولای سو چي د دې تحليل تاداو به خونه لږ زانده او غير واقعي وي.

ح - زموږ زياتره متون د سرکاري او رسمي پروژو په خاطر تهيه سوي وي او تر سر تېري سوي وي او د پروژې د بشپړولو له اسيته په متن کي راز راز لاسوهنو لار موندلې وي.

ط - تعجيل:

کله کله پر يوه متن باندې دوه تنه په عين وخت کي کار پيل کړي او هر يو بېړه کوي چي تر هابل چا دمخه متن خپور او وياړ ئې تر لاسه کړي. د دغي بېړي او تلوار له خاطره هم په متن کي د لازم دقت اصول تر پنبو لاندې کېږي او ناروا لاسوهنو ته زمينه برابري.

ي - او په پای کي بايد ووايم چي د متن خپړني لازمه پوهه نه لرل هم د ناروا لاسوهني عامل کېدلای سي.

دوهمه برخه

- پښتو متون د متن خپرني په روڼا کي
- افغانستان - تر ۱۳۵۲ ش کال وړاندې چاپ سوي متون
- افغانستان - تر ۱۳۵۲ ش کال وروسته چاپي متون

لومړۍ خپرکي

پښتو متون د متن خپرني په روڼا کي

دا خپرکي د متونو د کار د حوزو له مخي اوږل سوی دی او د هري حوزې متون په جلا جلا توگه تر خپرني لاندې نیول سوي دي. پښتو متون لکه وړاندې چي موهم اشاره ورته کړې ده، د خپرېدو خو مرکزونه لري او له هر مرکز څخه راپاته آثار د متنیپوهني له مخي ارزيايي کېدلای سي. زه به په دې برخه خپل کار د ختیځپوهانو له آثارو څخه راوښلوم او لوستونکي به وگوري چي د ختیځپوهانو کار تر کومي اندازې پوري د متن خپرني پر اصولو باندې ولاړ دی؟

د ختیځ پوهانو په لاس تهیه سوي متون

۱- برنارد دورن او "کریستوماتي"^(۱) ئې:

په پښتو متونو کي د ختیځپوهانو د کار په سر کي لومړی شخص

^(۱) هیوادم لیکي چي د کریستوماتي په باب د رشاد خېرنه له متن سره مل چاپ نه سوه خو یوه برخه ئې د کابل مجلې د ۱۳۵۹ کال په ځینو گڼو کي چاپ سوه. (وگ: د اسماء الحسنی سریزه "ک" مخ). دا مجله زما سره نسته. که د ژوند پر مېنه پاته وم او دغه مجله مي لاس ته راغله، د دې حاضر کتاب په دریم ټوک کي به ئې ورسره مل کړم (انشاء الله).

المانی الاصله روسی عالم جوهانز البریخت برنهارد دورن (۱۸۰۵ - ۱۸۸۱ع) Johannes Albrecht Bernhard Dorn دی چي د بوریس اندریویچ دورن Boris Andreevich Dorn په نامه هم یادېدی. پروفیسر بوریس اندریویچ برنارد دورن د المان د (Saxe-Coburg) په سیمه کي زېږېدلی وو^(۱) او د روسیې د سن پترزبورگ په ښار کي مړ سوی دی. ده پر نورو علمي دندو سربېره په پترزبورگ پوهنتون کي د سانسکریټ او پښتو ژبو تدریس کاوه.

دورن د پښتو خریستوماتي (پښتو منتخبات) په نامه د پښتو نظم و نثر کلاسیک متون خپاره کړي دي او زموږ محققین دغه کار د پښتو انتقادي متونو په لړ کي راوړي. کله چي پروفیسر دورن د پښتو کریستوماتي خپروله، د ده د پلرني وطن، المان درو تنو نورو ژبپوهانو فیردریک وولف (۱۷۵۹ - ۱۸۲۴ع)، ایمانوئل بیکر (۱۷۸۵ - ۱۸۷۱ع) او کارل لشمان (۱۷۹۳ - ۱۸۵۱ع) د نقدي متونو (Textual Criticism) په برخه کي لومړني اساسي گامونه اخیستي ول او اروپایي څېړونکي د دغو متونو د تهیه کولو په اصولو باندي پوهېدل. طبیعي خبره ده چي پروفیسور دورن هم د دغو پوهانو له کار او زیار څخه ناخبره نه وو او حتی ویلای سو چي دی په خپله هم د همدغو فیلالو جیستپانو په کتار کي ولاړ شخصیت وو. خو کله چي موږ د ده خریستوماتي گورو، په دغه مجموعه کي ټول راغونډ سوي متون د نقدي متنبوهني پر اصولو باندي برابر نه څېړي.

د پښتو خریستوماتي د نثر په برخه کي د افضل خان خټک کلیله و

^(۱) د (saxe-coburg) سیمه یوه (Duchy) وه. د چي ئې هغي سیمي ته ویله چي د (Duke) له خوا به اداره کیدله. (Duke) تر پاچا رالاندي یو اشرافي لقب وو چي د الماني شاهانو په وخت کي رواج وو. دغه سیمه اوس (Bavaria) او (Thuringia) نومېږي.

دمنه (عیار دانش)^(۱)، د اخوند دروېزه ننگر هاري مخزن الاسلام او د اخوند قاسم فواید الشریعة، د تورات او انجیل د پښتو ژباړو ځینې نمونې ثبت کړي او د نظم په برخه کې ئې د عبدالقادر خان خټک یوسف و زلیخا، د عبیدالله یوه غزله، د رحمان بابا د دېوان، د میرزا د دېوان، او په خاتمه کې ئې د بابوجان قصیدې نمونې راغونډې کړي دي.

زما سره همدا اوس د پښتو خریستموماتي (Chrestomathy) هغه چاپ پروت دی چې په ۱۳۵۶ ش = ۱۹۷۷ ع کال د کابل پښتو ټولنې دوهم وار چاپ کړی دی او سریزه ئې د څېړنوال محمد صدیق روحي په قلم په پښتو ژباړل سوې ده.

پروفیسور دورن چې د دغو منتخباتو په سریزه کې کوم مطالب راوړي دي، له هغو څخه معلومېږي چې د دغې مجموعې د ترتیب په وخت کې له ده سره د عیار دانش کومه چاپي نسخه او د ایسټ انډیا هاوس د یوې خطي نسخې اقتباسونه موجود ول^(۲).

په متن کې ئې دا خبره نه ده ښوولې چې دا متن د چاپي نسخې له مخې ترتیب سوی دی که د بلینډ له خوا د ورلېږل سوي خطي اقتباسو له رویه. ده د عیار دانش د یوې برخې لغړ متن بې له اختلافي برخو ثبت کړی دی. نه ئې چاپي نسخه معرفي کړې ده او نه هم د خطي نسخې د اقتباساتو پر ځانګړتیاوو ښه پاملرنه کړې ده چې په دې ډول څوک ویلای سي چې په خریستموماتي کې د عیار دانش منځته برخه د انتقادي متن پر اصولو

(۱) دا برخه دی د خوشحال خټک له قلمه بولي چې تېروتنه ده.

(۲) د خطي نسخې اقتباسونه ورته د ده د ملګري بلنډ (N.Bland) له خوا ورلېږل سوي ول (وګ: د دغې مجموعې د سریزي د پښتو ژباړې اووم مخ).

برابره نه ده^(۱).

د ده له سريزي څخه دا هم ښکاري چي د اخوند دروېزه د مخزن الاسلام يوه خطي نسخه، د ډاکټر ليډن (Dr.Leyden) له خوا د مخزن الاسلام ژباړل سوي برخي او د لندن په ايسټ انډيا هاوس کي د "مخزن پښتو" نسخه ورته پر تې وې^(۲).

ايسټ انډيا هاوس د انگلستان د لندن ښار په (ليډن هال) کوڅه کي واقع او د ايسټ انډيا کمپنۍ مرکزي دفتر هم په همدې هال کي وو. د دغه هال تصوير لاندي وگورئ:

ايسټ انډياهاوس - لندن، انگلستان

^(۱) دورن د عيار دانش د ژبي په باب يوه جالبه خبره کوي او وايي: "... عيار دانش د افغانی ژبی د لویدیځې لهجی د لیکنې تر ټولو غوره مثال گڼل کیدای شی. په حقیقت کی، کومه ژبه چی دی ئې استعمالوی، په لوړه سویه تنقیح شوی ده "(د سريزي اووم مخ). د پښتو د کلاسیکو آثارو ژبه ما (هوټک) په خپل کتاب "له کندهاره تراټکه" کي د پښتو له لوېدیځي لهجې سره مقایسه کړې ده او خورا ډېر مشابهتونه مې ښوولي دي دا کتاب پروسې کال (۱۳۸۹ش) کال په کندهار کي د علامه رشاد خېرندويه ټولني له خوا چاپ سو.

^(۲) د مخزن پښتو دغه نسخه د (Professor D.Forbes) له خوا ورته لېږل سوي وه. (وگ: د نوموړي سريزي اووم - نهم مخونه).

په خريستوماتي کي د مخزن الاسلام انتخابي برخي هم د نقدي متن پر اصولو باندي ډېري برابرې تهيه سوي نه دي او اختلافي بديلونه او توپيرونه ئې ښوول سوي نه دي خو په سريزه کي د مخزن په باب او په هغه کي د کارول سوي ژبي پر ځينو ځانگړتياوو روڼا اچول سوې ده چي دا کار ئې د نقدي متن برابرو له اصولو سره سم دئ.

د خريستوماتي په نثري برخه کي دريم متن د فوايد الشريعة دئ چي د دورن د خپلو خرگندوونو له مخي له هغي نسخې څخه اقتباس سوي دئ چي مستر بلينډ ور سپارلې وه. (وگ: د سريزي څوارلسم مخ). مستر بلينډ بيا دغه نسخه د ايسټ انډيا هاوس له کومي بلي نسخې سره مقابله کړې وه او د دورن په وينا ئې "د يو زيات شمېر مشکوکو او نامفهومو عبارتونو پر تلنه هم پر غاړه" اخيستي وه.

دورن نه د خپلي نسخې او نه هم د ايسټ انډيا هاوس د نسخې په معرفي کي څه ليکلي دي او نه ئې هغه "مشکوک او نامفهوم عبارتونه" رابښوولي دي چي د مستر بلينډ له خوا ئې "پر تلنه" سوې وه. دا کار ئې د متن څېړني له اصولو څخه سرغړونه ده. خو ده يو کار له همدې اصولو سره برابر کړی دئ او هغه دا چي د اقتباس سوي متن ځيني هغه برخي ئې چي د جمال الدين الحسيني له کوم فارسي اثر څخه اخيستل سوي دي او د دغه فارسي اثر يوه نسخه بيا هغه وخت د سن پترزبورگ په شاهي کتابخانه کي موجوده وه، مقايسه کړي دي^(۱).

^(۱) علامه رشاد دغه اثر فارسي اثر او د هغه مؤلف مور ته داسي رابښي: "د فوايد الشريعة وروستي څو بابه چي د حضرت پيغمبر ﷺ شمائل پکښي څېړل سوي دي، د امير جمال الدين عطاء الله بن فضل الله الحسيني الهروي (۹۲۷ هـ ق مې) له "روضة الاحباب في سير النبي والآل والاصحاب" څخه اخيستل سوي دي (وگ: د گلشن روه د سريزي ۳۶ مخ - ۱۳۵۶ ش چاپ).

د تورات د پښتو ترجمې اقتباس ورته پروفیسر روډیگر (Professor Rodiger) ورلېږلی وو او اصلي نسخه ئې نه وه کتلې او طبیعي ده چې د نقدي متن حکم ورباندې کېدلای نه سي^(۱).

د پښتو انجیل اقتباسات ئې له هغې چاپي نسخې څخه کړي دي چې په ۱۸۱۸ع کال په سیرامپور کې چاپ سوې وه. نور تفصیل ئې نسته. دا متن هم نقدي متن نه سو بللای^(۲).

د خریستوماتي په منظومه برخه کې لومړی د عبدالقادر خان خټک "یوسف زلیخا" ده چې په فارسي کې نورالدین عبدالرحمن جامي (۱۴۱۴ – ۱۴۹۲ع) نظم کړې ده. پروفیسر دورن د عبدالقادر خان خټک د دغې پښتو ترجمې اقتباسات له یوې نسخې څخه راخیستي دي چې د مسټر بلینډ له خوا ورکول سوي ول. ټول متن یو سلو اته مخه دی. د یوسف زلیخا دغه اقتباس سوي متن ته هم انتقادي نه سو ویلای.

دوهمه منظومه ټوټه د عبيدالله نومي شاعر یو نظم دی چې په کتاب کې "غزل" او په سریزه (پنځلسم مخ) کې بیا قصیده بلله سوې ده چې دا دواړې خبرې سمې نه دي. پروفیسر دورن وایي چې دا غزله؟ د رحمان بابا د دېوان پر یوه پاڼه باندې کښل سوې وه. دې نظم ته ئې غزل ویلې ده په داسې حال کې چې د نظم تر مطلع وروسته د هر بند درې مصرعوي قافیوي

^(۱) پروفیسر روډیگر د جرمني په (Saxony-Anhalt) ایالت کې د (Halle) ښار اوسېدونکی وو. دا ښار د دغه ایالت په جنوب کې د (Salle) رود پر څنډه پروت دی. پروفیسر روډیگر د عبراني ژبې ماهر وو او د ده په لاس د (Gesenius) د عبراني گرامر څوړلسم چاپ بیا چاپ سوی دی. د دغه گرامر مؤلف هنریک ویلهلم جیسینیوس (۱۷۸۶ – ۱۸۴۲ع) الماني اوریینتالیست (orientalist) وو.

^(۲) سیرامپور د هند د لوېدیځ بنگال په ایالت کې د هوگلي (Hooghly) سیند پر غاړه د یوه ښار نوم دی. هوگلي سیند د گنگارود یو ښاخ دی.

هماهنگی لري او څلرمه مصرع د مطلع قافیه تعقیبوي. دغه راز نظمو ته د شعر په اصنافو کې "مربع" ویل کېږي او د غزل نوم پر ایښوول تېروتنه ده. نه ئې د رحمان بابا د دېوان له لیک سره د عبیدالله د نظم د لیکدود پر مشابهت یا اختلاف باندې څه ویلي دي او نه به ورته د شاعر په باب د څېړنې امکانات میسر ول.

تر دې وروسته د رحمان بابا له دېوان څخه ښه زیاته برخه اقتباس سوې ده چې ۵۹ مخه ئې نیولې دي. پروفیسر دورن ویلي دي چې له ده سره د دغه دېوان دوې نسخې وې، له یوې سره د میرزا دېوان هم یو ځای گنډلی وو. دورن دا نسخه له فون فرین څخه تر لاسه کړې وه او بله نسخه دورن ته د تهران په دربار کې د روسیې د سفارت سکرترې ورکړې وه. ده متن د همدې دوهمې نسخې له مخې برابر کړی دی او د لومړۍ نسخې بدیلونه ئې په لمنلیکونو کې راوړي دي. په سریزه کې ئې د دې دواړو نسخو لیکدودې توپیرو ته هم اشاره کړې ده او په مثال کې ئې (ږ) او (ژ) راوړې ده چې په یوه نسخه کې (ږ) او په بله کې (ژ) کښل سوې ده. ده د دغو دوو نسخو پر توپیرو باندې د تبصرې وعده د دې نظمونو دوهم چاپ وخت ته پرې ایښې ده خو دا وخت ئې له بده مرغه موندلی نه دی.

په هر صورت په خریستوماتي کې د رحمان بابا د دېوان منتخب کلام یوازنی برخه ده چې له نیمگړ تیاوو سره سره بیا هم د متن څېړنې پر ټول تر زیاتې اندازې برابره څېږي.

د دې مجموعې ورپسې برخه د میرزا له دېوان څخه منتخبات دي. دا برخه له یوې واحدې نسخې څخه تهیه سوې ده او له واحدې نسخې څخه د متن تهیه کول په اوس وخت کې لا هم چې د متن څېړنې اصول وضعه سوي او عام سوي دي، مشکل کار دی. پروفیسر دورن هم د دغې برخې په باب د ستونزو خبره کوي او د میرزا د کلام پر سخت والي باندې ئې حمل

کوي. دی وایي: "د مرزا شاعرانه ترهات ډېر مشکل او د رحمان د اشعارو نه اوچت دی. د املا په لحاظ د اخوند دروېزه له لیکنو سره نږدې ښکاری" (د سريزي شپاړسم مخ).

د مرزا کلام رشتیا هم د رحمان بابا د کلام سلاست نه لري او د موضوع په لحاظ هم د تصوف غامض مطالب د شعر په قالب کې بیانوي. دغه غمض ئې د کلام په پوهېدنه کې مشکلات پېښ کړي دي او له همدې اسیته پیر محمد کاکړ ویلي دي:

د میرزا شعر به ښه وو ولي درېغه
په وحشي الفاظو ده کړ ویران شعر
(دېوان - ۷۷ مخ د صحاف چاپ)

د پښتو منتخباتو د متني برخي وروستي دیارلس مخه د بابوجان قصیده ده او په دې برخه کې پروفیسر دورن خپله تبصره په دوو لیکو (کرنو) کې ځای کړې ده او کښلي ئې دي دا یو مذهبي نظم دی "چي بابوجان له عربي څخه رااړولی دی" (د سريزي اوولسم مخ).

د پښتو منتخبات وروستي دوه سوه دېرش مخه لغت نامه (Glossary) ده چي په سريزه کې ئې د دغه کار پر مشکلاتو باندي خبري کړي دي. د دورن پر دغه کار باندي رغېدل زما د همدې کتاب موضوع نه ده خو که څوک پر پښتو قاموسونو او فرهنگونو باندي څېړنه کوي، د دورن د کار یادونه له ضرورياتو څخه ده.

د دورن په پښتو منتخباتو کې د راغلو متونو عکسي چاپ نسته چي د هغو له مخي موږ د نسخو پر لیکدود باندي وږغېږو او همدا نیمگړ تیا په خپله پر دې خبره باندي شهادت ورکوي چي دا منتخبات سره له دې چي د پښتو ژبي په ادبي تاریخ کې فوق العاده اهمیت لري خو په مجموع کې ویلای سو چي د پښتو خریستوماتي مؤلف په ځینو محدودو برخو کې د

نقدي متن خېړني اصول پاللي دي ځكه ئې په پښتو كي د دغي پوهني پر لور لومړنى كام بللاى سو.

۲- هنري جورج راوړتي او "گلشن روه" ئې:

تر پروفيسر بوريس اندرېويچ دورن وروسته د انگرېزي افسر هنري جورج راوړتي (۱۸۲۵ - ۱۹۰۶ع) Captain H.G.Raverty "گلشن روه" نومې مجموعه مخي ته راځي. گلشن روه وار دواړه په ۱۸۶۰ع كال كي د انگلستان په هرترفرد (Hertford) كي، دوهم وار په ۱۸۶۸ع په لندن كي او دريم وار په ۱۹۷۷ع كال په كابل كي خپور سوي دى. پر دغه وروستي چاپ باندي د پوهاند عبدالشكور رشاد (۱۹۲۱ - ۲۰۰۴ع) په قلم ۱۹۲ مخيزه خېړنه سوي او د همدې چاپ په سر كي راغلې ده. په دغه خېړنه كي د هنري جورج راوړتي د ژوند، په پښتو كي او پر پښتو باندي د هغه د علمي آثارو او په خپله د گلشن روه مجموعې پر محتواياتو، د هغې پر شكلياتو، ليكدود او نورو ژبنيو ځانگړتياوو باندي عالمانه خبري سوي دي. زه د دې مجموعې پر ترتيب او تدوين باندي د متن خېړني د اصولو په روڼاكي يو څه رڼغېرم.

گلشن روه نومې مجموعه د نثر او نظم دواړي برخي لري. د نثر په برخه كي ئې د افضل خان خټک د تاريخ مرصع، د اخوند قاسم د فوايد الشريعه، د افضل خان خټک د علم خانه دانش، د بابو جان د کتاب^(۱)، د اخوند دروېزه ننگر هاري د مخزن الاسلام^(۲) او د عبدالقادر خان خټک له

^(۱) د علامه رشاد د تحقيق له مخي په گلشن روه كي د بابو جان منتخبات تشرنه دي.

^(۲) په گلشن روه كي د دغه كتاب نوم مخزن الاسرار راغلی دی چي تېروتنه ده. د اخوند دروېزه دغه اثر خوشحال خان خټک په سواتنامه كي هم "مخزن الاسرار" بللی دی.

گلدسته څخه منتخبې برخې راغلي دي. د نظم برخه ئې د رحمان بابا، خوشحال خان خټک، حمید مومند، خواجه محمد، میرزاخان انصاري، محمدکاظم خان شیدا، اشرف خان خټک، یوسف زلیخا (د عبدالقادر خټک ترجمه)، د عبدالقادر خان خټک او د احمدشاه ابدالي له دېوانو څخه منتخب اشعار لري.

دا مجموعه په داسې وخت کې خپرېږي چې د افغانستان تاریخي هیواد د کورني نفاق په لمبو کې د نن په شان سوځي او څوک د علم او ژبې خوا ته لږ پاملرنه لري. پښتو آثارو او قلمي نسخو د "انځرگل" حیثیت موندلی وو چې نوم ئې وو خو پیدا کول ئې د غره خاته وه. د پښتو شاعرانو او مؤلفینو آثار زیاتره د پښتنو د خپلې بې غورۍ له امله د دوی له پلرني ټاټوبي څخه بهر وتلي ول. د مجموعې مؤلف چې اصلاً نظامي افسر خو پر څنګ ئې د ژبو او تاریخ د مطالعې په برخه کې د پوره صلاحیت څښتن هم دی، د پښتو آثارو د راغونډولو او د خپل مطبوع دولت د استعماري ګټو د خوندي کولو له پاره د پښتو ژبې د زده کړې په اهمیت پوره خبر دی. ده خپل دغه کتاب اصلاً د پښتو ژبې د زده کړې په نیامت کښلی دی.

مؤلف د متونو د تصحیح او برابرولو په اړتیا او اصولو باندې ښه پوره پوه ښکاري. ځکه د ده د علمي فعالیت په زمانه کې اروپایي متنپوهانو د متن څېړنې اصول تر چاڼ ایستلي ول. د مجموعې په سریزه کې هنري جورج راورټي داسې وایي:

"په دې کتاب کښې مي حصي له لسو کتابو د نظم او شپږو کتابو د نثر درجي کړي دي ... دا واره په نظر دقیق او فکر عمیق سره مقابله شوي دي له څو زېږونونو سره څه مشهورې دي او له نورو کتابو سره څه په لاس مي اتفاقا راغلي وو...." (وګ: دیباچه ۴ - مخونه. نقل قول د گلشن روه په

خپل لیکدود اخیستل سوی دی).

خو دی د خپلو اقتباسو منابع، یعنی هغه خطي نسخې چې استفاده ئې ځني کړې ده، نه معرفي کوي او نه هم د متن اختلافي بدیلونه راوړي چې د هغو له مخي لوستونکی د ده د مقابلي کار وڅېړلای سي.

لکه ده چې هم د همدې دیباچي په پای کې اشاره ورته کړې ده، ده د یوه بل اثر د لیکلو تایید درلوده او غوښتي ئې دي چې په هغه کې د دغو اقتباسو د ویونکو او لیکونکو په باب وږغېږي، ځکه ئې نو دا اثر به له کومي تبصرې او حواشیو ترتیب کړی دی. له همدې امله موږ د گلشن روه مجموعه د متن څېړني پر اصولو باندي برابر نه سو بللای خو له اهمیتته ئې په هیڅ ډول سترګې نه پټوو. همدا منابع ول چې زموږ د ژبي د ادبي خوځښت له پاره ئې د شلمې پېړۍ د سر په کلونو کې تاداونه جوړ کړي ول او زموږ محققینو په دې برخه کې نور محققانه آثار نه درلودل یا ئې بیخي لږ درلودل. تر "گلشن روه" د "پښتومنځبات" (کریستوماتي) د متن څېړني پر اصولو باندي نسبتاً سمه څېړي.

۳- دارمستتر او "د پښتونخوا د شعر هاروبهار" ئې:

جیم دارمستتر (۱۸۴۹ - ۱۸۹۴ع) فرانسوی عالم وو چې د فرانسې په یوه پخواني ایالت الزاس (Alsace) کې له یهودي مور و پلار څخه زېږېدلی وو^(۱). د دوی د کورني نامه (Darmesteter) رېښه په دارمستات

^(۱) د الزاس ایالت د راین (Rhine) رود پر لوبډیځه غاړه د سویټزرلینډ پولې ته نږدې پروت دی. دا ایالت تر ۱۸۷۰ع کال وروسته د جرمن امپراتورۍ یوه برخه سوه.

(Darmstadt) کي د دوی د پخوانۍ استوګنځي له ځای سره اړه لري^(۱). دارمستتر په پاریس کي تحصیل وکړ او تر تحصیل وروسته په (College de France) کي د پروفیسر په توګه مقرر سو. ده په ۱۸۸۶ع کال له یوه هیئت سره هندوستان ته سفر وکړ او هورې ئې د پښتنو اولسي سندري راغونډي کړې.

جیمز دارمستتر له یوې انګلیسۍ لیکوالي سره واده وکړ چي نوم ئې (Anges Mary Frances Robinson) وو. دارمستتر په ۱۸۹۴ع کال مړ سو. ده له شرقي ژبو سره دومره مینه درلوده چي پر قبر ئې لا هم د "شب درمیان و خدا مهربان" جمله په فارسي رسم الخط لیکل سوې ده. د دارمستتر مشر ورور ارسین دارمستتر (۱۸۴۶ - ۱۸۸۸ع) هم فیالوجیست وو.

د جیمز دارمستتر مشهور پښتو اثر "د پښتونخوا د شعر هاروبهار نومېږي چي واردواره په ۱۸۸۸ع کال په پاریس کي چاپ سو چي تر دغه چاپ نهه اتیاکاله وروسته په کابل کي د پښتو ټولني له خوا د دریم وار له پاره بیا چاپ سو. پر دغه چاپ باندي د جیمز دارمستتر پېژندګلوي ښاغلي دکتور روان فرهادي په فارسي کښلې او ښاغلي حبیب الله رفیع په پښتو اړولې ده او توضیحات ئې د پوهاند حبیبی په قلم لیکل سوي دي. د پښتونخوا د شعر هاروبهار د اولسي ادبیاتو یوه مجموعه ده چي د خلکو له سینو څخه راغونډي سوي دي. د متن څېړني پوهان ټول په دې عقیده دي چي متن باید هر ورو مرو تحریري وي. د شفاهي ادبیاتو راغونډول د متونو په کار کي نه سي راتللی او له همدې اسیته زه د دارمستتر پر دغه اثر باندي زما په همدې کتاب کي د ویلو څه نه لرم.

^(۱) دارمستات په جرمني کي د یوه ښار نوم دی.

د جیمز دارمستتر مقبره

۴- پادري هیوز او "کلید افغاني" ئې:

کلید افغاني د تامس پاټریک هیوز (۱۸۳۸ - ۱۹۱۱ع) په زیار د پښتو نثر او نظم راټوله سوې مجموعه ده چي په برتانوي هند کي د هغو انگلیسي زده کوونکو له پاره د تدریسي کتاب (Text Book) په توگه لیکل سوی او د پنجاب د انگلیسي حکومت تر نظارت او حمایې لاندې د ۱۸۷۲ع کال په نومبر کي د لاهور په سرکاري مطبع کي چاپ سوی دی. د کتاب تر نامه لاندې "منتخبات د نثر او د نظم د پښتو ژبي" عبارت هم لیکل سوی او مَرْتَب ئې "پادري هیوز صاحب ساکن د پښاور" ښوول سوی دی. د دغه کتاب په سر کي د "کنج پښتو" په نامه یو کتاب دی چي د

هشنغر د تنگي اوسېدونکي مولوي احمد کښلی دی. دغه کتاب د کلید افغاني ۱۲۸ مخونه نیولي دي. تر دې وروسته (تاریخ د سلطان محمود غزنوي) راځي چي له (تاریخ فرشته) څخه د مولوي احمد په قلم په پښتو ترجمه سوی دی. دا ترجمه په ۷۶ مخو کي ځای سوې ده. ورپسې د افضل خان خټک د (تاریخ مرصع) د هغي برخي یوه حصه راقل سوې ده چي تر دې پخوا هنري جورج راوړتي په (گلشن روه) کي رااخیستې وه. په کلید افغاني کي د گلشن روه له له اقتباسي برخي څخه (۴۹مخه) رااخیستل سوي چي د کلید افغاني په ۳۵ مخونو کي ځای سوي دي. پر دغه ځای باندي د کلید افغاني د نثر برخه پای ته رسېږي او بیا نو د نظم په برخه کي وار د واره "قصه د شهزاده بهرام او د گل اندامي، تصنیف د فیاض" راځي (۵۶مخه)، ورپسې د "انتخاب د دیوان د عبدالرحمان مهمند ساکن د بهادر کلي" (۳۱مخه)، بیا "انتخاب د دیوان د خوشحال خان خټک" (۳۰مخه)، تر هغه وروسته د (چمن بې نظیر) په نامه د پنځه دېرشو پښتو شاعرانو گلچین شروع کېږي چي په هغو کي پر خوشحال خان او عبدالرحمان سرېږه د دغو شاعرانو د نظم نموني د الفې په ترتیب راوړل سوي دي:

معزالله (۳ غزلي)، شیدا (۲ غزلي)، کامگار (۳ غزلي)، حمید (۳ غزلي)، محمدي (۴ غزلي)، یونس (۳ غزلي)، صدیق (۲ غزلي)، کاظم، فتح علي، پیر محمد، خواجه محمد، غفور (۲ غزلي)، علیم، صدر خوشحال (۲ غزلي)، اشرف (۳ غزلي)، خوشحال (۲ غزلي)، (قلندر ۲ غزلي)، فاضل (۳ غزلي)، دولت، صمد، ابوالقاسم، احمدشاه، رحمان، عصام، میرزا، عبدالقادر (۲ غزلي)، سکندر، حسین (۲ غزلي)، براهیم، عبدل (۲ غزلي)، عثمان (۲ غزلي)، مهین، فضیل، احمد.

پر دغه ځای "کلیدافغاني تمام شه" عبارت راغلی دی او تر هغه

وروسته "انشاء د پښتو" شروع کېږي چي پنځلس مخه ئې نيولي دي او په هغو کي نونس (۱۹) پښتو خطونه (مکتوبونه) راغلي دي. د کليد افغاني ټول مخونه له غلطنامې پرته (۴۱۸) دي. له دې سره د پادري هيوز دوې مقدمې هم سته چي په انگرېزي ژبه ئې کښلي دي. په هغو کي د کليد افغاني په تهيه کولو او کښلو کي ئې د مولوي احمد د همکارۍ يادونه په ښو الفاظو کي کړې ده او هغه ئې خپل دوست او عالم افغان (پښتون) بللی دی.

کليد افغاني د پښتو نظم و نثر د يوې خطي مجموعې د ارزښت په اندازه ځای لرلای سي. متن ئې په لاس خطاطي سوی دی خو د خطاط نوم ئې نسته. د متن په ترتيبولو کي د متنپوهني د اصولو څرک کورپ نه پکښې ليدل کېږي. نه ئې خطي مأخذونه راښوولي دي، نه ئې د ترتيب و تنظيم اصول. له همدې اسسته زه هم د نوري تبصرې له پاره څه نه لرم.

د کليدافغاني مجموعه دوهم وار د څېړندوی عبدالله خدمتگار په سريزه په دوو وروستيو پېړيو کي د پښتو چاپ شوو آثارو د سيمينار په مناسبت د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د پښتو د پرمختيا او پياوړتيا آمريت له خوا د ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۱ع کال د زمري پر ۱۵مه چاپ سوی دی. د دغه چاپ په سر کي د وخت د اطلاعاتو او کلتور وزير پوهاند دوکتور نوين يوه يادونه راغلې ده (امخ) ورپسې د (خدمتگار څو خبري) سته چي په هغو کي د استعماري هيوادو پر پراختيا غوښتونکي پاليسي باندي رغېدلی دی او د کليدافغاني دمolf پر هلوځلو ئې روڼا اچولې ده او په ضمن کي ئې د کتاب معرفي هم کښلې ده. دغه راز ئې د مؤلف پادري هيوز د مقدمو پښتو ترجمه هم رانقل کړې ده چي مترجم ئې (صفي الله اسدسفیر) ښوولی دی. څېړندوی خدمتگار د کتاب پر مطالبو او اشخاصو باندي په ۱۱۵ مخو کي ښه مغزن تعليقات کښلي دي او د هغو په پای کي ئې د الفبا پر ترتيب څلور مخه لغتنامه هم کښلې ده.

د دې حاضري ليکني په وخت کي ما (هوټک) ته د کليد افغاني د دغه دوهم چاپ کاپي سوي چاپ پروت دئ چي نه ئې د ناشر او نه ئې د چاپ د خاي نوم سته. غالباً په پاکستان کي له اجازې پرته چاپ سوي وي. دغه کاپي ښاغلي جهاني د استفادې له پاره له ويرجينيا څخه رالېږلې ده چي مننه مې مخکي هم کړې ده.

د تامس پاټريک هيوز په باب په افغاني منابعو کي چا ډېر څه نه دي کښلي او زه غواړم چي د ده پر ژوندليک باندې همدلته يو څه وږغېږم.

Thomas Patrick Hughe (۱۹۱۱ – ۱۸۳۸) د ۱۸۳۸ع کال د مارچ پر ۲۶مه د انگلستان په هنلي شرافساير (Henley Shrophsire) نومي کاوتې کي زېږېدلی دئ. (شرافساير) اوس د (شراپشاير – Shropshire) په شکل تلفظ کېږي. دغه سيمه د انگلستان د (Wales) په لوېديځ کي پرته او په دولتي تشکيلاتو کي د جنوبي ميډلينډز يوه ناحيه ده. د هيوز د پلار و نيکه په باب زيات معلومات نسته. پلار ئې تامس هيوز نومېدی او اسېوان (ژرندگري) وو. د هيوز مور و پلار له دوو اولادونو سره يو ځای دلېلو (Ludlow) په ښارگوټي کي، چي د (Teme) رود پر غاړه پروت دئ، ژوند کاوه. پلار ئې د ده په لس کلني کي مړ سو. په ۲۶ کلنۍ کي ئې د ۱۸۶۴ع کال د اگست پر ۱۷مه له اليزالويډ (Eliza Lloyd) سره په مانچسټر کي واده وکړ. تر واده تقريباً يوه مياشت دمخه هيوز د عيسوي مبلغينو په ټولنه کي شامل سوي وو او ډېر ژر يعني د ۱۸۶۴ع کال د سپتمبر پر دوولسمه ئې پېښور ته د عيسوي مبلغ په توگه حرکت وکړ او هورې شل کاله پر دغه دنده باندې پاته سو. اته اولادونه ئې په پېښور کي وزېږېدل چي دوه ئې د کولرا په ناروغۍ په وړکتوب کي مړه سول او نور ژوندي پاته سوي اولادونه ئې په هماغه وړکتوب کي بيرته انگلستان ته له خپلي مور سره يو ځای ولېږل. دی به په څو کلونو کي يو وار

انگلستان ته ورتلی. په پېښور کي د هیوز ټول شل کلن ژوند یا شاوخوا کلیو او ښارونو ته په سفر کي یا په خپل دفتر او حجره کي تېر سوی دی. هیوز ته په پېښور کي د ده د استوګنې په وخت کي معلومه سوې وه چي پښتانه په مېلمه پالنه کي مشهور دي او مېلمه پال څوک ئې خوښېږي هم. ځکه نو ده ځانته خپله حجره جوړه کړه چي تل به له مېلمنو ډکه وه. ده په پېښور کي د یوې کلیسا په جوړولو کي ستره ونډه واخیستله. دی پوهېدلی وو، چي د عیسوي تبلیغ پر وخت د سیمي د کلتور او ژبي زده کړه ډېره مهمه ده او په همدې منظور ئې نه یوازي پښتو ژبه زده کړه، بلکي خورا نادري پښتو قلمي نسخې ئې د خپل تېروني پښتانه اشنا مولوي احمد په توسط راغونډي کړې. دا نسخې ئې په پېښور کي د ده د ماموریت تر پایته رسېدلو وروسته د انگلستان موزیم ته وبخښلې. هیوز د سیمي د اوسېدونکو په خوی و عادت دومره بلد سوی وو، چي د خپلي جوړي سوي کلیسا وداني ئې د یوه مسجد په شکل ډیزاین کړې او ډیکور کړې وه. پر سر ئې منارې ورکړي وې او په دننه کي ئې هم سیمه ییز مواد په خپله سلیقه سره اوډلي ول.

هیوز په پېښور کي تر شلو کالو اوسېدلو وروسته انگلستان ته ستون سو. هورې ئې ځان ته مناسبه دنده و نه موندله او د ۱۸۸۴ع کال د می پر ۲۱مه ئې له خپلو پنځو اولادو سره مخ پر امریکا ونيو. کشر زوی سیدني ئې په انگلستان کي پرېښوو. په امریکا کي ئې د نیویارک ښار په کلیساوو کي کارونه وکړل او په ۱۹۱۱ع کال مړ سو.

پادري هیوز رسمي زده کړي بشپړي کړي نه وې خو یو شمېر افتخاري لقبونه ئې د کار په دوران کي گټلي ول. په ۱۸۷۶ع کال ئې د الهیاتو لیسانس او ۱۸۸۶ع کي ئې په همدغه برخه کي دوکتورا د (Archobishop of Canterbury) له خوا تر لاسه کړي وې او په ۱۸۹۷ع

کال ئې په اناپولیس کې له سینټ جان کالج څخه افتخاري (LLD) هم اخیستې وه. دی ډېر پر کاره لیکوال او محقق وو. د مرگ تر وخته پورې ئې قلم له لاسه وانه چاوه. د ده د کار ساحه د عیسویت تبلیغې اورشو وه خو په دغه بهیر کې ئې پر اسلام، پښتو او پښتنو باندي هم لیکني کړي دي. د هیوز څېړني د برنارد دورن، کپتان راورټي، دارمستتر او بیلېو له څېړنو سره توپیر لري. دغو یاد سوو ختیځ پوهانو تر یوې سیاسي تگلارې لاندي خپلې څېړنې کړي دي خو د پادري هیوز ماموریت یا میشن ایډیالوژیک وو. په سیاسي او استعماري اهدافو کې د مفتوحه سیمو د کلتور او ژبو زده کړه د سیاست له پاره استخدامېږي او د هغو د مسخه کولو اړتیا پکښې مطرح نه وي. خو په ایډیالوژیک ماموریت کې د محقق تلابن د خپلې ایډیالوژۍ د خپرېدلو له پاره وي او په دې لړ کې د هر راز کلتوري او مذهبي مسخ او تحریف له پاره ایډیالوژیک جوازونه لري. د همدې استدلال له مخې زما مشوره زما د دې حاضر کتاب درنو لوستونکو ته دا ده چې د اسلام، پښتنو او پښتو په برخه کې د هیوز لیکني په دقت او لازم احتیاط سره ولولي.

د پادري هیوز په سوو لیکنو کې دا لاندي کتابونه او مقالې د افغانستان، پښتو، پښتنو او اسلام په باره کې لیکل سوي دي:

– کلیدافغاني چې پورته مو معرفي کړې ده.

– سیاه پوش کافران (۱۸۷۳ع کال)

– افغانان

– افغاني جنډه (۱۸۷۴ع)

– د شیخ عبدالقادر ابن شاه ولي الله دهلوي د قرآن اردو ترجمې ته په

انګرېزي ژبه مقدمه (۱۸۷۶ع)

– د سوات اخوند (۱۸۷۶ع)

۱۷۴

- د کاشغر پاچهي (۱۸۷۶ع)
- ديوان عبدالرحمان د مولوي احمد په مرسته (۱۸۷۷ع لاهور)
- د اسلام پر مذهبي سيستم باندې يوه کتنه (۱۸۷۷ع)
- د پښتنو اسر ايلي منشاء (۱۸۷۷ع)
- د نجد وهايان په هندوستان کي (۱۸۷۷ع)
- افغان او پټان
- آيا پښور په افغانستان کي شامل دئ؟ (۱۸۸۲ع)
- د مانکي ملا (۱۸۸۳ع)
- د اسلام ډکشنري (۱۸۸۵ع)
- د زمري سر له کابل خڅه (۱۸۹۲ع)
- په پښور کي د پادري هيوز د تبليغي او سياسي ماموريت، پښتو ته د ده د کار پر څرنگوالي او د ده د ليکنو څېړنه به په هغه کتاب کي، که د خداي رضاوه، ولولئ چي ما (هوټک) ئي د کښلو اراده کړې ده.

۵- هنري بيليو (H.W.Bellew) او "دېوان خوشحال خان" ئي:

دغه کتاب د هارون خپل په قلم داسي معرفي سوي دئ:

ديوان خوشحال خان

شاعر: خوشال خان خټک

سموونکی: ډاکټر ه. و. بيلو، چي د خوشال خان خټک د لمسي (افضل خان خټک) د قلمي نسخې له مخي ئي د دېوان د تصحيح او تنقيح چاري بشپړي کړي دي.

خپروونکی: نامالوم. کتاب د سلطان بخش داروغه په اهتمام چاپ سوي دئ.

د چاپ ځای: د جېلخاني مطبعه، پېښور.

موضوع: دا چاپ تر دغه مهاله، د خوشال خان خټک د دېوان تر ټولو بشپړ متن دی، چي پر غزلو او ترجیع بندو سربېره، څلوريځي هم پکښي چاپ سوي دي. دېوان د کښته پښتنو په لیک دود کښل سوی دی؛ او د چاپ کیفیت يې ښه نه دی.

په بریتیش کتابتون کي د الماری نخښه: ۱۳.d.۱۴۱۶۳
په بریتیش کتابتون کي، د خوشال خان خټک د دېوان د خطي نسخو او دهغه د دېوان د ځينو غوره سوو ښو د الماری نخښي دا دي: (وگ: خپل، هارون، د پښتو د پخوانيو چاپي آثارو تشریحي کتابښود، ښواو بیپاڼه).
ښاغلي هارون خپل د دغه چاپ نور تفصیل نه دی ورکړی او ما هم دغه چاپي نسخه نه ده کتلې. خو دونه راته معلومېږي چي دا نسخه د خوشحال خان د دېوان دوهمه برخه ده چي تر لومړۍ برخي یو کال وروسته د همدغه ختیځ پوه په همت خپره سوې ده.

هیوادمډل په "ننگیالی د زمانې" ۱۸۱ مخ کي لیکي: "د خان دېوان لومړی ځل پېښور د جیل په مطبعه کي د دوکتور بیلو په زیار د سلطانبخش داروغه په اهتمام چاپ شوی دی. د دې نسخې لومړۍ برخه ۸۹ مخه ده په ۱۸۶۹م کال چاپ شوې دویمه برخه ئې چي په ۶۰۸ مخ کي پای ته رسېدلې په ۱۸۷۰م کال چاپ شوې ده. دواړه برخې ئې یو ځای صحافي شوې او په یوه ټوک کي وړاندې شوې دي...".

دې ته ورته عبارت د خوشال خان خټک کلیات (چاپ – دانش) په سريزه کي هم اخیستل سوی دی.

د دوکتور بیلو د خپلي یادوني له مخي دغه دېوان د افضل خان خټک له نسخې سره مقابله سوی دی.

دوهم څپرکی

پښتو متون د متن څپرني په روڼا کي

(افغانستان - تر ۱۳۵۲ ش کال وړاندي چاپ سوي متون)

په افغانستان کي د پښتو انتقادي متونو د تهيه کولو کار، لکه د پښتو ادب نور اساسي کارونه، د علامه عبدالحی حبيبي (۱۹۱۰ - ۱۹۸۳ع) په لاس له نن څخه دواويا کاله مخکي په کندهار کي پيل سوی دی. علامه مرحوم کله چي په کندهار کي د طلوع افغان اخبار د چلولو مسئولیت پر غاړه لاره، په ۱۳۱۷ ش = ۱۹۳۸ع کال کي ئې د "خوشحال خان خټک مرغلي" په نامه د پښتو د پلار خوشحال خټک کلیات چاپ کړ. زه به په افغانستان کي د نقدي متن څپرني په باب خپل تحقیق له همدې کتابه راوښلوم.

۱- د خوشحال خان خټک مرغلي:

د خوشحال خان دغه کلیات په څلورو برخو (غزلیات، قصائد، رباعیات، مقطعات او متفرقات) کي له څلورو خطي نسخو او څو چاپي نسخو له مخي د ارواښاد علامه عبدالحی حبيبي په تصحیح او تحشیه ترتیب سوی او په ۱۱۲۸مخو کي د پنځو سوو ټوکو په تېراړ د ۱۳۱۷ ش کال د غويي په میاشت د کندهار په مطبعه کي چاپ سوی دی. د خطاطۍ کار ئې زما د معلوماتو له مخي د میرزا عبدالودود هوتک (۱۹۰۳ -

۱۹۴۷ع) په لاس سر ته رسېدلی دی^(۱).

د کتاب په سر کې ئې "له ویونکو سره یو څو خبری" تر عنوان لاندې په اتو مخو کې هغه څه راوړي دي چې د متني نقد نني پوهان ئې لازم بولي. په دغه برخه کې ئې د دغه کلیات د چاپ پر اړتیا خبرې کړي دي، پر هغو قلمي او چاپي نسخو، غېډلی دی چې د کلیاتو په تهیه کولو کې ئې استفاده ځني کړې ده، د قلمي نسخو ځانګړتیاوې ئې لنډې راښوولي دي او د خپل کار په باب ئې لوستونکو ته بیان کړی دی. ده د کلیاتو د متن له پاره هغه نسخه د اساس په توګه ټاکلې ده چې د ډاکټر هنري والتربیلېو Henry Walter Bellew له خوا د افضل خان خټک له قلمي نسخې څخه ترتیب سوې او په ۱۸۷۰ع = ۱۲۸۷هـ ق؟ کال د سلطان بخش داروغه په اهتمام د پېښور په جېلخانه کې چاپ سوې ده. دا نسخه د ارواښاد امین الله خان زمریالي (۱۹۸۲ع مړ)، چې په دغه وخت کې د کابل د پښتو ټولنې غړی وو، په کتابتون کې خوندي وه او ارواښاد حبیبی ته ئې د استفادې له پاره کندهار ته ورلېږلې وه. ارواښاد حبیبی کښلي دي: "... په چاپي نسخو کښ خو اساس او اصل هغه نسخه ده، چه ... د ډاکټر ډبلیو بلیو انګلیس مستشرق له خوا ... طبع او نشر شوې ده.

تر دغه وروسته چه ټولی، نوری نسخې په پېښور کښ د دغه له رویه چاپ شوی دی، هر چا له ځانه لاس پکښ وهلې او تقریباً اصل کتاب ئې ورک کړی دی، موږ دغه نسخه اساس وګرځوله ... او د څلورو نورو قلمی او

(۱) ما چې له پوهنځی څخه د فارغېدلو پر وخت خپل مونوګراف د ارواښاد علامه رشاد تر لارښوونې لاندې کښ، هورې مې دا خبره کړې ده او ارواښاد علامه هم تایید کړې ده. (وګ: دلیکونکي اثر، میرزا عبدالودود هوتک ۱۹۹۸ع کال چاپ) خو ښاغلي همېش خلیل په خپل یوه اثر (تول پارسنگ - ۲۶ مخ، چاپ ۱۹۹۲ع) کې د خوشحال خان خټک مرغلري خطاط سید حسین بللی دی.

خوشخطو نسخو سره مقابله کړه، زوائد مو ټوله وليکل ... "(۳ مخ).

قلمي نسخې ئې داسي راښوولي دي:

"(۱) مهمه نسخه چه په تقريباً (۱۵۰۰) مخ کښ پر اعلا کاغذ خورا خوشخط په (۱۱۴۲) هجري کال په اتلسم د جمادی الثاني د شيخ محمد اعظم نومسلم په خط په امر د اسدخان ليکلې شوې او بيا ملا عبدالحليم نامی حاشيه پر ليکلې او مشکلات ئې حل کړی دی.

دا نسخه په ترتيب کښ له نورو سره سمه ده، د ليکلو ځای ئې ندى معلوم، په املا کښ هم له نور قلمي نسخو څخه فرق نلری، د ځنو لغاتو په حل کښ موږ له دغې نسخې څخه کومک اخيستی، او حواله مو ورکړې ده، دانسخه څلوېښت کاله پسله وفاته د خان ليکلې شوې ده.

(۲) دوهمه قلمي نسخه په تصرف د ع، ج، ا، انښان محمدگل خان وزير صاحب داخله ده چه ډېره خوشخط او صحت ته نيزدې ده، دا نسخه په قندهار کښ ليکلې شوې ده، اما د ليکلو کال او ليکونکى ئې ندى معلوم، ډېر زوائد هم لری، په خط او املا او ترتيب کښ له نورو قلمي نسخو سره فرق نلری.

(۳) دريمه نسخه په تصرف د پښتانه فاضل جناب مولوی ابوالوفاء صاحب قندهاری ده، چه موږ ته ئې له حيدرآباد د کن راولپرله، دا نسخه که څه هم په خط کښ تر نورو پاته ده، اما ډېر زوائد لری او اکثر بيتونه ئې په نورو کښ نشته، او بشپړه ښکاره کيږی، د دې کتاب قطعات په غره د شعبان ۱۱۷۰ کال، او رباعيات ئې په ۲۷ د ذيقعه ۱۱۷۱ کال او غزليات ئې په ۷ د ذيقعه ۱۱۷۱ کال او قصائد ئې په ۲۴ د شعبان ۱۱۷۰ هجري کال ليکل شوی دی، د کتاب ليکونکى ندى معلوم، مگر د شاهجهان پور په ښار کښ ليکل شوی دی، اړ دا ښکاره کيږي چه کاتب ئې په پښتونه پوهېدى، محض ئې نقل اخيستی دی، ولې چه ډېر ځايونه سهو او خطا لری.

(۴) څلورمه نسخه په تصرف د جناب حاجي احمدعلي خان هوتک د قندهار وه، چه خورا خوشخطه او صحيح وه، تر تيب او ليک او املا ئې لکه نوری قلمی نسخې هغسی دی، فرق نه سره لری د کتاب د لیکلو کال او کاتب ئې ندی معلوم. "(۴ مخ)^(۱).

تر دې وروسته د خطي نسخو د لیکدود توري له مثالو سره یو ځای راوړي (۷ مخ) او رانېسي چي د خوشحال خان او د هغه د کورنۍ ټول قلمي دېوانونه په همدې لیکدود کښل سوي دي. دا هغه لیکدود دئ چي اوس ئې موږ د خټکو د لیکدود يا ځنځيري لیکدود په نامه بولو. ورپسې د نسخو عمومي املايي ځانگړتياوي بيانوي او ورسره د خپل کار روش او سموني هم په لنډ ډول ليکي. د نسخو اختلافونه او د لغاتو حل په اړوند مخ کي په حاشيه کي راوړي او د ناهل سوو لغاتو لیست د کتاب په پای کي ورسره مل کوي.

ارواښاد حبيبي دغه کلیات تر زیاتي اندازې پوري د متن څېړني له معاصرو اصولو او روشو سره برابر تهیه کړی دئ. هغه وخت په اسلامي نړۍ او شرق کي د متن څېړني له پاره ټاکلي اصول د یوه کتاب یا رسالې په شکل تدوین سوي نه ول. د علامه حبيبي په لاس تر دغه متن زیات وکم پنځه ویشته کاله وروسته د متني نقد اصول د ډاکټر صلاح الدین المنجد په قلم په یوه رساله کي بیان سول چي اوس د متنپوهني ټول لارویان ورڅخه کار اخلي او ما هم د همدې کتاب په سر کي راوړي دي.

له دې ښېگڼو سره سره بیا هم دغه متن ځیني اصولي کمزوری لري. زما په قاصر فکر به غوره دا وای چي د متن له پاره لومړۍ قلمي نسخه چي

(۱) دا وروستۍ نسخه د مرحوم حاجي محمداکبر هوتک د کتب خانې نسخه وه چي اوس د ښاغلي حمدالله صحاف په خطي کلکسیون کي خوندي ده. دا نسخه ما کتلې ده. حاجي احمدعلي خان هوتک د حاجي محمداکبر هوتک زوی وو.

د خوشحال خټک تر وفات څلوېښت کاله وروسته استنساخ سوې وه، د اصل په توګه ټاکل سوې وای. د ډاکټر بیلېو چاپي متن که څه هم د افضل خان خټک له نسخې څخه ترتیب سوی دی او غالباً به تر لومړۍ قلمي نسخې د مؤلف زمانې ته نږدې وه، خو چاپي متن د هغې نسخې نقل دی او په نقل کې د تېروتنو احتمالات هرومرو سته. که داسې وای چې د افضل خان خټک نوموړې نسخه په سر سره د علامه حبيبي په واک کې وای نو بیا باید هماغه نسخه د اساس په توګه ټاکل سوې وای.

د کلماتو شکل ټي هم ځای ځای وړاړولی دی، چې باید لاس نه وای په وهل سوی. د مثال په توګه "زر = زود" ټي "ژر" کړی، "خور، سور" ټي "خپور، سپور" کړی دی. له دې صراحت سره سره چې وايي "کلمه د کښ د پښتو له ظرفی کلماتو څخه ده په ټولو قلمي نسخو کښ په یاء (کښی) لیکلې ده...." مګر په متن کې ټي ځای ځای ګویا "د قافیې د مجبوریت" له مخي "کښي" لیکلې ده او نور ټي یو مخ "کښ" کښلی دی. د "کښ" له پاره ټي دلیل دا راوړی دی چې دا شکل ډېر مروج دی. دا تصرف باید نه وای پښتو سوی او "کښی" باید لکه څرنګه چې په اصل کې ثبت وه، له یاء سره یو ځای کښل سوی وای. دا چې د "ټي" غائب ضمیر او "یې" فعل تر منځ ټي توپیر کړی دی، دا کار ټي بیا په زړه پوري دی.

په هر صورت په افغانستان کې د پښتو تحقیقي متونو د پیلامې په توګه "د خوشحال خټک مرغلري" ډېر دروند کار او نېکمرغه آغاز دی او موږ ټي د ارزیابۍ په وخت کې باید "عالي" وبولو.

۲- د عبدالقادر خان خټک دېوان:

د عبدالقادر خان خټک دېوان واردواره ادبي نړۍ ته د لوی استاد پوهاند عبدالحی حبيبي په زیار په ۱۳۱۷ش = ۱۹۳۸ع کال له کندهاره د

پنځو سوو ټوکو په تېراژ خپور سو. ټول دېوان له مقدمې (۲۷ مخه)، تصحيح او د نادر لغاتو له لیست سره یو ځای ۲۳۷ مخه کېږي. د دېوان په مقدمه کې د عبدالقادر خان خټک (۱۰۶۳ هـ ق زوکړی) پر ژوند، شاعرۍ او تالیفاتو باندې د هغه وخت د موجودو منابعو له مخې تفصیلي خبرې سوي دي. زما د معلوماتو له مخې د دې دېوان خطاط هم میرزا عبدالودود هوتک دی.

مرتب وایي چې دا دېوان له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دی. لومړۍ نسخه چې د دغه دېوان په ترتیب کې ورڅخه د اصل په توګه کار اخیستل سوی دی، د لیکلو تاریخ نه لري خو دوهمه ئې "روز جمعه بتاریخ ۲۳ شهر شوال ۱۱۸۲ هـ" استنساخ سوې ده. د دوهمې نسخې زوائد ئې په متن کې د کوچنۍ دایرې په نڅېنه نښانې سوي دي.

په دېوان کې لومړی "بدلي"، بیا "رباعیات"، ورپسې "متفرقات" او تر هغه وروسته "د ځنو کلماتو املا" او "د پښتو نادر لغات" راغلي دي. د دېوان په متن کې د اصلي نسخې ثبت ته ارجحیت ورکړه سوی دی د دغې خبرې یادونه ئې "د ځنو کلماتو املا" په یوه صفحه بحث کې سوې ده.

د نسخو بشپړه معرفي نه لري او د نسخو توپیرونه، د لغاتو معناوي، نالوستي ځایونه او نورې لنډې تبصرې د هر مخ په لمنلیک کې راوړل سوي دي. د لغاتو حل او د کلماتو لوستل ئې ځای کمزوري او کله کله خولا ناسم هم دي.

په دې دېوان کې ځینې داسې قراین لیدل کېږي چې د متن ځینې لغتونه له فارسي او عربي شکله څخه اړول سوي او پښتو سوي دي لکه:

لبان – شونډان، آهو چشمو – هوسی سترګو، سنگدل – ډېر زړه، زلفي – څڼې او نور. دا کار په نورو دېوانو کې هم سر ته رسېدلی دی او ما ئې

تفصيلي بيان د همدې کتاب په دريم څپرکي کي راوړي دئ. د دغو پښتو سوو لغاتو يادونه د ښاغلي همېش خليل له خوا د عبدالقادر خان خټک دېوان (چاپ ۱۹۶۷ع) کي هم سوې ده^(۱).

د عبدالقادر خان خټک د کندهار چاپ اهميت په دې کي دئ چي ادبي نړۍ ته ئې د لومړي وار له پاره د دغه شېرين کلام شاعر دېوان وړاندي کړ. خو د متن څېړني له مخي هغه دقت او اصوليت چي "د خوشحال خان خټک مرغلري" په برابرلو کي مرعات سوې دئ، د عبدالقادر خان خټک په دېوان کي لږ په سترگه کېږي. دليل به ئې ښايي

(۱) د "هذا ما کنزتم (نقد)" ښاغلي مؤلف مشتاق مجروح يوسفزي د خپل دغه کتاب په ۶۳۴ - ۶۳۶ مخونو کي زما په لاس د ميرزاحنان بارکزي د دېوان په سريزه کي هغه راغلی نقل راوړي دئ چي ما پکښې د متونو په ترتيب کي د شاعر خپلي لهجې ته د پاملرني پراصل باندې ټينگار کړي دئ. ښاغلي مؤلف له دغه نقل قول څخه داسي نتيجه اخيستي ده چي گويا زه "... د احمد شاه بابا، پير محمد کاکړ، شمس الدين کاکړ او د ميرزاحنان بارکزي د ديوان د لهجو او ولو خبره" کوم خو "د عبدالقادر خان خټک له ديوانه سره شوي دغه زياتي" بيخي نه يادوم. (وگ: ۶۳۵ مخ). په دې برخه کي بايد عرض وکړم چي زما خبره عمومي ده او د کوم مشخص شاعر په باب کي مطرح نه ده. د هري لهجې د شاعر ژبه بايد هغه راز ثبت سي لکه شاعر چي په خپله خبري په کوي. د شاعر په ژبه کي تصرف ادبي خيانت دئ. البته د وخت و زمان له تقاضاوو سره سم د املاء يا ليکدود سمول په دغه تصرف کي نه سي راتللای. د عبدالقادر خان خټک د دېوان دغو پښتو سوو لغاتو ته ما ځکه اشاره نه ده کړې چي يو خو د ميرزاحنان بارکزي د دېوان د څپرېدلو پر وخت (۱۳۷۰ش) ما ته معلومه وه چي د عبدالقادر خان خټک دېوان په کابل کي د نورالله ولسپال په زيار او د علامه رشاد مرحوم په لارښوونه بيا چاپ سوې وو (۱۳۶۸ش). په دغه چاپ کي د کندهار د لومړي چاپ ټول پښتو سوي لغات بيرته په اصلي بڼه ثبت سوي ول. دوهم دا چي د ميرزا حنان د دېوان په سريزه کي د عبدالقادر خان د دېوان نيمگړتياوي بيانول بې مناسبه کار هم وو او دئ. کله چي مي د لوی احمد شاه بابا دېوان ترتيباوه، په هغه کي مي بيا د دغه دېوان د کابل چاپ ټول پښتو سوي لغتونه په خپل اصلي شکل وليکل او په سريزه کي مي تفصيلي خبري هم پر وکړې.

دا وي چي د خوشحال خان خټک مرغلري که څه هم د چاپ له مخي د ارواښاد حبيبي لومړی ادبي سوغات دی، خو پر متن باندي د څېړني په برخه کي ئې دوهم کار وو. يعني ارواښاد لومړی د عبدالقادر خان خټک دېوان له دوو نسخو څخه برابر کړی وو او بيا ئې د خوشحال مرغلري تهيه کړي دي. دغه جريان ته ارواښاد حبيبي د عبدالقادر خان خټک دېوان په مقدمه کي (۱ - ۲ مخونه) تفصيلي اشاره کړې ده.

محققينو ته زما وړانديز دا دی چي د اړتيا په وخت کي دي د عبدالقادر خان خټک د دېوان د کابل له دوهم چاپ څخه استفاده وکړي.

۳ - لوی احمدشاه بابا:

په دغه نامه د لوی احمدشاه بابا شعري مجموعه د ارواښاد عبدالحی حبيبي په زیار د پښتو ټولني (کابل) له خوا په ۱۳۱۹ ش کال د کابل په عمومي مطبعه کي چاپ سوې ده. د کتاب قطع جیبي ده او ټول مخونه ئې څلور سوه څلور دي چي په دې کي یوسلو دوشپېته مخه د سر خبري دي، دوه سوه اتلس مخه "د احمدشاه بابا وینا"، اووه مخه د ماخذونو لیست، پنځه مخه "د سړو نومونه"، پنځه مخه فهرست او څلور مخه "تصحیح او سمون" نیولي دي. د کتاب په سر کي (دریم مخ) د لوی احمدشاه بابا تصویر او په پای کي د لوی احمدشاه بابا د مقبرې عکس سته چي د کتاب د پښتې (وقائې) پر لومړي مخ باندي هم راغلی دی. د کتاب د پښتې پر وروستي مخ باندي د پښتو ټولني د هغه وخت نښان چاپ سوی دی.

د لوی احمدشاه بابا د کلام دغه مجموعه له درو قلمي نسخو څخه ترتیب سوې ده چي:

یوه د ارواښاد حبيبي د کتابتون نسخه وه. دا نسخه علامه مرحوم په سندھ کي میندلې وه او وایي چي "خوشخط طلاکاری ده، لیکونکی او د

لیک تاریخ ئې نه دی ښکاره".

دوهمه نسخه د کابل د پښتو ټولنې د کتابخانې نسخه وه او علامه حبیبی کښلي دي چي "دا نسخه هم خوشخط طلاکاری ده، مگر ډیری غلطی لری او ناپوه کاتب مسخ کړې ده".

دریمه نسخه یوه نیمگړې خو صحیحه نسخه وه او داسي بدلي ئې درلودې چي په نورو دوو نسخو کي نه وې. علامه زیاته کړې ده چي دا نسخه "لمړی د قندهار د سدوزو د کورنۍ په تصرف کښ وه، اوس د قندهار د بلدئې د ریاست په موزیم اړه لري". دغه نسخه د لوی احمدشاه بابا د وفات په کال (۱۱۸۶هـ) لیکل سوې وه.

له دغو نسخو څخه به ښایي اوس د کابل د پښتو ټولنې نسخه لا خوندي پاته وي خو زما د معلوماتو له مخي د کابل د دولتي مرکز خطي نسخې د افغانستان ملي آرشیف ته وړل سوي دي. د دغه آرشیف د پښتو خطي نسخو د چاپي فهرست په ۴۶ - ۴۸ مخونو کي د احمدشاه بابا د دېوان خلور نسخې ثبت سوي دي چي یوه ئې لا هم د هغې نسخې ځانگړتیاوي نه لري چي علامه حبیبی "د پښتو ټولنې د کتابخانې نسخه" بللې ده. د نورو دوو نسخو په اړه هم زما سره معلومات نسته. د علامه حبیبی د کتابتون خطي نسخې معرفي سوي نه دي او د کندهار ښاروالۍ موزیم خو زما د متعلمۍ په وخت کي لا هسي په نامه پاته وو، نوم ئې وو خو مواد ئې له یو څو زړو سکو او زړو تورو او یو شمېر رسامیو پرته نور څه پاته نه ول.

له دې یادوني څخه مطلب دا دی چي که دغه نسخې اوس زموږ په واک کي وای، نو به بیا څوک دلاسهونکي او بدلونونو راوستونکي په باب وروستی فیصلې ته رسېدلی وای. د (لوی احمدشاه بابا) د دېوان په دغه چاپ کي یوه خبره بیخي واضح ده او هغه دا چي د بابا په کلام کي زیاتره

کار سوي فارسي او عربي لغتونه او تر کيښونه د سوچه توب پالنې په روحیه پښتو سوي دي چي ما ئې تفصیلي څېړنه په دریم څپرکي کي کړې ده. څوک نه سي ویلای چي دا به د قلمي نسخو د کاتبانو کارنامه؟ وي که د چاپي متن د ترتیبوونکي. علامه حبیبی خو چي زموږ په یاد دی او له لیکنو سره ئې بلد یو، له دغه راز سوچه پالنې څخه ئې هر وخت په شفاهي او تحریري توگه خپل ناراضي توب ښوولی وو. د لوی احمدشاه بابا د دېوان د ترتیبولو پر وخت علامه مرحوم (۲۹-۳۰ کلن) زلمی وو. دهغه وخت په زلمیانو کي د نن په شان د سوچه توب تمایل ژوندی وو. له امکانه لیري نه ده چي دغه تصرف دي د دېوان د ترتیبوونکي له خوا تر سره سوی وي. د نومونو د پښتو کولو تمایل ما د خوشحال خټک مرغلي په ۳ مخ کي لیدلی دی چي د کندهار د یوې سیمي "ده خواجه" نوم ئې "د خواجه کلی" کښلی دی.

د لوی احمدشاه بابا د دېوان په دغه چاپ کي د بابا د کلام ډېره برخه خوندي سوې ده خو ټول کلام ئې نه دی. د چا خبره کمزوري شعرونه ئې ځني ایستلي دي چي ما ئې تفصیلي بیان د (لوی احمدشاه بابا دېوان - مشهور په دیوان هرا) ۱۴-۱۵ مخونو کي کړی دی. د نسخو ځیني بدیلونه ئې رااخیستي دي. ځیني گران لغتونه ئې په لمنلیکونو کي معنا کړي دي. په متن کي ئې املایي لیکدود تر ډېري اندازې پر خپل حال پرې ایښی دی او د کلمو د پای تر هې گاني ئې لاس اړولی دی او "ښکار ته، ولار ته" ئې د "ښکارت، ولارت" په شکل راوړي دي. دلیل ئې دا لیکلی دی چي د (ه) ورکولو په صورت کي ئې له "ضمیر مخاطب" سره التباس پېښېدی. "کښي" ئې د "کښ" په شکل کښلی دی. یاگاني ئې له اوږدې (ې) پرته چي د ننني لیکدود په شان ئې دوه سر پر سر ټکي ورکړي دي، نوري ئې ټولي بې ټکو لیکلي دي.

په دغه متن کي که د لغتو د پښتو کولو افراط نه وای، نو بیا چا ویلای
سواي چي تر زیاتي اندازې ئې د متني کره کتنې اصول مراعت کړي دي.
دا چي نړۍ ته ئې د لومړي ځل له پاره د احمدشاه بابا دېوان وړاندي کړی
دی، په خپل ذات کي ډېر ستر کار دی. د دغه دېوان تر خپرېدلو پخوا د
بابا شعرونه په متفرق ډول ځینو ختیځ پوهانو خپاره کړي ول او دېوان ئې
خپور سوی نه وو.

۴ - پټه خزانه:

پټه خزانه د پښتنو شاعرانو تذکره ده، چي د پښتانه ټولواک شاه
حسین هوتک (۱۷۲۲-۱۷۳۷ع) په پاچهی کي د ده د دربار د منشي
محمد هوتک په قلم په کندهار کي لیکل سوې ده. د لیکلو کال ئې (۱۱۴۱
- ۱۱۴۲هـ ق = ۱۷۲۸ - ۱۷۲۹ع) دی او یوازنی موجوده نسخه ئې په
(۱۳۰۳هـ ق = ۱۸۸۵ع) کال کي استنساخ سوې ده. دا خطي نسخه اوس د
افغانستان په ملي آرشیف کي خوندي او د دغه آرشیف د پښتو خطي نسخو
د فهرست (د ۱۳۶۵ش کال چاپ) په ۵ مخ کي ثبت ده.

دغه خطي نسخه په ۱۳۲۲ش = ۱۹۴۳ع کال کي د علامه عبدالحی
حبیبي لاس ته ورغله او د تصحیح، تحشیې او تعلیق کار ئې په ۱۳۲۳ش
= ۱۹۴۴ع کال کي بشپړ او په همدې کال ئې د پښتو ټولني (کابل) له خوا د
کابل په عمومي مطبعه کي چاپ او خپره کړه. په دغه وخت کي علامه
حبیبي د ادبیاتو فاکولتې رئیس او د پښتو ټولني کفیل وو.

دپټي خزاني لومړی چاپ په سر کي څلور مخه "مقدمه مدون و
مصحح"، "شرح رموز کتاب" او "فهرست کتاب" لري. ورپسې متن
شروع کېږي په یوه مخ کي اصل متن او په مقابل مخ کي ئې فارسي ترجمه
راوړې ده. دغه برخه ئې ټوله ۲۰۳ مخه ده. تر هغه پسې د تعلیقاتو برخه

پیل کېږي چي ټوله ۶۹ مخه کېږي. په دغه برخه کي د کتاب پر نثر او نظم باندې هم محققانه خبري سوی دي. د کتاب په پای کي "مراجع و ماخذ" او "اسماء الرجال، اسماء الاماکن" راغلي دي. زما سره چي همدا اوس د دغه لومړي چاپ پټي خزاني نسخه پرته ده د پای له خوا نیمګړې ده او پر وروستۍ پاڼه باندې ۲۸۳ نومره لیکل سوې ده. په دغه چاپ کي د شاه حسین هوتک، خوشحال خان خټک، رحمان بابا، حاجي میرویس خان، د نارنج ماڼۍ د کنډوالو، د حاجي میرویس نیکه د مقبرې او شاه محمود هوتک عکسونه او دغه راز د پټي خزاني د خطي نسخې د اول او وروستي مخ (۱۱۱ مخ) فوټوکاپۍ پر روغني کاغذ چاپ سوي او له کتاب سره مل دي.

د متن په هر مخ کي د گرانو لغتونو، د تاریخي کسانو او ځایو د نومونو نسبتاً تفصیلي حاشیې راغلي دي.

کتاب د پښتو په لوېدیځه لهجه کښل سوی دی او د هغه وخت د کندهارۍ لهجې بشپړه نمایندګي کولای سي.

د متنپوهني د اوسنیو معیارو له مخي د دې متن لویه نیمګړتیا دا ده چي د کتاب اصل یعنی نسخه ئې معرفي کړې نه ده. نه د نسخې پر لیکدود ږغېدلی دی او نه ئې د کاغذ او رنگ پر نوعیت باندې خبري کړي دي. یوازي ئې دونه قدر لیکلي دي چي "این کتاب نایاب پټه خزانه (ګنجینه پنهان) نامدارد، که در سال (۱۱۴۱ - ۱۱۴۲ هـ) بامر و اراده پادشاه جوان و معارف دوست و پښتو پرور اعلیحضرت شاه حسین هوتک، در قندهار از طرف محمد بن داؤد خان بن قادر خان هوتک نگاشته شد و مؤلف دانشمند آن از رجال دربار آن پادشاه ادیب و ادب پرور بوده و از نویسندگان زبردست زبان ملی است که کتاب خود را در شرح حال شعرای پښتو بر سه خزانه نهاده ... و یک خاتمه دارد، ... نسخه ازین ګنجینه شاهوار که تاریخ ادب و شعر زبان ملی را از (۱۰۰ تا ۱۱۰۰ هـ) حاوی

است و شرح احوال و اشعار (۵۱) نفر شعرای قدیم و معاصر مؤلف را دارد، در بهار سال ۱۳۲۲ بدستم افتاد،... (الف مخ)^(۱).

نور متن د متنیوهني پر اصولو تر ډېري اندازې پوري برابر دی. په ډېره خواشيني سره بايد ووايم چي په پټه خزانه کي راغلي اشعار اوس د ځينو ناپوهو او غرضي کسانو له خوا په تدريسي کتابو او نورو لیکنو کي په مسخه سوي شکل چاپېري او له بده مرغه د معياري لیکدود په نامه د لرغونو متونو د تاراج کار په خپله د پښتنو په لاس روان دی. گوره چي د مرگي په خوب دغه بیده قوم به کله په خپل خیر و شر پوه سي؟

۵- د پير محمد کاکړ دېوان:

پير محمد کاکړ د پښتو ژبي دېوان لرونکی شاعر دی. د دېوان خطي نسخې ئې لږ موندل سوي دي. دا چي د ده له علمي او ادبي شهرت سره سره ئې ولي د دېوان نسخې ډېري تکثير سوي نه دي، علت ئې دا وو، چي دی د لوی احمد شاه بابا تر وفات وروسته د پاچا د کشر زوی شهزاده سليمان د پلوی له اسیته د تیمورشاه سدوزي په دربار کي مغضوب سو او له نظره ولوېد. د پاچهي دربار د مغضوبو شاعرانو او عالمانو آثار د پراخ تکثير او خپرېدلو چانس نه لري. د ده د دېوان معلومي نسخې چي ځای ځای ئې یادوني سوي دي، دا دي:

— یوه نسخه د کابل د پښتو ټولني په کتابتون اړه درلوده چي ابراهيم کاکړ خطاطي کړې ده (د صحاف چاپ دیوان، د رفیع سریزه - ۱۹ مخ). د

(۱) د پټي خزانه کتاب په افغانستان کي دننه او تریواد دباندي مخالفین هم لري او په مخالفت کي ئې کتابونه هم لیکل سوي دي. ما (معصوم هوتک) د دغه کتاب په اړه پر متفرقو لیکنو سربېره د (پوخ کانی) په نامه یو کتاب کښلی دی او په خپل بل اثر (سل بگړی، یو پورنی) کي مي د دغه اثر او د هغه د لیکوال په باب تفصیلي خبري کړي دي. محترم لوستونکي دې هورې ولولي.

استنساخ کال ئې کاتب ۱۲۰۳ هـ ق کنبلی دئ چي وروستنیو خپر نو دانېته
د کاتب بې پروايي بللې ده او وایي چي دا کال ۱۲۳۰ هـ ق دئ (هماغه مخ).
زه خبر نه یم چي دا نسخه به اوس هم د پښتو ټولني په کتابتون کي وي که
یا؟ د افغانستان په ملي آرشیف کي د پیر محمد کاکړ د دېوان دوې خطي
نسخې سته چي د یوې کاتب ملا مختار کشمیری ښوول سوی دئ
(فهرست - ۴۹ مخ) او وایي چي د بلي نسخې کاتب او د کتابت کال معلوم
نه دئ.

- بله خطي نسخه د "شاهي کتبخانه" وه چي وایي "خوش خطه او
مطلاده، په کشمیر کي لیکلې شوې ده" (د پیر محمد کاکړ د دېوان، چاپ
۱۳۲۵ ش د سریزې ۲ مخ).

ما (هوټک) ته داسي فکر پیدا سو، چي دا نسخه او د ملي آرشیف
لومړۍ خطي نسخه به ښايي یوه وي. او دلیل مي ځان ته دا تراشه چي
دواړي د کشمیر کار دئ او نفیسي طلاکاري نسخې بلل سوي دي. خو
ارواښاد بېنوا د دغي نسخې د کاتب نوم او د کتابت کال او دغه راز نوري
مفصلي ځانگړتیاوي نه دي کنبلي، چي د هغې له مخي دي زما گومان په
یقین رابدل کړي.

- د ښاغلي حبیب الله رفیع لاس ته هم یو وخت د پیر محمد کاکړ د
دېوان یوه نیمگړې نسخه ورغلې وه چي دوی ئې یادونه د پیر محمد کاکړ
دېوان (د صحاف چاپ) په (۱۵ مخ) کي کړې ده.

- د دغه دېوان بله خطي نسخه ارواښاد مولوي ابوالوفاء صاحب له
دکن څخه علامه حبيبي ته له یوه لیک سره رالېږلې وه چي ارواښاد بېنوا ته
د دېوان د انتقادي متن د چاپ پر وخت رسېدلې وه. دا نسخه د پای له خوا
نیمگړې ده او د کاتب نوم او د استنساخ کال ئې نامعلوم دئ. د دغي نسخې
یادونه ارواښاد بېنوا د مولوي ابوالوفاء صاحب له لیک سره یو ځای د چاپي

دېوان په پای کې راوړې ده.

په یادو سوو خطي نسخو کې له لومړۍ نسخې څخه یوه کاپي علامه حبیبی په خپل خط او د "دوو درو تنو" نورو په مرسته اخیستې وه. ارواښاد عبدالرؤف بېنوا د پیرمحمد کاکړ د دېوان د انتقادي متن د برابرولو پر وخت دغه کاپي د خپل کار له پاره د اصل په توګه ټاکلې ده (د دېوان سریزه - ۳ مخ) او د دغه دېوان د شاهي کتابخانې د خطي نسخې او یوې بلي چاپي نسخې سره ټي مقابله کړې ده او زموږ تر بحث لاندې چاپي دېوان همدغه دی. دا دېوان په ۱۳۲۵ ش = ۱۹۴۶ع کال د کابل په عمومي مطبعه کې چاپ سوی دی او لکه وړاندې چې اشاره ورته سوې ده، د تدوین او مقابلې کار ټي ارواښاد بېنوا کړی دی او مفصله سریزه ټي هم پر کښلې ده. د دغه چاپ قطع لویه ده او د مخونو شمېر ټي د سریزي په ګډون ۱۴۲ دی. په چاپ کې توري ځای ځای سم نه دي لګېدلي او د مثال په توګه "صيد" د "مید" په بڼه چاپ سوی دی (۵۵ مخ)، په ۷۲ مخ کې د پای بیت لومړی نیم بیتي "گلرخان به ګهي ناست ګهي نیاز کړي" ثبت سوی دی چې زما یقین دی دا به "... ګهي ناز ګهي نیاز کړي" وي. په ۷۱ مخ کې "برائې په خواب عین د عشق ولید" ثبت دی چې "عین" به غالباً "غبن" وي؟ دغه راز طباعتي ستونزي هغه وخت د کابل په مطبعه کې زیاتي وې او د انجمن تاریخ له خوا چاپ سوي کتابونه زیاتره د تورو دغه راز ناسمي لګېدني لري. ځای ځای د حاشیو او متن لمبرونه سره تېروېږ سوي دي (۳۰ مخ) او دې ته ورته نوري طباعتي تېروتنې ټي په مجموع کې لږ دي. په اویایم مخ کې د "سرپوښه بازار" حاشیه یو څه تفصیل غواړي او هغه دا چې د احمدشاهي کندهار په مرکز کې اوس د سرپوښه بازار په نامه یو بازار سته. سرپوښه بازار د سردار کهنډل خان (۱۸۵۵ع مړ) د واکمنۍ په وخت کې ودان سوی دی او دغه وخت پیرمحمد کاکړ ژوندی نه وو. د

پير محمد کاکړ په دې بيت کي "خيال د حسن دي راوښود په وجود کښي + په لنډه د عشق سرپوښه بازار وسو" له "سرپوښه بازار" څخه به د شاعر مراد "سرپوښه چارسو" وو، چي د احمدشاهي عصر ودانۍ وه او په ۱۳۱۲ش = ۱۹۳۳ع کال د وزير محمدگل خان مومند په امر ونړول سوه (وگ: احمدشاهي کندهار - ۳۰ مخ). ځيني خلک سرپوښه بازار ته "سرپوښه چارسو" وايي. دا نوم پر دغه بازار باندې د چارسو د گومبتي تر نړولو وروسته باب سوی دی.

د دغه چاپ چاري تر زياتي اندازې پوري د نقدي متنبوهني پر اصولو سمې سر ته رسېدلي دي. د متن "اصل" معرفي سوی دی، اختلافي ځايونه ئې د نسخو له حوالې سره يو ځای په حاشيو کي ښوول سوي دي. د خطي نسخو د ليکدود په باب ئې يادوني کړي دي او هڅه ئې کړې ده چي د خطي نسخو ليکدود په متن کي وپالل سي او په دې لړ کي ئې دهغو کلماتو د پای توري بې حرکت پرې ايښي دي چي په اوسني ليکدود کي ئې پای ته ملفوظه (ه) ورکوله کېږي. د ليکدود په برخه کي ئې "اماتنداري" دې حد ته رسولې ده چي "مانۍ" او "بن" ئې په ترتيب سره د "مانړۍ" (۱۸ مخ) او "بنډ" (۶۴ مخ) په شکل کښلي دي. په داسي حال کي چي د دغه دېوان د چاپ پر وخت په افغاني ليکوالو کي د (ن) د کښلو مسئله حل سوې وه او (نږ) شکل ئې ناسم بلل سوی وو. د همدغي فيصلې اغېزه ده چي د همدې متن په نورو ځايو کي "باڼو" په (ن) ليکل سوی دی. د ليکدود دغه عدم تجانس د متني ناقد د کار په کمزوريو کي راځي.

د دغه چاپي متن (اصل) هم له لاسوهنو څخه خلاص نه دی. څرنگه چي دا (اصل) هم له بلي نسخې راکاپي سوی دی او حاضر چاپي متن له هماغې منقول عنها نسخې سره مقابله سوی نه دی (ځکه د چاپي متن د برابرولو پر وخت ارواښاد بېنوا ته دا معلومه نه وه چي دغه منقول عنها نسخه

چيري وه؟) دا نسخه د ښاغلي رفيع صاحب د ليکني له مخي د وروستيو
خپرونو له لاري د پښتو ټولني په کتابتون کي پيدا سوه. (وگ: د پير محمد
کاگر دپوان، د صحاف چاپ - ۱۳، ۱۹مخونه)، ځکه نو څوک په غوڅه
توگه حکم نه سي کولای چي دا لاسوهني د کومي نسخې د ناقل کارنامه
وي.

د لاسوهنو او ناسم لوست څو مثال به ئي لاندې ولولو:

پير محمد کاگر وايي:

کږې ورځي کوږ باڼو چي دي رايا د شي
کاره غشي مي تر زړه لويږي آزاد
(چاپي متن، ۳۳ مخ)

په دوهمه حاشيه کي ورته کښلي دي چي د شاهي کتبخانې په نسخه
کي (کج باڼو) دئ. په (کوږ باڼو) او (کج باڼو) کي يو هر ورو لاسوهنه ده.
ما ته (کوږ باڼو) لاسوهنه ايسي.
بل ځای:

که هر څو نه يم دلبره خردمند
له ما واخله ته د مهر و فاپند
(۳۴ - مخ)

په حاشيه کي کښلي دي چي په (ش) نسخه کي "که هر چند" ثبت
دئ. د (ش) نسخې د يوه بل مخ "هر چند" هم په چاپي متن (۵۲ مخ) کي
"هر څو" سوی دئ.

دلته هم په (هر چند) او (هر څو) کي يو ترکیب هر ورو د پير محمد
کاگر نه دئ. زه چي دهغه وخت ادبي ژبي ته گورم او وينم چي حتي تر ننه
پوري لا د نورو ژبو، په تېره بيا عربي و فارسي ژبو کلمات د يوه شاعر د
پوهي نخښه گڼل کېدله او گڼله کېږي، نو ويلای سم چي په تېرو بيتو کي

(هر چند) د شاعر خپل انتخاب دی او (هر خونه، هر شو) د لاسوهونکي سوغات.

بل ځای:

خوند د خوږو شونډو به دي هېر تر مرگه نکړم
تل مي پر مذاق ده گلابي حلوالذيد
(۳۶-مخ)

د دوهمي حاشيې له مخي په (ش) نسخه کي "خوند د شکرلبو" دی. ما په دريم څپر کي د (شکرلبو) د ترجمه کولو مثالونه د نورو شاعرانو په دېوانو کي هم راوړي دي او د پير محمد کاکړ په همدې دېوان (۹۶مخ) کي مي هم په سترگه سوی دی. دلته په ډاډه زړه ويلاي سم چي د (خوږو شونډو) توصيفي ترکيب د شاعر نه دی، بلکي د لاسوهونکي اراده پکښې شامله ده.

بل ځای:

زه په هجران کښي رقص، ورته له شوقه وهم
چي موافق پر رباب، مطربان کاندې آواز
(۴۳-مخ)

په دوهمه حاشيه کي ئې کښلي دي چي په (ش) نسخه کي د (کاندي) پر ځای (کاري) ثبت دی. په دې دوو کي خويوه هرومرو له شاعر پرته د بل چا لاسوهنه ده. زما د مطالعې او مشاهدې له مخي خو د پير محمد کاکړ په لهجه کي (آواز کښل) مروج خبره ده. د مثال په توگه ويل کيږي: "دونه غټ آواز ئې راباندي وکښ چي لار او گودر ئې راڅخه ورک کړل" او په دې دليل به غالباً (...) مطربان کاري آواز) د شاعر خپل کلمات وي.

دغه راز لاسوهني خورا ډېري دي. فراق په (بېلتون) اړول سوی دی

(۵۳ مخ)^(۱)، (ڊڪ) د (پُر) پر خای کار سوی دی (۵۸ مخ)، (دل) په (زړه) الیش سوی دی (۶۴ مخ)، (فراق) بل خای (هجران) سوی دی (۱۱۴ مخ)، (کنبلو) په (بنکلو) بدل سوی دی (۴۶ مخ)، د (فلک) پر خای (اشنای) راوړل سوی دی (۶۱ مخ)، (ویده) د لهجوي علاقمندی له مخي (اوده) سوی دی (۶۱ مخ) او نور. د ناسمو لوستنو په لړ کي دا څو مثال له راوړم:

د پیر محمد کاکړ په دېوان کي لولو:

روغ صورت دي بنه نعمت دی شاکر اوسه
هغه گوره چي په لاس په پنبه شل شي
(۱۰۸-مخ)

د دوهم نیم بیټي وزن هغه وخت پوره کېږي چي (پنبه) ویی دوی خپي (د لومړي په پېښ) ولوستل سي. دا راز تلفظ ما له ځینو کسانو څخه په لوېدیځه لهجه کي اورېدلی دی خو عام تلفظ ئې یوه څپه او د (پ) په سکون دی. د دېوان مرتب دغه بیت ته په حاشیه کي کنبلي دي چي په (ش) نسخه کي (په پنبو) ثبت دی. زما یقین دی چي همدا ئې د شاعر خپل کلمات دي او نیم بیټي باید داسي وي:

(۱) دلته شاعر د (ف) ردیف په یوه غزل کي (ناخپه) د شعري اړتیا له مخي (ناخاف) لیکلی دی. په کلاسیک ادب کي د کلماتو د دغه راز ارادي تحریف نور مثالونه هم سته. د مثال په توگه (عبث) ئې د (عبس) په شکل کنبلی وي. پیر محمد کاکړ کنبلي دي: (فراق ئې راغی آخر ناخاف). د نسخې کاتب په خپل زعم غوښتي دي چي د پیر محمد کاکړ غلطی وراصلاح کړي او په څنګ کي ئې ژبه هم ورسوچه کړي. نو ئې ټول بیت داسي اړولی دی: (بیلتون ناخپه شو رامضاف).

دلته باید یوه خبره په پام کي ونیول سي چي کله کله شاعر خپل اشعار دوهم وار گوري او په بیتو کي اصلاحات راولي، روانۍ ته ئې گوري او سموني پکښې راولي. دغه راز لاسوهني باید په مستنده توگه د شاعر په خپل لاس او قلم وي. خو که د شاعر په خپل قلم نه وي نو بیا د ناروا لاسوهني نوم ورکول کېږي.

"هغه گوره چي په لاس وپه پنبوشل شي"
(لاس) ويی د جمع له پاره هم راځي. بل ځای:

راشه راشه نېکنامي په دنيا پېره
نشته سود تر دا په پورته که سودا کړې
(۹۵- مخ)

په (ش) نسخه کي د (تر دا) پر ځای (تر دې) ثبت سوی دی. د لوېديځي لهجې ويونکو ته څرگنده ده چي په دغه لهجه کي د مقاييسوي پرتلې په برخه کي (تر دې) ترکيب ډېر رواج لري. (تر دا په پورته) د لوېديځي لهجې وينگ نه دی. مرتب ته په کار وه چي په دغه بيت کي ئې د (ش) نسخې ثبت غوره کړی وای. د همدې غزلي نهم بيت داسي دی:

دا مال نه دی چي دي پاته شي په کور کښي
هغه مال دی چي توبنه ئې د عقبا کړې

د دوهم نيم بيتي (هغه مال) په (ش) نسخه کي (مال هغه) ليکل سوی دی. په (مال هغه) کي تر (هغه مال) تاکيد زيات دی او مرتب بايد دلته هم د (ش) نسخې ثبت ته ترجيح ورکړې وای. (هغه مال) ترکيب خو له گرامري لحاظه سم دی خو په خبرو کي کله کله د فقرو کلمات د تاکيد اونه تاکيد په حکم مخ و شا ته کېږي. رحمان بابا وايي:

بياراتله دي دې جهان ته بل وار نشته^(۱)
بل وار نشته بل وار نشته وار دی دا
(۱۵- مخ - د پښتو ټولني چاپ، ۱۳۵۶ش)

^(۱) په چاپي متن کي "بياراتله دي دې جهان ته ... " ثبت سوی دی چي د کتابت سهوه ئې بولم ځکه د (دي) له پاره ئې ځای يو څه خالي پرې ايښی دی. د پښتو ټولني په لومړي چاپ او د عبدالرحمن بابا دېوان په هغه چاپ کي، چي د ميان سيد رسول رسا په ديپاچه چاپ سوی دی (۱۹۷۶ع)، "بياراتله دي دې جهان ته" دی.

د بابا مقصد په (وار دئ دا) کي پر (وار) باندي زيات تاکيد کول دي. هغه کسان چي د ژبي په بار کيو ئې سر خلاص وي، د دغه راز تاکيد په راوړلو بڼه پوهېږي.

پير محمد کاکړ د پښتو ژبي له ډېرو وتلو او مشهورو شاعرانو څخه دئ. دی چي په احمدشاهي دربار کي ئې د قدر وړ مقام لاره او د شاهي کورنۍ استاد وو. د ده د ژوند او ادبي کارو په برخه کي د ښاغلي رفيع صاحب ليکنه چي د دغه ډېوان د صحاف چاپ په سر کي راغلې ده، ډېر څه لري او تر دې گړه ئې بايد وروستۍ څېړنه وېولو. په دغه څېړنه کي د پير محمد کاکړ د زېږېدنې د ځای په باب زه يو څه ملاحظات لرم چي د دې بحث خاتمه به هم پر همدې بيان باندي وکړم. علامه حبيبي په پښتانه شعراء لومړي ټوک ۲۴۰ مخ کي ^(۱) داسي نظر ورکړی دئ چي پير محمد کاکړ په ږوب کي زېږېدلی دئ. علامه مرحوم به دا خبره ښايي له دې اسسته کړې وي چي ږوب د کاکړانو اصلي ټاټوبي وو او دئ. دا نظر تر پښتانه شعراء وروسته نورو ليکنو هم اخيستی دئ. له دې يادوني څخه ځيني ليکوال داسي نتيجې ته هم رسېدلي دي چي پير محمد کاکړ اصلاً د کندهار نه وو او د ده په دې لاندي بيت ئې خپل نظر پياوړی کړی دئ چي وايي:

د بې نيازو په ديار کښی ځيگر خون شوم
پير محمد ځکه هـوا د بل هيواد کا
(۶ مخ د صحاف چاپ)

خوزه د پير محمد کاکړ د دې بيت په حکم د ده د پلار ونيکه ټاټوبي کندهار بولم چي ده غالباً کندهار ته د ورغوښتلو پر وخت ویلی دئ:

^(۱) حواله مي د ښاغلي رفيع صاحب د ليکني څخه اخيستی ده. اصل ماخذ راسره نسته (م. هوتک).

غم د ځان ژاړم زه پير محمد
 که څه مزار ته د پلار و مور ځم
 (۶۴ مخ د کابل چاپ)

له دې بيت څخه واضح څرگندېږي چي د ده د پلار و مور مېنه او هديره دواړه په کندهار کي وه. دا چي د ده زوکړه په (ږوب) کي ښوول سوې ده، پياوړی استناد نه لري او پر حدس و گومان ولاړ حکم دی. خو ږوب ته ئې لېږدېدنه او بيا بيرته د کندهار ښار ته ورتگ او هورې ئې مړينه او مزار مستند حقايق دي.

د پير محمد کاکړ مزار د کندهار ښار د حضرتجي بابا د زيارت لوېديځ لور ته د شاه ولې پر غاړه وو. پر دغه ځای باندي اوس (۲۰۱۱ع) يوه تجارتي ودانۍ ولاړه ده او د پير محمد کاکړ قبر د دغي ودانۍ په يوه برخه کي محاط سوی دی. ما د کندهار دولتي او فرهنگي چارواکو ته يو وخت وويل چي د دغه قبر له پاره يوه چاره وسنجوي. دوی راسره ښه کړې وه خو اوس حوادث داسي راغلي دي چي وايي يو وخت د يو چا پر کلي باندي د اوبو سېلاب راغلی وو او د ده انا (نيا) اوبو اخيستې وه. ده نورو خلکو ته د مرستي په نيامت ور ښه کړل چي "آ خلکو! انا ئې يووړه". خلکو په جواب کي ورته ويلي ول "انا دي په اور پسې سي، غاړي غرونه ئې يووړل".

۶- درحمان بابا دېوان:

د رحمان بابا دېوان د کابل پښتو ټولني دوه واره چاپ کړی دی. لومړی چاپ د ارواښاد عبدالرؤف بېنوا په قلم ترتيب او تدوين سوی دی او سريزه ئې هم پر کښلې ده. دغه متن د افغانستان مشهور خطاط ارواښاد عزيزالدين وکيلي پوپلزي په خپل ښکلي خط خطا کړی او په ۱۳۲۸ ش = ۱۹۴۹ع کال په افسيت توگه چاپ سوی دی. قطع ئې جيبی

ده. د رحمان بابا په چاپ سوو دېوانو کي هيڅ يو د دغه چاپ له نفاست سره سيالي نه سي کولای. د دې نسخې د نفاست او ښکلا په باب ارواښاد مولوي ابوالوفاء صاحب په يوه ليک کي، چي په ۱۳۳۱ ش = ۱۹۵۲ع کال ئې له حيدرآباد دکن څخه د هغه وخت د پښتو ټولني د لوی مدير صديق الله رشتين په نامه کابل ته لېږلی دی، داسي ويلي دي:

"... د عبدالرحمن بابا ديوان داسي ښکلی چاپ شوی دی چی مثل نه لری، سترگی يی په دیدنه مړیږی..."^(۱).

زما سره د دغه چاپ يوه نیمگړې نسخه سته چي زموږ په کور کي زما د وړکتوب له وخته موجوده وه. دا نسخه د سر له خوا له ۱۲ مخ څخه شروع سوې ده او پای ئې پر ۱۶۱مخ ولاړ دی. ښاغلي حبيب الله رفيع په پښتو پانگه - ۱۳۸مخ کي د دې نسخې ټول مخونه ۲۶۰ ښوولي دي. ويل کېږي چي دغه چاپي متن له څو نسخو سره مقابله سوی دی څو نسخه بدیلونه ئې په متن کي ښوول سوي نه دي. ارواښاد مولوي ابوالوفا صاحب په خپل ليک کي چي پورته موهم اشاره ورته کړې ده، زیاتوي: "... لیکن د ډیرو قلمی او چاپی نسخو سره مقابله او د اختلاف د جمع کولو او د تحقیق کار د دی دیوان لا پاتی دی. خدای دی وکی چی گانده ټولنه د دی مهم کار دپاره موفقه شی. ولی چی دا دیوان ډیر کار غواړی ولی چی هر چا پکښی لاس وهلی دی..."

ابوالوفا صاحب دراک عالم او د متنپوهني په کار کي د زیاتي تجربې څښتن وو.

که زما سره د رحمان بابا د دیوان د موجودي نسخې د سر خوا نیمگړې نه وای نو به مي د بینوا مرحوم له سريزي څخه د ویلو ډېر څه

^(۱) (رښتين، صديق الله، پوهاند، ادبي ليکونه - ۳۵مخ، ۱۳۶۱ش).

درلودای. اوس همدومره څه وه چي ومي ويل.

د کابل پښتو ټولني تر دغه چاپ اته ویشته کاله وروسته د رحمان بابا د دېوان انتقادي متن برابر کړ او دا وار ئې متن د څلورو چاپي او شپاړسو خطي نسخو له مقابلي څخه برابر کړ. د متن د تهپي او اهتمام کار څېړنيار محمدعارف غروال او د نسخو د مقابلي چاري د پښتو ټولني غړو پر غروال سربېره څېړنمل عزيزالله او څېړونکي محمدعمر او نورو سر ته رسولي دي. ښاغلي حبيب الله رفيع اته پنځوس مخه سريزه پر کښلي ده او د پښتو ټولني رئيس څېړنوال محمدصديق روهي په دوو مخونو کي يو يادانست پر ليکلی دی. څېړنيار محمدعارف غروال په اوو مخونو کي هغه چاپي او خطي نسخې معرفي کړي دي چي دا متن ځني برابر سوی دی. د پاړکو لارښود ئې (۲۱مخه) هم حبيب الله رفيع ترتيب کړی دی. په پای کي ويی پانگه لري (۱۳مخه) چي څېړنيار محمدعارف غروال ترتيب کړې ده. متن د ضميمې په گډون ټول ۲۹۴مخه دی. د خطاۍ چاري ئې نصيرهنر پښتون سر ته رسولي دي او د چاپ کار په ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۷ع کال د کابل په دولتي مطبعه کي د ۳۰۰۰ ټوکه په تېراژ بشپړ سوی دی^(۱).

دا متن خورا مفصل نسخه بدیلونه لري او د رحمان بابا په کلام کي د ادبياتو د څېړونکو له پاره کافي اندازه مواد لري. متن په داسي وخت کي د پښتو ټولني غړو تهپه کړی دی چي د دغي ټولني د مشرتابه چاري د هيواد يوه پېژندلي اکاډميک شخص څېړنوال محمد صديق روهي ته سپارلي سوي وې. ارواښاد روهي د متني نقد (textual criticism) په اصولو پوه سپړی وو. د ده له سپارښتني سره سم د دغه متن په برابرولو کي د متني نقد اصولو ته پاملرنه سوې ده. خو څرنگه چي د متن مقابله کوونکي او

^(۱) همدا متن دوهم وار په کوټه کي د مذهبي کتب خانې له خوا په ۲۰۰۴ع کال کي چاپ سوی دی.

برابروونکي په خپله د انتقادي متونو د تهېي په کار کي د زیاتي علمي او عملي تجربې خاوندان نه ول، ځکه ارواښاد روحي د دغه چاپي متن په سر کي په خپلو خبرو کي ډېره پر ځای خبره کړې ده چي ویلي ئې دي: "د ادبیاتو څېړونکي د خپلو علمي څېړنو دپاره، البته، په دې نسخه باندي بسنه او قناعت نشي کولی ځکه سره له دې کتاب له یو شمېر نسخو څخه ترکیب شوی دی خو هره نسخه ئې د متني کره کتنې (textual criticism) له مخي ځانگړې مطالعه او ژوره څېړنه غواړي. له دې امله، د دې نسخې په چاپیدلو سره د ادبي کره کتونکو وظیفه پای ته نه رسیږي بلکه په نوي افق کي به خپلو څېړنو ته دوام ورکوي".

د دې متن د لوستلو پر وخت زه پوه نه سوم چي د متن برابروونکو کومه نسخه د اصل په توگه ځانته ټاکلې وه. د اصل نسخې ټاکل د متن برابروونکي تر ټولو مهمه دنده ده او متني ناقدین ئې جدي سپارښتنه کوي. د ښاغلي رفیع صاحب د سريزي په اووم مخ کي یو ځای داسي اشاره سته چي دهغې له مخي څوک ویلای سي چي اصل نسخه به د پښتو ټولني د کتابتون کومه نسخه وه. خو په څلور پنځوسم مخ کي د پښتو ټولني د کتابتون نسخې په شمار څلور ښوولي سوي دي او څوک نه سي ویلای چي دا به نو کومه یوه وه؟ د اصل نسخې مبهم پرېښوول د دغه چاپ غټه نیمگړتیا ده. نور نو دغه متن د رحمان بابا د ټولو هغو چاپي دېوانو په منځ کي تر ټولو د ډاډ وړ متن دی چي ما ته ئې د مطالعې زمینه برابره سوې ده.

د رفیع صاحب سريزه په خپل وخت کي غنیمت څېړنه وه او اوس هم له ادبي څېړونکو سره د څېړني په کار کي ښه پوره مرسته کولای سي. خو د دغې سريزي تر لیکني وروسته موږ د رحمان بابا د ژوند او مړیني په باب نوي حقایق موندلي دي (د یونس خیبري په مرثیه کي د علامه رشاد له خوا د رحمان بابا د مړیني تاریخ موندل) چي له هغو څخه استفاده د دغې

سريزي محتوی نوره هم غښتلي کولای سي.

۷- د کاظم شيدا دېوان:

د کاظم شيدا دېوان واردواره د ارواښاد عبدالرؤف بېنوا په تدوين،
تصحيح او مقابله د کابل پښتو ټولني په ۱۳۳۳ش = ۱۹۵۴ کال د يو زر
ټوکو په تېراژ چاپ کړ^(۱). په سر کي د مدون په قلم يو وېشت مخه سريزه
لري، بيا ۲۲۱ مخه متن او ورپسې خلور مخه غلطنامه راغلې ده. د وقائې په
دوهم مخ کي دهغه وخت د پښتو ټولني لوی مدير صديق الله رشتين يو مخ
يادونه کښلې ده. دا کتاب د پښتو ټولني د خپرونو ۱۰۷ لمبر کتاب دی چي
د چاپي تصحيح او کتني چاري ئې ښاغلو صديق الله رشتين او حفيظ الله
سره رسولي دي^(۲).

دا متن د درو قلمي نسخو له مقابلې څخه برابر سوی دی چي يادونه ئې
د سريزي په (ر) مخ کي راغلې ده.

لومړۍ نسخه د پېښور د اسلاميه کالج په "کتبخانه" کي له ساتل
سوي نسخې څخه رانقل سوې ده. دا کاپي د ارواښاد خان عبدالولي خان (د)

(۱) د دې کتاب پر لومړي مخ باندې ۱۳۳۱ ليکل سوی دی چي دا کال د کتاب د وقائې د څلرم مخ له
۱۹۵۴ع سره سر نه خوري. خو له ښه مرغه د وقائې په دريم مخ کي بيا دا کال سم سوی دی او د چاپ
نېټه ئې "د زمري مياشت ۱۳۳۳ش" کښلې ده. ما ته داسي ښکاري چي د کتاب د وقائې لومړي مخ په
۱۳۳۱ش کال کلېشه سوی چي غالباً د عزيزالدين وکيلي په قلم ده. بيا نو د کتاب چاپ تر ۱۳۳۳ش
کال پوري ځنډېدلی دی او د چاپ مسئولينو د وقائې پر دريم مخ باندې د مطبعې په تورو ۱۳۳۳ش
سنه کښلې ده خو د کلېشي ۱۳۳۱ ته ئې پام سوی نه دی (م. هوتک).

(۲) دغه حفيظ الله نومی زه نه پېژنم. د شمس الدين کاکړ دېوان هم د ده په تصحيح چاپ سوی دی. دغه
سړی خو به د کندهار د عالي دارالمعلمين استاد ارواښاد حفيظ الله خان نه وي. نوموړی د کندهار د
بالاکرزو او د پښتو ادبياتو د تدريس وظيفه ئې پر غاړه وه. زه ئې د شاگردۍ وياړ لرم. ډېر معزز او
محترم استاد وو.

خان عبدالغفار خان د زوی) په شخصي لگښت د کوم چا په لاس رانقل سوې ده. ارواښاد ښواته دانشخه "بيخي بشپړه" ايسېدلې ده او ليکلي ئې دي چي "دا نسخه بيخي بشپړه ده خو ځای په ځای املائی غلطۍ ډېری لری، خو بيا هم څنگه چه کامله نسخه وه نو دلته اساس وگرزوله شوه" (د سريزي (ر) مخ). د دغې کاپۍ په باب به وروسته يو څه په تفصيل سره وږغېږم.

دوهمه نسخه د پښتو ټولني د کتابتون نسخه وه چي "ډېره مهمه او زړه نسخه" وه او د خټکو په ليکدود ليکل سوې وه. دې نسخې د سر، منځ او پای له خوا کمبوتۍ درلودې.

دریمه نسخه د هغې نسخې نقل النقل وو، چي وايي "په ۱۳۲۵هـ ق کال په پېښاور کښی د اکبر پوری د عبدالمستعان کاتب په خط نقل شوې وه" او مولانا ابوالوفاصاحب بيا په کندهار کي له هغې څخه په ۱۳۴۰هـ ق کال يو نقل اخیستی وو. له دغه نقل څخه بيا ارواښاد علامه حبيبي په ۱۳۱۵هـ ش کال د ځان له پاره يوه کاپي استنساخ کړې وه. له يوې نسخې څخه نقل اخیستل او بيا له هغې څخه بله کاپي رانقلول که په هر څونه دقت سر ته رسېدلې هم وي، بيا ئې هم هرومرو له اصل سره توپير حتمي دی. دا زما خپله تجربه ده چي د متنپوهني د نورو محققينو پوهانو او نسخه پېژندونکو څېړنو هم تاييد کړې ده. زموږ تر بحث لاندي دغه دریمه نسخه هم له دې حکم څخه مستثنا کېدلای نه سي.

لکه څنگه چي مو وړاندي وويل، د کاظم شيدا دغه دېوان له همدغو درو نسخو څخه برابر سوی دی. نسخه بدیلونه ئې د اړوند مخ په لمنليکونو کي راوړي دي او پر څنگ ئې د لازمو کلماتو، لغاتو، د سړو او ځايو د نومونو

لنډه توضيح او معنا هم په لمنليكو كي راغلې ده^(۱). په متن كي چاپي غلطۍ ډېرې دي او سره له دې چي څلور مخه گڼه "غلطنامه" ئې په پاى كي وراچولې ده خو بيا هم د نورو چاپي متونو په شان، غلطۍ ځني پاته سوي دي. د مثال په توگه په ۱۷مخ اوله حاشيه كي "زوپ" د "زړ" په شكل ليكل سوې دئ او په غلطنامه كي ئې يادونه نه ده سوې، په ۱۸مخ كي د حاشيو لمبرونه ناسم دي او په غلطنامه كي ئې اشاره نه ده ورته كړې، په ۴۸مخ كي د دوهمي حاشيې لمبر په متن كي نه دئ راغلى او غلطنامه هم د دې غلطۍ يادونه نه لري، په ۸۳مخ كي د "نښتو" كلمه د "نشتو" په شكل ليكل سوې ده او غلطنامې ئې سمه بڼه نه ده راوړې، په ۱۹۷مخ كي هم د حاشيې اړوند ځاى په متن كي معلوم نه دئ او غلطنامه هم څه نه رانښيي، ... او نور. بڼايي د چاپ مصححيو به تر هغو غلطيو لاس اړولى وي چي لوستونكي ئې د متن له سياقه څخه حلولاى سي.

كه موږ د هغه وخت تحقيقي چاري په پام كي ونيسو نو د كاظم خان شيدا دغه دېوان د متني نقد پر اصولو يو څه سم خپري. د نه دقت مثالونه ئې لږ دي. ما پكښې دا يو مثال د يادوني وړ وموند چي په (۸۴مخ) كي ئې د "سلومه" كلمې ته په حاشيه كي كښلي دي: "دا كلمه حل غواړي" خو په (۱۶۴مخ) كي ئې د همدې كلمې معنا د پښتو قاموس په حواله "نامدار" ليكلې ده.

د دغه انتقادي متن دې لاندې يو څو مواردو ته كره كتونكى گوته

نيولاى سي:

(۱) په دغو لمنليكونو كي چي د ثبت اختلافو ته څوك گوري، نو د كاتبانو لاسوهنو ته حيران پاته سي. د كاظم خان شيدا دېوان مشكل متن دئ او د مشكلو متونو په رانقل كولو كي د لاسوهنو امكانات ځكه زيات وي چي كاتبان ئې په پوهېدلو كي ستونزي لري د نقل پر وخت په لوستنه كي له حدس وگومان څخه كار اخلي او همدا حدس وگومان ئې كله پر خوله غوزاړوي.

د حاشیو په برخه کې:

د متنپوهنې ماهران وایي چې که ناقد ته د بدیلو نسخو ثبت تر اصل نسخې غوره ښکاره سو، باید چې متن ته ئې داخل کړي او د اصل نسخې ثبت په حاشیه کې راوړي. د کاظم خان شیدا په متن کې دغه اصل باید په دې لاندې برخو کې تطبیق سوی وای:

– د ۱۹ مخ دوهمه حاشیه باید په متن کې شامله سوې وای. د حاشیې ثبت "تند نفس په خراغ پُکه + خو روڼا ئې کاندې ورکه" او د متن دا "تند نفس په خراغ ځکه + خو روڼا ئې کاندې ورکه" دئ. په دې دوو کې د حاشیې ثبت صحیح ایسې ځکه نو باید متن ته پورته سوی وای.

– د ۲۲ مخ د حاشیې ".... شسته کړه" په متن کې "وللی" سوی دئ. څرنګه چې د حاشیې ثبت د اسلامیه کالج د نسخې (اصل) ثبت دئ او د شیدا د کلام له عمومي روحيې سره برابر هم دئ، باید په متن کې اخیستل سوی وای.

– د ۲۴ مخ اوله حاشیه "شفق وار مې په پرهار نمک اولی دی" هم د کاظم خان شیدا د کلام له مسلطې سلیقې سره برابر دئ او د "خوښ یم زه لکه شفق نمک په زخم" پر ځای باید په متن کې داخل سوی وای.

– د ۲۶ مخ د دوهمې حاشیې ثبت "هر چه مات د زنگ لښکر کا سکندر شي" د متن تر ثبت "هر څوک مات د زنگ لښکر کا سکندر شي" غوره معلومېږي، باید ځایونه ئې سره الیش سوي وای.

– د ۴۷ مخ اوله حاشیه ځکه باید متن ته لوړه سوې وای چې د متن په اړوند غزل کې دا بیت د غزلي وروستی بیت دئ او د مقطع ځای ئې نیولی دئ خو دا مقطع د شاعر نوم نه لري او د حاشیې ثبت "شیدا آب هسی په خوله کی د شمشیر یم" د شاعر نوم لري. د دغه استدلال له مخې باید د حاشیې نیم بیټی متن ته شامل سوی وای.

د ۵۶ مخ اوله حاشیه "د شپې (له خوابه)" باید په متن کې "د پښې له خوابه" پر ځای راغلې وای.

د ۵۷ مخ اوله حاشیه "چه محتاج دي خياط نشي پيرهن ته" د متن تر ثبت "چه محتاج د خياط نشي پيرهن ته" سم ايسي بايد په متن کې راغلی وای. په قلمي نسخه کې به غالباً د متن "چه محتاج د خياط ... په نیم بيتي کې تر دال لاندې (زېر) ايښوول سوی وو، چي مراد ئې " ... دي خياط" دئ. په ليکدود کې د اعراب پالل او په هغه کې بيا بې پروايي دغه راز جنجالونه لري او متني ناقد ئې بايد په پام کې ونيسي. د دغه مخ حاشیه ګونګه هم ده ځکه د نیم بيتي څنګ ته (نسخه) ليکل سوې ده او څوک نه پوهېږي چي د مدون مراد کومه نسخه ده. په ۷۲ مخ او ۱۵۵ مخ کې هم د اړوندې نسخې په باب صراحت نسته.

په ۶۷ مخ کې د حاشيې "(ته چي لري کړې نقاب) له رخشان نمره" د متن تر "ته چه لری کړې نقاب رخشانه نمره" هم د ګرامر په لحاظ او هم د مفهوم له مخي غوره دئ او بايد په متن کې شامل سوی وای^(۱).

د ۷۸ مخ حاشیه که په متن کې شامله سوې وای، په بیت کې به ئې د "میدان" ويي د تکرار مخه نيولې وای او د شعر عیب به ئې له منځه وړی وای.

د پيوريژم نخښي او مثالونه:

په لسم مخ کې د پای له خوا دريم نیم بيتی "که خوړل کا گاھی

^(۱) نمر دلته د "مخ" په معنا دئ. رحمان بابا وايي:

مخ ته که دي نمر وایم د نمر زلفې تار تار نشته

سرو که ستا قد بولم د سروې يون رفتار نشته

(دېوان: ۱۳۵ مخ، د ۱۳۵۶ ش کال چاپ)

شومی " ثبت دئ. د ښاغلی حنیف خلیل د چاپ د ۴۷۱ مخ په حواله^(۱)، دغه نیم بیټی "خوړل" کلمه په خطی نسخو کې "خورش" راغلې ده او ده هم د خپل چاپ په ؟ مخ کې "خورش" اخیستی دئ. د چاپي نسخو "خوړل" ما ته د ژبې د سوچه کېدني اغېزه ښکاري او یقین مې دئ چې د بېنوا مرحوم په نسخو کې که هم د "خوړل" په شکل وي، د شیدا خپل کلام ئې نه بولم.

– د ۱۱۴ مخ د حاشیې ثبت "منور ئې لکه نمر زما چشمان کړل" د متن تر ثبت "پرې مې سترگی منوری لکه نمر شوې" ما ته د شاعر خپل کلام ته نږدې ایسي. دلیل مې دا دئ چې د شیدا په کلام کې موږ فارسي کلمات او ترکیبونه تر پښتو لغاتو او جوړښتونو زیات وینو. د حاشیې دغه ثبت د اسلامیه کالج د نسخې ثبت ښوول سوی دئ او د منطق په حکم باید پښتو سوی شکل ئې د دغې نسخې له کاپۍ او د پښتو ټولنې له نسخې څخه اخیستل سوی وي. زه په دغه برخه کې لاسوهنه له امکانه لیرې نه بولم او د متن ثبت راته د شاعر د کلام پښتو سوی شکل معلومېږي. د لغاتو او جملو د پښتو کولو مصیبت ما په خپل همدې کتاب کې مفصل بیان کړی دئ. دغه پښتو سوی ثبت د کاظم خان شیدا په نورو چاپو (د همېش خلیل او حنیف خلیل) کې هم اخیستل سوی دئ. د حنیف خلیل د څېړنې له مخې د کاظم خان شیدا په ټولو چاپي دېوانونو کې د اسلامیه کالج نسخه د اصل په توګه غوره سوې ده. بېنوا مرحوم د ۱۱۴ مخ حاشیه د اسلامیه کالج د نسخې ثبت بللی دئ او ښاغلو همېش خلیل او حنیف خلیل د دغه بیت د ثبت نور بدیلونه راښوولي هم نه دي. نو دلته دوه احتماله تصور کېدلای سي لومړی دا چې ښایي د اسلامیه کالج له نسخې څخه به د ولي خان مرحوم له خوا ګومارل سوي کاتب دغه لاسوهنه کړې وي او یا به همېش

(۱) پر دغه چاپ به په خپل ځای کې وږغېږم.

خلیل صاحب او حنیف خلیل صاحب د اسلامیه کالج په نسخه کې د ابیت په همدې شکل موندلی وي. څرنګه چې په دې برخه کې دوی صراحت نه لري نو طبیعي ده چې زه بیا د نوري تبصرې له پاره مواد نه لرم.

– د ۲۱۸ مخ په دې بیت کې:

"په سینه کېنې جنان سوزی

چه بهرشی جهان سوزی"

(بهر) ویی د حنیف خلیل د تحقیق له مخې د (خارج) لغت پر ځای راغلی دی (وگ: د حنیف خلیل په زیار د کاظم خان شیدا دېوان – ۴۷۱ مخ). دغه تبدیلی د ژبې د سوچه کولو په نیامت سر ته رسېدلې ده. د کاظم شیدا د کابل چاپ دېوان په باب د هغه تر خپرېدو ۱۳ کاله وروسته ښاغلي همېش خلیل "دیوان کاظم خان شیدا" چاپ کړ. د دغه چاپ د سريزي په (و) مخ کې ئې ولیکل چې "د کابل چاپ نسخه ... ډیره نیمګړتیا لری" د ښاغلي همېش خلیل چاپ نسخه بدیلونه هم نه درلودل او د متني نقد پر اصولو برابر نه دی تهیه سوی ځکه نو په هغه وخت کې چاته نه څرګندېدل چې دا نیمګړتیا د ناسم ثبت په برخه کې ده که د غزلو او نورو اشعارو د کمبوتۍ په حصه کې. دا خبره ښاغلي حنیف خلیل د ارواښاد بېنوا تر چاپ دروینځوس کاله وروسته او د ښاغلي همېش خلیل تر چاپ څلوېښت کاله وروسته سپینه کړه. حنیف خلیل د دغه مطلب د خپرلو په ترڅ کې، چې د کاظم خان شیدا د چاپي دېوانو په ترتیبولو کې له کومې نسخې څخه د اصل په توګه کار اخیستل سوی دی، لیکلي دي: "... مطلب دا شو، چې د چاپ شویو دیوانونو ټولو مرتبینو د اسلامیه کالج نسخه کتلې ده البته همېش خلیل صاحب د بېنوا د چاپ نسخې په واسطه کتلې وه، خو ډېره عجیبه خبره دا ده، چې په اسلامیه کالج پېښور کې د شیدا د دیوان همدغه یوازینی نسخه ده، چې ټولو مرتبینو کتلې ده او بیا هم ځینې

خبرې داسې دي لکه چي دوی خو یا دغه نسخه کتلې نه وي او که کتلې ئې وي نو بیا ئې دومره سنگینې تحقیقي غلطۍ کړې دي چي د شیدا د دیوان شکل ئې بدل کړی دی مثلاً دالاندینۍ خبرې:

(۱) د بینوا صاحب چاپ کړی دیوان بیخي د اسلامیه کالج د نسخې مطابق نه دی. په دې نسخه کي، چي کوم کلام موجود دی هغه په مکمل شکل چاپ دیوان کي راغلی هم نه دی. دیوان نیمگړی چاپ شوی دی او ورسره ځینې غزلې او نور کلام کي د مصرعو او الفاظو شکل هم د موجوده قلمي نسخې سره بدل دی ... بدلون او نیمگړتیا دومره لري، چي موازنه ئې گرانه ده، ... " (د سريزي ۳۴ مخ).

له دې اوږده نقل قول څخه دا څو ټکي څرگندېږي او هغه دا چي د اسلامیه کالج په قلمي نسخه کي چي کومي غزلي او نور کلام سته د دغې نسخې په هغه کاپي کي ټول نه وو اخیستل سوی چي بېنوا مرحوم ته د ارواښاد خان ولي خان له خوا استول سوې وه. په دغه کاپي کي هم تر غزلو او اشعارو لاس اړول سوی دی او هم د مصرعو او الفاظو شکل وربدل سوی دی. خو بېنوا ته دا نسخه د اسلامیه کالج نسخه ښکارېدله او ده ته دا زمینه برابره نه وه چي دغه کاپي دي له خپل اصل يعني د اسلامیه کالج له نسخې سره مقابله کړي. د کلام د دغې نیمگړتیا او د مصرعو او الفاظو د شکل د دغه بدلون مسئول هغه کاتب دی چي ولی خان مرحوم د اسلامیه کالج د نسخې د راتقلولو له پاره گومارلی وو او له خپله جېبه ئې د دغه استنساخ په بدل کي حق الزحمه پیسې هم ورکړي وې. بېنوا مرحوم ته د شیدا د دیوان د چاپ پر وخت دغه حقیقت نه معلومېدی چي دا نسخه د اسلامیه کالج د نسخې مسخه سوې کاپي ده. دا حقیقت ښاغلي حنیف خلیل ته دروېنځوس کاله وروسته هغه وخت څرگند سو، چي د اسلامیه کالج نسخه ئې په خپله اصلي بڼه کي وکتله. که دغه راز واقعیتونه ما (هوټک)

ته روښانه سوي نه وای، ما به د (پښتو متون سمېدل غواړي) کتاب د لیکلو ستومانوونکي کار ته اوږه نه وای ورکړې. په ډېر تاسف سره باید ووايم چي د ادبي او تاريخي آثارو او نسخو د مسخه کولو جريان اوس هم په نوو انگېزو او نوو شکلونو سره روان دی. د دې ستري فاجعي مخه نيول په کار دي.

۸- د عبدالحميد دېوان:

په دغه نامه د پښتو ژبي د نازکخيال شاعر پر دېوان چي د ارواښاد صديق الله رښتين په "مقدمه، تصحيح او اهتمام" برابر سوی دی ږغېږم. د دې کتاب اوله برخه چي د "حميد پېژندگلي او شاعري" نومېږي، په ۱۳۲۰ ش = ۱۹۴۱ ع کال د ارواښاد پوهاند رښتين په قلم ليکل سوې او په همدغه کال ئې د مطبوعاتو د رياست له خوا د اقتصاد اوله جايزه گټلې وه. وروسته ئې د حميد دېوان هم ورسره يو ځای کړ او د (عبدالحميد دېوان) په نامه د ۱۳۳۱ ش = ۱۹۵۲ ع کال په حمل کي د پښتو ټولني (کابل) له خواد زرو ټوکو په تېراړ د کابل په عمومي مطبعه کي چاپ سو^(۱).

لکه وړاندي چي ويل سوي دي د دې کتاب اوله برخه (۲۸ مخه) د حميد پر ژوند او شاعرۍ باندې بيانونه لري او دوهمه برخه ئې د اشعارو دېوان دی چي ۱۲۶ مخه ئې نيولي دي. د دېوان په سر کي "يادگيرنه" راغلې ده او په هغې کي د دېوان د ترتيبولو پر کار باندې ږغېدلی دی او هغه نسخې ئې معرفي کړي دي چي نوموړی دېوان ورڅخه تهيه سوی دی. په

(۱) د دغه چاپ سريزه په ۱۳۳۰ ش کال کي کښل سوې ده او همدا کال ئې په پای کي ليکل سوی دی. د دېوان د ترتيبوونکي د آثارو په هغه ليست کي چي د کتاب د وقاتي په دريم مخ کي راغلی دی، هم د همدې دېوان د چاپ کال ۱۳۳۰ ښوول سوی دی. ښاغلي زلمي هيوادمل د عبدالحميد مومند دېوان د سريزي په ۹۱ مخ کي هم دغه کال ۱۳۳۰ ش ښوولی دی، خو د عبدالحميد دېوان د وقاتي پر څلرم مخ باندې د پښتو ټولني تر نښان لاندې (حمل ۱۳۳۱) کښل سوي دي او ما همدغه کال د کتاب د چاپ کال گڼلی دی.

دې نسخو کي يوه قلمي ده او دوې نوري چاپي دي. وايي چي قلمي نسخه "د پښتو په پخواني خط ليکل شوې ده". ما (هو تک) ته نه معلومېږي چي د پښتو له پخواني خط څخه د مرتب مراد څه دی؟ دا نسخه د ليکلو تاريخ نه لري، د کاغذ د پاڼو له مخي زړه او پخوانۍ نسخه ده او مرتب زياتوي: "دا نسخه چه مونږ وکتله تر زياتي اندازې صحيح ده او ډېره لږه غلطۍ لري د دې نسخې په وقايه باندې د شير احمد نوم ليکل شوی دی نو بنيایي چه د ده په قلم نقل شوی وی". پر قلمي نسخو باندي کله کله د نسخو مالکان خپل نومونه کارې او کله کله د نسخو لوستونکي هم خپل نوم د يادښت په توگه پر ليکي نو حتمي نه ده چي دانوم دي د نسخې د ناسخ نوم وي^(۱).

ارواښاد مرتب د دېوان په ترتيبولو کي همدغي قلمي نسخې ته "زيات اعتبار" ورکړی دی. په هغو دوو چاپي نسخو کي چي د دغه دېوان په برابرولو کي کار ځني اخيستل سوی دی، يوه ئې بشپړه ده چي وايي "په لاهور کی د ملا عبدالغفار قندهاری د فارسي حاشيې سره په ۱۳۳۱ق چاپ شوی ده، لکن زياته غلطۍ لري او د لغاتو اکثری معنی گانې هم صحيح نه دی ليکل شوی"^(۲). بله چاپي نسخه ئې "نيمگړې" بللې ده چي وايي "د سر او آخر پاڼي ئې نشته".

په "يادگیرنه" کي دا خبره هم ياده سوې ده چي دا دېوان ئې په "نوی املا او رسم الخط" نقل کړی او ليکلی دی.

(۱) دا قلمي نسخه مرتب ته "عبدالله خان افغاني نويس د نقل او مقابلې دپاره" ورکړې وه چي مرتب دېوان په ۱۵۴مخ کي "تشکر" ځني کړی دی. د "تشکر" په يادونه کي د محمد گلاب ننگر هاری نوم سته او وايي چي "د دی دېوان په نقلولو کښی ډېر زحمت ويستلی او د دريو نسخو له مخه ئې دا دېوان نقل کړی دی".

(۲) ښاغلی هيوادمل دغه نسخه د حميد د دېوان څلورم چاپ بللی دی او وايي چي ټول مخونه ئې ۱۲۶ دي. ده د ملا عبدالغفار کندهاري له نامه سره "هو تک" هم کښلی دی. (وگ: هماغه دېوان، هماغه مخ).

د دېوان په سر کي د "لاس پوری کول" تر سر خط لاندي مرتب، چي په هغه وخت کي د پښتو ټولني لوی مدیر وو، په دوو مخو کي خپلي خبري کړي دي او دغه دېوان ئې "د حمید درو مرجان" بللی دی.

د عبدالحمید دېوان چاپي نسخه چي همدا اوس زما مخ ته پرته ده، نیمگړې ده او له بده مرغه د الف ردیف اته مخه ئې کنډو دي. د دغې نسخې اوله غزله په دې لاندي مطلع سره شروع سوې ده:

"واقع شوی دی بیا کوم تقصیر له ما؟
چه تیریزې دلربا دلگر له ما"

د دېوان په پای کي اووه مخه لغتنامه لري چي لغتونه پکښې د الفبې پر ترتیب برابر اوډل سوي او معنا سوي دي. تر هغې وروسته "د سمونې پاڼه" راغلې ده چي درې مخه ئې نیولي دي.

د دغه دېوان د ترتیب په وخت کي د متني کره کتنې چاري د پیل په هماغه لومړیو پړاوو کي وې او د متونو تصحیح کوونکو هم د دغه علمي ډیسیپلین له اصولو سره ډېر بلد نه ول. دا متن په حاشیو کي نسخه بدیلونه لري، د متن له پاره ئې قلمي نسخه د اصل په توگه ټاکلې ده، په حاشیو کي ئې د ځینو لغاتو او نومو په برخه کي لنډې څرگندونې هم کړي دي چي دا کارونه د متني نقد پر اصولو برابر دي. خو لکه وړاندي چي مو وویل، د متن د تصحیح کار په دغه وخت کي د خالیوڅو (خاپوړو) په حالت کي دی. که څه هم تر دغه متن وړاندي د خوشحال خټک مرغلري او د عبدالقادر خټک دېوانونه له کندهاره خپاره سوي ول، خو بیا هم مصححینو په دې برخه کي کافي تجربه نه درلوده، ځکه نو زما په نزد د دغه متن هغه ځایونه چي گوته ورته نیول کېدلای سي، دا دي:

– ځیني حاشیې کمزوري دي. په ۴۸ مخ کي دوهمه حاشیه چي وایي: "په بله نسخه کېښی – ... " دلته بله نسخه گونگ عبارت دی. باید یو

خه مشخص سوی وای. په ۶۲ مخ دریمه حاشیه کي کښلي دي: "په یوه نسخه کښی ... دلتته هم د متني کره کتني اصول حکم کوي چي نسخه باید مشخصه سوې وای. په لمنلیکونو کي دغه راز ځایونه نور هم سته.

– ځیني حاشیې باید متن ته پورته سوي وای.

د ۶۶ مخ حاشیه وایي چي: "په قلمی نسخه کښی چنډن راغلی دی" خو په متن کي "سندل" ثبت دی. دلتته باید د اصل (قلمي نسخې) ثبت غوره سوی وای. سندل – صندل د چنډن کلمې معرب (عربي سوی) شکل دی.

د ۸۵ یم مخ حاشیه "کودی" باید متن ته شامله سوې وای. په متن کي راغلي دي "مخ زما تر یاره پورې تور کالی نسکور دی"، له (نسکور) صفت سره (کودی = کودری) سم وایي. "کالی نسکور دی" د کاتب تصرف بولم او ښایي کاتب د (کودي) لغت په پوهېدلو کي مشکل درلود. په ۹۰ یم مخ کي دوهمه حاشیه "د غم اورشو" باید متن ته تللې وای او د متن ثبت "په تمامې دنیاوړې دغه اورشو" باید حاشیې ته کښته سوی وای. په همدې مخ کي اوله حاشیه "عاشقی ئې د منصور کانه راوکړه" باید په متن کي د "عاشقی د منصور کار راته روا کړ" پر ځای راغلې وای. زما خیال دی چي د نسخې نقل کوونکي ته (کانه) لغت نااشنا وو. سر ئې نه په خلاصېدی، ځکه ئې په بیت کي تصرف کړی او په پېخوندی سره ئې مسخه کړی دی.

په ۹۳ مخ کي د دوهمي غزلي د پای له خوا د دریم بیت د سر نیم بیټی داسي دی: "ډېرو سولو د هجران خضر پښېمان کړ". په حاشیه کي ورته کښلي دي چي په چاپي نسخه کي (ډېرو څښلو) دی. زما په فکر دلتته د چاپي نسخې او زموږ تر بحث لاندې متن ناقلینو دواړو غلطې کړې ده. اصل نیم بیټی باید داسي وي: (ډېرو شوکو د هجران خضر پښېمان کړ). دلتته

(شولکي) لغت په مغیره حالت (شولکو) کي راغلی دی. (شولکي) سخت درد، قلنج، ... ته وایي. ناقلین لکه چي په دغه لغت نه پوهېدل. د عبدالحمید مومند دېوان او د عبدالحمید مومند کلیات ترتیبوونکي د (شولکه) په معنا پوهېږي خو په دغه بیت کي ئې ورته فکر سوی نه دی او "ډېرو سولو د هجران" ئې ثبت کړی دی. حمید مومند د (شولکو) کلمه په خپل بل اثر نیرنگ عشق کي هم راوړې ده:

یوله ځلې د سبق سبقت اندېش
به له شولکو د رخصت په خاطر رېش
(کلیات: ۴۳۹ مخ)

په ۹۶ یم مخ کي "هر دقت چه دې په مخکي حسن راوړی" په حاشیه کي لیکل سوي دي چي په نیمګړې چاپي نسخه کښی د راوړی په ځای (وکه) دی. (وکه) باید متن ته داخل سوی وای او (راوړی) باید حاشیې ته کښته سوی وای. له (دقت) سره د (کېدل) فعل سم راځي. دقت کېږي، راوړل کېږي نه!

په ۱۲۰ مخ کي د دوهمي حاشیې (خاوري) ویی باید په متن کي د (مینه) پر ځای داخل سوی وای. بیت داسي دی:

"څه فساد دی ستا پسه مینه کی حمیده
چه د مینې په کیمیا کښی سره زړ نه شوه"

اول نیم بیټی که د چاپي نسخې له ثبت سره سم "څه فساد دی ستا په خاوره کښي حمیده" راغلې وای د بیت مفهوم به ډېر سم سوی وای. حمید ځان ته وایي چي ستا په خاوره = خټه کي څه فساد سته چي د مینې په کیمیا سره نه سره زر کېږي. په متن کي د (مینی) کلمې تکرار د حمید له "موشګافی" څخه ليري خبره ده.

په ۱۴۲ مخ کي هم د دوهمي حاشیې "د عشق په شور کي" د متن تر

ثبت "له حمیده صبر مه غواړه ناصحه + دغه توان ورڅخه لار د عشق په تور کي" له بیت سره ښه سر خوري. له حمید څخه د صبر دغه توان د "عشق په شور کي" تللی دی، نه "د عشق په تور کي". د عشق شور د اصل قلمي نسخې ثبت هم دی، باید د مرتب د خپل اقرار په حکم "د پراختیاء" ورکول سوی وای.

په ۱۴۴ مخ کي یو بیت داسي دی:

"د پردو وینو زول هرگوره گران دی

ځکه اچوی په غېږ کی مینا ویني"

د دغه مخ په دوهمه حاشیه کي کښلي دي چي په چاپي نسخه کي د (غېږ) پر ځای (قی) راغلی دی. په دوهم نیم بیټي کي باید (قی) راغلی وای ځکه د (قي = استفراق) په وخت کي څوک له خولې څخه ویني اچوي. له مینا (جام) څخه هم د میو د راتوئېدلو پر وخت (د قی کولو پر وخت) ویني راځي. دلته هم باید د حاشیې ثبت په متن کي شامل سوی وای. دغه راز نور موارد هم سته.

- د متن د تصحیح کار ځای تر سر تېر سوی دی. د مخونو لمبرونه ناسم لگېدلي دي. ۱۰۸ مخ، ۸۰۱ سوی دی، ۱۴۷ مخ ۷۴۷ سوی دی،

د لیکدود یو رنگتوب (تجانس) ئې بد نه دی خو په متن کي ئې (کي) او (کښې) دواړه راوړی دی. ان تر دې اندازې چي په یوه بیت کي ئې دا دواړه شکله لیکلي دي:

"څه فساد دی ستا پسه مینه کی حمیده

چه د مینې په کیمیا کښی سره زړ نه شوه"

زموږ د مشرانو د وخت امکاناتو ته چي څوک وگوري او په ننني معیار ئې و نه تلي، نو دا متن له دې ټولو ټکو سره سره بیا هم په خپل وخت کي

دقيق کار وو او د ننني متني ناقدينو د کار له پاره د يوه تاداو حيثيت لري. پاک خداى دي زموږ مشران ټول وبخښي. د علم و ادب درانه بارونه ئې تر موږ پوري رارسولي دي.

۹- د شمس الدين کاکړ دېوان:

د شمس الدين کاکړ دېوان د کابل پښتو ټولني واردواره چاپ کړى دى. مقدمه ئې ښاغلي عزيزالله واصفي کښلې ده او د تصحيح چاري ئې هم ده سرته رسولي دي. د اهتمام کار ئې حفيظ الله نومي بشپړ کړى دى. په ۱۳۳۳ ش = ۱۹۵۴ع کال د کابل په عمومي مطبعه کي د يو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوى دى. د دېوان په سر کي د هغه وخت د پښتو ټولني لوى مدير ارواښاد صديق الله رښتين په يوه مخ کي يوه يادونه پر ليکلې ده. مقدمه ئې (۱۱مخه) د نورو دېوانونو پر خلاف د کتاب په پاى کي راغلې ده. د دېوان ټول مخونه ۱۶۹ دي.

دا دېوان د متني نقد له اصولو سره سم تهيه سوى نه دى. داسي ښکاري چي له يوې واحدې نسخې څخه به برابر سوى وي ځکه حواشي يا نسخه بديلونه نه لري. لغتنامه ئې هم نه ده ورته ترتيب کړې او غلطنامه هم نه لري. اصل نسخه چي دا چاپي متن ځني برابر سوى دى، نه د مقدمه ليکونکي له خوا او نه هم د پښتو ټولني د لوى مدير له خوا راپېژندل سوې ده. د افغانستان په ملي آرشيف کي د شمس الدين کاکړ د دېوان دوې قلمي نسخې سته چي يوه ئې "عبدالواحد بن فيض محمد قندهارى" په کتابت او دوهمه ئې د "محمدگل خوشکاو" په قلم ليکل سوې ده. زه فکر کوم چي دا چاپي متن به په همدې دوو نسخو کي له يوې څخه تهيه سوى وي. که څه هم د ملي آرشيف د پښتو خطي نسخو په فهرست کي ئې کښلي دي چي د دغه ديوان يوه خطي نسخه د افغانستان د علومو اکاډمۍ

په کتابخانه کي هم سته. د اکاډمۍ کتابخانه هماغه د پښتو ټولني کتابتون وو. له امکانه ليري نه ده چي دا چاپ له هماغې نسخې څخه رانقل سوی وي. څرنگه چي چاپي متن د متني کره کتنې پر پر نسيپو برابر نه دی، ځکه نو دا ټولي خبري حدسيات دي او حدسيات د ننني معيار له مخي د اعتبار وړ خبري نه سي کېدلای.

د شمس الدين کاکړ دغه دېوان تر چاپ ۳۴ کاله وروسته د صحاف نشراتي موسسې (کوټه) له خوا په ښکلې قطع او صحافت بيا چاپ سوی دی. د تصحيح او ډيزاين چاري ئې صحاف نشراتي موسسې سر ته رسولي دي دا متن ئې ما (هوټک) ته کاناډا ته رالېږلی وو، ما مرور پر وکړ، ټايپي تېروتنې مي ورسېمي کړې او دوهمه سريزه و لغتنامه مي ورته وکښله. دا چاپ هم د متن څېړنې پر معاصرو اصولو برابر نه دی خو تر اول چاپ يو څه د اعتماد وړ کېدای سي.

۱۰- پښتو عروض:

پښتو عروض د احمدشاهي عصر د يوه ننگرھاري پښتانه عالم مياشرف ليکنه ده. دا کتاب د عروضو په علم کي لومړنی پښتو اثر دی. په دغه برخه کي موږ د مياشرف تر کتاب پخوا بل اثر نه لرو. د دغه کتاب يوه خطي نسخه مولوي ابوالوفاء صاحب کندهاري غالباً په هند کي موندلې او له حيدرآباد دکن څخه ئې د کابل پښتو ټولني ته لېږلې وه. د انسخه د ارواښاد استاد رښتين په "کتنه او سپړنه" د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۴ش کال په آفسيټ ډول چاپ سوه. خطاط ئې د فارسي ژبي محقق ليکوال او شاعر مولانا خال محمد خسته او د خط ډول ئې نستعليق دی. د کتاب ټول متن ۳۸ مخه دی او استاد رښتين په ۳۴ مخونو کي د "پلټنه او سپړنه" په نامه تعليقات پر کښلي دي. د تعليقاتو په دوهم مخ کي د قلمي نسخې پر

مشخصاتو او لیکدود باندې رغېدلی دی او لیکلي ئې دي چي قلمي نسخه د لیکلو نېټه او د کاتب نوم نه لري. د قلمي نسخې د شپږم، یوولسم او پنځلسم مخونو عکس ئې هم په متن کي راوړی دی.

دا متن له یوې واحدې نسخې څخه تهیه سوی دی او طبیعي ده چي نسخه بدیلونه نه لري. ځای ځای ئې په لمنلیکونو کي د کلماتو تشریح سته.

پښتو عروض د متن څېړني له مخي تر زیاتي اندازې د باور وړ متن دی. د متن محتوا (منځپانگه) ئې ځیني داسي خبري لري چي عروض پوهان ورسره موافقه نه لري. خو د دې موضوع څېړنه زما د اوسنۍ لیکنې تر چوکاټ وتلې خبره ده.

۱۱- دستار نامه:

دستار نامه د خوشحال خان خټک (۱۶۱۳ - ۱۶۸۸ع) مهم اثر دی. دغه مهم اثر واردواره د پېښور موزیم د مهتمم ارواښاد عبدالشکور په اهتمام په ۱۹۵۲ع کال په دغه ښار کي چاپ سو. عبدالشکور صاحب دغه چاپي متن له هغې قلمي نسخې څخه تهیه کړی وو، چي د پېښور د پښتو اکیډیمۍ په کتب خانه کي موجوده وه. د دې قلمي نسخې په باب وروسته لیکل سوي دي چي ارواښاد عبدالشکور ته "دا نسخه د گنېت خان بهادر محمدرفيق خان ورکړې وه"، په کتب خانه کي په " ... نمبر ق - ۲۵۳" قيد ده او "په حاشیه کي ئې فراقنامه هم لیکلې ده"^(۱). دغه قلمي نسخه د افضل خان خټک له پاره د عبدالحلیم نومي په کتابت د ۱۱۱۹هـ ق کال د

(۱) وگ: دستار نامه - پښتو اکیډیمي پېښور - د سریزي ح، ط، مخ، چاپ ۱۹۹۱ع.

جمادي الثاني پر پنځمه خطاطي سوې ده^(۱). په دې چاپي متن کي د قلمي نسخې ليکدود کټ مټ رانقل سوی دی چي د دستارنامې د کابل چاپ د ترتيبوونکي په نظر ئې "لوستنه د هر چا دپاره گرانه وه" او د پېښور د دوهم چاپ د ترتيبوونکي په قول "عبدالشکور صيب د چاپ کړې نسخې املاء دومره گرانه ده چه په اله آسانه څوک پرې پوهيدی نه شی". د عبدالشکور صاحب چاپ د دستارنامې اول چاپ دی او علمي نړۍ ته واردواره د ده له خوا په چاپي توگه وړاندي سوې ده.

د کابل پښتو ټولني د ۱۳۴۵ ش = ۱۹۶۶ع کال په دوبي کي د خوشحال خان خټک د مړيني د ۲۸۶يم تلين د نمانځني په مناسبت د دستارنامې متن د ارواښاد عبدالشکور صاحب له چاپ څخه رانقل او په مناسبه قطع او ښه صحافت ئې د کابل په دولتي مطبعه کي د ۲۵۰۰ ټوکو په تېراژ چاپ کړه. د پښتو ټولني دهغه وخت مشر ارواښاد استاد رشتين دوه مخه سريزه پر کښلې ده او په هغې کي وايي چي رانقل سوی متن ئې "په ډير زيار صحيح کړی شوه" (د سريزي - لومړی مخ). د دستارنامې د دغه چاپي متن د مخونو شمېر ۱۳۸ دی. د متن په پای کي "د ځينو لغاتو څېړنه" راغلې ده. دا څېړنه دوي برخي لري. يوه ئې د ارواښاد دوست محمد خان مومندپه قلم ليکل سوې او د پېښور له اول چاپ څخه رانقل سوې ده. د لغتنامې دغي برخي ته په ځينو ځايو کي نوره تشرېح هم ورکول سوې ده. دوهمه برخه ئې پښتو ټولني برابره کړې ده. دواړي برخي په ۱۶مخونو کي ځای سوي دي. تر لغتنامې وروسته د متن فهرست په دوو مخونو کي راغلی دی. د متن په سر کي د خوشحال خان تصوير او په پای

(۱) وگ: د کابل چاپ دستارنامې - ۱۳۸مخ. د افضل خان نامه ته د خټک لقب ما (هوتک) وراچولی دی.

کي ئې د ده د قبر تصویر سته چي د کابل د پښتو ټولني په غوښتنه د کابل د حجاری او نجاری په فابریکه کي د مرمر له ډبري څخه په ۱۳۲۷ش = ۱۹۴۸ع کال جوړ سوی وو.

د دستارنامې د دغه چاپ په باب د پېښور چاپ (۱۹۹۱ع) ښاغلي مرتب حاجي پُر دل خان خټک کښلي دي چي "... په ښکلي ټاټ چاپ شوې ده - ولې په دې کښې په ځينو ځايو کښې د بابا ژبه بدله کړې شوې ده" (وگ: د دغه چاپ د سريزي - ط مخ). خو له بده مرغه دغه ځايونه ښوول سوي نه دي. د دغو ځايو موندل هغه وخت ممکن کېدلای سي چي د کابل چاپ متن د پېښور چاپ له متن، يا د پېښور د پښتو اکيډيمۍ له خطي نسخې او يا هم د ارواښاد عبدالشکور له چاپ سره مقابله سي. زه اوس د دغې مقابلي له پاره امکانات نه لرم.

تر کومه ځايه پوري چي ما ته څرگنده سوې ده، د کابل چاپ په دغه متن کي دې لاندي ټکو ته د متني ناقد گوته نيول کېدلای سي:

- مصحح ځای ځای ډېري پر ځای او معقولي سموني په حاشيه کي راوړي دي. د متن څېړني اصول موږ ته وايي چي که په يوه متن کي کاتب ناسمه کلمه ليکلې وي او مصحح ئې د سمولو له پاره پاڅه استنادونه لري، نو بايد دغه سمونه متن ته داخله سي او ناسم ثبت ئې په حاشيه کي وښوول سي. دا څو مثال به ولولو:

په اول مخ کي کاتب د خوشحال خان د يوه اثر نوم په ناسم ډول "فقرانامه" کښلی دی، مرتب و دې غلطۍ ته متوجه سوی دی او سم شکل "فراقنامه" ئې په حاشيه کي راوړې ده. مرتب ښايي دا کار د امانتدارۍ له اسسته کړی وي، خو د متن څېړني له اصولو سره سم ئې بايد "فراقنامه" په متن کي او "فقرانامه" په حاشيه کي راوړې وای.

په پنځم مخ کي هم د کاتب غلطۍ ته د مرتب پام اوښتی دی چي "اما

د اسمان سره څه کا " ئې " اما د ایمان سره چه کا " لیکلی دئ. مرتب ته په کار وه چي سم عبارت ئې متن ته پورته کړی او ناسم ئې حاشیې ته کښته کړی وای.

په همدې مخ دوهمه حاشیه "یوه بل کمینه تر ملا کړې" عبارت باید متن ته شامل سوی وای. د متن "یوه بله کینه تر ملا کړی" باید حاشیې ته راغلی وای.

د نهم مخ د حاشیې "تقوی" باید د متن د ناسم ثبت "فتوی" پر ځای راغلی وای.

د ۳۴ مخ د حاشیې "دودوي" باید د متن د "دوی" پر ځای لیکل سوی وای.

د ۳۷ مخ د حاشیې له توضیح سره سم باید په متن کي د "باز" کلمه ورزیاته سوې وای. لوستونکي کله کله حاشیې ته پام نه کوي او د متن په لوستلو کي ستونزه پیدا کوي.

– سره له دې چي وایي متن "په ډیر زیار صحیح کړی شوه" خو بیا هم ډېر ځایونه (۲۸، ۳۹، ۵۲، ۵۶، ۶۸، ۷۰، ۷۱، ۷۵، ۸۰، ۸۲، ۸۵، ۱۵۳ مخونه...) ناسم پاته سوي دي. مرتب د پېښور چاپ لیکدود د خپل وخت مروج لیکدود ته رااړولی دئ خو ځای ځای ځني پاته سوی دئ (۷۳مخ). دا کارونه د متن څېړونکو په عیبو کي نه شمېرل کېږي خو مرتب ته په کار وه چي پورتنۍ یادونه ئې د "په ډیر زیار تر یوې اندازې صحیح کړی شوه" په شان کښلې وای.

– د لغتنامې ځیني ځایونه د تامل وړ دي. دا چي په ۱۵۳ مخ کي د "شولان" معنا بې له کومي حوالې څخه " کمند" لیکلې ده، ما ته سمه نه

ښکاري. شولان سالن ته وايي^(۱). دې تېروتنې د خوشال خان خټک کلیات (؟ چاپ) ته هم لار کړې ده. ما چې له کندهاره تر اټکه کتاب کيښ، د خوشال خان خټک کلیات ته مې د دغې معنا په برخه کې اشاره کړې وه، خو اوس پوه سوم چې د دغه کلیات مرتب د شولان لغت په معنا کې د دستارنامې د لغتنامې ښکار سوی دی.

په دغه لغتنامه کې خورا ډېر لغتونه معنا سوي نه دي او د معنا پر ځای ئې ټکي ايښي دي. له چاپي نسخې څخه د نقل کوونکي يا نقل کوونکو نومونه هم نه دي ښوول سوي. د متن د مرتب نوم هم په صراحت سره نه دی لیکل سوی او د متن د چارو سمبالوونکي د "مو" په ضمير سره ښوول سوي دي. د دغه ضمير له کارولو څخه څوک فکر کوي چې پر متن باندي ډله ييز کار سوی دی، خو زما په خيال د دغه متن د تهيه کولو کار تر ډېري اندازې پوري د پښتو ټولني د مشر له خوا سر ته رسېدلی دی. زما په نزد د دستارنامې دغه چاپ د انتقادي متن د اصولو پر ټول برابر نه څېړي او مبهمات ئې ډېر دي.

۱۲ - طب نامه:

طب نامه د خوشحال خان خټک بل اثر دی چې په نظم ئې کښلی دی او پر دغه چاپ چې ئې زه اوس ږغېږم، د کابل پښتو ټولني په ۱۳۴۵ش = ۱۹۶۶ع کال د خوشحال خان دمړيني د ۲۸۶۰ تلين په مناسبت د پوهاند رشتين "سمونه او کتنه" د دوو زرو ټوکو په تېراړ د "طب نامه د خوشحال خټک" په نامه چاپ کړی دی.

د کتاب په سر کې "پومېنې خبری" په ديارلسو مخونو کې راغلي دي

(۱) وگ: د ليکونکي اثر، له کندهاره تر اټکه - ۲۸۲ مخ.

چي په هغو کي د دغه کتاب د چاپ پر اړتيا، د قلمي نسخې (اصل) پر ځانگړتياوو، د خوشحال خټک پر نورو آثارو او د هغو پر بېلابېلو چاپونو، د خوشحال د کلياتو پر قلمي نسخو او د خوشحال په باب پر ليکل سوو آثارو باندې روڼا اچول سوې ده. ورپسې د طب نامې متن شروع کېږي چي ټول څلورېست مخه دي. تر هغه وروسته د خوشحال له چاپي فضل نامې څخه د "صحبت آداب" مثنوي، چي اته مخه ئې نيولي دي، راغلې ده. د طب نامې متن او له فضل نامې څخه رانقل سوې مثنوي خطاطي سوې ده. د خطاط نوم ئې نه دي ښوولي خو زه فکر کوم چي دواړه متنه به د مولانا خال محمدخسته په قلم خطاطي سوي وي (والله اعلم بالصواب). کتاب ته په نهو مخو کي لغتنامه هم ليکل سوې ده او لغتونه ئې د الفبې په ترتيب اوډلي دي. سريزه (ډرومبنۍ خبرې) او لغتنامه دواړه په چاپي تورو ده. د کتاب په سر کي د خوشحال خټک تصوير هم سته.

د خوشحال خټک طب نامه، چي په ځينو کتابو کي د "صحت البدن" په نامه هم ياده سوې ده، تر دغه چاپ پخوا په ارمان خوشحال (د سيدرسول رسا په زيار) او فضل نامه (د پېښور د اشاعت سرحد له خوا چاپ) کي چاپ سوې ده خو د ارواښاد استاد رشتين له خولې چي ويلي ئې دي: "... په دواړو ځايو کښي داسې غلته چاپ شوې ده چه له چاپ نه ئې نه چاپ غوره و" (د ډرومبنۍ خبرې "د" مخ).

د دغه حاضر چاپ متن د پښتو ټولني د کتابتون له خطي نسخې څخه رانقل سوي دي او له چاپي متنونو سره مقابله سوي دي. د نسخو اختلافونه ئې په ښه تفصيلي توگه د هر مخ په لمنليکونو کي راوړي دي. د پښتو ټولني خطي نسخه د ارواښاد محمدعمر بلبل افغان (۱۳۴۵ش = ۱۹۶۶ع مړ) له خوا د ټولني کتابتون ته ورکول سوې وه. ارواښاد بلبل افغان له دغې نسخې څخه بل نقل هم اخيستی وو، چي هغه هم په همدې کتابتون کي

خوندي وو (پرومبنۍ خبرۍ - ج - مخ). وايي چي قلمي نسخه (اصل) د سر له خوا بشپړه خو په منځ او پای کي ئې دوه مخه کڼو دي. د نسخې ټول مخونه شپږ څلوېښت دي، ليک ئې پوخ نستعليق او ليکدود ئې د خټکو دي. دا متن په دقت تهيه سوی دی او د متن خپرني پر اصولو باندي تر زياتي اندازې سم خپري. د طب نامې د وروستي چاپ (د پېښور پښتو اکيډمي - ۱۹۸۵ع) مرتب سيد محمد تقويم الحق کاکاخېل د کابل د پښتو ټولني چاپ طب نامې په باب ليکلي دي: "د کابل پښتو ټولنې ... يوه مجموعه د طب نامه خوشحال خان خټک په نوم په ۱۹۶۶ع کښې چاپ کړې ده. او تر خپله حده ئې د صحت کوشش کړی دی" (۷ مخ).

زموږ تر بحث لاندې چاپي طب نامې متن ته که د متني کره کتنې له عينکو څخه وکتل سي، دا لاندې ځايونه ئې سمېدل غواړي:

- خوشحال خان د ناروغيو د علاج له پاره ځای ځای دوي درې يا تر دې زياتي نسخې (Prescriptions) سر پر سر راوړي دي. تر اولي نسخې وروسته ئې نورو ته د "ايضا" عنوان ورکړی دی. دغه عنوان په چاپي متن کي هر ځای په "بل رنگ" اړول سوی دی. دغه تصرف بايد نه وای سوی او د قلمي نسخو "ايضا" بايد خوندي سوی وای.

- د څلرم مخ څلرمه حاشيه "ده ساله" له متن سره سم وايي. په متن کي بيت داسي دی:

"غوړ د غواچه زاړه ډېر وی + د سال يا تر ده تېر وی"

د متن "د سال" که حاشيې ته کښته سوی او د حاشيې "ده سال" که متن ته رالور سوی وای، ښه به وو.

- د يوولسم مخ پنځمه حاشيه له متن سره سر نه خوري، بېځايه ليکل سوې ده. دا حاشيه بايد د دوولسم مخ له اولي حاشيې سره يو ځای راغلې وای. د دې کار ملامتيا خو پر کاتب وراوړي خو که کتاب دوهم وار

تصحیح سوی وی، نو ئې بیا پر ه نورو ته هم متوجه کېږي.

– د دوولسم مخ څلرمه حاشیه ګونګه ده. په حاشیه کې راغلي دي چې "په چاپي نسخو کېنې عنوان دا دی (دارو د قوت باه) چه بیخپ غلت دی". په متن کې هم په غټو تورو "دارو د قوت باه" ثبت دی. لوستونکی د محشي په مطلب سم نه پوهېږي چې څه وایي؟

د همدې مخ پنځمه حاشیه هم تشریح غواړي. په دغه حاشیه کې ئې کېنلي دي: "په چاپي نسخو کېنې "نک چېکنی" لیکل شويدي". په متن کې "نک چېکنی" دئ او "نک چېکنی" بیا په لغتنامه کې معنا سوی نه دی. لوستونکی نه پوهېږي چې په دې دوو کې کوم یو سم دی. کله کله د متن ترتیبوونکي ځیني مروج او د ژبي عام کلمات بې تشریح پرېږدي خو که کلمه یا کلمات عام فهمه نه وي او مرتب ئې معنا هم نه وي راوړې، په دې صورت کې له لوستونکي څخه لار ور کېږي او نه پوهېږي چې د مرتب له خوا د ثبت سوي کلمې یا کلماتو د سموالي له پاره استناد په څه شي وکړي. د پېښور وروستي چاپ "نک چېکنی" ثبت کړی دی خو هورې ئې هم معنا نه ده لیکلې. ښایي دالغت به په هغه سیمه کې مروج او عام لغت وي^(۱).

– د ۲۴ مخ دوهمه حاشیه بې ضرورت ده. د چاپي نسخو او موجود متن ثبت یو شان "دواړو" دی. که دال له (واړو) څخه یو څه لیري لیکل سوی وای، مشکل په حلېدی.

– د ۲۷ مخ په دریمه حاشیه کې ویلي دي: "په چاپي نسخو کېنې (ورپوهیږی) په ځای (پری پوهیږی)". دلته که متن ته د چاپي نسخو ثبت داخل سوی وای، ښه به وو. د متن د "په ډېر رنگه جلاب کېږی +

^(۱) تر کومه ځایه چې ما ته معلومه ده (چېکنی) یو راز تړوه مایع ده. د جوړولو پر وخت ئې کشنیز، هوږه او نور مساله جات له سُرکې سره ګډوي او پر کتغ باندي ئې د پاسه اچوي. د کتغ خوند او مزه په ډېرېږي.

هوشیاران به درپوهیږی. په پر تله "هوشیاران به پرې پوهیږي" محاورې ته نزدې او صحیح دی.

- د ۳۴ مخ د اولي حاشيې (وار) باید متن ته لوړه سوی او د (څار) پر ځای راغلی وای. په متن کې خوشحال خان پر مېړه باندي د عورتې حقوق بیانوي او وایي:

"که مثنی که درې که چار وی + زیست روزگار دې په څار وی" د خوشحال مراد دا دی چې که د چا دوې، درې یا څلور ماندینې گانې وي، له هري یوې سره دي "زیست روزگار" په وار (نوبت) وي. د ماندینو په تعدد کې د اسلامي شریعت حکم هم "تعدلوا" دی. (څار) دلته د بیت له مفهوم سره سر نه خوري او د حاشيې (وار) ورسره سم راځي.

- د ۳۵ مخ د دوهمي حاشيې "پرې دې تل حلاله خورینه" د متن د "برې دې تل حلال خورونه" پر ځای راغلی وای ځکه خبره پر "نفته" ده او د دغه مونث نامه سره (حلاله) صفت سم راځي نه (حلال). د همدې مخ د دریمي حاشيې "حرامه، عامه" هم باید د متن د "حرام، عام" پر ځای لیکل سوی وای. د متن تر "که لقمه ورکړې حرام" به "که لقمه ورکړې حرامه" د پښتو ژبې له گرامري اصولو سره سمه خبره وي. پخوانیو ناسخینو د کلماتو د پای حرکتونه په زور، زېر، پېښ سره ښوول.

- د ۳۶ مخ څلرمه حاشیه "په ډېر رنگه دخول کیږي بهتر دا دی" هم د ټولو چاپي نسخو ملاتړ لري او هم تر "په ډېر رنگه دخول کیږي هنر دا دی" د معنا و مفهوم په لحاظ غوره ښکاري، ځکه نو باید حاشيې ثبت متن ته لوړ سوی وای او د متن ثبت حاشيې ته راکښته سوی وای.

- د ۳۷ مخ اوله حاشیه چې وایي د متن د "په دا کار کښې تندرستی ده سراسر" په ټولو چاپي نسخو کې "په دا کار کښې تندرستی ده د بشر" ثبت دی، باید د چاپي نسخو ثبت ته اعتبار ورکړه سوی وای. په دغه بیت

کي (د بشر تندرستي) يعني د (وجود تندرستي، د ځان تندرستي) د متن د (سراسر تندرستۍ) تر عام مفهوم موزونه راځي.

- د ۳۸ مخ څلرمه حاشيه "که به پۍ څښې شوي پۍ د بزو څښه" هم د متن تر "که ئې څښې شوي پۍ خو د وزو څښه" د نورو نسخو زيات ملاتړ لري، ځکه ئې نو متن ته شاملول زما په نظر سم ول.

د طب نامې متن پر څلوېښتم مخ پای ته رسېدلی دی. په پای کي ئې له فضل نامې څخه تر يوه اوږده مثنوي (؟ مخه) وروسته لغتنامه راغلې ده. په لغتنامه کي د متن ټول لغتونه نه دي اخیستل سوي او په اخیستل سوو لغتو کي هم ټول معنا سوي نه دي. د ډېرو لغتو معنا ته (...) ايښوول سوي دي. د معناوو په برخه کي هم زما سره د ويلو څه خبري سته خو د هغو بيانول مي له موضوع څخه ليري کوي. زما د څېړني استقامت د متني نقد لوری دی، خو دا يوه خبره به د دې بحث په پای کي وکړم او بحث ته به د پای ټکی کښېږدم. د لغتنامې د (ش) ردیف اول لغت "شوده پۍ" ته ليکل سوي دي: "يو بوټی دی ؟! شوده، پۍ، شيدې ټول د هغي سپيني اوبلني غذا پښتو نومونه دي چي په فارسي ئې (شیر) او په انگرېزي ئې (milk) بولي.

۱۳- د خوشحال رباعیات:

"د خوشحال رباعیات" نومې مجموعه د کابل د پښتو ټولني د ادبياتو خانگي له خوا په ۱۳۴۹ ش = ۱۹۷۰ع کال د ۱۵۰۰ ټوکوپه تېراړ په ۲۹۹ مخونو کي د پښتو ټولني د هغه وخت د مشر پوهاند رشتين له څلورمخه يادانېت سره، چي د مجموعې په پای کي ئې راوړی دی، خپره سوې ده. د ارواښاد پوهاند رشتين د يادانېت له مخي، پر دغه مجموعه باندي ډله ييز کار (درې مياشتي) سوی دی. په دغه يادانېت کي راغلي دي چي: "د خوشحال د رباعياتو د نقلولو کار په اول ځل د ادبياتو په څانگه کښی د

ښاغلی محمد اسماعیل سړبن له خوا سر ته ورسید، پس له هغه د ښاغلی بختانی، خُدران، سړبن، حبیب الله اپریدی او شاه ولی صافی له خوا د نورو چاپی او قلمی نسخو سره مقابله شو او بیا د ښاغلی حفیظ الله او سړبن له خوا پاکنویس کړی شو". (الف مخ) خو ښاغلي رفیع صاحب لیکلي دي چي: "په ۱۳۴۹ کال چي پښتو ټولنې د خوشال خټک د سیمینار له پاره د خوشال بابا رباعیات چاپول بختاني صاحب ئې (د) تصمیم؟ او مقابلي د کمیسیون مشر و او د دې رباعیاتو کار هم د دوی تر نظر لاندې تر سره شو." (وگ: رشاد مجله، لومړی کال دوهمه او دریمه گڼه ۱۷ - ۱۸ مخونه). که څوک متن ته وگوري نو پوهېږي چي د تصحیح اساسي کار د پوهاند رشتین له خوا سر ته رسېدلی دی. دې کار درې میاشتي دوام موندلی وو او وروسته بیا "د قلمی نسخو د لیک دود د سختیا په وجه ډېر ځایونه پکښې ناسم پاتی شوی وو". ارواښاد رشتین صاحب زیاته کړې ده چي: "په دغه وجه له قلمی نسخو سره د بیا مقابلي ضرورت پیدا شو او ما په خپله د محمد اسماعیل سړبن، شاولی صافی، شادوله او بینا په مرسته په دغه کار لاس پورې کړ... په دوو هفتو کښې دغه گران کار سر ته ورساوه، (۱۶۰۴) رباعی گاني مو ولوستلی او ناسمی رباعی گاني مو په ډېر غور سره مقابله او د قلمی نسخو له مخه سمې کړې." (ب مخ)

په دې مجموعه کي اویا رباعی داسي دي چي په نورو چاپي او خطي نسخو کي نسته او په دې ډول د ټولو رباعیاتو شمېر (۱۶۷۴) ته رسېدلی دی (ج مخ)^(۱).

د دې مجموعې په ترتیبولو کي د خوشحال خان د دېوان له درو قلمي

^(۱) د خوشال خان خټک کلیات د سريزو په (درېیم مخ) کي دا شمېر "ټولټال ۱۶۸۴ څلوریزې" بلل سوی دی چي غالباً به چاپي تېروتنه وي.

نسخو (د پښتو ټولنې د خطي زېرمې) او نورو درو چاپي نسخو څخه کار اخیست سوی دی. قلمي نسخې ئې داسې ښوول سوي دي:

"۱ - لومړۍ قلمی نسخه د خوشحال په ژوندپه ۱۰۹۹هـ کال په جانه کوږ کښی چه د آدم خیلو اړېدو په علاقه کښی یو ځای دی لیکل شوې ده^(۱).
۲ - دوهمه قلمی نسخه هم ډېره پخوانۍ ده خو تاریخ ئې نه معلومېږي.

۳ - دریمه قلمي نسخه هم زړه او پخوانۍ ده، خو تاریخ او د سر او آخر پاڼې نه لري." (الف - ب مخونه)

چاپي نسخې داسي رانښيي:

"۱ - لومړۍ چاپي نسخه په ۱۳۱۶ش کال د ښاغلي عبدالحي حبيبي له خوا په کندهار کښی چاپ شوی ده^(۲).

۲ - بله چاپي نسخه د ښاغلي دوست محمد کامل له خوا په ۱۹۵۲ع کال په پېښور کښی چاپ شوې ده.

۳ - دریمه چاپي نسخه د ښاغلي سيد رسول رسا له خوا په ۱۹۶۴ع کال په پېښور کښی چاپ شوې ده" (ب مخ).

ارواښاد پوهاند رشتين ليکي چي له دې ټولو قلمي او چاپي نسخو سره ئې "د خوشحال رباعيات" مقابله کړي دي. رشتيا هم که څوک د دغي مجموعې متن وگوري په لازمو مخونو کي ئې نسخه بدیلونه په لنډ ډول د اړوند مخ په حاشيو کي راوړي دي. دغه راز ئې د مشکلو لغاتو لنډي معناوي هم په حاشيو کي کښلي دي. دا رباعيات رشتيا هم په خپل وخت کي تر نورو ټولو چاپ سوو دېوانو بشپړ دي خو که د متن څېړني له مخي

(۱) دا هغه نسخه ده چي ويل کېږي ځيني برخي ئې د خوشحال خان په خپل خط کښل سوي دي.

(۲) دا سنه سمه نه ده او يو کال کمه ښوول سوي ده (هوټک).

وڅپرل سي، نتیجه به ئې داسي راووزي:

له کومو خطي نسخو څخه چي استفاده سوې ده، د هغو پېژندنه ډېره مختصره او صرف دومره ويل سوي دي چي "پخوانۍ" يا "زړه پخوانۍ" ده. د نورو ليکدودي ځانگړتياوو پر ځای ئې صرف دومره قدر ويلي دي چي "دغه درې واړه قلمي نسخې په پاڅه نستعليق خط د خټکو د کورنۍ په خاص ليک دود ليکل شوي دي. په دغه ليک دود کښي د پښتو د هر دروند توري د پاسه وړو کي همزه (ء) ليکل کيږي".

د متن له پاره د اصل نسخې ټاکلو خبره مبهمه پاته ده او څوک نه پوهېږي چي په متن کي کومي چاپي يا قلمي نسخې ته د اصل په توگه کتل سوي دي. د يادښت په لومړي مخ کي ويل سوي دي چي "د رباعياتو د نقلولو کار په اول ځل ... د ښاغلي محمد اسماعيل سرېن له خوا سر ته ورسيد" خو دا ئې نه دي ښوولي چي دا نقل له کومې چاپي يا خطي نسخې څخه سر ته رسېدلی دی. د مقابلې په برخه کي ئې دومره قدر ويلي دي چي "په دې مقابله کي د پښتو ټولني له دوهمې او دريمې قلمي نسخې څخه زياته گټه اخستل شوې ده او اولی قلمي نسخی ته د ضرورت په وخت کی رجوع شوې ده". د دغه انتخاب دلايل ئې نه دي بيان کړي. لازمه خو دا وه چي "لومړۍ نسخه" چي د خوشحال په ژوند کي ليکل سوې وه، د اصل په توگه ټاکل سوې وای.

داسي ښکاري چي د متن د تهيه کولو په کار کي تلوار (بېړه) سوی وي ځکه د خوشحال د ۲۹۰۰ یم تلين د نمانځني وخت پر رارسېدونکي وو او پښتو ټولني غوښتل دغي نمانځني ته دا دروند متن تهيه کاندې له همدې اسيته ئې د مقابلې کار په دوو هفتو کي بشپړ کړی دی. دا موده د دغسي يوه درانه متن د مقابلې له پاره کافي نه ده.

په هر صورت "د خوشحال رباعيات" د خپل وخت د نورو آثارو په

پر تله په دقیقه توگه تهیه سوي دي د لغاتو ثبت ئې نسبتاً اوریجینل دی او دا متن د پښتو ادب د باوري متونو په کتار کې راتلای سي.

۱۴- د حنان بارکزي دېوان:

د میرزا حنان بارکزي دېوان واردواره د کابل پښتو ټولنې د کابل مجلې د څانگې له خوا په ۱۳۳۶ ش کال د زر ټوکو په تېراړ د کابل په دولتي مطبعه کې چاپ سوی دی. ټول دېوان (۲۴۴) مخه دی او په پای کې (؟) مخه سمون لري چې چاپي تېروتنې ئې پکښې ښوولي دي. د کتاب په سر کې ئې د حنان بارکزي تصویر هم وراچولی دی. په سر کې د هغه وخت د پښتو ټولنې رئیس استاد گل پاچا الفت یو مخ او د کابل مجلې د هغه وخت مدیر محمد دین ژواک درې مخه لیکنه کړې ده او په هغو کې هم د حنان د شعر پر اهمیت او یوڅه هم د ده پر ژوندلیک ږغېدلي دي. نه ئې د دېوان د ترتیب پر څرنگوالي، نه ئې د اصل نسخې د معرفۍ له پاره او نه ئې هم په دېوان کې د راغلو مشکلو لغاتو د حل له پاره وخت موندلی دی. یوازي ئې دومره قدر ویلي دي چې: "د دې کتاب د ځینو برخو په کتنه کښې ښاغلی ساپی د ادبیاتو مدیر او په پاکنویس کښې ښاغلی عبدالصمد خان مرسته کړی ده چه اداره تشکر ځنی کوی. (اداره)".

دا دېوان د متن څېړنې پر اصولو کورټ نه برابرېږي او تر دې خبرې په هاخوا چې ادبي نړۍ ته د اول وار له پاره د پښتو د دغه نازک خیال شاعر کلام په چاپي توگه وړاندي کړی دی، نوره ښېگڼه نه لري.

د دغه دېوان انتقادي متن ما (هوټک) تهیه کړی او خپور کړی دی چې پر خپل ځای به خبرې پر وسې. خو په دې ځای کې به د هماغه انتقادي متن د اول چاپ د سريزي له (ن) مخ څخه هغه مطالب کټ مټ رانقل کړم چې ما له نن څخه شل کاله پخوا د پښتو ټولنې له خوا د حنان بارکزي د

چاپي دېوان په باب کښلي ول:

"دا دیوان د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۳۶ ش کال د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوئ دئ. ارواښاد استاد گل پاچا الفت، چي په هغه وخت کي د پښتو ټولني رئیس وو، یو مخ سريزه او ښاغلي محمد دین ژواک^(۱) چي په هغه وخت کي د کابل مجلې مدیر وو، درې مخه مقدمه پر کښلې ده. په دې دواړو لیکنو کي هغه نسخه چي د دېوان د ترتیبولو په وخت کي ترې استفاده سوې، نه ده ښوول سوې. مرتب ئې هم په وضاحت سره نه دئ معرفي سوئ. ډېري طباعتي غلطۍ لري او له څلورمخه (سمون) سره سره بیا هم زیاتي غلطۍ ورڅخه پاته دي چي سمې سوي نه دي. حتی په هغه غزله کي چي حنان د کاتبانو له بې پروايي څخه شکایت کوي، هم غلطۍ سته (وگورئ: د چاپي دېوان ۹۰ مخ). د ردیف گډوډۍ هم پکښې سته. د (واو) د ردیف یوه غزله د (ی) په ردیف کي راغلې او د (ی) د ردیف یوه غزله د رباعیاتو په پای کي مکرر راوړل سوې ده. په چاپي متن کي داسي نخښي ښانې سته چي مرتب باید څوک د ختیځي لهجې ویونکی پښتون وگڼي. د شاعر له لهجې سره پوره بلد نه دئ. دې کار په شعر کي لږ څه بې نظمۍ راوستلي دي.

ټول دېوان ۲۴۴ مخه دئ چي ۳۴۹ غزلي، ۲۵ رباعۍ، ترجیع بند، مخمس او فالنامه پکښې ده ... زما په خیال د دیوان د چاپولو په کار کي لازم دقت نه دئ سوئ خو دا چي د ادب مینه والو ته ئې د پښتو ژبي د یوه ډېر نکته سنج شاعر دېوان وړاندي کړئ دئ، د ستاینې وړ اقدام دئ. لومړي چاپونه هر ورومرو نیمگړ تیاوي لري".

^(۱) ژواک صاحب د دغې لیکنې پر وخت ژوندی وو. نوموړی د ۱۹۹۷ع کال په اگسټ کي په المان کي مړ سو او هورې ښخ دئ. (هوتک).

دریم خپر کی

(افغانستان - تر ۱۳۵۲ ش کال وروسته چاپي متون)

۱۵ - دولت لوانې دېوان:

دولت لوانې د روښاني خوځښت پیاوړی مبلغ او دېوان لرونکی شاعر دی. د ده دېوان واردواره د کابل د پښتو ټولنې د ادب او فولکلور د لوی مدیریت له خوا د عزیزالله او محمدعارف غروال په اهتمام په ۱۳۵۳ ش = ۱۹۷۴ع کال د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوی دی. د کتاب قطع لویه ده. د دېوان په سر کې د پښتو ټولنې د هغه وخت د رئیس ارواښاد محمدصديق روڼي په قلم یو مخ سريزه لري او په هغې کې ویل سوي چي دا دېوان ئې د بايزيد روښان د وفات د څلور سوم تلين د بين المللي سيمينار په مناسبت له نورو کتابو سره یو ځای چاپ کړی دی. تر دغې سريزي وروسته د پښتو ټولنې د ادب او فولکلور څانگې لوی مدیر څېړنمل دوکتور سيدال شاه پولاد په درو مخونو کې پر روښاني خوځښت، د دولت لوانې پر شاعرۍ او د دغه دېوان د ترتيب په باب لنډې خبرې کړي دي. تر دغو لیکنو وروسته د ارواښاد پوهاند عبدالشکور رشاد په قلم یوه درنه تحقيقي لیکنه (۳۴ مخه) راغلې ده او علامه رشاد مرحوم د دولت لوانې پر ژوند، عقایدو، د هغه پر دېوان او د هغه د شاعرۍ پر عروضي اړخ باندي ژوري علمي او ابتکاري خبرې کړي دي چي د چاپي دېوان ارزښت ئې ډېر وړلوړ کړی دی. تر دغې

عالمانه ليکني وروسته د ديوان مهتمم محمدعارف غروال په يوه مخ کي د دېوان د ترتيبولو پر چارو باندي په لنډ ډول برغېدلی دی.

تر دغو ليکنو وروسته د دېوان متن شروع سوی دی چي ۲۶۱ مخه ئې نيولي دي. تر متن وروسته "مننه او کوروداني" (يو مخ)، بيا "د چاپي تېروتنو سمون ليک" (اووه مخه) او ورپسې "لغات نامه" (۱۰ مخه) راغلې ده. په لغات نامه کي لغتونه د الفبې پر ترتيب باندي اوډل سوي او معناسوي دي. په لغاتنامه کي يو شمېر لغتونه بې معنا پاته سوي دي. د دېوان په سر کي د بايزيد روښان خيالي تصوير هم چاپ سوی دی.

دا دېوان له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دی چي وايي يوه ئې "ډېر کلونه د پښتو ټولني په کتابخانه کي خوندي وه، بيا ئې د مطبوعاتو په کتابخانه او وروسته ئې د عامه کتابخانې په قلمي څانگه پوري اړه درلوده". (د پوهاند رشاد ليکني ديارلسم مخ). دا نسخه د ليکلونېته او د ليکونکي نوم نه لري خو د اشعارو په نسبت تر دوهمي نسخې ډېره بشپړه ده^(۱). دوهمه قلمي نسخه په غزني کي د البيروني په کتابخانه کي ساتل سوې وه. دغه نسخه د ميا محمدي جيو "قدس سره" په پرمابښت د پېښور کلي محمد په کتابت په ۱۱۷۴ هـ ق کال ليکلې ده (وگ: د سريزي "د" مخ). په چاپي متن کي د اطلاعات و کلتور قلمي نسخه د اصل په توگه ټاکل سوې ده او له دې نسخې څخه د رانقلولو کار ئې محمد اسماعيل سرېن سر ته رسولی دی. دغه نقل د غزني د البيروني کتابخانې له خطي نسخې سره محمدعارف غروال او عزيز الله مقابله کړې دی او اختلافي ځايونه ئې

(۱) د دې نسخې يادونه علامه عبدالحی حبيبي د پښتانه شعراء په لومړي ټوک کي کړې ده. نسخه اوس د افغانستان په ملي آرشف کي خوندي ده. (وگ: فهرست نسخ خطي پښتو آرشف ملی افغانستان - ۵۲ مخ).

په حاشیو کې راوړي دي^(۱).

د دولت لوانې د دېوان د خطي نسخو په اړه زه مجبور یم چې د خپلي اوسنۍ څېړنې د استقامت پر خلاف یو څو خبري وکړم او هغه دا چې د دغه چاپي متن په درو سرو مقدماتي لیکنو کې د دولت لوانې د دېوان پر دغو دوو خطي نسخو برسېره په خارج کې د درو نورو قلمي نسخو یادونه سوې ده چې وایي یوه ئې په بریتیش موزیم کې او دوې نورې ئې د هند د رامپور په رضا لایبریري کې خوندي دي. د بریتیش موزیم د نسخې یادونه په دوو لیکنو کې بې حوالې خو په یوه لیکنه کې د پښتانه شعراء لومړي ټوک ۹۱ مخ په حواله سوې ده. په موزیم کې ئې د دغې نسخې د قید نمبر (۴۲۲۸) او د نسخې د استنساخ کال ئې (۱۱۰۱ هـ ق) ښوولی دی. زما د مطالعې له مخې د پښتانه شعراء لومړي مؤلف دغه خبره د "د هند د زړو آثارو د مجلې، ج ۱۱، ص ۵۶۷" په حواله کښلې ده. ما (هوټک) ته پخوا لا دومره قدر معلومه وه چې په بریتیش موزیم کې د دولت لوانې د دېوان نسخه نسته. کله چې په چاپي دېوان کې مې دغه درې لیکنې ولوستلې نو مې هڅه وکړه چې دا خبره لږ څه سپینه کړم. تر څېړنې وروسته راته څرگنده سوه چې په بریتیش موزیم کې د روښاني خوځښت د یوه بل پښتانه شاعر ملا ارزاني دېوان په همدغه یاد سوي نمبر (۴۲۲۸) قید وو. د

^(۱) د صدیق دېوان (چاپ ۱۳۵۸ ش) د سریزې په (ج) مخ کې راغلي دي چې د هند د جمهور رئیس مرستیال فقید ډاکټر ذاکر حسین افغانستان ته د راتګ په وخت کې (۱۳۴۵ ش کال) د هند د کتابخانو د ځینو خطي نسخو میکروفیلمو ته راوړي ول چې په هغو کې د دولت دېوان هم شامل وو. د دولت دغه حاضر دېوان د ذاکر حسین تر سفرا ته کاله وروسته چاپ سوي دی. زه نه پوهېږم چې په دې دېوان کې د دغه مایکرو فیلم خبره ولې یاده سوې نه ده او ولې د متن په تهیه کولو کې استفاده نه ده ځنې سوې؟ (م. هوټک).

ملا ارزاني د دېوان دغه نسخه په (۱۱۰۱هـ ق) كال استنساخ سوې ده^(۱). له دغي نسخې څخه ارواښاد بېنوا يو نقل (كاپي) تر لاسه كړى وو او ښاغلي زلمي هيوادمل له دغي كاپي څخه د دېوان متن ترتيب كړى دى. د هيوادمل صاحب له دغه نقل څخه ډاكټر پرويز مهجور خويشكي د ارزاني خويشكي په كليات كې استفاده كړې ده^(۲).

د بلومهارټ (James Fuller Blumhardt) د فهرست پخوانى انگرېزي متن همدا اوس (۲۰ جولای ۲۰۱۱ع) زما سره نسته خو له لندنه مي راغونښتى دى. نوى فهرست د ډاكټر ميكنزي (D.N.Mackenzie) له خوا د (Catalogue of Pashto manuscripts in the libraries of the British Isles) په نامه په ۱۹۶۵ع كال كې له ځينو اضافاتو سره بيا خپور سى دى. په دغه چاپ كې د ارزاني شاعر د دغه خطي دېوان د قيد نمبر (B.M.Or.۴۴۹۶) او د فهرست په ۵۹ مخ كې پنځه شپېتم كتاب دى. زما په خيال دغه تېروتنه واردواره د هند د زړو آثارو په مجله كې پېښه سوې ده او بيا ئې نورو افغاني ليكنو ته هم لار موندلې ده.

بیرته راگرځم اصلي موضوع ته. د دولت دېوان دغه چاپي متن د متن څېړنې پر اصولو برابر تهیه سى دى خو زما په خيال د متني ناقد له نظره د "خو" ځایونه پكښې سته.

په حاشیو كې د البيروني كتابخانې د نسخې ثبتونه په تفصيل سره راغلي دي. ما چي غغلند نظر پر وكړ، راته معلومه سوه چي په زياترو ځايو كې د البيروني كتابخانې د نسخې ثبت د متن تر ثبت غوره دى او بايد د

(۱) (وگ: وين، رازمحمد، پښتو كتابونه، د بلومهارټ د فهرست پښتو ترجمه، ۱۱۷مخ چاپ ۱۳۳۷ش).

(۲) (وگ: د ارزاني خويشكي كليات - د سريزو ۱۹مخ).

حاشيې ثبت متن ته ورلوړ سوی وای. زه ټولي حاشيې دلته نه سم راوړلای او یوازې په دې څو مثالو اکتفا کوم.

– د اول مخ اوله حاشیه "(صفت) بکېنم" د متن تر ثبت "صفت به کوم" د روښاني عصر پښتو ته نږدې دی او باید متن ته داخل سوی وای. د همدې مخ دوهمه حاشیه "پښو" د متن تر ثبت "پښې" گرامري سموالی لري، باید متن ته لوړ سوی وای.

دغه راز پنځمه حاشیه "شمس قمر ئې باندی بل کړه مشعلونه" د متن تر ثبت صحیح ده. په متن کې "شمس قمر باندې ... " ثبت دی چې هم ئې یوه خپه کمه ده او هم د (ئې) ضمیر ځني لوېدلی دی.

– د دوهم مخ په اوله حاشیه کې "... لافي مه کانړو" شکل د متن تر "... لافي مه کړئ" لرغونی دی، باید په متن کې شامل سوی وای.

– د څلرم مخ په شپږمه حاشیه کې راغلی "پنډ" د متن تر "بند" غوره دی. "پر مرداره باندې پنډ لکه ورغونه" ما ته سم ایسي. پنډېدل د (غونډېدل) په معنا دی. "پر مرداره باندې بند..." راته ناسم ښکاري.

– د پنځم مخ دریمه حاشیه "د نیکانو نصیحت به چیرې نغوړې" باید متن ته پورته سوی وای ځکه د متن ثبت له دوهم نیم بیتي سره ډېر سر نه خوري.

دغه راز موارد یخې زیات دي او زما په نظر که د البیروني کتابخانې نسخه د کلام له کمښت سره سره د اصل په توگه ټاکل سوې وای او کمبوتې ئې د اطلاعات و کلتور له نسخې څخه پوره سوي وای، ښه به وو. د البیروني د کتابخانې نسخه تر دا بلې نسخې څو غوره ځانگړتیاوي لري: اول دا چې نسخه د کتابت نېټه او د کاتب نوم لري. خطاط ئې گل محمد پېښوری معلوم شخص دی. د ده په لاس د نورو کتابو کښل سوي نسخې ډېرې سته. لاس کښني ئې د نورو کاتبانو په پر تله د ډاډ وړ دي. په

داسي حال کي چي د اطلاعات و کلتور نسخه نه د کتابت نېټه لري او نه ئې د کاتب نوم څرگند دى. خو د چاپي دېوان ترتيبوونکو ته لکه چي د البيروني کتابخانې د نسخې د کتلو موقع د اطلاعات و کلتور له نسخې څخه تر نقل اخيستلو وروسته برابره سوې ده. دا نو هغه وخت وو، چي د بايزيد سيمينار رانزدې کېدونکي وو او دوى د دوهم وار نقل و مقابلې له پاره لازم وخت نه درلود. د وخت د کموالي خبره محمدعارف غروال په خپلو خبرو کي کړې ده (پنځه دېرشم مخ).

د وخت د کموالي له اسيتنه دى چي په متن کي پر غلطنامه سربېره نوري چاپي غلطۍ هم ناسمي پاته سوي دي. ځاى ځاى د حاشيو لمبرونه ځني پاته سوي دي (۵، ۸، ۱۰، ... مخونه)، توري سم نه دي لگېدلي او نوري وړې تېروتنې.

د تورو ناسم لگېدلو او د متن ناسم رانقلولو يوه ډېره مهمه څېړنيزه تېروتنه پېښه کړې ده چي يادونه ئې د راتلونکو څېړنو له پاره گټه رسوي. په ۲۱ مخ کي دولت لوانى د يوه اوږده نظم په ترڅ کي د روښان پير د لمسي او د جلال الدين غازي د زوى رشيد خان الهداد انصاري د مړيني نېټه بيانوي او وايي:

په يوه آهې ارواح له تنه بيل شو

په تاريخ د عين، نون، ح، ي، سفرؤ

دوهم نيم بيتى د الهداد د مړيني تاريخي ماده ده چي که ئې د همدغه چاپي ثبت له مخي محاسبه کړو ($ع = ۷۰ + ن = ۵۰ + ح = ۸ + ی = ۱۰$)، مجموعه ئې (۱۳۸) کېږي. نو هرومرو بايد ووايو چي د (عين) پر ځاى بايد (غين) وي او دا وروستى ثبت د مطبعې حروف چين له حيا څخه! (عين) کړى دى. خو که د (ع) پر ځاى (غ) وليکو، نو د تاريخي مادې ارزښت به (۱۰۶۸) راووزي. علامه رشاد د همدې چاپ د سريزي په نهم مخ کي د

الهداد مړینه په (۱۰۵۸هـ ق) کې بللې ده چې د پورتنی بیت تر نېټې لس کاله پخوا پېښه سوې ده. د دغه حقیقت له مخې باید د بیت دوهم نیم بیټی شاعر داسې ویلی وي:

"په تاریخ د غین، نون، ح ئې سفر و"

د متن رانقلوونکي د (ئې) ضمیر د (ی) په شکل ثبت کړی دی چې لوستونکی پر هغه باندې په تاریخي ماده کې د شامل توري گومان کوي. په خطي نسخو کې دغه ضمیر د (ی، یه) په شکل نور مثالونه هم لري. زه لکه چې د دولت لوانې پر دېوان باندې د بحث په ترڅ د خپل کتاب له موضوع څخه دوه واره ووتلم او د متن څېړنې بحث راڅخه پاته سو. خیر، امید دی چې دا یادوني هم بې گټې نه وي. له پورته بیان څخه داسې نتیجه راییستلای سو، چې د دولت لوانې د دیوان دغه چاپي متن له ځینو کمزوریو سره سره بیا هم د انتقادي متن نوم گټلای سي.

۱۶- د میرزاخان انصاري دېوان:

دغه دېوان د څېړنمل دوست په "سریزه، سمون او لمنې" د پښتو ټولنې له خوا د پښتو د نړیوال مرکز د بین المللي سیمینار په مناسبت په ۱۳۵۴ ش = ۱۹۷۶ع کال د کابل په دولتي مطبعه کې د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوی دی. د اهتمام چارې ئې ښاغلي حبیب الله رفیع سر ته رسولي دي او د وقایې (پشتی) او نورو پاڼو خطاطي او نقاشي ئې د "نصیراحمد، پ" په گوتو سر ته رسېدلې ده. له "نصیراحمد، پ" څخه مراد (نصیر هنر پښتون) دی.

د متن په سر کې "د میرزا خان پیژندگلوی او د دیوان نسخې" تر سرلیک لاندې د میرزاخان انصاري پر ژوند باندې د څېړنمل دوست په

قلم درې مخه محققانه خبري ليکل سوي دي. ورپسې هغه چاپي او خطي نسخې ښوول سوي دي چي د دغه متن په ترتيبولو کي استفاده ځني سوې ده. په هغو کي د پښتو ټولني قلمي نسخه د "ملا شاه محمد ولد مرحوم و مغفور ملا دادمحمد ولد ملا شاه مراد قوم خوگاني ساکن ارغسان" په کتابت ليکل سوې او د ليکني نېټه ئې "دوشنبه شهر ربيع الثاني سنه ۱۳۲۷هجري" ده چي په دې حساب د شاعر تر مرگ (۱۰۴۰هـ ق) دوه سوه اووه اتيا کاله وروسته ليکل سوې ده. دغه نسخه چي د متن په ترتيب کي د اصل په توگه ټاکل سوې ده، د ښاغلي څېړنمل حبيب الله په لاس رانقل سوې ده. نقل سوی متن د ميرزا خان انصاري له هغه چاپي نسخې سره مقابله سوی دئ، چي د کندهار ښار د کتابو د تاجرانو ملا جان محمد او ملابسم الله له خوا په ۱۳۳۴هـ ق کال د لاهور په اسلاميه مطبع کي چاپ سوې ده. دغه چاپ د ميرزاخان انصاري د دېوان لومړی چاپ دئ. دغه راز ئې متن د ښاغلي همېش خليل له خوا د ميرزاخان انصاري له چاپ سوي دېوان او د الماني الاصل ختيځپوه دورن په خريستوماتي کي د ميرزاخان له کلام سره مقابله سوی هم دئ. متن له نورو خطي نسخو سره هم مقابله سوی دئ چي يوه ئې د پښتو ټولني بله نيمگړې نسخه، بله ئې د رفيع صاحب د کتابتون نيمگړې نسخه، دريمه ئې د کابل د عامه کتابخانې بشپړه نسخه او د دغي کتابخانې بله نيمگړې نسخه ده.

د متن په لمنو کي د دغو ټولو چاپي او خطي نسخو اختلافي ثبوتونه راوړل سوي دي. د دېوان ترتيب او شکل د مروج ليکدود کارولو له اسيته اوبښتې دئ. اول الفنامه (۱۸مخه)، بيا قصيدې (۳۳مخه)، ورپسې غزلې (۱۹۹مخه)، وروسته متفرق اشعار (۶مخه) او په آخر کي ئې لغتنامه (۴مخه = اته ستونه) راغلې ده. ټول کتاب د سريزي په گډون ۲۶۸مخه دئ.

د متن په ترتيب کي ځای ځای د اصل ثبت حاشيې ته وړل سوی دی (۴مخ).

د متن په لیکدود کي د یاگانو بشپړ مراعاتول نه دي پالل سوي او (چي، چي) د (چه) په شکل کارې. د ظرفيت (کښي) ئې زیاتره په همدې شکل لیکلی دی خو ځای ځای (کی) هم په سترگه کېږي (۴۷مخ).

د میرزاخان انصاري په دغه چاپي دېوان کي دانتقادي متن څېړني پرنسیبونه پالل سوي دي او په افغانستان کي د زیاترو چاپي متونو په پرتله د ډاډ وړ متن دی او مثبت ارزیابي کېدلای سي. دلیل به ئې دا وي چي د سمون چاري ئې د یوه داسي ژبپوه له خوا سر ته رسېدلي دي چي هم ئې د پښتو پر لهجو باندې ښه پوره علمي حیطة درلوده، هم ئې د عربي په شمول نوري خارجي ژبي زده وې او هم ئې د اسلامي شریعت او طریقت په باب مطالعه کړې وه. تر دې چي را تېر سو د اهتمام چاري ئې هم د متونو په کار کي د یوه برلاسي او تجربه کار محقق له خوا بشپړي سوي دي.

۱۷ - معرفه الافغاني:

معرفه الافغاني د پير محمد کاکړ په قلم لیکل سوی اثر چي د لوی احمدشاه بابا د زوی شهزاده سلیمان په نامه ئې اهداء کړی دی. کتاب د پښتو ژبي د تدریس په نیامت کښل سوی دی. د دغه کتاب خطي نسخې د انځرگل په شان نادري او پر نسته حساب دي. یوازنی چاپي نسخه ئې د کندهار ښار د کتابو د تاجرانو ملا جان محمد او ملا بسم الله له خوا د لاهور په "اسلامیه سټیم پریس" کي چاپ سوې ده. د چاپ کال ئې ۱۳۴۱هـ = ۱۹۲۲ع دی. له دغه چاپ څخه یو متن د ښاغلي حبیب الله رفیع په سریزه او سمون برابر سوی په دوو وروستیو پېړیو کي د پښتو د چاپ شوو آثارو د سیمینار په ویاړ خپور سوی دی. د چاپ کال ئې ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۱ع دی او

د چاپ ځای ئې د کابل دولتي مطبعه ده. دغه چاپ د ننگرهار مجلې د ۱۳۵۶ ش کال د پنځمې گڼې پر ځای خپور سوی دی.

د دغه چاپ په سر کې فهرست (۱ مخ) او ورپسې د وخت د اطلاعاتو او کلتور د وزیر پوهاند د کتور نوین (یادونه) بیا د ارواښاد علامه عبدالحی حبیبې په قلم یو یادابست (۱ مخ) او په تعقیب ئې د ننگرهار مجلې د مسئول چلوونکي میرزامحمد ذهنيار خبري راغلي دي. تر دغو خبرو وروسته د ښاغلي حبیب الله رفیع په قلم اوږده سریزه (۳۸ مخه) پیل سوې ده چې په هغې کې پر معرفه الافغانی، پیرمحمد کاکړ او شهزاده سلیمان باندي تحقیقي بحث کړی دی.

د کتاب متن له ۳۹ مخ څخه شرو سوی دی. دا کتاب لس بابونه دي چې لسم باب ئې بیا شپږ فصله لري. ټول کتاب د سریزو او نورو مطالبو په گډون دواتیا مخه کېږي چې په دې کې د پیرمحمد کاکړ تصویر او د لومړۍ چاپي نسخې د وقایې او لومړي مخ عکاسۍ هم شاملې دي.

دا متن له یوې واحدې چاپي نسخې څخه برابر سوی دی چې د مرتب په قول د کتاب چاپي متن "له اصلی نسخې څخه په ډېره بې پروایۍ رانقل شوی دی" او د متن همدې غلطیو مصحح "... په خپل کار کې له ډیرو ستونزو او کړاوونو سره مخ" کړی دی (د سریزي ۳۵ مخ). خو د دغو بې پروایۍو مثالونه ټول په حواشیو کې نه دي راغلي. د متپوهنې اصول حکم کوي چې د اصلاح سویو برخو ټول اصلي ناسم شکلونه باید په لمنلیکونو کې درج سي چې د هغو له مخې بیا یو بل کره کتونکی د مصحح د کار ارزونه وکولای سي.

د متن مصحح لیکلي دي چې: "د کتاب د لیکدود په برخه کې ډیری نیمگړتیاوې شته... شو، شی او دې ته ورته ویی چې د کندهارۍ گړدود له مخې په س کښل کېږي دلته کله په ش او کله په س دی چې ما د

پير محمد د گړدود له كبله په س و كښل، " (۳۷ مخ). د مصحح دا كار د متني پوهنې عمده اصل دى خو ځاى ځاى ئې په متن كې نه دى پاللې او ځنې پاته سوي دي. د مثال په توگه په (۴۱ مخ) كې دريم بيت داسي دى:

"چيرى نه چي غلط دوى شى

پيچ و تاب لكه د موى شى"

چي دلته بايد دواړه شينونه په سينونو سره اوښتي واى.

د (۴۲ مخ) د شپږم بيت په دوهم نيم بيتي كې "شمال يى نشته څوك په حلم" بايد "شمال ئې نشته" ثبت سوي واى.

زموږ زياتره مصححين او ليكوال د لهجو توپيرونه يوازي په (س) او (ش) كې گڼي، چي سهې نه ده. په دې لاندي مثالو كې هم د پير محمد كاډ خپله لهجه نه ده مراعات سوې:

د (۴۱ مخ) د پنځم بيت دوهم نيم بيتى داسي دى:

"چى هر څوك درود پرى واى"

د پير محمد كاډ په لهجه كې د "پرى واى" پر ځاى "پر واى" ويل كېږي او بايد همداسي ثبت سوي واى.

د همدې مخ د دوولسم بيت اول نيم بيتى داسي دى:

"څلورم يارىي على و"

د پير محمد كاډ له لهجې سره سم بايد د "څلورم" پر ځاى (څلرم) ليكل سوي واى. په اصل كې هم (څلرم) ثبت دى خو مصحح دغه ثبت حاشيې ته كښته كړى دى چي بايد متن ته ئې لوړ كړى واى.

په (۵۵ مخ) او (۶۹ مخ) كې ئې (رلى) ويى راوړى دى چي د پير محمد كاډ په لهجه كې (رلى) ويل كېږي.

په (۵۸ مخ) كې ئې (چښل) د پير محمد د لهجې پر خلاف (څښل) ضبط كړى دى.

په (۵۹مخ) او (۷۷مخ) کي ئې "پگړۍ" د پير محمد کاکړ د لهجې وينگ نه دئ. د ده په لهجه کي (بگړۍ) ويل کېږي. دغه راز په همدې ۷۷مخ کي "پگړۍ په سر کړه" هم د پير محمد کاکړ خپل وينگ نه دئ، بلکي د ده خپل تلفظ "بگړۍ پر سر کړه" سم دئ. د دغه مخ ټول (په) د استعلاء وظيفه سر ته نه سي رسولای او پر ځای ئې بايد په ټولو جملو کي (پر) راغلی وای.

په (۶۲مخ) کي "غوايه" ويی د پير محمد کاکړ په لهجه کي (غویی) دئ او بايد همداسي ثبت سوی وای. په (۷۱مخ) کي ئې بيا سم ثبت کړی او (غویی) ئې کښلی دئ.

په (۶۳، ۷۸ مخونو) کي د "کتوی" لغت د پير محمد کاکړ په لهجه کي (کتو) ويل کېږي چي جمع ئې (کتوي) راځي. څرنګه چي په ټول متن کي د ياکانو مراعاتول د تخنيکي ستونزو له اسسته پالل سوي نه دي او مصحح ئې عذر د کتاب په پای کي د (استدراک) په برخه کي غوښتی دئ، نو د (۶۳مخ) "کتوي" که د جمع په حالت کي وي خو سمه خبره ده، کنه نو په مفرد شکل کي د پير محمد کاکړ د لهجې استازيتوب نه کوي. په (۷۸مخ) کي ټول لغتونه په مفرد شکل کي راوړل سوي دي او دلته نو "کتوی" راوړل سم ثبت نه دئ او بايد (کتو) ليکل سوې وای.

له دغو يادونو سره سره د مصحح هڅه او تلاش د زيات تقدير وړ ده او د پښتو يو تاريخي کتاب ئې د علاقمندانو په واک کي ورکړی دئ خو لکه وړاندي چي مي هم اشاره ورته وکړه، د دې کتاب متن د ياکانو په همدغه نيمګړي حالت کي هغه تدريسي وظيفه سر ته سمه نه سي رسولای چي پير محمد کاکړ ئې د ليکلو پر وخت په پام کي نيولې وه. دغه راز د متن خورا ډېر "معنا طلب" لغتونه بې تشریح پاته سوي دي، ځکه نو زه د دغه متن له سره بيا تهيه کول او خپرول يوه اکاډميکه اړتيا بولم. که په دې

ترخ کي د دغه ارزښتناک اثر کومه خطي نسخه وموندله سي، خو د زوی زېږی به وي.

۱۸- د علم رساله:

د علم رساله د بايزيد روښان نوی موندل سوی منظوم اثر دی چي د سرمحقق دوست شينواري په "سمون او سريزه د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبياتو د مرکز، پښتو ټولني له خوا په ۱۳۶۴ش = ۱۹۷۵ع کال د اشرف خان هجري د درې سوم تلين د سيمينار په مناسبت د کابل په دولتي مطبعه کي د افسيت په ډول چاپ سوی دی. د رسالې په سر کي د اشرف خان هجري د سيمينار د علمي سکرټريت يادونه (۶مخه) راغلې ده. دا يادونه د "احقر العباد ز، ه" په قلم ده. له ز، ه څخه مراد ښاغلی زلمی هيوادمل دی. بيا د رسالې فهرست (۲مخه)، ورپسې "دغې رسالې په باب څو خبرې" د سرمحقق دوست شينواري په قلم (۷مخه)، او تر هغه وروسته بيا هم د سرمحقق دوست شينواري په قلم "بايزيد روښان د هنر او شعر په ډگر کی" ليکنه (۶مخه) او په تعقيب ئې د رسالې متن (۸۰ مخه) راغلی دی. د رسالې په پای کي "د رسالې ويی پانگه (لغتنامه)" سته چي ۳۳ مخه ده او لغتونه ئې په تشریحي توگه معنا کړي دي.

عين رساله تر دغه چاپ نهه کاله پخوا د "روښاني رساله" په نامه د همدغه مرتب له خوا خپره سوې ده.

زموږ تر بحث لاندي متن له درو نسخو څخه تيار سوی دی.

يوه ئې چاپي او دوې ئې خطي نسخې دي. چاپي نسخه چي د پای له خوا نيمگړې ده، په ۱۳۵۵ش = ۱۹۷۶ع کال د پښتو ټولني له خوا د "روښاني رساله" په نامه د ارواښاد دوست شينواري په زيار په آفسيټ

ډول چاپ سوې ده^(۱). دغه چاپي نسخه چي وايي "د املا او انشاء په برخه کي تر نورو موندل شوو نسخو خورا زياته سمه ده"، د متن له پاره د اصل په توگه ټاکل سوې ده.

بله ئې د ښاغلي هيوادمل د کتابتون خطي نسخه ده. دا نسخه بيا د سر له خوا اووه بيته کنډو ده، د کاتب نوم او د کتابت نېټه ئې څرگنده نه ده. دريمه ئې د ډيلي نسخه ده چي ښاغلي هيوادمل هند ته د سفر په ترڅ کي (۱۳۶۲ش = ۱۹۸۳ع کال) د هند په موزيم کي موندلې وه او وايي چي د ليکلو کال ئې د اورنگزېب د کړوسي فرخ سیر پاچا د پاچهۍ دريم کال (۱۷۱۵ع) دی. (وگ: د سريزي "ن" مخ). دا نسخه د سر او پای له خوا بشپړه ده.

دا رساله د متنپوهني له اصولو سره سمه ترتيب سوې ده، نسخه بدیلونه ئې منظم او په هر اړوند مخ کي راغلي دي. لکه وړاندي چي مو وويل، نسخه په آفسيټ توگه چاپ سوې ده خو د خطاط نوم ئې نسته. په متن کي ياکاني له مروج ليکدود سره سمې په منظم ډول مراعات سوي نه دي چي همدائي د گوتي نيولو يوازي ټکی دی.

۱۹ – در حمان بابادېوان (رفيع):

پردغه چاپ باندي خبري په دمخنيو پاڼو (۶ شمېره کتاب) کي سوي دي.

۲۰ – د قلندر دېوان:

د قلندر دېوان د جمهوري ارگ د کتابخانې له قلمي نسخې څخه "د

^(۱) روښاني رساله به په خپل ځای کي تشریح سي. هوتک.

زلمي هيوادمل په سريزه او سمون" د کابل پښتو ټولني په ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۷ع کال په جيبی قطع چاپ کړی دی.^(۱) د اهتمام چاري ئې عبدالکریم پتنگ سر ته رسولي دي. د دېوان په سر کي د پښتو ټولني د رئيس خيرونال محمدصديق روحي په قلم دوه مخه سريزه ده، ورپسې د "قلندر او دهغه ديوان" تر سرليک لاندې شپږ پنځوس مخه ليکنه راغلې چې ښاغلی زلمي هيوادمل کښلې ده، بيا غزلي (۱۵۴مخه)، څلوريزي (۲۲مخه) او په پای کي ټوټې (اووه مخه) راغلي دي. ښاغلي زلمي هيوادمل د خپلو خبرو په پای کي کښلي دي چې: "دغه چاپي متن چې تاسی يی گورئ! له هماغی یوی خطی نسخی څخه نقل شوی، د ملا ښايسته له خطی جونگ، د استاد رشاد د مجموعې له خطی شعرونو، کليد افغانی، بهارستان او بهار گلشن په مجموعو کی د قلندر له راغلو شعرونو سره مقابله شوی دی..." (۵۶مخ).

د متن د برابرولو په وخت کي د ښاغلي مرتب تکيه زياتره پر هماغه يوه خطي نسخه او د ملا ښايسته خان پر خطي جونگ باندي ده ځکه په نورو منابعو (د استاد رشاد مجموعه، کليدافغاني، بهارستان او بهار گلشن) کي د قلندر يوه يا دوې غزلي خوندي دي. د دېوان ترتيبوونکي که په دغو منابعو کي د قلندر د کلام کوم توپير موندلی دی، هغه ئې د متن په حاشيو کي ښوولی دی. دغه راز ئې د ځينو کلماتو د ثبت په برخه له خپل نظر څخه ځيني ښائېدني هم راوړي دي (۱۷مخ، ۲۲مخ، ۱۰۸مخ...).

زما د ارزيايی له مخي دا متن له لږو منابعو څخه تهيه سوی دی او ښه تهيه سوی دی. خو که دا څو خبري په پام کي نيول سوي وای، تر ښو به لا

^(۱) نوموړې قلمي نسخه اوس د افغانستان په ملي ارشيف کي ساتل کېږي او د "فهرست نسخ خطی پښتو آرشيف ملی افغانستان، چاپ ۱۳۶۵ش" په ۶۷مخ کي اته نوي يمه نومره نسخه ده. هوتک.

ښه وای:

– متن لغتنامه نه لري. د عادي لوستونکي له پاره د مشکلو لغاتو سته والي د متن پوهېدل سخت کړي دي. لکه:

اشتکا (۳مخ)، توباتوب (۱۰مخ)، جرومات (۱۳مخ)، راح (۱۸مخ)،
سخی (۳۰مخ)، سگار (۴۰مخ)، مفرغ (۴۴مخ)، و سرویی (۵۰مخ)، خچی
(۵۴مخ)، چوک (۶۳مخ)، ...

دغه راز د ځينو حاشیو قوت دومره دی چې متن ته لوړي سوي وای. د مثال په توګه:

د شلم مخ او له حاشیه "ځکه نیسم زه و تلو ته د رهبر مخ" د غزلي پر موسیقیت باندي د متن تر "وتلو ته ځکه نیسم د رهبر مخ" ډېره برابره ده او باید متن ته لوړه سوې وای.

د درودپرشم مخ اوله حاشیه "... په شرابو مستغرق یم" د متن تر "... مستغرق یم د شراب" د غزلي له ټون (tune) سره سمه وایي او متن ته ئې لوړېدل په کار وو.

د اته څلوېښتم مخ اوله حاشیه که متن ته تللې وای، ښه به وو. د متن اړوند بیت داسي دی:

"(چي) ئې غم د یار اغزی شی په مسند کی

ترو به څرنګه آرام که په بستر څوک"

په کلید افغاني کي دغه بیت داسي دی:

"(چي) ئې غم د یار اغزی شي په بستر کي

ترو به څرنګه آرام که په بستر څوک"

د دېوان ترتیبوونکي ته د (بستر) کلمې تکرار خوند نه دی ورکړی او پر ځای ئې (مسند) غوره بللی دی. د (اغزي) او (بستر) تلازم ته ئې نه دي کتلي. زما په خیال دغه تلازم د هغه بل تکرار په بیه ارزې چې څوک ئې

غوره وگڼي.

د درو اتيایم مخ اوله حاشیه باید متن ته وړل سوې وای. په متن کي د
دغي حاشيې اړوند بیت داسي لولو:

"څنگه لمبه می په زړه کی بله ده

راته ولاړه د لیندو ډله ده"

د ملاښایسته خان په جونگ کي دوهم نیم بیټی "راته ولاړه د انجنو
ډله ده" ثبت دی. په دغه ثبت کي خورا مهم ژبني حقایق پټ دي چي یا به
د جونگ د کاتب د لهجې استازیتوب کوي او یا به نو د قلندر د خپلي
لهجوي ځانگړتیا اغېزه پر پرته وي. شاعر ته د "نجنو ډله ولاړه ده او په
لیدلو ئې د ده په زړه کي لمبه بله ده". د (لیندو) کلمه د زړه له لمبې سره
سم نه وایي. له دې لمبې سره د (نجنو) ویی سم لگېږي. خو د دیوان
مرتب ته به احتمالاً دا خبره معلومه نه وه چي د (نجنو) لغت ساکنه ابتداء
(انیشیل کلسټر) په ځینو لهجو کي د همزې په زیاتېدلو سره له منځه وړل
کېږي، چي زما یقین دی چي ور معلومه وه، یا به نو د چا خبره د معیاریت
اغېزه پر غالبه سوې وي. د پښتو په دغو لهجو کی (نجلۍ) د (انجلۍ) په
شکل تلفظ کېږي او جمع ئې هم د (نجنو) پر ځای (انجنو) کېږي. دا راز
وینگ او کښنگ خو د معیاري لیکدود پر اصولو نه برابرېږي، مگر ثبت ئې
د راتلونکو ژبنيو څېړنو له پاره خورا ډېر اهمیت لري او د دې حقیقت
ښکارندويي کوي چي د پښتو په ځینو لهجو کي د فارسي ژبي په شان د
"ابتداء بساکن" ځانگړتیا د له منځه تلو میلان پیل سوی دی. وایي چي د
"ابتداء بساکن" ځانگړتیا په زړه پارسي کي وه، اوسنۍ پارسي هغه له
لاسه ورکړې ده. د دغه میلان څرک د ژبپوه له پاره په زړه پوري فاکت
کېدای سي. دغه ځای دی چي د متونو د امانتدارۍ په کار کي د متنبوه
مسئولیت درنېږي.

د نسخې په املایي ځانګړتیاوو کې ئې د "ګ" ګرافیم نه دئ بیان کړی. په خطي نسخو کې د دغو ګرافیمو شرح بیان د پښتو لیکدود د تاریخي سیر له څېړنې سره مرسته کولای سي.

۲۱- یاقوت السیر :

یاقوت السیر د محقق العلماء مولانا عبدالحق خروټي (۱۲۹۰هـ ق = ۱۸۷۳ع مړ) تالیف دئ چې لومړی ټوک ئې د ښاغلي زلمي هیوادل له "سریزه، سمون، او لمنې" سره د افغانستان د اسلامي علومو د څېړنو مرکز په ۱۳۶۷هـ ش ۱۹۸۸ع کال کې د دوو زرو ټوکو په شمېر چاپ کړی دئ. د اهتمام چاري ئې "شمس الحق فضلی او پاکفر" سر ته رسولي دي. کتاب (د "روه" د حقدار لیکوال، محقق او زړه سواند فرهنگي او صحافي مرحوم استاد مولانا عبدالقادر نامه ته) اهداء سوی دئ. په سر کې د اسلامي پوهنتون رئیس محمدصديق سيلاني یو مخ سریزه "د سر خبرې" پر کښلي دي، ورپسې د پوهاند عبدالحی حبیبی یادښت (په یوه مخ کې) راغلی دئ، بیا څلور مخه فهرست او تر هغه وروسته د زلمي هیوادل په قلم څورلس مخه لیکنه ده چې عنوان ئې "محقق العلماء عبدالحق خروټی او د ده یاقوت السیر" دئ او په هغې کې ئې د کتاب پر متن، د کتاب د ناظم پر ژوند، د کتاب پر خطي نسخو او د موجود متن د ترتیب پر موضوع خبرې کړي دي. د خبرو په ترڅ کې ئې ویلي دي چې دغه حاضر متن له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دئ چې یوه ئې د استاد جاوید د شخصي کتابتون نسخه ده او بله ئې د افغانستان د ملي آرشیف نسخه. دواړې نسخې ئې لنډې معرفي کړي دي خو د نسخو د لیکدو په باب ئې څه نه دي ویلي. د کتاب د لومړي ټوک په متن کې د استاد جاوید نسخه د اصل په توګه ټاکل سوې ده او دلیل ئې د هغې نسخې قدامت او زوړوالی ښوولی

دئ. متن وروسته د ملي آرشیف له نسخې سره مقابله سوی دئ او اختلافونه ئې په لمنلیکونو کې راوړي دي. د متن ځینې لغاتونه ئې په لمنلیکونو کې معنا کړي دي او وایي چې په دواړو خطي نسخو کې ځینې لغاتونه او نومونه مثوري شرحي لري چې دا شرحي ئې هم په لمنلیکونو کې درج کړي دي. د متنپوهني ماهران د دغه راز شرحو رانقلول ګټور کار بولي، په دې شرط چې شارح ئې کوم معلوم پوه وي او شرحي ئې د مرتب په نظر د اعتماد وړ وي.

مرتب وایي چې د متن په تصحیح کې ئې روش انتقادي دئ. ضعیف بیتونه له متن څخه لمني ته نقل سوي دي او قوي بیا له لمني څخه متن ته لوړ سوي دي (دیارلسم، خورلسم مخ). خو دا خبره ئې نه ده واضح کړې چې د "قوي او ضعیف" له پاره ئې معیار څرنگه او څه شی ټاکلی دئ.

د کتاب د لومړي ټوک متن ۴۵۵ مخه دئ او تر هغه وروسته یو مخ "تکمله او استدراک" لري. بیا د هغو کتابو لیست (دوه مخه) راغلی دئ چې د متن د ترتیبوونکي له خوا برابر سوي دي. په پای کې "د مآخذو فهرست" (درې مخه) ورلوېدلی دئ.

د کتاب دوهم ټوک د علامه حبیبی له سپارښتني سره سم د ښاغلي حبیب الله رفیع پر غاړه اچول سوی دئ او تر اوسه (۲۰۱۱ع) پورې ئې ما د چاپ خبره نه ده اورېدلې.

د یاقوت السیر دغه حاضر متن چې ما وکوت، د یادوني دا لاندې موارد مي پکښې وموندل^(۱).

– لغتنامه ئې ځای ځای ډېره مختصره ده. د مثال په توګه:

علویات: لوړ.

(۱) دا یادوني د کتاب د مخونو پر اساس نه دي راوړل سوي او ترتیب ئې سره پاشلی دئ.

سفلیات: ټیټ (۱مخ، ۱۱مخ).

دا معنا کافي نه ده او د متن له پوهېدلو سره مرسته نه سي کولای. د لغتنامې له ترتیب څخه باید هدف دا وي چي د متن په پوهېدلو کي لوستونکو ته ګټوره تمامه سي او د قاموسونو وکتلو ته ئې اړ نه کړي. په ديني متونو کي "عالم عليا" او "عالم سفلي" ځانته تر لغوي معنا په هاخوا نور تعبيرونه هم لري چي هغو ته اشاره کولو د متن د پوهېدنې له پاره ډېره مرسته کولای سواي. خو ځای ځای بيا ځيني معناوي بڼې تفصيلي دي (۲۰مخ). که د معناوو په برخه کي همدا روش پالل سوی وای. ګټه به ئې زیاته وای.

ځای ځای مغلق په مغلق معنا سوی دئ. په (۲۵مخ) کي "قران" ته کښلي دي "د يوه شی له بل شی سره مقارن کيدل". که لوستونکی په "قران" ونه پوهېږي، له "مقارن" څخه هم مطلب نه سي فهمولای. مجبور دئ قاموس ته به مراجعه کوي. يا "کبلی" په "غزال" معنا کول (۱۵مخ) هم ډېره مرسته نه سي کولای. که ئې "د هوسی بچی" ورته کښلی وای، لوستونکی به د قاموس کتلو له تکليفه خلاص کړی وای. "امتان" په "پاسلونه" ترجمه کول هم له دې قراره وګڼئ. "حمایل" ئې د منتخب په حواله "دوال شمشير" معنا کړی دئ. لوستونکی مجبور دئ چي د "دوال" له پاره بيرته قاموسو ته مراجعه وکړي.

د (۲۵مخ) په وروستۍ حاشيه کي چي "تشریق" ته د "روښانول، ښکلی کول، د شرق خوا ته توجه کول" معناوي ليکل سوي دي، دا ئې لغوي معناوي دي. په متن کي د "تشریق" ورځو (ایام تشریق) ته اشاره سوې ده. دغه معنا ئې د متن په (۱۹۸مخ) کي راوړې ده. کشکي ئې په (۲۵مخ) کي هم اشاره ورته کړې وای.

– ناظم ځيني لغتونه له خپلي لهجې سره سم کار کړي دي او د

قاموسونو معناوي نه ورسره وايي. د مثال په توگه:

"ځله" (۲۸ مخ) ته ئې "ځل، وار، نوبت، ... مینه، شوق، هوس". له متن سره دا یوه معنا هم نه لگېږي. په "ځله خلاص ئې سوه شونډان" کې د "ځله" معنا "یو له بله" ده چې دا ئې لهجوي معناه ده.

"شېله" (۳۸ مخ)، چې "د اوبو مجری، د سیل مجری" ورته لیکل سوي دي، له لهجوي معنا سره یوه څه توپیر لري. د ناظم په لهجه کې "شېله" د کوچني مانده، خوږ معنا لري. "زړي" (۹۸ مخ – دوهمه حاشیه) کې په ذال لیکل سوې ده او د پوښتني نخښه ئې له (کذا فی الاصل) سره ورته ایښې ده. (زړي) د کندهار په لهجه کې د (قوم) له پاره معادله کلمه ده. "په زړي څوک ئې؟" یعنې په قوم څوک ئې.

د "منوال" (۴۱ مخ) هغه معنا چې د معین قاموس په مرسته راوړل سوې ده، له لغوي لحاظه سهې ده خو د کندهار ملایانو به (حال و منوال) د (حال و احوال) په مفهوم کاراوه. "واقع" (۴۲ مخ) چې په "ښکارېدونکي، پېښېدونکي" معنا سوې ده، غلطه نه ده، خو په متن کې له "په واقع" څخه مراد (په رشتیا سره) دی.

– مرتب باید د حاشیه نگار هري معنا او حاشیې ته تسلیم نه سي. مثلاً په (۹۴ مخ) کې د حاشیه نگار په حواله ئې "محسوس" په (لیدل سوی) معنا کړی دی. محسوس کلمه په ډېره لیري معنا سره د "آشکار" مفهوم لري خو دلته باید د "محسوس" لغوي معنا (احساس سوی) هم ورسره زیات سوی وای. په (۴۱۱ مخ) کې "براءة" لغت ته د (ج) نسخې د شارح په حواله "پاکي" معنا لیکل سوې ده. دا معنا خو په قیاسي توگه له بیت سره وایي خو د لغت اصلي معنا نه ده. په (۴۳۳ مخ) کې "ذوالفقار" د (ج) نسخې د حاشیه لیکونکي په حواله "نوم د توري د حضرت دی" معنا سوې ده. دا خبره سهې ده چې د ذوالفقار په نامه توره یو وخت د حضرت

محمد ﷺ په واک کي وه خو مشهور روایت دا دی چي دا توره د حضرت علي کرم الله وجهه له نامه سره تړلې ده. د دې خبري وضاحت لازم وو. دغه شان نور ځایونه هم سته چي د شارح نوټونه ئې د تامل وړ گرزولي دي. - په لیکدود کي د یاګانونه مراعاتولو د متن شکل وراړولی دی. (سي) د (سی) په شکل، (وايي) د (وايي) په شان، (لري) د (لری) په بڼه، (واخلي) د (واخلي) په توګه لیکل سوی دی. د دې راز لیکني پر د خطاط ده خو مرتب ته ښايي چي خطاطانو ته د لیکدود په برخه کي لازمي لارښووني وکړي. د متن مرتب ته دا خبره معلومه سوې ده چي د ناظم په لهجه کي (مې، چيې، کي، حمدې، دې، روانې، ته بې، کالې، لرې، منعې، امرې، نهې...) په ترتیب سره د (مي ئې، چي ئې، کي ئې، حمد ئې، دي ئې، روانه ئې، ته به ئې، کاله ئې، لره ئې، منع ئې، امر ئې، نهې ئې...) په مفهوم کارېږي. خو د متن خطاط ته بیا په دې برخه کي لازمه لارښوونه نه ده سوې او هغه د دې مهمي قاعدې ټولي اوږدې یاګاني په بې ټکو (ی) سره کښلي دي. زه پوهېږم چي د ټول متن سمول تر خطاطۍ وروسته ممکن نه وو، خو دې خبري ته باید په سر کي اشاره سوې وای. د نه اشارې په صورت کي دا احتمال سته چي له موضوع سره نااشنا لوستونکي دي (کی) د (سړی) پر وزن د (کي ئې) په مفهوم وېولي او ممکن یو بل په اصطلاح ژبپوه به بیا پر دغه راز لیکدود باندي د خپل استدلال ماڼۍ ودروي! چي طبعي ده، دا ماڼۍ به "تر ثريا پوري کږه" روانه سوې وي.

د یاقوت السیر په متن کي د عربي لغاتو ډېرښت له مرتب څخه د لغتنامې پراخېدل غوښتل. که ئې دا کار کړی وای، د متن په پوهېدنه کي ئې ډېره مرسته کولای سواى. زما د خپلي تجربې څخه راته معلومه سوې ده چي د متن ترتیبوونکي باید د "حل طلب" لغاتو لیست په خپله جوړ نه کړي، بلکي د هغه په ترتیبولو کي دي له متن سره د یوه نااشنا لوستونکي

مرسته وغواړي. ډېر لغاتونه به ښايي د متن مرتب ته مشکل نه ايسي خو لوستونکی ښايي دهغو په پوهېدلو کې ستونزې ولري. زه د موضوع د اوږدوالي له بېرې څخه دې بحث ته د پای ټکی ایږدم.

۲۲ - لیلی او مجنون د سکندر خټک:

لیلی او مجنون د خوشحال خان خټک زوی سکندر خان خټک (۱۱۱۶هـ ق پوري ژوندی) په پښتو نظم ویلی دی. دغه چاپ ئې چې زه اوس پر ښځېرم، د خیرنوال دوست شینواري (د هغه وخت پښتو ټولنې مرستیال) په سریزه او تصحیح او د محمدشېرین سنگري په اهتمام د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو انستیتوت له خوا د خوشحال خټک د مړینې د درې سوویمې کالیزې په مناسبت د یو زر ټوکو په تېراثر په ۱۳۵۸ش = ۱۹۷۹ع کال کې خپور سوی دی. په پیل کې ئې د ژبو او ادبیاتو د انستیتوت د هغه وخت رئیس خیرنوال د کتور سیدال شاه پولاد په یوه مخ کې سریزه کښلې ده او په هغې کې ئې "پښتو ادب کې د لیلی او مجنون د قصې پر شفاهي او تحریري شکل "باندي لنډې خبرې کړي دي. ورپسې د دوست شینواري په قلم ۱۹ مخیزه سریزه راغلې ده چې سرلیک ئې "د لیلی او مجنون قصې ته یوه کتنه" دی. په دې څېړنیزه کتنه کې د دغې رومانیکې قصې په باب هر اړخیز معلومات ورکړه سوي دي او په پښتو ادب کې ئې د دغې کیسې څرکونه په مفصل ډول بیان کړي دي. بیا نو د کیسې متن شروع سوی دی چې ټول مخونه ئې یو سل وډېرش دي. تر هغه وروسته "ویي پانگه" (قاموسي برخه) راځي چې مشکل لغاتونه (۴۲ لغاته) ئې د قلمي نسخې د مخونو په ترتیب راوړي او مشرحه معنا ئې ورسره مل کړې ده. ویي پانگه شپږ مخه ده او په پای کې ئې دوه مخه سمون لیک سته.

ما به د دې کتاب په کوم بل ځای کې هم دې خبرې ته اشاره کړې وي چې د متونو لغتنامه باید د عادي لوستونکي پر سويه برابره تهیه سي. ځيني لغتونه به ښايي د متن ترتيبوونکي ته "معنا طلبه" نه وي خو نورو لوستونکو ته به ئې په معنا باندې سخته وي. دغه لغتونه چې د سکندر خان خټک د همدې چاپي لیلی و مجنون په ویی پانگه کې راوړل سوي دي، د متن د مرتب په نظر د دې وړ ول چې معنا دي سي. گویا د متن مرتب د ویی پانگې په لیکلو کې خپله سويه په پام کې نیولې ده خو د کیسې په متن کې، چې ټول ۲۰۸۴ بیتې دي، په سوو داسي لغتونه هرومرو سته چې لوستونکي دي ئې د معناوو په پوهېدلو کې ستونزې ولري. همدا وجه ده چې ما پر یاقوت السیر باندې د تبصرې په ترڅ کې دا خبره کړې ده چې د متونو د لغتنامې په لیکلو کې باید د عادي لوستونکي مشکلات په نظر کې ونیول سي.

د کیسې متن د هغې خطي نسخې له مایکروفیلیم څخه برابر سوی دی چې د ډیلي په موزیم کې خوندي ده. د متن د استخراج کار د دوکتور سیدال شاه پولاد له خولې څېړنوال دوست شینواري د څېړنمل محمد عارف غروال او څېړنار عبدالواجد واجد په مرسته سر ته رسولی دی خو په خپله دوست شینواری بیا په ۱۷ مخ کې لیکي چې "څېړنار عارف غروال او څېړونکي عبدالواجد واجد" دا کار سر ته رسولی دی. د کتاب د سر پاڼې پر دوهم مخ باندې د دوست شینواري خبره تائید سوې ده. دغه متن بیا له هغه ناقص چاپي متن سره مقابله سوی دی چې په ۱۲۹۴ هـ ق کال په ډیلي کې چاپ سوی وو. د متن په برابرولو کې مایکروفیلیم د اصل په توگه غوره سوی دی او کمبوتات ئې (۲۶ بیتونه) له چاپي نسخې څخه پوره سوي دي. د متن په هر مخ کې اختلافي شکلونه او معنا طلب لغاتونه (دوولس لغاته) په لمنلیکونو کې راغلي دي.

د خطي نسخې (اصل) پېژندنه د خپرنوال دوست د ليکني په ۱۷ مخ کي راغلې ده چي ډېره مختصره (۶ کرښي) خو کافي ده. په هغې کي ويل سوې دي چي نسخه د سر او پای له خوا بشپړه ده، په منځ کي يوه مصرع کنډو ده، ټول مخونه ئې ۱۴۷ دي، د نسخې کاتب او د کتابت نېټه ئې نامعلومه ده. د نسخې د ليکدود په باب ئې دومره ليکلي دي چي نسخه "د خوشحال د کورنۍ په ليکدود نه ده ... او د کلمو د پای (و، ه، ي) نه دي ليکل شوی".

متن په صلاحيت سره تهيه سوی او د ډاډ وړ دی. د ارواښاد دوست شينواري په قلم تهيه سوي متون زياتره پر هغو اصولو ښه پوره برابر خپري چي د متنپوهني پوهانو ورته ټاکلي دي. په ژبپوهنه کي لوی لاس لرلو ورته د متونو په برابرولو کي ډېر لاس ورکړی دی.

۲۳- د صديق دېوان:

د يوه پښتو شاعر په توگه د صديق په باب معلومات د دغه دېوان تر خپرېدو (۱۳۵۸هـ ش = ۱۹۷۹ع) پخوا يوازي پر هغو شو کرښو باندې بناء ول، چي پادري رابرت هيوز په کليد افغاني کي کښلي وې. د دغه دېوان تر خپرېدلو وروسته موږ د دغه شاعر او د هغه د هنري ايجادياتو په باب ډېر څه وموندل. دا دېوان د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د انستيتوت له خوا د خوشحال خټک د درې سوم تليڼ په مناسبت په ۱۳۵۸ ش کال د يو زر ټوکو په تېراژ خپور سوی دی. د تصحيح کار ئې د هغه وخت د پښتو ټولني مرستيال خپرنوال دوست شينواري سر ته رسولی دی او سريزه ئې هم د ده په قلم ليکل سوې ده. د اهتمام چاري ئې د خپرنيار عبدالواجد واجد او سعدالله له خوا بشپړي سوي دي. د دېوان سريزه ديارلس مخه ده او په هغې کي د صديق د دېوان د خطي نسخې په

باب جامع معلومات وړ کول سوي دي او د سريزي ليکونکي دغه راز د ده پر ژوند باندې هم د دېوان د اشعارو په استناد ږغېدلی دی. د دېوان د اشعارو برخه ۲۵۲ مخه ده او په پای کې نهه مخه ويی پانگه (قاموسي برخه) لري چې لغتونه پکښې د الفبې په ترتيب اوږل سوي او معنا سوي دي. تر ويي پانگې وروسته په يوه مخ کې "د يادوني وړ خاص نومونه" راوړل سوي دي چې دا هم د الفبې په ترتيب دي. ټول دېوان د سريزي او لغتنامې په گډون ۲۶۲ مخه دی.

د دېوان متن د هغې خطي نسخې له مايکروفيلم څخه برابر سوی دی چې د هندوستان د پايتخت ډيلي په موزيم کې پرته ده او دې موزيم ته د هندوستان د ټونگ رياست د نواب امير محمد خان له کتابخاني څخه د مولانا ابوالکلام آزاد په امر راوړل سوې وه. دا نسخه د ميا محمد صاحبزاده له پاره په ۱۲۲۳ هـ ق کال ليکل سوې ده. د دغې نسخې مايکروفيلم د هندوستان د پښتانه مرستيال جمهور رئيس ارواښاد ډاکټر ډاکر حسين په لاس افغانستان ته د ده د رسمي سفر په ترڅ کې (۱۳۴۵ ش = ۱۹۶۶ ع) د سوغات په توگه له نورو پښتو خطي دېوانو سره يو ځای راوړل سوې وه.

د سريزي ليکوال له دغه مايکروفيلم څخه د دېوان د خطي نسخې ځانگړتياوي داسې راښوولي دي:

د صديق د دېوان دغه نسخه غالباً يوازينۍ نسخه ده، د سر له خوا بشپړه او د پای له خوا نيمگړې ده، شعرونه ئې د لام تر رديفه رسېدلي دي او په همدې رديف کې کنډو دي، په روښانه فارسي خط (چې مراد به ئې غالباً نستعليق خط وي) ليکل سوې ده، ښايسته طلايي جدولونه لري، ليکدود ئې د خټکو ليکدود دی، د نسخې ټول مخونه ۱۸۴ دي، په هر مخ کې په منځني ډول ۱۳ بيتونه ځای سوي دي، د ټولو غزلو شمېر ئې ۳۱۳ دی او بيتونه ئې ۲۳۹۶ ته رسېږي.

د سريزي په منځ کي له اوسني ليکدود سره د نسخې د ليکدود يو مقاييسوي جدول هم راوپل سوی دی.

د نسخې د پېژندلو له پاره دغه معلومات کفايت کوي او متنيپوهانو ته د منلو وړ دي.

په سريزه کي د صديق پر شاعرۍ او د ده د ژوند پر زمانه باندي محققانه خبري سوي دي خو "د اشعارو د څرنګوالي قضاوت" ئې لوستونکو ته پرې ايښی دی. دغه راز ئې کښلي دي چي "...همدغه صديق په ځينو تذکرو کي دوه تنه گڼل شوی دی چي د دغه ديوان په خپرېدو سره دغه غلطي سمېږي". له "ځينو تذکرو څخه به ئې مراد غالباً (فرهنگ زبان و ادبيات پښتو) وي، ځکه د دغه کتاب په لومړي ټوک ۲۷۶ - ۲۷۷ مخونو کي دوه صديق نومي شاعران، چي په حقيقت کي يو تن دی، معرفي سوي دي. د (فرهنگ زبان و ادبيات پښتو) ليکونکي چي خپله دغه تېروتنه د دغه کتاب د دوهم ټوک په ۳۲۰ مخ کي اصلاح کړې ده، استناد به ئې غالباً د صديق د دېوان د سريزي پر همدغه بيان باندي ولاړ وي.

د صديق د دېوان دغه چاپي متن د متنيپوهني پر اصولو باندي سم خېژي. سره له دې چي متن له يوې نسخې څخه ترتيب سوی دی، هغه هم اصل نسخه د مرتب په لاس کي نسته، بلکي مايکروفيلم ئې ورسره سته. له مايکروفيلم څخه د متن استخراج په خپله ستونزمن کار دی او د نقل کولو په کار کي ئې د تېروتنو احتمالات زيات سته، خو بيا هم متن ښه ترتيب سوی دی او له واحدي نسخې څخه متن تر دې ښه نه سي تهيه کېدلای. داځيني خبري که په پام کي نيول سوی وای، ښه به وای:

- د متن يوه برخه له هغو درو غزلو سره مقابله سوې ده چي ارواښاد پوهاند رښتين د کابل مجلې د ۱۳۴۳ش = ۱۹۶۴ع کال په څلورمه گڼه کي خپاره کړي دي او دغه راز د پښتانه شعراء لومړي ټوک سره هم

اړوندي برخي کتل سوي دي خو د متن ترتيبونکي يا ترتيبوونکي دا ټکي نه دئ بيان کړی چي آيا د رابرت هيوز له کليد افغاني سره د همدې متن اړوندي برخي مقابله سوي دي که يا؟ که دا مقابله سر ته رسېدلې وي، بايد په سريزه کي ئې څرگنده يادونه سوې وای او اختلافي ثبوتونه ئې، که موجود وای، په حاشيو کي ښوول سوي وای.

– د متن کنډو ځايونه د حدس او گومان له مخي ډک سوي دي. دغو ځايو ته په حاشيو کي اشاره سوې ده چي د متنيوهني اصول پکښې مراعات سوي دي خو د متن په بشپړېدنه کي له حدس او گومان څخه کار اخيستلو ته متنيوهان په پرنسيب کي زړه نه ښه کوي. البته که د حدس له پاره پياوړي استنادونه موجود وي، هله نو بيا څه خبره نه ده.

– د متن ځيني لغتونه په لمنليکونو کي معنا سوي او لغتنامه هم لري. خو دلته بيا هماغه خبره ده چي لغتونه مرتب د خپلي اوچتي علمي سويې له مخي انتخاب کړي دي. د عادي لوستونکي له پاره لا اوس هم په دغه متن کي معناتلېه لغتونه سته.

له دې څو "خو" سره سره بيا هم متن د ډاډ وړ دئ.

۲۴ – سواتنامه:

سواتنامه د خوشحال خان خټک منظوم اثر دئ چي په هغه کي د سوات سيمي په باب هر اړخيز معلومات د نظم په ژبه وړاندي سوي دي. دا منظوم جغرافيايي، تاريخي، سياسي، کلتوري او معلوماتي اثر وار د واره د خوشحال خټک د لمسي افضل خان خټک (۱۶۶۴ – ۱۷۴۰ع) په اراده او قلم د تاريخ مرصع متن کي خپور سوی دئ^(۱). وروسته بيا سیدرسول رسا

^(۱) وگ: د تاريخ مرصع ۳۷۷ - ۳۹۱ مخونه، د مئی ۲۰۰۶ع کال چاپ، يونيورسټی بُک ایجنسی - پېښور.

د "ارمغان خوشحال" په اتم ټوک کې هم چاپ کړ. د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو انستیتوت د خوشحال خان خټک د مړینې د درې سوم تلین په مناسبت د سواتنامې تحقیقي متن د زرو ټوکو په تېراثر په ۱۳۵۸ ش = ۱۹۷۹ع کال چاپ کړ چې د تصحیح، تحقیق او تحشیې کار ئې د ارواښاد لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی له خوا سر ته رسېدلی دی (د ثور لومړۍ ورځ - ۱۳۵۸ ش کال) او د اهتمام چاري ئې بسم الله حقل، مجاور احمد مومند، نصرالله ناصر او لطیف تر سره کړي دي. د متن هر بیت نومره لري چې ټول شمېر ئې ۳۹۱ بیتو ته رسېږي. همدا شمېر بیتونه په تاریخ مرصع او ارمغان خوشحال کې هم ثبت دي. د متن په سر کې د سوات پر تاریخ باندي هراړخېزه څېړنه سوې ده (اووه اويا مخه) او د هر مخ په پای کې نسخه بدیلونه، د توضیح غوښتونکو لغاتو، نومونو، او ځایونو په باب نسبتاً اوږده لمنلیکونه وراچول سوي دي. متن په ډېر دقت سره سم سوی دی او هغه ځایونه او لغاتونه چې د مصحح په نظر ناسم ورغلي دي، په دقت سره سم سوي دي او مدلل سوي دي. د متن په پای کې یو مخ سمون لیک پر زیات سوی دی او په هغه کې اته موده چاپی تېروتنې راغلي دي. دغه تېروتنې د افغاني او پښتني مطبوعاتو په مقایسه ډېرې لږ دي او د اهتمام پر دقت باندي دلالت کوي. د سریزې او لمنلیکونو لیکدود د مصحح خپل لیکدود نه دی او د دوی له نورو لیکنوسره مغایرت لري.

د دغه چاپ په باب، چې ټول متن ئې اووه اويا مخه دی او په هغه کې درې سوه یو نوي بیته راغلي دي، ویل کېږي چې په "تاریخ مرصع" او "ارمغان خوشحال" کې د سواتنامې له راغلو ثبتونو څخه برابر سوی دی^(۱).

علامه حبیبی د دغه چاپ په سر کې تر سریزې یو مخ وړاندي د یوې

(۱) وگ: ننگیالی د زمانې، د سرمحقق هیوادم لیکنه، ۱۸۶مخ، ۱۳۸۰ش کال چاپ.

يادوني په ترڅ کي د تاريخ مرصع د چاپ سوي نسخې او ارمغان خوشحال په باب ليکي چي "دغه دواړه کتابونه د سواتنامې د متن په تصحيح او تحشيه کي زما تر نظر لاندې وو..." له دې عبارت څخه زما سملاسي انتباه داسي وه چي د متن په برابرولو کي له نورو نسخو څخه هم بايد استفاده سوې وي. کله چي متن ته ورننوتلم هورې مي د اووم، اتم، نهم، يوويشتم، پنځه ويشت، شپږويشت، اته دېرشم، اووه شپېتم مخ په حاشيو کي "په يوه خطي نسخه کي"، "يوه نسخه:"، "په ځينو نسخو کي"، "يوه نسخه:"، "يوه نسخه"، "بله نسخه"، "بله نسخه"، "... او خطي نسخو کي" عبارتونه ولوستل او دا مي زړه ته ولوبدله چي د سواتنامې دغه متن يوازي د تاريخ مرصع او ارمغان خوشحال پر ثبتونو باندې متکي نه دی. که څه هم د "يوه نسخه" او "بله نسخه" اشارې و تاريخ مرصع او ارمغان خوشحال ته هم راجع کېدلای سي خو "يوه خطي نسخه" او "په ځينو نسخو کي" عبارتو څخه د لوستونکي حتمي انتباه داسي ده چي د متن په تصحيح کي له نورو نسخو څخه هم کار اخيست سوی دی. له بده مرغه د متن مصحح د دغو نسخو تفصيلي پېژندنه لازمه نه ده گڼلې او همدا کار د متن څېړني پر نښو اصولو باندې نه سي برابرېدلای.

۲۵- د خوشحال کليات لومړی ټوک :

د خوشحال خټک کليات لومړی ټوک (د غزلونو برخه) د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو انستيتوت د ادب او فولکلور څانگي له خوا د خوشحال خان د مړيني د درې سوم تليين د بين المللي سيمينار په وياړ، چي د يونسکو په مرسته جوړ سوی وو، د ۱۳۵۹ش = ۱۹۸۰ع کال په حوت مياشت کي د ۱۸۰۰ ټوکو په شمېر د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوی دی. د اهتمام چاري ئې مصطفى نژدې او روزيگل هنرمل سر ته

رسولي دي. د هغه وخت د علومو اکاډيمۍ لوی رئیس پوهندوی دوکتور گل محمدنورزوی^(۱) شپږویشته مخه سريزه پر کښلې ده. خپرندوی محمدصديق روهي، چي په دغه وخت کي د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د انستيتوت د ادب او فولکلور لوی مدير وو، "د خوشحال خټک لنډه پېژندگلوې او د کلياتود لومړي ټوک د انتقادي متن ماخذونه" تر سرليک لاندې ديارلس مخه معلومات ورکړي دي. تر دغو ليکنو وروسته په يوه مخ کي "کوروداني" او په بله پاڼه کي د لومړۍ خطي نسخې د ليکدود مقاييسوي جدول راغلی دی. تر دې پسې د کلياتو متن شروع کېږي چي د دري اشعارو په گډون ۵۲۸ مخه نيولي دي. کتاب په پای کي درې مخه سمون ليک هم لري.

د دغه چاپ د وقايې تر دوهم مخ وروسته د خوشحال خان انځور او پر څلرم مخ ټي "دوهم چاپ" کښلی دی.

د کلياتو د لومړي ټوک دغه متن له درو چاپي نسخو او پنځو قلمي نسخو څخه ترتيب سوی دی. د ترتيب کار ټي تر ډېره حده د ادب او فولکلور څانگي "پخواني" مدير دوست محمد دوست (ارواښاد دوست شينواری) سر ته رسولي دی خو د متن په تکميل او دوهم وار کتنه کي يوه پياوړي ټيم زيار گاللی دی چي "خپرندوی محمدصديق روهي، خپرندوی محمداکبر معتمد، خيرنمل محمداسماعيل سربن، خيرنمل محمد عارف غروال، خيرنيار عبدالواجد واجد، خيرنيار نورالله ولسپال، خيرنيار محمدعمر وزير، خيرونکي عبدالباري جهاني او سعدالله" ټي غږي ول.

کومي چاپي نسخې چي د دې متن په ترتيب کي کار ورڅخه اخيستل سوی دی، ټولي د باصلاحيتو کسانو له خوا ترتيب سوي دي او

^(۱) په کتاب کي ټي "نوروزی" ليکلی دی چي چاپي تېروتنه ده.

خطي نسخې ئې، په تېره بيا لومړۍ خطي نسخه د قدامت او اعتبار له مخي مهمي بلل سوي دي. زه به لومړۍ د دغو چاپي او خطي نسخو پېژندنې ته د قلم څوکه وروگرزوم او بيا به نوري خبرې پسې تعقيب کړم.

په چاپي نسخو کي "کليات خوشحال خان خټک" په سر کي ياد سوي دي. دا کليات د ارواښاد دوست محمد خان کامل په لاس ترتيب سوي او لومړۍ وار په ۱۹۵۲ع او دوهم وار په ۱۹۶۰ع کي په پېښور کي چاپ سوي دي. دوهمه چاپي نسخه "ارمغان خوشحال" نومېږي چي ارواښاد سيد رسول رسا په ۱۹۶۴ع کال په پېښور کي خپره کړې ده او دريمه چاپي نسخه "د خوشحال خان خټک مرغلري" ده چي ارواښاد علامه حبيبي په ۱۹۳۸ع کال کي له کندهاره خپره کړې ده.

په خطي نسخو کي لومړۍ نسخه يوه ډېره مهمه نسخه ده چي د خوشحال خان تر مړيني يو کال دمخه (۱۰۹۹هـ ق) ليکل سوې ده. دوهمه نسخه ئې د کتابت نېټه نه لري خو دوهمه او دريمه نسخه په ترتيب سره په ۱۲۵۰هـ ق کال او ۱۲۷۳هـ ق کال ليکل سوې ده. څلرمه نسخه هم د ارواښاد روحي د ليکني له مخي هغه نسخه ده چي علامه حبيبي مرحوم "د خوشحال خټک مرغلري" په ترتيبولو کي استفاده ځني کړې ده، او غالباً به هغه نسخه وي چي د خوشحال خان تر وفات د وځلوېښت کاله وروسته (۱۱۴۲هـ ق) خطاطي سوې ده.

په دې خطي نسخو کي د لومړۍ نسخې په باب داسي نظر هم سته چي پر ځينو ځايو باندي ئې د خوشحال خان په خپل قلم ليکل سوي اشعار او يادښتونه ليکل سوي دي^(۱) د دغې نسخې ټول مخونه د سريزي په اته

(۱) (وگورئ: خوشحال ريويو، درې مياشتنۍ مجله، لومړۍ جلد، ۶۸مخ، د حبيب الله رفيع مقاله، پښتواکيډيمۍ پشاور يونيورسټي).

دېرشم مخ کي (۵۶) ښوول سوي دي چي چاپي تېروتنه ده او په سمون ليک کي هم اشاره نه ده ورته سوې. د دغي نسخې ټول مخونه (۳۹۰) بلل سوي دي^(۱).

ما چي د کلياتو دغه ټوک وکوت، يو ځای ئې د عبدالغني کاسي جونگ ته د ادبي ستوري لومړي ټوک په استناد حواله ورکړې ده (۳۳مخ). له دې حوالې څخه څوک ويلای سي چي د کلياتو په مآخذو کي د عبدالغني کاسي جونگ هم راځي (که څه هم لږ. استفاده ځني سوې وي) چي يادونه ئې بايد په سريزه کي سوې وای.

د خوشحال خټک کليات لومړي ټوک په سريزه کي گټور مطالب سته خو سريزه د وخت د سياسي فضا تر اغېزې لاندې په داسي روحيه کښل سوې ده چي د چا خبره خوشحال خان خټک بايد د "مترقي" شاعر! په توگه معرفي کړي.

د دغه کليات د ترتيبولو په کار کي د نيمگړتياوو يادونه د ارواښاد روحي صاحب په ليکنه کي داسي سوې ده:

۱ - ټول بيتونه له يوې معياري نسخې څخه نه دي اخيستل سوي.

۲ - د لمن ليک په عبارت کي له دوو بېلو بېلو روشنو څخه کار اخيستل سوی دی.

۳ - د ردیف په مسئله کي د قافيې کلمات د قاموس په شان نه دي اوډل سوي او يوازي د قافيې اول توري ته اعتبار ورکړه سوی دی.

د دغه نقادانه نتيجه اخيستنې په ستوالي کي ما ته گويا د کره کتنې اړتيا نوره نه پاتېږي، خو په پورتنې نقد کي عمومياتو ته اشاره سوې ده او زه به يو څه جزئياتو ته ور داخل سم.

^(۱) (وگ: طب نامه "ی" مخ، د کابل چاپ ۱۳۴۵ش کال).

د متن په ترتیبولو کې د اصل نسخې ټاکلو پر پرېنسیپ باندې ما د دې کتاب په سر کې خبرې کړي او په پورته نتیجه کې هم د "یوې معیاري نسخې" څخه مراد همدا د اصل په توګه د یوې نسخې ټاکلو ته اشاره شوې ده. د دغه کلیات په ترتیبولو کې باید هغه خطي نسخه د اصل په توګه ټاکل شوې وای چې د خوشحال خان خټک په ژوند لیکل شوې او موږ ته د "لومړۍ نسخې" په نامه راښوول شوې ده. د دې نسخې بدیلونه چې د متن په لمنلیکونو کې ښوول شوي دي، ټول دا حکم کوي چې د دغې نسخې ثبت ته باید اوله درجه اعتبار ورکول شوی وای. زه به ئې دلته پر ځینو برخو باندې وږغېږم:

- د لومړۍ نسخې له زیاترو (ښین) لرونکو کلماتو (کښې، کښېږدي، ښکښل، نخښه، ...) څخه (ښینونه) غورځول شوي او د (کې، کېږدي، کنځل، ښه...) په شکل لیکل شوي دي. د متن تر پنځم مخ پورې ئې اختلافي صورتونه په حاشیه کې لیکلي دي خو د پنځم مخ په دریمه حاشیه کې ئې د یوې یادونې په ترڅ کې د دغو اختلافي صورتو له لیکلو څخه هم اوږدې سپکې کړي او کښلي ئې دي: "څرنګه په قلمي نسخو کې هر ځای د (کې) په ځای (کښې) او د (کېږدي) په ځای (کښېږدي) راغلی دی په راتلونکو مخونو کې ئې یادونې ته ضرورت نشته".

د کلیات د ترتیبولو په وخت کې د افغانستان لیکوالو په متونو کې دغه راز تصرفونه د معیاري لیکدود په پلمه په عام ډول کول او ما هم د متونو په برابرولو کې دغه شان تصرفونه کړي دي، خو د متنیپوهانو په نظر دا کار د متن مسخه کول بلل کېږي. د خوشحال خان په ژبه او لهجه کې دغه ښینونه هم ویل کېدل او هم لیکل کېدل. که ئې د ننني معیار پر اساس په اړوندو کلماتو کې ونه لیکو، ګویا د خوشحال ژبه مو ور مسخه کړې ده او د دې راز کلماتو په سته والي کې څوک نه سي کولای له دغو شعرو سره د

خوشحال خان نوم وټېري. دا مسئله زموږ په نظر مهمه نه راځي خو د متنپوهان ئې ډېره جدي مداخله بولي او د نه کولو توصيه ئې کوي. زموږ پوهانو که د ليکدود په برخه کې کومې فيصلې کړي دي د هغو تطبيقول پر کلاسيکو متونو باندې د خدا وړ کار دی. تاسي د انگرېزي ژبې کلاسيک آثار وگورئ، هورې د (thee, thou, thyself, thine) کلمات چې په ترتيب سره د (you, you, yourself, yours) معادلي کلمې دي، په نننيو چاپونو کې هم ليکي. دا کلاسيک کلمات د نننۍ انگرېزۍ په دواړو معياري شکلونو (برتانوي او امريکايي) کې نه کارېږي خو په کلاسيکو متونو کې ئې پر هماغه پخواني شکل پرې ايښی دي.

د پښتو کلاسيکو متونو د ثبت په کار کې د پښتونخوا محققين د افغانستان تر څېړونکو ډېر محتاط دي.

- د لومړۍ خطي نسخې "زما" ضمير هر ځای "دما" سوی دی. دليل به ئې بنيادي دا وي چې د متن د ترتيبوونکو په نظربه د خټکو لهجه په پام کې نيول سوی وي. پوهاند زيار صاحب هم د خټکو په اوسنۍ لهجه کې د "دما، دتا،..." ضميرونو سته والی تائيدوي (د خوشال ادبي پښتو: ۳۰ مخ). خو ما د خوشحال خان خټک په آثارو کې د "زما" ضمير پراخ استعمال ليدلی دی او داسي مي لا هم زړه ته راگرزي چې په ځينو لهجو کې دي د (دما) ضمير سته والی د ژبې د وروستيو انکشافاتو محصول وي. په هر صورت دا چې دهغي خطي نسخې ثبت ته اعتبار نه دی ورکول چې د خوشحال خان په ژوند کې ليکل سوې ده، په خپله د پوښتني وړ خبره ده، خو د حيرانتيا ځای دا دی چې د متن په ۱۳ مخ کې بيا د همدغي خطي نسخې "دما" په "زما" سره اوښتی دی او په دريمه حاشيه کې ئې يادونه هم راغلې ده!

- د ژبې د سوچه توب تمايل د متن په ترتيب کې اغېزه کړې ده. د

مثال په توگه:

د لسم مخ په نهم لمنلیک کي د لومړۍ نسخې "همېشه" د سوچه
توب تر اغېزې لاندي "تل" سوی دی. باید د شاعر خپل انتخاب ته ترجیح
ورکړه سوې وای.

د ۴۵ مخ د پنځم لمنلیک "دیوانه دیوانه تر شي" په ټولو قلمي نسخو
کي همداسي ثبت دی خو د سوچه توب په اشتهاسره "لیونی لیونی تر شي"
ځني جوړه سوی دی.

د ۵۶ مخ د دوهم لمنلیک "کشتن" په متن کي "وژو" سوی دی. باید
د خطي نسخو ثبت غوره بلل سوی وای. دغه راز د همدې مخ د پنځمي
حاشيې "دیدن" چي په ټولو قلمي نسخو کي همداسي ثبت دی، په متن کي
"لیدل" سوی دی. په شرقي ادب کي "دیدن" د عادي فزیکي لیدلو په
مفهوم نه کارېږي، بلکي "دیدن" د عاشق او معشوق تر منځ لیدنه کتنه ده
او د دې کلمې په کارولو او لوستلو کي هغه خاص کیفیت ذهن ته تداعي
کېږي چي د شرق د محافظه کاري ټولني د حاکمو شرایطو تر اختناق
لاندي دوه مینان په پټه یو له بل سره گوري. د "دیدن" ځای په پښتو ادب
کي معمولا گودر ښوول سوی دی:

که دیدن کړې گودر ته راسه

زه به منگی په لپو ورو ورو ډکومه

کله کله د "دیدن" پر ځای د "ملاقات" کلمه هم کارېږي. دغه
"ملاقات" هم د کلمې په عامه معنا سره نه راځي، بلکي مراد ئې د دوو مینو
لیده کاته وي. د کندهار یو محلي شاعر ویلي دي:

بې ملاقاته دي سلام راستول اور لگوي

زه هغه اور له ځانه وژنم دلبر نور لگوي

تاسي گورئ چي موږ د ژبي د سوچه توب په هوس له څومره مهمو

مفاهيمو سره لوبي کوو او مسخه کووي!

د "ديدن" ښکلي او عاشقانه کلمه په ۹۴، ۹۲، ۶۶، ... مخو کي هم مسخه سوې ده.

د ۷۴ مخ د اووم لمنليک "نادان" چي په خطي نسخو کي همداسي ضبط دئ، په "ناپوه" اړول سوی دئ. "نادان" کلمه هم زموږ په شفاهي او تحريري ادب کي د "ديدن" په شان په عامه معنا نه کارېږي. د "نادان" په کلمه کي پر ناپوهۍ سربېره، معصوميت، بې تجربه توب، د عمر کموالی او نور مفاهيم په پام کي دي.

د ۸۴ مخ د لومړۍ حاشيې "چارپايو" د خطي نسخو پر خلاف په متن کي "خارويو" سوی دئ. له "چارپاي" څخه د شاعر مراد د ځناورو په گډون ټول حيوانات دي خو په "خارويو" کي ټول حيوانات شامل نه دي. خوشحال خان ئې په توپير پوهېدی.

د ۱۰۲ مخ د اولي حاشيې "اول" کلمه چي په خطي نسخو کي همداسي ده، په متن کي "لومړي" سوې ده. د ۱۲۷ مخ د دريم لمنليک "تنگدل" په متن کي "زړه تنگ" سوی دئ. د ۱۳۴ مخ د څلرم لمنليک "درياب" په متن کي "سيند" سوی دئ. د ۱۷۴ مخ د پنځمي حاشيې "دل" په متن کي "زړه" سوی دئ. د ۱۷۸ مخ د لومړي لمنليک "بازی" په متن کي "لوبې" سوي دي.

داليست که زه پسې تعقيب کړم، بايد يوبل کتاب ورته سرښته کړم. دا مسخه کوونکي لاسوهني ښايي د خوشحال خټک کليات د لومړي ټوک تر تيبوونکو نه وي کړي او له کومي چاپي نسخې څخه به ئې د "الا، بلا، بگردن ملا" په حکم رااخيستي وي، خو متنبوهانو ته د دغو تصرفاتو له بابته قناعت ورکول، مشکل کار دئ.

- په کتاب کي ځيني جدي چاپي تېروتنې سته چي په سمون ليک

کي هم اشاره نه ده ورته سوې. دوه درې مثاله ئې دا دي:
 د ۱۴ مخ په خلرم مخ کي د "احول = چپک" لغت (احوال) ليکل سوی
 دئ، د ۴۹ مخ د پای له خوا دوهم بيت بينځي ډېر وران سوی دئ. چاپي
 شکل ئې داسي دئ:

مينه د مجنون په ليالا شوم ډيره ډيره
 خو په چي عالم ورباندي وکړه هورزور
 سم شکل ئې داسي بايد وای:

مينه د مجنون پر ليالا شوه ډيره ډيره
 خو به چي عالم ورباندي وکړه هومره زور
 د ۲۸۴ مخ د پای له خوا دريم بيت په متن کي داسي دئ:
 پاس په سرد اشiane، تورکارگه قمر ترې لاندي
 تورکارگه قمر ترې لاندي، پاس په سرد اشiane
 (قمر = سپوږمۍ) دلته هيڅ معنا نه ورکوي. دا ويی بايد (قمری =
 کوکو کوتره) وي.

ما د خوشحال خټک کليات لومړی ټوک تر درې سوم مخ پوري په
 دقت وکوت او په درو پاڼو کي مي خورا ډېر داسي لمنليکونه ځني رانقل
 کړل چي زما په نظر بايد متن ته لوړ سوي وای، خو نور ئې بې حوصلې کړم
 او په همدغومي بسنه وکړه. د دغو رانقل سوو لمنليکونو يوه برخه به د
 "مشت نمونه خروار" په توگه له لوستونکو سره هم شريکه کړم.

د لومړي مخ اوله حاشيه بايد متن ته لوړه سوې وای. د حاشيې
 "درست" کلمه د خوشحال خان د ژبي عام او مروج لغت دئ چي لومړی
 خطی نسخې هم ثبت کړی دئ. په متن کي د "درست" پر ځای "کل"
 راغلی دئ چي بايد نه وای راغلی.

د دوهم مخ د يوولسم لمنليک "څه رنگه" بايد د متن د "څه شکل" پر

ځای راغلی وای. د لومړۍ خطي نسخې ثبت باید غوره کړل سوی وای.
 د شپږم مخ په اوومه حاشیه کې د "کړ" فعل په متن کې "کړل" سوی
 دی او د حاشیې له مخې گویا په دریو خطي نسخو کې "کړ" ثبت دی. زما
 په نظر د خطي نسخو خطاطانو د (ړ) پر سر باندې زور (فتحه) ایښې ده چې
 مراد ئې (کړه) دی. د خوشحال خان خټک په لهجه کې (کړه) د پښتو د
 ځینو نورو لهجو په شان د (ړ) توري په زوه ره کې سره د جمع له پاره
 راځي. د دغه دلیل له مخې باید دغه د (کړه) شکل په متن کې شامل سوی
 وای. دا سهې خبره ده چې په اوسني لیکدود کې باید موږ (کړل) د جمع له
 پاره ولیکو، خو د خوشحال په ژبه کې دغه راز تصرف لازم نه دی.
 د دیارلسم مخ په لومړۍ حاشیه کې د لومړۍ خطي نسخې یو بیت
 را نقل سوی دی چې:

د تقوا غلیمه! د ف له لاسه کښېږده

په ډهلي شهر څوک نغاره نه کا

په متن کې ئې دغه بیت داسې دی:

د تقوا غلیمې! د ف کیږده له لاسه

په ډهلي ښهر کې څوک نغاره نه کا

دلته گورو، چې د خطي نسخې "غلیمه" په متن کې ښځینه "غلیمې"

سوی دی او "نغاره" هم "نقاره" سوې ده.

د غلیم ویی به ئې ځکه ښځینه کړی وي چې د مرتبینو په نظر "د ف =

داریه" وهل معمولاً د ښځمنو کار دی او د نغارې (غ) به ئې ځکه په قاف

اړولی وي، چې گویا دا ئې اصلي بڼه ده.

فکر کوم لوستونکي به زما سره پر دې خبره باندې په یوه نظر وي،

چې خوشحال خان د خپل شعر د کلماتو په ټاکلو کې هر وخت له غور او

دقت څخه کار اخلي. ده ته دا خبره معلومه وه چې (د ف) یوازي ښځمني نه

وهي، بلکي نارينه ئې هم وهي. دغه دف وهونکي نارينه ته "لوتي" يا په مَلایي لیکدود "لوطي" ویل کېږي. او نغاره وهل خو په مطلق ډول د نارينه وو کار دی. اوس چي هم د پښتنو سیمو په ځینو زیارتو کي نغاري وهل کېږي، وهونکي ئې نارينه وي. خوشحال خان چي "د تقوا غلیم" نارينه گڼلی دی، په دې کي ئې په یوه غشي دوې نخښي ویشتي دي. یو خو ئې د دف و نغاري د وهونکو جنس په سهي توگه ښوولی دی او بل ئې له لوتي سره، چي په پښتني ټولنه کي ئې مقام سپک دی، د تقوا د غلیم حیثیت هم راتپیت کړی دی. موږ د خان دا ټولي هنري ښېگڼي په خپل بېخايه تصرف سره زیانمني کړي دي.

په ۲۸ مخ کي یو بیت داسي دی:

تل به د جفا په دریابونو کي غوټې خوري

څوک چي زړه د دور په دلبرو مبتلا کا

د دغه مخ په اوومه حاشیه کي ئې ویلي دي چي په لومړۍ خطي نسخه کي د دریا برنږ پر ځای "گردابونو" راغلی دی. که قلم زما په لاس کي وای ما به د خطي نسخې ثبت اخیستی وای، ځکه د غوټې خوړلو احتمال تر "دریابونو" په "گردابونو" کي زیات سته. په دریاب کي هر وروڼو څوک غوټې نه خوري خو په گرداب کي له غوټو څخه چاره نسته. نو په دې بیت کي خویو د "گرداب" او "غوټې" تر منځ مناسبت په پام کي نیول سوی دی او بل د اول نیم بیټي "گردابونه" د دوهم نیم بیټي له "دور" سره ادبي تلازم لري. د خوشحال خان سر په دغه راز باریکیو ښه پوره خلاص وو.

د ۸۶ مخ کي د یوې غزلي مطلع داسي ده:

خدايه! که زه تاته نژدې کېږم په افلاس

زرمې کند په غاړه کړه، یو مات کچکول په لاس

په دوهمه حاشیه کي د دغه بیت په ارتباط کښلي دي چي په لومړۍ

خطي نسخه کي د کچکول پر ځای کنډول راغلی دی. که ما دغه متن ترتیبولای، د کچکول پر ځای مي "کنډول" لیکي. په دې دلیل نه چي گویا کچکول دلته د بیت له معنا و مفهوم سره نه وایي، بلکي په دې دلیل چي یو خو دا دهغي نسخې ثبت دی چي تر ټولو خطي نسخو قدیمه او د شاعر په ژوند لیکل سوې ده او دوهم دا چي د "کنډول" لغت لرغونی استعمال رانښيي. کنډول، کنډولی د مات خاورین لوبښي په معنا قاموسونو اخیستی دی او د پښتو په لوېدیځه لهجه کي ژوندی لغت دی. په نورو لهجو کي به هم وي.

په ۱۷۴ مخ کي یو بیت داسي دی:

د عاشق په زړه کي خیال د معشوقې وي
د هندو په زړه کي فکر د ټیکو

په دریم لمنلیک کي ورته کښلي دي چي په لومړۍ خطي نسخه کي د ټیکو پر ځای "ټنگو" راغلی دی. زما په نظر په پورته بیت کي تر (ټیکو) به (ټنگو) ډېره موزونه کلمه وي. ټنگه یا تنگه یو راز فلزي سکه وه چي زما د وړکتوب په وختو کي ئې چلبنت درلود او تر پنځه ویشټ پوله (اووه لس ایکيزي) لږ څه زیات ارزښت ئې درلود. په دوهم نیم بیتي کي دې ټکي ته اشاره ده چي گویا د هندو په زړه کي تل د روپو (روپیو) فکر وي. زموږ په عوامو کي دا خبره همدا اوس لا هم کېږي چي "هندو پر روپو ایمان راوړی دی". زما د یادو خبره ده چي پخوا به د کندهار خلکو هندوانو ته دمخه ښې پر ځای "لالا! دولت زیات" جمله ویله. د دغه استدلال له مخي زه ویلای سم چي د لومړۍ خطي نسخې ثبت باید غوره گڼل سوی او متن ته داخل سوی وای.

د ۲۰۵ مخ په پنځم بیت کي لولو:

غونچه، گل چي ستا له خولې سره سیالي کړه
خوله ئې باد په تماچه کړله فراخه

په دریمه حاشیه کې ئې ورته کښلي دي چې په لومړۍ خطي نسخه کې د "تماچه" پر ځای "تپانچه" راغلې ده. ما ته د لومړۍ نسخې ثبت سم ښکاري ځکه په (توپ، توپک) کې (ت) او (پ) دواړې ساتلي سوي دي او (تپانچه = توپنچه) چې د توپک تصغیري نوم دی، هم باید دا دواړه ږغونه ولري. د خوشحال په شعر کې هم دغه اصل په پام کې نیول سوی دی. د (تپانچه = توپنچه) نور لهجوي شکلونه (تمانچه، تومانچه، تمینچه، تیونچه، تیمانچه، تموچه، تینچه) دي. پوهاند دوکتور زیار صاحب په خپل لیکلارښود کې تر دغه ویي گام اړولی دی، ښځه چې ولي؟

د پنډو (ضخیمو) متونو د ترتیب په کار کې مرتب په اول سر کې د نسخو ډېره دقیقه، مفصله او هراړخیزه مقابله سره کوي خو ورو ورو ئې د دقت خوا کمېږي. معنا دا چې مرتب نور سترې سوي او بې حوصلې سوي دی. په دغسې حالاتو کې د متن ترتیبوونکي ته په کار ده، چې کار پرېږدي او ځان هوسا کړي. په خوشحال خټک کلیاتو کې زه د بې حوصلې توب او ستریا نښانې وینم.

چې خبرې سره راغونډې کړم، د پای خبره به دا وي چې د خوشحال خټک کلیات لومړی ټوک تر نورو ټولو چاپونو د ډاډ وړ دی. ما دا خو یادوني له دې اسیته وکړې چې د خوشحال خټک کلام د پښتو ادب "روح روان" دی او پر هغه باندې د دقیق کار نوره او نوره اړتیا لا اوس هم سته.

۲۶- د کامگار خټک دېوان:

د پښتو ژبې دغه دېوان لرونکی شاعر، کامگار خټک د خوشحال خان خټک کړوسی دی. دېوان ئې وار د واره په ۱۹۵۵ع کال په پېښور کې چاپ سوی دی. دغه چاپ ئې ما (هوټک) نه دی کتلی. وایي سریزه ئې سید تنسیم الحق کاکاخېل کښلې ده او متن ئې له هغې چاپي نسخې څخه نقل

سوی دئ چي د کامگار خټک تر مړیني شپږویشته کاله وروسته (۱۱۹۱هـ ق) د محمدسعید کاتب له خوا د خانزاده مبارز خان له پاره لیکل سوې ده^(۱). په سریزه کي دا خبره هم سته چي نوموړی چاپ "ټول دیوان نه دی بلکي د اشعارو چاپ شوې برخه ده".

د کامگار خټک دېوان دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو انستیتوت د ادب او فولکلور د لوی مدیریت له خوا د ۱۳۵۸ش = ۱۹۷۹ع کال په قوس میاشت کي د یو زر ټوکو په شمېر د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوی دئ چي زموږ حاضره لیکنه د همدغه چاپ په باب ده. د دغه چاپ ترتیبوونکی خپرونکی عبدالمبین متین دئ او د اهتمام چاري ئې سعدالله او خیرنیار محمدعمر وزیر بشپړي کړي دي. دېوان، چي تر ترتیب وروسته د خپرونکي عبدالباري جهاني له خوا له سره تر پایه کتل سوی دئ، په سرکي ئې د خپړندوی محمدصديق روهي په قلم دوه مخه (الف، ب) لیکنه راغلې ده، چي په هغې کي د دغه متن د ترتیبولو پر کار باندي لنډي خبري سوي دي او زیاته کړې ئې ده چي د متن په ترتیبولو کي د پېښور چاپ دېوان، د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د ملي آرشیف له خطي نسخې او کابل پوهنتون په ادبیاتو پوهنځي کي د کامگار خټک د دېوان د خطي نسخې له مایکروفيلم څخه استفاده سوې ده او د پادري هیوز په کلید افغاني کي چي د کامگار خټک کوم اشعار راغلي دي، هغه هم ورسره مقابله سوي دي.

تر دغه لنډو معلوماتو وروسته د کتاب "سریزه" راځي (یوویشته مخه) او په هغې کي د کامگار خټک پر ژوند، اشعارو او افکارو او د کامگار خټک د دېوان پر خطي او چاپي نسخو خبري سوي دي او دغه راز ئې هغو

(۱) وگ: د کابل چاپ سریزه - الف مخ.

متفرقه مقالو او مضامينو ته هم اشاره کړې ده چې د نوموړي شاعر په باب ليکل سوي دي. د سريزي په دغه وروستۍ برخه کې د هغو چاپي او خطي نسخو په باب نسبتاً تفصيلي بيانونه مخي ته راځي چې د متن د ترتيب په وخت کې د مرتب په واک کې وې. دی د ملي ارشيف د نسخې په باب د عبدالله خدمتگار د ليکني په حواله ليکي چې: "دغه نسخه د لومړي ځل له پاره د تېمورشاه دراني (۱۱۸۶ - ۱۲۰۷ هـ ق) په زمانه^(۱) په (۱۱۸۹ هـ ق) کال ليکل شوی ... تر ۱۳۲۴ هـ ش کال پوري د ښاغلي فتح محمدخان خټک سره وه چې د کامگار خټک د مړينې د نيټې څخه (۲۴) کالو نه وروسته ليکل شوی ده ... دغه خطي نسخه په ۱۳۲۵ هـ ش کال (د کابل) پښتو ټولني ته راوړل شوی او د مولوی محمدشيرگل کاموی په قلم نقل شوی ...". تر دې وروسته زياتوي چې د دغې نسخې په پای کې کښلي دي: "در وقت نصف روز یکشنبه ماه محرم الحرام سنه ۱۱۸۹ نسخه اول تحرير شده بوده. فقط تحرير ۲۱ عقرب ۱۳۲۴".

له دې بيان څخه څوک نه پوهېږي چې د ملي آرشیف نسخه د نوموړي خطي نسخې اصل دی که نقل؟

تر پورتنیو عبارتو وروسته د ښاغلي عبدالله خدمتگار د کليد افغانی د تعلیقاتو د یو پنځوسم مخ په حواله لولو: "د کامگار خټک د دیوان یوه قلمي نسخه د شیداد دیوان سره په یوه پشته کې په بریتیش موزیم کې ده چې د مستر هیوز تر نظر لاندې د هغې نسخې څخه چې په افضل خان جمالګری پورې اړه لري د پېښورۍ غلام جیلانی په قلم په ۱۸۷۲م کې نقل شوې وه. افضل خان جمالګری د فتح محمدخان نیکه و. چې بیا دغه نسخه فتح محمدخان پورې رسېدلې وه او د کابل نسخه د هغې له مخه نقل شوی

(۱) مراد ئې د پاچهي زمانه ده. هـ.

وه". (د سريزي [ژ] مخ).

له پورتنې عبارت څخه چي وايي "بيا دغه نسخه فتح محمدخان پورې رسېدلې وه"، زما برداشت داسي دى چي گويا د بریتیش موزیم کاپي هم تر فتح محمدخان پوري رسېدلې وه؟ او د کابل نسخه د دغې کاپۍ نقل دى؟ خو د بریتیش موزیم په کتلاگ (د ۱۹۶۵ع چاپ) کي دغه خبره نسته چي گويا دغه کاپي دي بیرته فتح محمدخان ته رسېدلې وي. راز محمد وینښ چي د "پښتو کتابونه" په ۱۳۶ - ۱۳۷ مخونو کي د کامگار خان خټک د دېوان د قلمي نسخې په باب کوم مطالب راژباړلي دي، هورې هم دغه خبره نسته.

لکه وړاندي چي مي هم اشاره وکړه، له دې بيانو څخه موږ ته نه سي واضح کېدلای چي د ملي آرشیف نسخه د افضل خان جمالګری (۱۹۶۰ع مړ) هماغه نسخه ده چي غلام جیلاني پېښوري د هیوز تر نظر لاندې کاپي ځني اخیستې وه او که هغه نسخه چي د مولوي محمدشیرگل کاموي په قلم په ۱۳۲۴ ش کال کاپي سوې وه. د دې موضوع د سپینېدلو په نیامت ما "فهرست نسخ خطی پښتو آرشیف ملي افغانستان" (چاپ ۱۳۶۵ش)، وکوت او راته څرګنده سوه چي د ملي آرشیف نسخه د ۱۳۲۴هـ ش کال کاپي سوې نسخه ده. په دغه فهرست کي د "مولوي محمدشیرگل کاموي" نوم نسته او د نسخې کاتب "نامعلوم" بلل سوی دى. دا چي د ښاغلي خدمتګار صاحب له خولې د فتح محمدخان خټک د دغې نسخې په باب ویل سوي دي چي "څه موده وروسته دغه نسخه په ۱۳۲۵هـ ش کال پښتو ټولنې ته راوړل شوی"، یو کمزوری روایت دى او که سهې هم وي نو دا خبره واضح سوې نه ده چي دا نسخه نو بیا څه سوه؟ او اوس کوم ځای خوندي ده او که ورکه ده؟

متنپوهانو چي د نسخو د تفصیلي معرفۍ پر اړتیا زور اچولی دى،

سبب ئې دا دى چي گونگ معلومات نورو خپرونکو ته سرگردانى پېښوي. لکه ما ته چي ئې پېښه کړه او مجبور سوم چي هم د بریتیش موزیم اصلي کتلاگ وگورم، هم ئې پښتو ژباړه او هم د ملي آرشیف فهرست.

د ملي آرشیف د نسخې په باب ویل سوي دي چي: "د دې نسخې رسم الخط فارسی او په ځینو ځایونو کي پښتو ډوله دی او د املا لیک دود ئې اوسنی او په ځینو نورو برخو کي د خټکو د کورنۍ په شان دی". د لیک په انواعو کي ما د (فارسی) او (پښتو) ډولونه بل ځای نه دي لوستي. له فارسي څخه ئې ښايي مطلب (نستعلیق) او له پښتو څخه ممکن (نسخ) لیک وي. د نسخې د لیکدود پېژندنې له پاره دغه څرگندونې کافي نه دي. د میکروفيلم په باب ئې کښلي دي چي: "د ادبیاتو پوهنځي د انگلستان د لندن د بریتیش موزیم څخه راغونښتلی و...." (ش - مخ) خو دا فیلم مرتب ته هغه وخت په لاس ورغلی وو، چي "د دیوان د کار څخه خلاص شوی و" او زیاته کړې ئې ده چي: "... څرنگه چي په میکروفيلم کي د احمدشاه بابا، کاظم خان شیدا او کامگارختک اشعار یو ځای فوټوکاپي شوي وو نو ځکه بیخي گډوډ او بې ترتیبه و". له دغه شان څرگندونو څخه پر متن باندي د ډاډ اندازه کمېږي او څوک نه سی ویلای چي متن به د شاعر خپله ژبه څومره تمثیل کړې وي.

تر سریزو وروسته د دېوان متن شروع سوی دی چي ټول مخونه ئې ۱۸۹ دي. ورپسې لغتنامه راغلې ده (۱۱مخه) او په پای کي څلورمخه سمون لیک ورلوېدلی دی. د متن توري سم نه دي لگېدلي او مرتب خپل عذر د کتاب په پای کي غوښتی دی. د تورو ناسم لگېدلو ځای ځای متن له لوستلو ایستلی دی او لوستونکی مجبور دی چي له اټکله کار واخلي.

په متن کي د پېښور چاپ اوږده اوږده لمنلیکونه بې ضرورت رانقل سوي دي. دغو حواشیو ته باید یوه اشاره قدر سوې وای. متنیوهان د هغو

شارحینو د شرحو رانقلول لازم گڼي چي متن له هغو پرته د پوهېدلو نه وي. د متن ناقدین به ضرورته اوږدې حاشيې که څه هم د موضوع د ښه ترا پوهېدلو په مقصد وي، نه خوښوي.

نسخه بدیلونه زیاتره گونگ او لنډ دي. په نسخه بدیلونو کي که د اختلافي توري یا تورو اړوند کلمات هم ملگري سي، د متن په لوستلو کي ډېره مرسته کوي.

د کامگارختک دېوان خطي نسخې محدودې دي او د کابل دوهم چاپ یوه غنیمت اضافه ده خو که پر متن باندې د اعتماد خبره رامنځ ته سي نو ما ته داسي ښکاري چي د کامگارختک د کابل چاپ مأخذ ټول د نقل کاپۍ دي. تر دې چاپ د پېښور چاپ متن که څه هم نیمگړی دی، باید د ډېر ډاډو وگڼل سي، په دې شرط که په دقت رانقل سوی وي، ځکه په مستقیمه توگه له هغې زړې نسخې څخه ترتیب سوی دی چي د کامگارختک تر مړیني شپږ ویشت کاله وروسته خطاطي سوې ده.

که د کومي بلي خطي نسخې تر پیدا کېدلو دمخه دا دېوان بل وار چاپېږي، زما په فکر باید د پېښور چاپ د اصل په توگه وټاکل سي.

۲۷- درحمت داوي لیلی و مجنون:

د رحمت داوي د شاعرۍ د اوج زمانه د سدوزي تېمورشاه (۱۷۷۲- ۱۷۹۲ع) د پاچهۍ دوره ده او ژوند یې تر ۱۲۱۰هـ ق = ۱۷۹۵ع پوري یقيني دی په دغه کال یې د لیلی و مجنون کیسه په پښتو مثنوي کي ترجمه کړې ده. دی د پښتو شعر پند دېوان لري چي وایي نیمگړی متن یې په ۱۹۸۰ع کال په پېښور کي چاپ سوی دی (د پښتو ادبیاتو تاریخ - لرغوني او منځنۍ دورې - ۱۹۱ مخ). د رحمت داوي په قلم د لیلی و مجنون منظومه کیسه د نظامي گنجوي لیلی و مجنون ترجمه ده. د دې مثنوي د یوې خطي

نسخې افسیت چاپ په ۱۳۶۰ ش = ۱۹۸۱ع کال په کابل کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو د علمي او تحقیقي مرکز د فولکلور مدیریت له خوا خپور سوی دی. د کتاب په سر کې د ژبو او ادبیاتو د علمي او تحقیقي مرکز د هغه وخت رئیس څېړنوال دکتور سیدال شاه پولاد په دریو مخو کې ئې د دغه اثر پر محتوی او د هغه د چاپ پر اهمیت لنډې خبرې کړي دي. په دغو خبرو کې ئې "ځوان لیکوال څېړنیار مصطفی نژدې ته د دې مثر کار د سر ته رسولو په باب خپل صمیمانه تبریكات" وړاندي کړي دي. گویا د دغه متن د ترتیبولو کار د همدغه له خوا سر ته رسېدلی دی. ورپسې "د لیلی او مجنون د مینې جوله په ادب کې" تر سرلیک لاندې تفصیلي بیان (۳۳ مخه) د څېړونکي عبدالهادي هاند په قلم او تر هغه وروسته د "رحمت داوی څوک ؤ؟" تر عنوان لاندې (۴۴ مخه) لیکنه راغلې ده چې په هغې کې د شاعر پر ژوند او شعر او دغه راز د قلمي نسخې پر ځانگړتیاوو باندې اوږدې خبرې سوي دي. دغې برخې ته د چا نوم نه دی لیکل سوی او د لیکنې له سیاق څخه داسې ښکاري چې که ټوله نه وي، نو زیاته برخه ئې د عبدالهادي هاند په قلم کښل سوې ده خو د کتاب پر لومړي مخ باندې د سريزي لیکوالان مصطفی نژدې او عبدالهادي هاند بلل سوي دي او وایي چې د اهتمام چاري ئې روزیکل هنرمل سر ته رسولي دي.

تر سريزو وروسته د قلمي نسخې افسیت متن له پنځه څلوېښت میناتورونو سره چاپ سوی دی او په پای کې ئې دوه ویشت مخه لغتنامه وراچولې ده.

دا چې ولي ئې دغه متن په افسیت ډول چاپ کړی دی، دلیل ئې د پنځه څلوېښتو ارزښتناکو میناتورونو خوندي کول راوړی دی. د میناتورونو خوندي کول خو رشتیا هم ارزښتمن کار دی خو په دغسې

بيخونده ډول، بې کيفيته کاغذ او پيکه طباعت سره نه. د دغو ميناتورو ارزښت به هغه وخت لا زيات وای چي پر روغني کاغذ او د طباعت په عالي کيفيت سره چاپ سوي وای. د دغه متن بيا چاپ او هغه هم د متني نقد پر اصولو برابر يوه اړتيا ده او زلميو ته ښايي چي وخت وروباسي. ما ته دغه اوسنی کار، که څه هم له اهميته ئې انکار نه سي کېدلای، د متنپوهني پر اصولو برابر نه ښکاري.

۲۸- د حاجي جمعه بار کزي دېوان:

حاجي جمعه بار کزی د کندهار د زاړه ماشور د کلي اوسېدونکی پښتو دېوان لرونکی شاعر وو. د ده شاعري پر کندهار باندي د سردار کهندل خان د اول وار واکمنۍ (۱۸۲۹ - ۱۸۳۹ع) په دوران کي د عروج په حال کي وه.

د حاجي جمعه بار کزي دېوان د افغانستان د علومواکاديۍ د ژبو او ادبياتو د علمي او تحقيقي مرکز اړوند د پښتو ټولني د ادبياتو د لوی مديريت له خوا په ۱۳۶۰ش = ۱۹۸۱ع کال چاپ سوی دی. د متن د تهيه کولو کار ئې ښاغلي زلمي هيوادمل سر ته رسولی دی او سريزه و لغتنامه ئې پوهاند عبدالشکور رشاد پر کښلې ده.

د کتاب په سر کي د "حاجي جمعه او د هغه شاعري" تر سرليک لاندې څېړنه (۹مخه) د پوهاند رشادپه قلم او د نصير هنر پښتون په خطاطۍ راغلې ده او په هغې کي د حاجي جمعه پر نسب، ټاټوبي، د ژوند زمانه، سلوک، تصلف، ايراد، بې قدري، معما، ادبي صنايع او بياني ښېکښي باندي محققانه خبري سوي دي. ورپسې د متن د مرتب ښاغلي زلمي هيوادمل په قلم د دغه دېوان د متن په باب اوږدې خبري (۴۲ مخه د تکملي او استدراک په گډون) سوي دي او په هغو کي د حاجي جمعه د

دېوان د موندلو، د هغه د شاعرۍ پر فورم او محتوی، د حاجي جمعه په دېوان کي د يوې قصيده وشمي غزلي تر اغېزې لاندې پر پښتو قصصي ادب باندې دوولس مخه خپره، د حاجي جمعه پر ادبي شهرت او ادبي لار، د دېوان د خطي نسخې پر ځانگړتياوو او د چاپي نسخې پر لارښود ږغېدلی دی. تر دغو اوږدو خبرو وروسته د دېوان متن شروع کېږي چې د خطي نسخې پر خلاف ئې د دوو دفترو پر ځای په يوه دفتر کي ترتيب کړی دی. د خطي نسخې د دوهم دفتر اشعار ئې په متن کي د ستوري په نخښه نښاني کړي دي. ټول متن ۱۵۳ مخه نيولي دي او په پای کي ئې لغتنامه (۲۱ مخه د دوو مخو خاطرې په گډون) راغلې ده. لکه وړاندې چي موهم اشاره ورته کړې ده، دغه لغتنامه د پوهاند رشاد په قلم ليکل سوې ده او په هغې کي د حاجي جمعه په کلام کي د راغلو تصوفي اصطلاحاتو تشریحي معناوي د الفبي په ترتيب بيان سوي دي. لغتنامه هم د نصيرهنر پښتون په لاس خطاطي سوې ده.

د حاجي جمعه بارکزي دغه چاپي دېوان د متپوهنې پر اصولو باندې تر ډېرې اندازې برابر خپړي. د متن د مرتب دا خبره چي وايي: "... زه دا ادعا نه لرم چي دا يو کره او له هره حیثه سهي متن دی..." (د سريزي ۳۶ مخ) ما ته دا جرئت راکړ چي متن ته په انتقادي نظر وگورم او کله چي مي په دقت وکوت شو داسي ټکي مي پکښې وموندل چي په دوهم چاپ کي ورته پاملرنه په کار ده.

د متن د مرتب په خبرو کي چي په پښتو ادب کي د عاشقانه قصو په باب دوولس مخيزه خپره راغلې ده، په خپل ذات کي د ستاينې وړ کار دی خو د يوه دېوان په سريزه کي د دومره تفصيلي بيان د اړتيا له پاره توجيهي منطق نه سي موندل کېدلای.

د دېوان متن له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دی چي يوه ئې ښايي

د اصل دېوان نقل وي او بله ئې د نقل سوي نسخې نقل دئ. اول نقل ئې د ملا مطلوب په قلم او دا بل نقل ئې د مرحوم محمدگل نوري په لاس ليکل سوی دئ. د دغو نسخو په باب د سريزي تر نهه ويشتم مخ وروسته لازم معلومات ورکول سوي دي او په هغو کي د نسخې اندازه، کاغذ، ليک، املايي ځانگړتيا او نوري ضروري خبرې پکښې سته. د نقل په برخه کي ئې ليکلي دي چي: "مرحوم استاد نوري د حاجي جمعه د خطي نسخې د نقل ستونزه هم پر ځان منلې، او دغه ديوان ئې نقل کړی دئ ... د نقل په پيل کي د استاد نوري يو مخيز يادښت هم لري، په هغه کي د حاجي جمعه لنډه سوانح بيان شوي، او د ديوان د خطي نسخي د پيدا کولو په باب يې هم خبرې پکي کړي دي". (د سريزي ۳۳ مخ). د مرحوم استاد نوري دغه يادښت بايد د يوه تاريخي سند په توگه رانقل سوی وای او يا لږ تر لږه ئې د دغي خطي نسخې د پيدا کېدلو جريان د مرحوم نوري له خولې ليکلی وای.

ښاغلي مرتب وايي: "د دغه متن په تصحيح او چاپ ته برابرولو کي د شاعر د خپلي لهجې پوره پوره خيال ساتل شوی دی. دا د متن خپړنی يو عمده اصل دی، چي مصحح او د متن خپړونکی بايد د متن په ژبه کي لاسوهنه ونه کړي ... مگر ما په دغه متن کي په پوره امانتدارۍ تر خپلي وسې پورې د شاعر خپله لهجه او د هغې لهجې ژبنی خصوصيات له پامه نه دي غورځولي". (د سريزي ۳۷ مخ). د متن په تصحيح کي رشتيا هم دا کار ډېر مهم دئ او د حاجي جمعه د ديوان مرتب په رشتيا سره د شاعر خپله لهجه تر ډېره ځايه په پام کي نيولې ده. مگر بيا هم په متن کي داسي ځايونه سته چي د شاعر له لهجې سره سم ثبت سوي نه دي او يائې په ثبت کي نيمگړتياوي سته. لومړۍ نيمگړتيا دا ده چي د شاعر د لهجې دغه مشخصي ځانگړتياوي په متن کي په بشپړه توگه ښوول سوي نه دي. د

مثال په توگه د شاعر په لهجه کي د اوږدې ياء استعمال د نورو لهجو په پرتله لږ دی. د دېوان مرتب دغه راز مواردو ته ډېره پاملرنه نه ده کړې. لکه په ۴۴ مخ کي "راپورې، تورې خاورې" په ۴۵ مخ کي "چيرې"، په ۴۶ مخ کي "پورې، دې" په ۴۷ مخ کي "بدې" کلمات ټول په اوږده ياء ثبت سوي دي په داسي حال کي چي دغه کلمات د شاعر په لهجه کي په لنډه ياء سره د "راپورې، تورې خاورې، چيرې، پورې، دې، بدې" په ډول تلفظ کېږي. د "چي، کي، مي" ياگانو ته خو ټکي بيخي ايښوول سوي نه دي. دا کار ښايي د مطبعې پر کارکوونکو باندې حواله سي خو د متونو مصحح ته په کار ده چي متن تر ټايپ وروسته هم په دقت سره وگوري. په ۳۹ مخ کي "نې ازل له ابتدا سته چي وو کله" نيم بيتي کي "له" د شاعر په لهجه کي د "لره" پر ځای کارېږي. دغي ځانگړتيا ته بايد په لمن ليک کي اشاره سوې وای، چي نه ده سوې. د شاعر د لهجې "نې = نه ئې، بې = به ئې، سرې = سره ئې، ..." ښه پوره دقت سوی دی او په لمنليکونو کي اشارې ورته سوي دي. خو په دغو لمنليکونو کي زياتره ليکدودي نيمگړتياوي سته او د "نې = نه ئې" په شکل ئې کښلي دي. دلته بايد "نې" په اوږده ياء ليکل سوی وای. په بې ټکو ياء سره "نې" د نل معنا لري. دغه راز ليکدودي نيمگړتياوي د ان د پاسه دي، چي په دوهم چاپ کي بايد کلکه پاملرنه ورته وسي.

په لغتنامه کي يوازي تصوفي اصطلاحات معنا سوي دي خو په دېوان کي نور حل طلب لغتونه په پېنځر سته چي په لغتنامه کي ئې راوړل لازم ول. مرتب وايي چي پارسي کلام ئې "د ادبي ضعف له امله ... له ديوان خڅه وغورځول شو" (۳۸ مخ). د پارسي کلام د ادبي کمزورۍ مسئوليت د شاعر پر اوږو پروت دی. مصحح ته په کار نه ده چي د شاعر له کلام خڅه يوازي قوي اشعار غوره او ثبت کړي. د لوی احمدشاه بابا په دېوان کي

پارسي کلام څه، چي پښتو کلام ئې لاهم په پېنځر کمزوری لري. مگر له دا ټولو کمزوریو سره سره موږ د بابا کلام ټول خوندي کړی دی. د خوشحال خان خټک په کلام کي ځيني داسي کلمات کار سوي دي چي زموږ کلتوري نورمونه ئې د کلام بې عفتي بولي. خو د خان د دېوان تصحيح کوونکو کټ مټ رااخيستي دي. مصحح ته د چا خبره "نه بند سته، نه زندان". دی د متن رانقل کوونکی دی. د متن د ښو او بدو مسئلې په خپله شاعر دی.

دا هغه عمده ټکي دي چي د حاجي جمعه د دېوان په دوهم چاپ کي پاملرنه ورته بويه.

۲۹- د حبيب الله دېوان:

حبيب الله د دوولسمي هجري قمري پېړۍ د پای په کلونو کي شاعري کړې ده او مردف پښتو دېوان لري. د دغه دېوان يوه نسخه سته او هغه وار دواړه د هندوستان د ټونگ د نوابانو ملکيت وو، چي وروسته ئې د ډيلي موزيم ته يووړل سوه او اوس هورې خوندي ده. دانسخه د څمکنو د ميا عمر رحمة الله عليه (۱۱۹۰ هـ ق = ۱۷۷۶ع مړ) د مشر زوی ميا محمدي صاحبزاده په غوښتنه د گل محمد پېښوري په کتابت په ۱۱۷۵ هـ ق کال خطاطي سوې ده. د دغې نسخې مايکروفيلم د هندوستان پخواني پښتانه جمهور رئيس دوکتور ډاکر حسين افغانستان ته د خپل سفر په ترڅ کي (۱۹۶۶ع کال) پښتو ټولني ته د نورو ډېرو مايکروفيلمونو سره د سوغات په توگه راوړی وو. دا مايکروفيلم تر ۱۳۵۵ش = ۱۹۷۶ع کال پوري بې استفادې پروت وو او په همدې کال د پښتو ټولني د ادبياتو د څانگې غړو څېړنمل محمدعارف غروال او څېړنپار واجد په لاس نقل او چاپ ته تيار سو. دغه نقل په ۱۳۶۰ش = ۱۹۸۱کال د څېړنمل غروال په "سريزه"،

سمون" د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ سو او لغتنامه ئې هم د ده له خوا ورسره مل سوه. د چاپ سوي دېوان په سر کي د "حبيب الله او دهغه دېوان" په سرليک سريزه (۱۷مخه) راغلې ده او په هغې کي د شاعر پر ژوند، زمانه، شاعرۍ باندې خبري سوي دي او د خطي نسخې په باب ئې هغومره معلومات ورکړي دي چي ما پورته لنډه اشاره ورته کړې ده. د خطي نسخې د ليکدودي ځانگړتياوو خبره ئې، چي متنپوهان ئې لازمي گڼي، نه ده کړې چي بايد په پټه خوله تر تېر سوي نه وای. تر دغي سريزي وروسته متن شروع کېږي چي له اتلسم مخ څخه پيل او پای ئې ۱۷۴يم مخ ته رسېږي. په متن کي غزلي، متفرقات (رباعۍ، مخمسونه او الفنامه) سته. تر متن وروسته ئې په درو مخونو کي "د غزلونو په ترتيب خاص نومونه" راوړي دي او بيا ئې ويی پانگه (پنځه مخه) ورسره نښلولې ده. په ويی پانگه کي ئې لغتونه د غزلو د نومرو پر اساس اوډلي او معنا کړي دي.

د متن ناسم ځايونه ئې سم کړي دي او په لمنليکونو کي ئې اشارې ورته ليکلي دي. ځيني کلمات چي ئې د شعري وزن د پوره کولو په نيامت پر زيات کړي دي، هغه ئې هم په حاشيو کي ښوولي دي. دغه راز اضافي کلمات معمولاً په قوسينو کي راوړل کېږي او د حاشيو ليکلو ضرورت ئې نه وي. خو د حاشيو ليکلو شکل ئې هم متنپوهان نه کېږي. د متن د لمنليکونو عددونه ځای ځای سم نه دي راغلي. لکه په شلم مخ کي چي دوهمي حاشيې ته هم (۱) ليکل سوی دی، په پنځه ويشتم مخ کي يوه حاشيه ده خو په متن کي دوه ځايه ښوول سوې ده، په شپږويشتم مخ کي دواړو حاشيو ته (۱) ليکل سوی دی،... دغه راز موارد چاپي تېروتنې دي او د سمون ليک ليکل ورته بويه. د حبيب الله دېوان سمون ليک نه لري. ځيني ځايونه چي د لوستلو نه ول، هغو ته ئې په لمنليکونو کي اشارې کړي دي. ما چي دغه ځايونه وکتل يو څه مي نوک په جگېدلی او هغه په دې ډول:

- په ۲۲ مخ کي د حضرت علي کرم الله وجهه د منقبت د يوه بيت د دوهم نيم بيتي په لوستلو کي مرتب ته ستونزي پېښي سوي دي او کټ مټ ئې ليکلي دي. بيت داسي دئ:

ډير د ده کارونه ووله عقله راوتلي

ښه مودي راوړي پروي دلام ملا

په دغه بيت (پروې) د خطي نسخو د تعامل له مخي (په روي) هم لوستل کېدلای سي او (په روي) هم. ما ته د دوهم نيم بيتي سم شکل داسي ايسي:

"ښه مودي راوړي په روي دلام ولا"

د رانه لوستونکي پوهېږي چي "روي" د قافيې اصلي توري ته ويل کېږي چي د قافيې رکن هم ورته وايي. علامه رشاد رحمة اله عليه په خپل يوه فارسي شعر کي چي "بر کفن دزد کهنه صدر حمت" ئې سرليک دئ، د "کفن دزد" د شيطان صفت زوی په باب ليکي:

پسری داشت تربيت دیده

گـو ی تلبيس از پدر برده

دشمن صدق و خصم راست روی

در پساوند مکر حرف روی

په وروستي نيم بيتي کي د علامه مرحوم مراد داد دئ چي د کفن کښن زوی له "مکر" او فرېب سره داسي تړلی او نه بېلېدونکی وو، لکه (روي) توري چي د قافيې له کلمې سره حتمي وي.

د حبيب الله په پورتنی شعر کي شاعر زما په خيال هغه فارسي بيت ته اشاره کوي چي د خلرم خليفه په باب ويل سوي دي:

شاه مردان شیریزدان قوت پروردگار

لافتي الا علي لاسيف الا ذوالفقار

د دغه بیت مفهوم پښتو دېوان لرونکي شاعر یونس په یوه پارسي غزل
کي داسي راوړی دی:

سیف النظر که همچو توئی در جهان کجاست
نه هـرفـتا علي است، نه هـر تیغ ذوالفقار
(دېوان ۷۸ مخ، چاپ ۱۳۵۶ ش)

د حبیب الله په بیت کي له "لام ولا" څخه به د شاعر مطلب د دغه
فارسي بیت (لا، لا) وي چي په نیم بيتي کي د (رَوِي) کار ورکولای سي او
بې دې تورو شعر هم د معنا او هم د وزن له مخي نیمگړی کېږي. (المعني
في البطن الشاعر).

– په ۲۷ مخ کي د یوې غزلي مقطع داسي ثبت ده:
چي فرياد حبیب الله کا ستا په مینه
روغ عالم ورته نعره کا مهیرک بلا
دوهم نیم بيتي ته ئې په لمنلیک کي کښلي دي: "کت مټ وليکل
شو".

د دوهم نیم بيتي سم شکل داسي دی:
"روغ عالم ورته نعره کا، مرگ، بلا"
"مرگ، بلا" د نفرت او نفی کلمات دي چي پښتانه ئې په ورځنيو
محاورو کي کاروي. ښځمني چي اولاد ته په قهر سي، ورته وايي:
"مرگ، بلا! څه چيغي دي شروع کړي دي."
شاعر وايي چي که زه ستا په مینه فرياد وکړم، ټول عالم راته وايي
چي "مرگ، بلا"، خوله دي پټه که (کړه).
– په ۲۸ مخ کي يو بیت داسي دی:

د غم وله به يې نهل وي په زړه کي
بې غم کله وي غمخوار د دې دنيا

لومړي نيم بيتي ته ئې "کټ مټ وليکل شو" حاشيه کښلې ده. زما په خيال سم شکل ئې داسي دئ:

"د غم وله بې نهال وي په زړه کي"

يا

"د غم وله بې نهاله وي په زړه کي"

"وله" دلته دهغي وني په معنا راغلې ده چي په فارسي ژبه کي "بيد"

ورته وايي.

- په پنځوسم مخ کي:

ستا د غم او بڼې مې تل په مخ بهيري

مارش مې د ژوند شو دفتر تر

وايي دوهم نيم بيتي "کټ مټ وليکل شو".

سم شکل ئې داسي دئ:

"په بارش مي ئې د ژوند شو دفتر، تر"

د نيم بيتي "مې" د "مي ئې" مخفف دئ.

- په يو پنځوسم مخ کي دا بيت:

د دلبرو همراهي به مي مدام کړه

که مې نه وای په خاطر د افشر، شر

دوهم نيم بيتي ئې ناسم گڼلی دئ او ليکلي ئې دي چي "کټ مټ

وليکل شو". سمه بڼه به ئې داسي وي:

"که مې نه وای په خاطر د افشر، شر"

شاعر وايي ما غوښتل چي هر وخت له دلبرو سره همراه او ملگری

واوسم. خو په (افشر) يا (ملگرتيا) کي تل (شر) پېښېږي، که مي دغه

حقيقت په خاطر کي نه وای، تل به له دلبرانو سره مل وای.

- په ۷۴ مخ کي:

جوړ گورجي ټټو د سراي یم لگېدلي

چي له ځمکي بې خبره شهسوار کړم

اول نیم بیټي ته ئې په حاشیه کي لیکلي دي چي په اصل کي "جوړ
کړهي (ټټو)" لیکل شوي دي. مرتب د (کړهي) په لوستلو کي ستونزه
پیدا کړې ده او پر ځاي ئې له ځانه څخه "گر جي" صفت وراچولی دی.
د نیم بیټي اصلي او سم شکل داسي دی:

"جوړ کړهي ټټو د سراي یم لگېدلي"

له "کړهي" څخه مراد "کړهي" دی یعنی هغه ټټو چي خښتن ئې نورو
ته په کړاهیه ورکوي. پخوا به ځينو خلکو د کړاهيې په نیامت ټټوگان
(خړه) په سرايو (کاروانسرایو) کي ساتل. دا خر چي به چا کړاهیه کړ، بار
به ئې تر مزله په ورساوه، نور به ئې بیرته خاوند ته تسلیم کړ. دا خړه
(خړونه) به په هفتو هفتو له یوه لاسه بل لاس ته کېدل او ځل به پر پروت
وو. آخر به ئې د گېډي هغه ځایونه چي تانگ به پر تړلی وو، ولگېدل یعنی
زخم به سول. د کړاهيې خړو به د دغو زخمو له اسیته منډه نه سواي
کولای.

شاعر د دغه غزل په هر بیت کي د ځان مذمت او خواری بیانوي. دی
وايي چي لکه د کاروانسرای د کړاهيې ټټو په شان مي بدن لگېدلی دی،
زخمي یم او تر شهسوارانو لاندي داسي نه سم ځغستلای چي هغه دي نوره
مخکه ولیدلای سي.

– په ۹۷ مخ کي هم د یوه بیت دوهم نیم بیټي ته "کت مټ ولیکل
شو" حاشیه راوړل سوې ده. بیت داسي دی:

د عالمو انبوهي وه، په لوري ئې خوښي وه

د هر چا په لمښيو ماسي وه، آه ارمان دي کندهاره

دا شعر د کندهار په توصیف کي ویل سوی دی. د دوهم نیم بیټي سم

شکل داسي دئ:

"د هر چا په پښو ماسي وه، آه ارمان دي کندهاره"
 شاعر وايي په کندهار کي ډېر خلک ول، هر لور ته خوښه خوشالي وه،
 هر چا (ماسي) په پښو کړي وې، ...
 (ماسي) د څرمنو يو راز جراب وشمه توکي دي چي ماړه او هستمن
 خلک ئې د ژمي په موسم کي اغوندي او بيا سربېره بوټونه پر په پښو کوي.
 د نېستمونو خلکو خو پښې لڅي (لوڅي) وي، دی وايي چي د کندهار خلک
 دومره ماړه ول چي هر چاله بوټو سره (ماسي) هم اغوستلې.
 - په ۱۷۴مخ کي دوو نيم بيتيو ته "کټ مټ وليکل شو" حاشيې
 راغلي دي.

"ته که د ازل په قسمت راضي شې په چشمان"
 د دغه شعر ټولي مصرعوي د يارلس سېلابه دي او دا نيم بيتي
 خورلس دئ چي په لږ تصرف ئې يوه هجا کمېدلای سي.
 "ته که په ازل قسمت راضي شې په چشمان"
 د همدې شعر بل نيم بيتي چي سم نه دئ لوستل سوی، دا دئ:
 "زه به راحتگي وستا سورت ته رسوم"
 سم لوستنگ ئې داسي دئ:
 "زه به راحتگي ستا و صورت ته رسمه"
 (ديارلس سېلابه)

دا هغه ځايونه ول چي په راتلونکي چاپ کي بايد په سم شکل سره
 وليکل سي.
 د حبيب الله په دېوان کي ځيني لغتونه په حاشيه کي معنا سوي دي او
 په ويي پانگه کي ئې مکرر راوړي دي لکه: ۳۰مخ، ۳۵مخ.
 د لمنليکونو عددونه ځای ځای ناسم دي لکه: ۲۰مخ، ۲۵مخ،

۲۶مخ،...

چاپي غلطۍ هم لري.

په ويی پانگه کي ئې هر لغت ته د اړوندي غزلي نمبر ليکلی دی خو
 خای خای په نمبرو کي لاندې باندي سته. لکه (ارهنده) لغت چي په
 ۸۲يمه غزله کي دی، په ويی پانگه کي ئې ۸۴ ورته کښلي دي ... دارنگه
 نموني نوري هم سته.

په پای کي به د دې خبري کول حتمي وي چي له يوې واحدي نسخې
 خخه، چي هغه بيا اصل نسخه نه وي او مايکروفيلم ئې وي، تر دې زيات
 دقيق متن نه سي تهيه کېدلای. مرتب خپل نهايي کونښن کړی دی او د
 پښتو ادب پر زېرمه ئې يو غوره دېوان ور زيات کړی دی.

۳۰ - تذکرة الاولياء:

د تذکرة الاولياء په نامه د کوم کتاب خو پاڼي دي چي ليکونکی ئې
 سليمان ماکو دی. دغه خو پاڼي د پوهاند عبدالحی حبيبي له سريزي او
 نښلونو سره د امير کروړ سوري د دوولس سوه پنځوسم تلين په مناسبت د
 افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د علمي او تحقيقي مرکز له
 خوا په ۱۳۶۱ش = ۱۹۸۲ع کال د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوي
 دي. د سريزي او نښلونو په گډون ئې د پاڼو شمېر د اصلي پاڼو له عکسي
 چاپ پرته ۳۶ دی.

په سر کي د علامه عبدالحی حبيبي په قلم دوه مخه ليکنه راغلي ده
 چي په هغې کي د دغو پاڼو د موندلو او نشرولو جريان، د ليکونکي پېژندنه او
 د دغو پاڼو پر اهميت لنډې خبري سوي دي. ورپسې سريزه (۱۸مخه)
 راځي او په هغې کي د پخوانيو اريايانو پر ادبي منظوماتو، د سليمان ماکو پر
 ژوند او زمانه، د ده د ادبي کار پر اهميت، د تذکرة الاولياء د ليکني پر ژبنيو

خانگړتياوو او د دغو څو پاڼو پر اهميت محققانه بحث سوى دى. تر سريزي وروسته متن (۴مخه) بيا تعليقات (۱۳مخه) او دهغه په تعقيب د دغو پاڼو عكسي چاپ راغلى دى. په تعليقاتو كې د متن پر راغلو اشخاصو باندي رغېدلى دى.

دا متن او دهغه اصل (عكسي) چاپ د ليكدود له مخي توپير لري. يو توپير څو ئې دا دى چې د متن عبارت اوسنۍ املاء ته رااوښتى دى او بل دا چې په اصل كې راغلي مرستندوي فعلونه "شو، شي، ..." دي خو په متن كې هغه (سو، سي، ...) سوي دي. د دې تصرف دليل به ښايي دا وي چې متن د ليكوال (سليمان ماكو) په خپله لهجه ثبت سوى دى.

د دې څو پاڼو ادبي اهميت خورا ستر دى ځكه موږ ته د اوومې هجري پېړۍ د پښتو نثر نمونه په لاس راكوي. د دې پاڼو تر موندلو وړاندي موږ د يوازي د روښاني ادبياتو بيلگې درلودې چې په لسمه هجري پېړۍ كې ايجاد سوي دي.

۳۱ - د عبدالحميد مومند دېوان :

د عبدالحميد مومند دېوان ښاغلي زلمي هيوادمل د علمي پروژې په توگه برابر كړي دى او دهغه په ترتيب كې ئې له ۲۴ خطي او چاپي نسخو څخه كار اخيستی دى.

د دېوان په سر كې "د ديارتمنت د مدير نظر" په دوو مخو كې راغلى دى او كليشه يي خبري پكښې سوي دي. ورپسې د "عبدالحميد مومند او دهغه دېوان" تر غټ سرليك لاندي د يوې غټې رسالې په اندازه اوږده څپرځه (۱۳۷مخه) راغلې ده او په هغې كې د حميد مومند پر پېژندنه، ادبي شهرت، ادبي لار، ادبي پلويان، د حميد پر شاعرۍ، د دېوان پر خاصايصو او د اشعارو پر ترجمو، د حميد پر آثارو او تاليفاتو او په پاى كې د حميد د

دېوان پر همدغه متن باندې محققانه خبرې سوي دي. تر دغې رساله وشمې سريزي وروسته د دېوان متن شروع کېږي چې ۴۱۱ مخه ئې نيولي دي. ورپسې لغتنامه راځي (۱۲مخه)، بيا د ماخذونو ليست (۱۸مخه) او په پای کې سمون ليک. زما مخ ته چې همدا اوس (د ۲۰۱۱ع کال د نومبر شلمه) د دغه دېوان کومه نسخه پرته ده، پر څلور سوه څلور څلوېښتم مخ پای ته رسېدلې ده او سودا راولوېدله چې نه گانه د پای څو پاڼې به ئې کنډو وي. خو چې پوښتنه مې وکړه، نوري نسخې هم سته چې پر ۴۴۴ مخ پای ته رسېدلې دي (د گران روښال په حواله).

له ۲۴ نسخو او مايکروفيلمو څخه د يوه متن برابرول خورا شاقه کار دئ او مرتب پر دغه کار باندې د يولړ اوږدو وقفو په گډون اووه کاله لگولي دي. د متن له پاره د اصل په توگه د لاهور چاپ يوه نسخه ټاکلې ده^(۱). ښاغلي مرتب خو دغه نسخه د متنپوهنې له اصولو او اړتياوو سره سم په تفصيلي توگه معرفي کړې نه ده يوازي ئې دومره ليکلي دي چې "ما دغه ديوان له لاهوري چاپ نه که څه هم غلط و د پارکو د ډيروالي او بشپړتوب له امله نقل کړ" (۹۲مخ)، خو زما په خيال دا چاپي نسخه به غالباً هغه نسخه وي چې د ملاعبدالغفار هوتک کندهاري له خوا په ۱۳۳۱هـ ق کال په لاهور کې چاپ سوې ده او ښاغلي مرتب ئې په ۹۱ مخ کې يادونه کړې ده. د اصل نسخې تفصيلي نه معرفي کول د دغه انتقادي متن په نيمگړتياوو کې راتلاى سي. د دېوان د انتقادي متن د هر مخ په پای کې ئې تفصيلي نسخه بدیلونه راوړي دي، د متن د اصل نسخې غلطۍ ئې تصحيح کړي دي او وايي چې: "... په لږو مواردو کې مې د اصل غلط شکلونه په لمنليکونو کې هم راوړي دي" (د سريزي ۱۱۷مخ). زما په فکر که ئې ټول غلط موارد په

(۱) وگ: د سريزي ۹۲مخ او ۱۱۴مخ.

حاشیو کي راوړي وای، تر ښو به لا ښه وای.

د دغه متن په باب به زه د متن د تریبونکي خپل قضاوت رانقل کړم
ځکه که ما په خپله هم د دغه انتقادي متن په باب نقد لیکلای، همدې ټکو
ته به مې اشاره کړې وای.

ښاغلي مرتب په خپله سریزه کي د دغه انتقاد د ښېگڼو پر څنگ د
هغه نواقص هم بیان کړي دي (وگ: د سریزي ۱۱۸ مخ) چي عمده ټکي ئې
دادې:

– د متن له پاره چي کومه نسخه د اصل په توگه ټاکل سوې ده، د دې
نه وه چي د اصل له پاره دي انتخاب سوې وای. د هغې پر ځای که د پوهاند
دکتر جاوید نسخه چي هم قدیمه نسخه ده او هم د باور وړ، د اصل په توگه
غوره سوې وای او بیا به له نورو چاپي او خطي نسخو سره مقابله سوې وای.
– په متن کي ځیني غزلي رانقل سوي دي چي حمید مومند ته د هغو
نسبت نوره خپر نه غواړي.

– د دیوان ترتیب او تردیف ته هم گوته نیول کېدلای سي.

ښاغلي مرتب په خپل یوه بل اثر کي چي "د متن خپرني
میتودولوژي" نومېږي (چاپ ۱۳۶۹ ش)، د انتقادي متن د تهیه کولو پر
وخت د اصل په توگه د کومي نسخې د ټاکلو پرنسیبونه بیانوي او د هغو په
ترڅ کي د حمید مومند د دغه انتقادي متن په باب لیکي چي: "... د
عبدالحمید مومند د دیوان هغه متن چي د خلیريشتو نسخو له مخي ما
خپله تهیه کړي دي، لوړ پرنسیبونه مې په پام کي نه دي نیولي، متن مې د
اصل په توگه د یوې مغلوټي چاپي نسخي له مخي رانقل کړي دي، او بیا
مې له نورو چاپي او خطي نسخو سره مقابله کړي دي، ..." (وگ: د هماغه
اثر ۳۸ مخ).

زه د حمید مومند د دیوان دغه متن له پورته یادو سوو نیمگړ تیاوو او

یو شمېر نورو کوچنیو چاپي تېروتنو سره سره د بشپړ اعتماد وړ متن بولم.

۳۲- د سکندر شمایلنامه او پندنامه:

دا دوي "نامې" د خوشحال خټک د زوی سکندر خان خټک دي چې د ښاغلي زلمي هیوادل له "سمون، سريزي، نښلونو او لمنو" سره د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز له خوا په ۱۳۶۴ش = ۱۹۸۵ع کال د پنځو سوو ټوکو په تېراړ د کابل په دولتي مطبعه کې چاپ سوي دي. عین متن تر دې وړاندي کابل مجلې د اشرف خان هجري (۱۶۳۴-۱۶۹۴ع) د بین المللي سیمینار په ویاړ خپور کړی دی.

د رسالې په سر کې د کابل مجلې د مسئول نور محمد سهیم په قلم دوه مخه "مخکیني خبري"، وروسته د "سری" په عنوان دوه مخه بیان د پوهاند میر حسین شاه په قلم، بیا د "احقر العبادز، ه" په قلم دوه مخه "د سر خبرې"، ورپسې اتلس مخه سريزه راغلې ده. په سريزه کې د سکندر خان خټک پر ژوند او مؤلفاتو خبري سوي دي. له شپږویشتم مخ څخه د شمایل نامې متن شروع سوی او پر ۳۴ مخ ختم سوی دی. بیا د پندنامې متن شروع کېږي او پر څلوېښتم مخ پای ته رسېږي. تر متن وروسته نهه مخه تعلیقات راغلي دي چې په هغو کې د دغې متني رسالې پر ماخذو او پښتو شمایلنامو باندې تفصیلي بحث سوی دی. تر تعلیقاتو وروسته په شپږو مخونو کې د هغو ماخذونو فهرست راغلی دی چې د سريزي او تعلیقاتو په کښلو کې استفاده ورڅخه سوې ده. د رسالې ټول مخونه ۵۵ دي او رساله پروفیسور تقویم الحق کاکاخېل ته اهداء سوې ده.

د رسالې تر تیوونکې ښاغلي زلمي هیوادل دی چې په دغه وخت کې ئې د تواضع او شکسته نفسۍ له اسیته له نامه سره "احقر العباد" کښی.

داسې ښکاري چې د سکندرنامې او پندنامې مستقل چاپ دي په

عجله سر ته رسېدلی وي، ځکه رساله سره له دې چې د هر مخ په پای کې مسلسل نومره لري خو د پاڼې پر سر د کابل مجلې نوم او د مربوطه مخ نومره هم ورباندې پاته سوې ده. د رسالې د دوهم مخ په کښته برخه (۲) او پر تندي باندې (۶۰) لیکل سوي دي او په دې ترتیب د رسالې د پای مخ په لاندنۍ برخه کې (۵۵) او پر پاسنۍ برخه باندې (۱۱۳) نومره لري.

د عجلې نښانې ئې له دې څخه هم ښکاري چې د کابل مجلې په چاپ کې ئې د راغلو تېروتنو د سمولو هڅه هم نه ده کړې او هماغسې ئې ناسمي پرې ایښي دي.

د رسالې د دواړو "نامو" متن ته خطي نسخه د اصل په توګه ټاکل سوې ده. دا نسخه سکندر خان خټک د دېوان یوه نسخه وه چې مرتب ته ئې د مطالعې موقع په ۱۳۵۶ش کال میسره سوې وه. په دغه دېوان کې د شمایلنامې او پندنامې بشپړ متنونه خوندي ول او مرتب د ځان له پاره کاپي کړي، بیا ئې له چاپي دېوان سره مقابله کړي او اختلافونه هم ضبط کړي ول.

د اصل نسخې په باب مرتب د سريزي په اتلسم مخ کې تفصیلي بیان سته او نسخه ئې له ټول کم و کیف سره راپېژندلې ده.

د متن گران لغتونه په حاشیو کې معنا سوي دي. په متن کې د یاګانو مراعات کورټ نه دی سوی. دا د افغانستان د دولتي نشراتو عمومي ستونزه ده چې د توجیه له پاره به ئې دلایل وي خو د برت له پاره ئې کافي نه دي.

اوس به پر هغو مواردو باندې وږغېږم چې په بل چاپ کې باید توجه ورته وسي.

الف – چاپي غلطۍ:

د ۱۲مخ په شلمه حاشیه کې د لام ابجدی ارزښت (۳۰۰) ښوول سوی

دئ چي بايد (۳۰) ليكل سوى وای.

د ۱۶ مخ شپږ دېرشمه حاشیه باید اووه دېرشمه او اووه دېرشمه باید شپږ دېرشمه سي.

د ۲۵ مخ پنځه پنځوسمه حاشیه درې ليکي (کړنبي) ده. دوهمه ليکه باید تر دریمي ليکي وروسته وليکل سي.

د ۲۹ مخ د شلمې حاشیې په وروستۍ جمله کي باید د (رکاز) کلمه په (رکاب) سره سمه سي. اولنو په خطي نسخو کي د پاڼو پر سر عدد نه کيښ او د هر مخ په پای کي به ئې د پاڼې په کيڼ کونج کي د راتلونکي مخ د لومړۍ ليکي د سر توري کيښ. دغه توري ئې (رکاب) باله.

د ۳۷ مخ د دوهم بیت دوهم نیم بيتي باید "تر صحبتته نشته بده بده بده" وليکل سي. په متن کي "تر صحبت نشته بده بده" دئ چي وزن ئې درې هجاوي کم دئ. د دغه مخ په ۵۲ مه حاشیه کي ئې د دغه نیم بيتي په باب د مرحوم استاد کامل حدس رانقل کړی دئ چي بالکل پر ځای دئ خو په متن کي ئې شامل کړی نه دئ. دا کار باید سوى وای.

د ۳۸ مخ د نهه پنځوسمي حاشیې په باب ملاحظه که څه هم په چاپي غلطيو کي نه راځي، خو دلته به پر وږغېږم. دغه حاشیه د همدې مخ د دوهم بیت په ارتباط ليکل سوې ده. بیت داسي دئ:

په قهقهه چي په عالمو کي خندل شي

زړه ئې و مري په سينه کي نور غافل شي

په نوموړې حاشیه کي وايي چي په چاپي دېوان کي دوهم نیم بيتي داسي دئ:

"زړه ئې و مري په سينه کي ئې اوربل شي"

زما په نظر، د حاشیې ثبت باید په متن کي داخل سوى وای. په متن کي "خندل" او "غافل" سره قافیه سوي دي او د قافيې د روي حرکتونه

توپیر سره لري. سکندر خان خټک د دې سويې شاعر نه وو، چي دغه راز عیېجنه قافیه دي وټري. دا کار هر وروڼو د کاتب یا ناقل تېروتنه ده. د حاشیې "اوربل" د متن له "خندل" سره تړل کېدلای سي چي په دې ډول به شاعر هم د قافیوي عیب له الزامه خلاص سي.

نوري وړې وړې چاپي تېروتنې هم سته چي هغه د جملې له سیاقه څخه لوستونکي سم ویلای سي.

څېړنیز ملاحظات:

۱ - د سکندر خان خټک د مړینې نېټه معلومه نه ده، دونه قدر پوهېږو چي تر ۱۱۱۶ هـ ق = ۱۷۰۴ ع پوري ژوندی وو. وایي چي دغه کال د شعبان په میاشت کي ئې دوه زامن مړه سوي او شاعر ئې پر مړینه سوي ساندي ویلي دي. د دغو دوو زامنو نومونه ئې د ارواښاد دوست محمد خان کامل د لیکنې په حواله (د ډېوان سکندر مقدمه ص ۱۴) "انور خان او منور خان" بللي دي^(۱). د هغوی د مړینې په ارتباط ئې د سکندر خان له کلامه څخه دوه ځایه مثالونه هم راوړي دي چي داسي دي:

انور چي یاد کـــړم ژاړم په کوکي
منگل مي داغ کښېښود د زړه په څوکي
اجل شاهین وو، په سکندر راغي
د زړه ئې وویستی د فـــراق نوکي
(درسالي ۱۲ مخ)

بل ځای:

^(۱) د فراقنامې د تعلیقاتو په پنځه دېرشم مخ کي هم د سکندر خان زامن انور او منور بلل سوي دي.

انور منگل لاپل په ښه ځواني
زما ئې خاوري کړه زندگاني
سکندره مخ کړه په ویراني
ژاړه اوس تښته له وداني

(درسالي ۳۳ مخ د چاپي دېوان د ۲۹۹ مخ په حواله)

له دې دواړو مثالو څخه خو په وضاحت سره معلومېږي چي د سکندر
خان خټک د دغو دوو ځوانيمرگو زامنو نومونه يو "انور" او بل "منگل" ول.
د (منور) نامه څرک خو له دې مثالو څخه نه سي لگېدلای. له امکانه ليري
نه ده چي د کامل مرحوم په ليکنه کي دي د "منگل" نوم په سهوه سره په
"منور" اوښتی وي.

۲- د شمایلنامې د پای له خوا دوهم بیت داسي دی:

که لحد مي شي تورتم په گناهونه
خدايه ماته ډيوه بله کړې له هونه
(درسالي ۳۴ مخ)

دې بیت ته ئې د همدې مخ په دوخلوپښتمه حاشیه کي د استاد
دوست محمدخان کامل شرح په دې ډول رانقل کړې ده: "هون عربي کي
سپکوالي، سپکاوي او آرام ته وايي او هون ذلت، بي عزتي او خواري ته
وايي... ممکنه ده چي د شاعر مطلب داوي که زه هر څومره گنهگار، خوار،
ذلیل یم سره د دي حالت مي د سرور د محبت د داغ نه چي ته راته په سینه
رااوښيني په گور کي راته ډيوه چراغ ساز کړه"^(۱).

د کامل مرحوم تاويلات خو د درناوی وړ دي خو له متن سره سره نه
خوري. سبب ئې دا دی چي شارح "هونه" يو لغت لوستی دی. په داسي

^(۱) نقل قول کټ مټ رانقل سوي دی. (هوټک)

حال چي دا يو لغت نه دئ، بلکي "هو" او "نه" دوې بېلي کلمې دي يعني (له "هو" نه)، (له "هو" خخه). شاعر خداى ته التجاه کوي چي د "لحد تورتم" ئې د "هو" په ډېوه روښانه کړې. "هو" د پاک خداى اسم ذات دئ (غياث) د عرفاوو او صوفيانو په نزد په اذکارو کي د "هو" ذکر تر نورو ټولو اذکارو بهتر دئ. او د شاعر مراد هم همدغه دئ.

۳ – سکندر خان خټک د شمایلنامې مثنوي د اخوند دروېزه له شمایل خخه په پښتو نظم ژباړلې ده (وگ: د رسالې ۳۳ مخ) او د پندنامې په باب وايي چي دغه مثنوي ئې د خواجه يوسف خزاني (نقشبندي) له پارسي کتابه په پښتو رااړولې ده. د ده خپل بيان داسي دئ:

په يو وقت خواجه يوسف خزاني وه
په بزرگي کي ستاره ديماني وه
په بزرگي په رياضت کي بې همته وه
خپل احوال ئې پټاوه مرتاض دانا وه
خفيه ذکر ئې کاوه نقشبندي وه
د خداي امر ئې منلي په تندي وه
لوي کتاب ئې د پندونو دي جوړ کړي
ښه ئې زړه د طالبانو دي موړ کړي
ما دا يو وصيت وکوين له دې کتابه
په پارسي وو، په پښتو مي کړ احبابه
(د رسالې ۳۹ – ۴۰ مخونه)

ښاغلي مرتب د تعليقاتو په ۴۳ مخ کي کښلي دي چي له ډېر لټون سره سره ئې د "خواجه يوسف خزاني په نامه" د کوم نقشبندي عارف نوم په سترگه سوي نه دئ. يوازي ئې په خزينة الاصفياء کي د "خواجه يوسف همداني" پر نامه سترگي لگېدلي دي خو دی زړه نا زړه دئ او ليکي چي

"نور نو سړي نه شي پوهېدای چي سکندر به د همدغه خواجه یوسف له آثارو څخه خپله پندنامه ترجمه کړې وي او که د بل چا؟"^(۱)

زما ذهن ته هم د تعلیقاتو تر لوستلو دمخه د خواجه یوسف همداني نوم راغی او فکر مي وکړ چي د سکندر خان خټک مراد به همدغه نقشبندي عارف وي. د پندنامې په متن کي مي د خواجه یوسف له نامه سره د "خزاني" پر لقب باندي د "خزائي" خیال ځکه وکړ، چي په دغه نامه یو کلی د رضوي خراسان تربت حیدريه ته نزدې سته او د خواجه یوسف د استوگني او مېني ځاي (مرو) هم په خراسان کي پرته ده خو د دغه حدس له پاره مي داسي استناد پیدا نه کړ، چي زما گومان دي په یقین رابدل کړي. دا مسئله نوره څېړنه غواړي او سمدلاسه به پر هغو خبرو باندي یو څه ورغېږم چي ښاغلي مرتب (هیوادل صاحب) د خواجه یوسف همداني په باب کړي دي او خواجه ئې د خزينة الاصفیاء په حواله د "زينة الحیات، منازل السالکین او منازل السائرین" مؤلف بللي دی (وگ: د تعلیقاتو ۴۳ مخ).

د خواجه یوسف همداني اثر "زينة الحیات" نه نومېږي، بلکي "رتبة الحیات" ئې نوم دی. په خزينة الاصفیاء کي د دغه نامه ناسم ضبط به د مفتي غلام سرور لاهوري له خوا نه وي پېښ سوی، بلکي د کاتب سهوه به وي خو د نورو تالیفاتو (منازل السالکین او منازل السائرین) نومونه چي ښاغلي هیوادل هم راوړي دي د مفتي غلام سرور لاهوري خپل بیان دی خو دی په صراحت سره وایي چي دا نومونه ئې د شیخ نجیب الدین برغش شېرازي د یوه خوب په حواله کښلي دي^(۲)!

^(۱) خزينة الاصفیاء د مفتي غلام سرور لاهوري تالیف دی. م. ه.

^(۲) وگ: خزينة الاصفیاء - ۵۲۹ مخ د لاهور چاپ.

ما (هوتک) په "پرتال علوم انساني و اسلامي" کي د علي محمد مؤذني يوه مقاله لوستې ده چي عنوان ئې "مقایسه اندیشه های عرفانی خواجه ابو یوسف همدانی و شیخ نجم الدین رازی در کتاب رتبة الحیات و مرصادالعباد" دی. په دغه مقایسوي څېړنه کي ئې د نورالدین عبدالرحمان جامي د نفحات الانس د ۳۸۲ مخ (چاپ موسسه اطلاعات تهران - ۱۳۷۰) په حواله د شیخ نجیب الدین برغش شېرازي د یوه خوب داستان رانقل کړی دی. په دغه خوب کي ابو یوسف همداني ورته ویلي ول چي منازل السائرین او منازل السالکین هم د ده تالیفات دي. مفتي غلام سرور لاهوري په خزینة الاصفیاء کي همدغه د نفحات الانس روایت، بې له دې چي ماخذ دي وښيي، راخیستی دی.

په نفحات الانس کي دغه روایت د شیخ نجیب الدین له خولې په دې ډول راغلی دی: "... وقتی جزوی چند از سخن مشایخ به دست من افتاد. مطالعه کردم، مرا به غایت خوش آمد. طالب آن می بودم تا بدانم که آن تصنیف کیست و از کلام وی چیزی دیگر به دست آرم. شبی به خواب دیدم که پیری باشکوه و وقار محاسنی سفید و به غایت نورانی به اندرون خانقاه درآمد و به متوضاً رفت تا وضو سازد و جامه سفید نیکو پوشیده بود و بر آن جامه به خطی درشت به آب زرآیه الکرسی نوشته، چنانکه سر تا پای جامه را گرفته بود. من در عقب وی برفتم، جامه را بیرون کرد و به من داد. در زیر آن، جامه ای سبز پوشیده بود از آن نیکوتر و به همان طریق آیه الکرسی بر آن نوشته، آن را نیز به من داد و گفت: نگاهدار تا وضو سازم! چون وضو ساخت، گفت: ازین دو جامه یکی را به تو میدهم، کدام رامیخواهی؟ من اختیاری نکردم. گفتم: هر چه تو میخواهی نیک آید. جامه سبز را در من پوشانید و سفید را خود پوشید. پس گفت: مرا می شناسی؟ من مصنف آن جزوهایم که طالب وی بودی، ابو یوسف همدانی و

آن را رتبه الحیاة نام است و مرا دیگر مصنفات است از آن خوبتر مثل منازل السائرین و منازل السالکین، چون از خواب درآدم عظیم خرم شدم" ^(۱).

دغه اوږد نقل قول په خزینه الاصفیا، جلد اول، ص ۵۲۹ چاپ لاهور کي د کلماتو په لړ، توپیر سره ټول رانقل سوی دی او د (رتبه الحیاة) پر حای ئې (زینة الحیات؟) کښلی دی.

د اولیاء الله وو ځیني خوبونه "رؤیای صالحه" بلل سوي دي خو زه نه پوهېږم چي د خوب لیدلو حواله به نو څومره مستنده وي؟

د سکندر خټک د چاپي شمایلنامې او پندنامې ښاغلي مرتب ته به زما په خیال په خزینه الاصفیا کي د دغه روایت د "... و دیگر تصنیفات هم مرا هستند از آن خوبتر مثل منازل السالکین و منازل السائرین ... " عبارت له ناسم لوستلو څخه داسي فهمول سوی وي چي گویا منازل السالکین او منازل السائرین هم د خواجه ابو یوسف همداني تالیفات دي؟ په دغه عبارت کي د "مثل" کلمه د مشابهت له پاره راغلې ده او مراد ورڅخه دا دی چي ابو یوسف همداني په خوب کي ورته ویلي وو چي دی نور تالیفات هم لري چي د موضوع یا اهمیت په لحاظ منازل السالکین او منازل السائرین ته ورته دي. خواجه یوسف همداني ته د دغه منسوب منازل السائرین څرک زموږ سره نسته او د رتبه الحیات د مصحح دکتر ریاحي له خولې: "... ظاهراً از میان رفته است" (مقدمه مصحح: ص ۱۷). یو بل منازل السائرین د شیخ الاسلام أبي أسماعيل عبدالله بن محمد الأنصاري الهروي (۳۹۶ - ۴۸۱ هـ ق) مشهور په خواجه عبدالله انصاري تالیف دی

^(۱) په انټرنیټ کي د نفحات الانس له ۳۳۷ مخ څخه اقتباس سو چي "سایت فرهنگی، اجتماعی، خبری تربت جام دات کام" تهیه او ترتیب کړی دی.

چي په عربي ژبه ئې کښلي دي^(۱). د دغه اثر فارسي شرح هم سته چي مرحوم استاد نفيسي (۱۲۷۴ - ۱۳۵۴ش) ئې د رتبه الحيات د مولف خواجه يوسف همداني ليکنه بولي^(۲).

رتبه الحيات د خواجه يوسف همداني يوازي اثر دي چي راپاته دي. يوازي خطي نسخه ئې د ترکيې په اياصوفيه کتابتون کي خوندي ده. چاپي متن ئې له همدې نسخې څخه د دکتر محمدامين رياحي په تصحيح او مقدمه د لومړي ځل له پاره د توس انتشارات له خوا په ۱۳۶۲ش = ۱۹۸۳ع کال د نجم الدين رازي له "رسالة الطيور" سره يو ځای چاپ سوی دي. په دغه چاپ کي د رتبه الحيات متن له ۲۷ مخ څخه پيل سوی او پر ۶۸ مخ پای ته رسېدلی دي. يوه نسخه ئې د پورتو پوهنتون د روبرتس په کتابتون کي په (BP ۱۸۸,۹ ۷۸۷) نمبر خوندي ده او ما کتلې ده.

د مؤلف بشپړ نوم ئې خواجه امام ابو يعقوب يوسف بوزجردي همداني دي چي په ۴۴۰ يا ۴۴۱هـ ق کال د همدان په بوزجردي کي زېږېدلی او په ۵۲۵هـ ق کال په "مرو" کي وفات سوی دي. مزار ئې مرو ته نږدې دي. خواجه يوسف په طريقت کي نقشبندي وو.

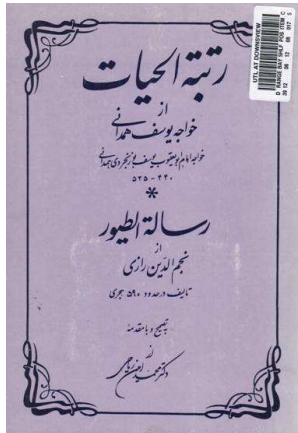
د خواجه يوسف همداني رتبه الحيات چي ما وکوت، داسي څرک مي پکښې ونه موند چي له مخي دي ئې د سکندر خټک پندنامه د هغه ترجمه وبولم. نتيجه دا چي د پندنامې د ماخذ مسئله نوره څېړنه غواړي.

د سکندر خان خټک د شمایل نامې او پندنامې تر بحث لاندي چاپي متن په باب له دغو پورته بيان سوو څېړنيزو ملاحظاتو سره سره، چي په راتلونکي چاپ کي بايد په پام کي ونيول سي، نور نو دغه متن د متنيوهني

^(۱) د دغه اثر د دوهم چاپ، طبع قاهره - ۱۳۸۶هـ ق = ۱۹۶۶ع يوه کاپي زما په کتابتون کي سته. م. ه.

^(۲) وگ: د رتبه الحيات د مقدمې ۱۷ مخ.

پر اصولو برابر تهیه سوی او متن د پوره اعتماد وړ دی.

۳۳- د ملالتار دېوان:

ملا لتار د هندوستان مېشتو پښتنو شاعرانو څخه دی چې د شاعرۍ زمانه یې د دولسمې هجري پېړۍ له پای سره برابره ده او د روھیلکهنډ د لومړي نواب علي محمدخان روھيله (۱۱۶۲ھ ق = ۱۷۴۸ع مړ) د زوی نواب فیض الله خان معاصر وو. په ادبي تاریخو او تذکرو کې د ده نوم د پښتانه شاعر په توګه تر ۱۳۴۳ش = ۱۹۶۴ع کال دمخه نه وو یاد سوی. په دغه کال ارواښاد پوهاند رښتین د ډیلي موزیم د کتلو پر وخت د ده پر دېوان پېښ سو او په همدغه کال یې په کابل مجله کې یوه مقاله پر وکښله. د دې نسخې مایکروفیلیم هم د هندوستان پښتانه جمهور رئیس دوکتور ذاکر حسین افغانستان ته د خپل سفر په ترڅ کې پښتو ټولنې ته د سوغات په توګه راوړی وو، چې له بده مرغه د نورو پښتو دېوانو د مایکروفیلیمونو په شان یې تر ډېره وخته پورې چا له مایکروفیلیم څخه د استخراج ستونزې ته وخت نه وو ورايستلی. په ۱۳۶۲ھ ش = ۱۹۸۳ع کال چې د سرمحقق مرستیال ښاغلي عبدالرحیم خدران ته د هندوستان د پایتخت ډیلي د

موزیم د کتلو زمینه مساعده سوه، هورې ئې د دغه مایکروفيلم له اصلي نسخې څخه یو نقل ترتیب او همدا نقل ئې چاپ ته تیار کړ. سريزه، لنمليکونه او لغتنامه ئې ورته وليکل چي په ۱۳۶۷ش = ۱۹۸۸ع کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبياتو ریاست له خوا د ۲۰۰۰ ټوکو په تېراژ د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سو. د اهتمام کار ئې ننګيالي بڅر کي کړی دی. د دغه چاپ کومه نسخه چي همدا اوس زما (هوټک) تر کار لاندي ده، د صحافت یو څه گډوډۍ لري او د سر لومړي خلیرویشته مخه لیکنه ئې چي په دا اوسني ځای کي ورسره مل سوې ده، بېځایه وړلوېدلې ښکاري او باید تر سريزي وروسته راغلې وای. د دېوان په سر کي د "لتار د دیوان اجتماعي خواوي" په خلیرویشته مخو کي خپرل سوي دي، بیا "د ملا لتار دیوان" تر سرلیک لاندي د ښاغلي زلمي هیوادل دوه مخه لیکنه راغلې ده، د هغې په تعقیب بیا تر همدغه مکرر عنوان لاندي دوه مخه نور بیان سته چي دا هم د ښاغلي هیوادل لیکنه معلومېږي. وروسته د "ملا لتار او د هغه دیوان" تر سرلیک لاندي لس مخه سريزه راغلې ده او بیا نو له ۱۴ مخ څخه د دېوان متن پیل سوی دی او تر ۲۵۲ مخه پوري رسېدلی او پر همدې مخ تمام سوی دی. تر متن وروسته لغتنامه ده (اووه مخه). لغتنامه ئې د بیتو د نومرې په حواله ترتیب کړې ده. نسخه ئې په نوې بڼه مردف کړې او پر دوو برخو ئې وېشلې ده. غزلیات ئې یوه برخه او متفرقات (مخمسونه او رباعیات) ئې بله برخه ده. بیتونه ئې نومره بندي سوي هم دي. نسخه چاپي غلطۍ لري خو سمون لیک نه لري.

دا متن له واحدې نسخې څخه برابر سوی دی او تر مطالعې وروسته لوستونکي په دې قانع کېږي چي مرتب په ښه پوره دقت سره کار پر کړی دی. له واحدو نسخو څخه د متونو تهیه کول خورا مشکل کار دی. خو چاپ ئې، که څه هم نیمګړتیاوي ولري، په خیر تمامېږي. اساسي خیر ئې

دادئ چي که د حوادثو توپانونه دا واحده نسخه ورسره يوسي نو بيا خوبه نه شاعر پاته وي، نه به ئې دېوان. ښاغلي خدران د دغه مشکل کار په اهميت پوه دئ او کوم ځايونه چي ئې د حدس وگومان له مخي سم کړي دي، ډېر ناموجه نه ښکاري. ځای ځای ئې د لتار کلام تنقيح کړی هم دئ.

مرتب د سريزي په لسم مخ کي د دېوان خطي نسخه (اصل) معرفي سوې ده او په دغه معرفي کي د نسخې د پاڼو شمېر، په موزيم کي د نسخې نومره، د نسخې د کتابت زمانه او د کاتب نوم او دا چي دا نسخه موزيم ته له کومه ځايه راوړل سوې ده، بيان سوي دي. د نسخې پر ليکدود باندې خبري نه لري.

ما د دې دېوان هغه مخونه يو څه په دقت وکتل، چي لمنليکونه ورته ليکل سوي ول. په هغو کي مي ځيني ملاحظات وموندل او په دې نيامت ئې دلته راوړم، چي که د دغه دېوان په بل چاپ کي چا پاملرنه ورته وکړه، گټه به ښايي پر بناء سي. په دې ملاحظاتو کي مي تر چاپي غلطيو گام اړولی دئ. يوازي مي هغه چاپي غلطۍ رااخيستي دي چي زما په فکر ئې لوستونکي له سياقه څخه نه سي سمولاي.

په (۱۶ مخ) کي يو بيت داسي دئ:

ونه لويه له ميوې کا

بيا له وني کا پوا

"پوا" کلمې ته ئې کښلي دي چي په اصل کي "ميوه" ده. مرتب ته په دغه ځاي کي "مېوه" کلمه راوړل قافيو ي عيب ايسېدلی دئ او پر ځاي ئې "پوا" وراچولی دئ چي زه د دې لغت په معنا نه پوهېږم خو دومره راعلموېږي چي هماغه "مېوه" سمه ده په دې شرط چي "ميوه" ئې تلفظ کړو. د هندوستانو پښتنو په آثارو کي ما ته په الف سره د کلماتو د وروستۍ غير ملفوظي (ه) اړول بل ځای هم په نظر راغلي دي. د سپه سالار

نواب حافظ الملک حافظ رحمت خان پريخي زوی نواب محبت خان د خپل شهيد پلار د شهادت په تاريخي قطعه کي د "خانه دلې راشه" ماده "خانا دل راشا" ثبت کړې ده^(۱). په دغه تاريخي ماده کي د "خانه" او "راشه" کلمو پای ته الفونه يوازي د ابجدي قيمت د پوره کولو له اسايته نه دي ورلوېدلي، بلکي په محاوره کي ئې همداسي وينگ عام وو. د ملا لتار په کلام کي نور ځايونه هم سته چي د کلماتو د پای "ه" په الف اليشه سوې ده. په (۱۹ مخ) کي "ډېوه" د "ډېوا" په شکل، په (۴۶ مخ) کي "مطالعه" د "مطالا" په شکل، په (۱۴۰ مخ) کي "منه" د "منا" په شکل کارول ټول پر دې خبره باندي دليل کېدلای سي چي د دغو کلماتو تلفظ په همدې ډول رواج درلود، يا لږ تر لږه ملا لتار دغه راز تلفظ کول. لتار د عامه تلفظ لېوال ښکاري. يو بل ځای ئې "بې رحمي بې د درست عمر فراموش کړم" له عوامي تلفظ سره سم "بې رامې بې د درست عمر فراموش کړم" راوړې ده (۶۳ مخ). او په (۱۰۴ مخ) کي ئې بهرام د "بارام" په شکل کښلی دی. د دغو تلفظونو خوندي کول د ژبپوهاند له پاره د څېړني ښه مواد برابرولای سي.

په (۲۰ مخ) کي د اصلي نسخې "ندارخي" په "ندارچي" اړول سوی دی، چي بايد نه وای سوی. په (خ) سره د (چ) تلفظ د پښتو د منځنۍ لهجې ځانگړتيا ده. د ملا لتار په کلام کي د دغي ځانگړتيا څرک تر هندوستان مېشتو پښتنو پوري اوږدېدلای سي او ژبنۍ اهميت لري.

په (۵۷ مخ) کي يوبيت سته چي وايي:

د غفلت شونتۍ په لاس کي

پرې سيزې د خاطر کور

(۱) (وگ: رشاد، عبدالشکور، علامه اکاډميسن پوهاند، حافظ الملک حافظ رحمت خان بېړخی او د هغه کورنۍ، ۷۷ مخ، چاپ ۱۳۸۵ ش)

"شونټی" ته ئې په حاشیه کې کښلي دي چې "اصل: شوشي".
 شونټی خو د بیت له معنا سره سر خوري مگر که د (شوشي) کلمه
 تحقیق سوې وای، د بدلولو اړتیا ئې لیري کېدله. "سسي، سوسي" یو
 دښتي څېرې اغزو بوټي دی چې د اور بلولو پر وخت د "درگیران" کار ځني
 اخیستل کېږي. ظفر اللغات او پښتو – پښتو تشریحي قاموس ضبط کړی
 دی. ما ته د لټار د دیوان د اصلي نسخې "شوشي" همدغه "سوسي، سسي"
 ایسي چې کاتب د لهجوي شینیت تر اغېزې لاندې مسخه کړی دی.
 "سوسي" د معنا په لحاظ کټ مټ د "شونټی" په شان لغت دی.
 د لغت ئې بل ځای هم راوړی دی:

په ظاهر به سره یو تربل زاریري
 گرزوي د اور ټوټې په اندرون

مرتب په حاشیه کې لیکلي دي چې په اصل نسخه کې د "ټوټې" پر
 ځای "شوشي" ثبت دی. ده ته چې د "شوشي" په پوهېدلو کې مشکل پېښ
 دی، دلته ئې پر ځای "ټوټې" راوړی دی. په دغه بیت کې هم "شوشي" د
 اور لگولو وسیله معنا بښدي. دغه راز پر حدس باندي ولاړي لاسوهني د
 متنپوهني پر اصولو نه سمېږي. تر دغه تصرف به بهتره دا وای چې د
 "شوشي" کلمه ئې په عین شکل په متن کې ثبت کړې وای او په لمنلیک
 کې ورته کښلي وای چې "کټ مټ ولیکل شوه" یا د دغه لغت معنا راته
 څرگنده نه سوه، حل غواړي.

د (۵۷ مخ) په یوه بل بیت کې هم د "تبې توکي" د "تبې تورکي"
 سوی دی چې پر "توکي" باندي د (ر) زیاتولو ته اړتیا نه وه. د "تبې توکي"
 سمه معنا ورکوي.

د (۶۱ مخ) په څلرم بیت کې د شاعر له خوا کار سوې کلمه "دوران"
 په "گردون" الیشه سوې ده چې لازمه نه وه. (دوران) او (گردون) یو

مفهوم لري. په اصلي نسخه کي کاتب "د دورانه" پر ځاي "ودورانه" ليکلی دی او له امکانه ليري نه ده چي د سر (دال) دي مرتب ته (واو) ايسېدلی وي. دغه دال به ئې ورسره کړی وای. په خطي نسخو کي د (دال) او (واو) توپير کله کله مشکل وي.

په (۶۲ مخ) کي ئې هم د اصلي نسخې د ثبت سوي "ورندي" پر ځای "اورندي" ضبط کړی دی، چي لازم نه وو.
په (۹۹ مخ) کي يوبيت دی:

بينايي ئې د چشمانو ده را کړې
هم په غور وشناو د هر گفتار یم

"شناو" ته ئې په لمنليک کي کنبلي دي چي "اصل: شنيونده. په دې صورت کي د نيم بيتي هجا زياتيري". تر دې به غوره دا وای چي په حاشيه کي ورته کنبلي وای: "شنيونده بايد درې خپې ولوستل شي". په دې صورت کي به په متن کي د تصرف ځای نه وای پاته سوی.

ما د نورو ملاحظاتو يادښتونه هم اخيستي دي. خو په همدې به ځکه بسنه وکړم چي د متن په برابرولو کي راته د مرتب دقت بېخي څرگند دی او حدسيات ئې، که څه هم متنبوهان په جدي توگه ترې ډډه کوي، تر يوې اندازې پوري موجه ښکاري.

زما خپله رايه داسي ده چي د متن په برابرولو کي چي د چا وس کېږي، له حدس وهلو دي پرهېز کوي.

۳۴- د عبدالقادر خټک دېوان:

د عبدالقادر خان خټک دغه دېوان په چاپي دېوانو کي وروستی متن دی چي له تر دې وړاندي له ټولو چاپي او يو شمېر خطي نسخو سره مقابله سوی دی. د مقابلې، تحشې او تصحيح کار ئې د افغانستان د علومو

اکاډمۍ غږي ښاغلي نورالله ولسپال د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښوونې لاندې سر ته رسولی او دېوان د کابل په دولتي مطبعه کې د دوو زرو ټوکو په تېراژ په ۱۳۶۸ش = ۱۹۸۹ع کال چاپ سوی دی. پر دغه چاپ باندې پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاوید او سرمحقق محمدصديق روحي لنډې یادونې لري او سریزه ئې نورالله ولسپال کښلې ده. د دغه متن په برابرولو کې ئې له څو خطي نسخو او چاپي نسخو څخه کار اخیستی دی.

خطي نسخې ئې یوه د افغانستان د ملي آرشیف، بله د افغانستان د علومو اکاډمۍ نسخه او دریمه د پوهاند ډاکټر عبدالاحمد جاوید د شخصي کتابتون نسخه وه. دغه راز د گلدستې له هغې خطي نسخې څخه استفاده سوې ده چې د روھیلکهنډ په انوله (رامپور) کې عبدالنبي نومي لیکلې او اوس د هند په رضا لائبریري پښتو کولکشن کې خوندي ده.

چاپي نسخې ئې د کندهار چاپ (۱۳۱۷ش = ۱۹۳۸ع)، د سید انوارالحق ترتیب سوی چاپ (۱۹۶۹ع پېښور)، د همېش خلیل مرتبه چاپونه (۱۹۶۷ - ۱۹۷۲ع) او دغه راز د مېجر هنري جورج راورټي په گلشن روه، د توماس پاټریک هیوز په کلید افغاني کې د عبدالقادر خان خټک د کلام چاپ سوي برخې او د گلدستې هغه چاپ چې د پېښور پوهنتون پښتو اکاډیمۍ په ۱۹۶۱ع کال کې بشپړ کړی دی.

دا متن د متن خپرنې پر اصولو باندې سم خپري مگر د "خو" ځایونه پکښې ډېر دي چې مائې کره کتنه د همدې کتاب په تیرو مخونو کې کړې ده او په مشخصه توګه ئې پر لیکدودې گډوډیو باندې په څلرم څپر کې، د لیکدود د عدم تجانس په بحث کې ږغېدلی یم. لوستونکي دې هورې ولولي.

۳۵- د احمدشاه بابا د دېوان غورچاڼې:

د احمدشاه بابا د دېوان غورچاڼې ارواښاد پوهاند عبدالشکور رشاد تهيه کړی او د افغانستان د علومو اکاډمۍ د پښتو څېړنو نړۍ وال مرکز په ۱۳۵۷ ش = ۱۹۷۸ع کال د یو زړتو کو په تېراثر په کوچنۍ قطع چاپ کړی دی. سريزه ئې ارواښاد محمد ابراهيم عطايي کښلې ده او د اهتمام چاري ئې ارواښاد عبدالهادي هاند سر ته رسولي دي. د غورچاڼې په سر کي د پښتو څېړنو د نړۍ وال مرکز د هغه وخت مشر پوهندوی دوکتور مجاور احمد زیار په دوو مخو کي یو یادښت کښلی دی او بیا سريزه پیل سوې ده چي ۲۸ مخه ئې نیولي دي. ورپسې متن پیل کېږي (۹۱ مخه).

په سريزه کي د احمدشاهي دولت په باب تاريخي څېړنه سوې ده چي د احمدشاه بابا پر علمي او ادبي آثارو باندي بحث هم ورسره مل دی.

د احمدشاه بابا د دېوان دغه غورچاڼې له هغي خطي نسخې څخه د انتخاب سوو مخونو افسیت چاپ دی، چي د تاشکند د ختیځ پېژندنې د انستیتوت په کتب خانه کي خوندي ده. د نسخې عکس د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د پښتو د پرمختیا او پیاوړتیا د آمریت په وسیله برابر سوی دی. د همدغه غورچاڼې په سريزه کي ئې د دغي نسخې په باب کښلي دي چي: "د تاشکند د ختیځ پېژندنې د انستیتوت په کتب خانه کي خوندي ده. لیکونکي يې محمد حامد درانی دی. دغه لږ معلومات د تاشکند د خطي کتابو د کتلاک تر ۲ - ۱۵۹۴ لمبر کتاب لاندي راغلي دي". دا نسخه د لوی احمدشاه بابا په ژوند کي استنساخ سوې ده او دلیل ئې دا دی چي د نسخې په پای کي لوی احمدشاه بابا ته د "خلد الله ملکه وسلطانه" او "... ابدالله دولته الی یوم الدین" دعائیه خطابونه سته چي د

ژونديو شاهانو په باب ليکل کېږي^(۱).

د غورچاڼ په سريزه کي د نسخې داستنساخ د وخت په باب په دغه صراحت سره خبري نه دي سوي او يو څه ابهام لري. هورې (۲۵مخ) داسي لولو: "د دې قلمي نسخې زيات ارزښت دا دی - چي ليکونکي يې په خپله د احمدشاه معاصر دی او دا نسخه يې په خپله د احمدشاه په ژوند کي ليکلې ده. د ديوان کار يې په ۱۱۶۳هـ ق کال سر ته رسيدلی دی او احمدشاه د ديوان په پای کي داسي ويلي دي:

کتاب ختم په دوشنبې
مور به څو تاس دلې
په وروستي ورځ د روژې
هزار صد و شصت و سې"

له دغو پرله پسې جملو څخه د لوستونکي ذهن ته واردواره داسي تداعي کېږي چي گويا د نسخې داستنساخ کار په ۱۱۶۳هـ ق کي رسېدلی دی. د دې څلوريځي تر اغېزې لاندې نورو کسانو هم دا فکر کړی دی چي داسنه به د دېوان داستنساخ کال وي^(۲).

دا غورچاڼ په ډېر زيار تهيه سوي دی او ځای ځای پکښې د بابا په کلام کي د تنقيح نخښي هم په سترگه کېږي. متن د پوره اعتماد وړ دی. ما چي "د لوی احمدشاه بابا دېوان مشهور په دېوان هرا" تر تيباوه، د دغه

(۱) د دغې خطي نسخې بشپړه پېژندگلوې ښاغلي زلمي هيوادمل په خپل يوه اثر (۲۵مخ) کي کړې ده. دا اثر "د پښتو د ادبي تاريخ خطي منابع" نومېږي او په ۱۳۶۶ش کال د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو مرکز چاپ کړی دی. ما (هوټک) هم د لوی احمدشاه بابا دېوان، مشهور په ديوان هرا - ۱۴مخ کي د دغې نسخې يادونه کړې ده.

(۲) د تفصيل له پاره وگورئ: "د لوی احمدشاه بابا دېوان، مشهور په دېوان هرا"، ۱۲ - ۱۳مخونه، صحاف نشراتي مؤسسه، کوټه، ۲۰۰۹ع.

غورچاڼ ثبت ته مي زيات ارجحيت ورکړی دی.

۳۶ - خلاصه المريدین:

خلاصه المريدین د کندهار د کشکنخود اوسېدونکي شمس الدين غلجي ليکلی دی. شمس الدين غلجي د ديرلسمي هجري قمري پېړۍ په لومړۍ نيمايي کي ژوندکړی دی. او دا کتاب ئې په ۱۲۲۰هـ ق کښلی دی^(۱).

د خلاصه المريدین چاپي متن د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي له خوا د کابل د پوهني په مطبعه کي چاپ سوی دی. سريزه ئې استاد پوهاند مير حسين شاه کښلی ده او متن د بسم الله خير من "په مقابلې، تصحيح او اهتمام" تهيه سوی دی^(۲).

د کتاب په سر کي تر "فهرست مندرجات" (۲مخه) وروسته د ادبياتو پوهنځي د خپرونو مدير محمد حسين راضي يو مخ "يادونه" کښلې ده، بيا سريزه (۱۳مخه) راځي، ورپسې په شپږو مخونو کي د کتاب د

^(۱) وگ: رشاد، عبدالشکور (پوهاند)، تيروتنې، لومړی ټوک، ۴۱مخ، د ۱۳۸۲ش چاپ. په دغه رساله کي علامه مرحوم د نورو پوهانو تيروتنې سموي، خو دغه شپږ شپيته مخيزه رساله په داسي بې غورۍ سره چاپ سوې ده چي د طباعتي غلطيو شمېر ئې تر سلو اوږي چي په هغو کي ئې پورته ياده سوې سنه هم ۱۳۲۰هـ ق کښلې ده؟.

^(۲) پوهاند مير حسين شاه د مير عبدالجواد شاه زوی، د مير نجف شاه لمسی، د مير حسين شاه کړوسې او د سيد مير جعفر شاه اغا کوسې دی. سيد مير جعفر شاه او ورور ئې سيد مير احمد موسوي د لوي احمد شاه بابا په عصر کي کندهار ته راغلي دي. د دغو دوو وروڼو د نسب سلسله د امام موسي کاظم عليه السلام و زوی احمد (مشهور په شاه چراغ) ته رسېږي. د شاه چراغ مزار په شېراز کي واقع دی. (د تفصيل له پاره وگورئ: گلزار قندهار، تاليف حاج شيخ محمد حسن قندهاری، ۱۷ - ۱۸ فصلونه، چاپ مطبعه النعمان نجف اشرف، او د ليکونکي اثر "احمد شاهي کندهار، دوهم ټوک، ۲۵مخ، چاپ ۱۳۸۵ش.

مصصح خبري راغلي دي چي سرليک ئې "د خلاصۃ المريدین دوه قلمي نسخي" دی. تر دغو خبرو وروسته په يوه مخ کي "يادگیرنه" سته او بيا نو متن شروع کېږي (۱۰۸مخه). تر متن وروسته "فهرست اعلام" (۳ مخه) او ورپسې د سريزي انگرېزي ترجمه (۱۲مخه) راغلي ده.

په سريزه کي ئې د کتاب مؤلف له شمس الدين کاکړ سره مغالطه کړی دی او د دغي تېروتنې سمونه واردواره په "فرهنگ زبان و ادبيات پښتو" کي خپره سوه ورپسې ما (هوټک) د ۱۳۶۵ش کال د زيري په جريده کي تفصيلي خبري پر وکړې او علامه رشاد مرحوم هم په خپل نوي چاپ سوي اثر "تېروتنې" کي مقاله پر کښلې ده. په دغه سريزه کي د خلاصۃ المريدین پر محتواياتو او په هغو کي د راغلو ماخذو په باب محققانه او ګټوري خبري سوي دي.

د دغه کتاب متن له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دی چي يوه ئې د ادبياتو پوهنځي او بله ئې د پښتو ټولني د کتابتون ده^(۱). دواړي نسخې او د هغو ځانګړتياوي په نسبتاً مفصله توګه د مصصح په قلم معرفي سوي دي او د متن په برابرولو کي د ادبياتو پوهنځي نسخه د اصل په توګه ټاکل سوې او له دابلي نسخې سره مقابله سوې ده. اختلافي موارد ئې په لمنليکونو کي راوړي دي او دغه راز ئې د لغاتو هغه معناوي چي د خطي نسخو په متن کي پر زياتي سوي دي، هم په لمنليکونو کي پر زياتي کړي دي. متن ته مستقلة لغتنامه نه ده جوړه سوې.

د اصل نسخې کاتب د چاپي متن په سريزه کي "سيد کريمداد" بلل

^(۱) د پښتو ټولني نسخه د کندهار د غريبک له کتابتون څخه پښتو ټولني ته رسېدلې ده. د متن مصصح د خپلو خبرو په "ف" مخ کي وايي چي د دې نسخې پر لومړي مخ باندې "کتاب خلاصۃ المريدین في ملک محمد عبدالاحد عفي عنه...." عبارت سته. محمد عبدالاحد د غريبک نوم وو.

سوی دئ او وایي چي "د سید شیرشاه په کلي کښي اوسیده" (م مخ). د مصحح په خبرو کي دغه کاتب "سید کریمداد بن سید شیرشاه د سید شیرشاه د کلي اوسیدونکي" بلل سوی دئ (س مخ). د چاپي متن د پای عبارت داسی دئ: "...تمت تمام شد بتاريخ... شهر محرم الحرام در بلد قندهار در قریه سیادت پناه سید شیرشاه غفرالله له ولوالديه ۱۲۳۶".

په دغو عبارتو کي که د خطي نسخې ثبت ته اعتبار ورکړه سي، نو د نسخې کاتب دغه نسخه په کندهار کي د سید شېرشاه په کلي کي کښلې ده. د کاتب نوم او ولدیت ئې باید د نورو منابعو له مخي لیکل سوي وي چي نه ئې د کتاب د سريزي لیکوال او نه ئې د کتاب مصحح موږ ته څرک په لاس راکوي. په کندهار کي د سید شېرشاه کلي موقعیت ما (هوتک) ته په همدې مشخص نامه دقیق نه دئ معلوم، خو امکان لري چي مراد به ئې سپړوان ته نږدې د سید شېر قلندر جلگه وي.

د سريزي په ("و" مخ) کي راغلي دي: "له ځينو ځايو څخه معلومېږي چي ښايي خلاصه المريدین د آداب المريدین ترجمه وي. په يو فصل کښي چي د پير او مرشد رابطه بيان شوي ده مولف وایي: په سير الطالبين کښي شيخ علي همداني ښه بيان راوړي دا کتاب دی شمس الدين بنده له دويه تاليف کړي..."^(۱). که د رانقل سوي روايت له مخي څوک د خلاصه المريدین کتاب د علي همداني د کوم اثر ترجمه وبولي، نو باید د "سير الطالبين" ترجمه وي، نه د "آداب المريدین" ژباړه. د سريزي په ورپسې جملو کي دا نظر بيرته رد سوې او خلاصه المريدین ترجمه نه، بلکي "يو جلا کتاب او مطلق تاليف" گڼل سوی دئ.

پر دغه متن باندي تر سره سوی کار د متنیپوهني له زیاترو اصولوسره

(۱) د سريزي "و، ز" مخونه.

سم بلل کېدلای سي خو دا چي متن به خومره د مؤلف خپلي ليکني ته نژدې وي، هغه وخت څرگندېدلای سي چي د شمس الدين غلجي له نورو مؤلفاتو سره مقابله سي. حاضر دمه ئې متن د قناعت وړ دى.

۳۷- خيرالبيان:

خيرالبيان د بايزيد روښان تر ټولو مهم اثر دى. تر ۱۹۸۳ع کال پوري محققينو ته د دغه اثر يوازنى نسخه معلومه وه چي هغه د المان د تيوبنگن پوهنتون په کتابتون کي ساتله کېږي. دا نسخه ارواښاد مولانا عبدالقادر په تلابن وموندل سوه او په ۱۹۶۷ع کال ئې متن له سريزو او حاشيو سره د پېښور د پښتو اکيډيمۍ له خوا خپور سو. د دغې نسخې يوه کاپي د ارواښاد عبدالرؤف بېنوا په هڅو او تلابن له جرمني څخه افغانستان ته راوړسېدله. د دغې کاپۍ، چي د سر او پاي يوه يوه پاڼه ئې کنډو وه، افسيت چاپ د پښتو ټولني په سپارښتنه د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا د بايزيد روښان د بين المللي سيمينار په وياړ په ۱۳۵۳ش = ۱۹۷۴ع کال د کابل په دولتي مطبعه کي د يو زر ټوکو په شمېر خپور سو. د اهتمام چاري ئې د حبيب الله رفيع او زلمي هيوادمل له خوا بشپړي سوي او کنډو پاڼي ئې د پېښور چاپ په مرسته د اصلي خطي نسخې ليک ته په ورته خط خطاطي سوي دي. ما اورېدلي دي چي د دغو کنډو پاڼو خطاطي د ارواښاد عبدالهادي هاند په گوتو سر ته رسېدلې وه.

د دغه عکسي چاپ په پيل کي د ادبياتو پوهنځي رئيس پوهاند مير حسين شاه دوه مخه ليکنه راغلې ده او په هغې کي پر بايزيد روښان او د خيرالبيان د دغه چاپ پر اهميت باندي ږغېدلى دى. تر دغې لنډي يادوني وروسته د ادبپوهنځي د پښتو خپرونو د هغه وخت چلوونکي دوکتور مجاور احمد زيار دوه مخيزه يادونه لري چي په هغې کي ئې د خيرالبيان د

خطي نسخې د موندلو جريان، د پېښور پر چاپ او دغه راز د کابل پر چاپ باندې رغېدلی دی. د کابل چاپ ښېکښي ئې تر هابل چاپ زیاتي بللي دي. تر دغو لنډو یادونو وروسته د فاضل استاد پوهاند عبدالحی حبیبی په قلم "د روښان پیر عصر او د ده غورځنګ" په نامه په ۳۴ مخو کې د دغه عصر پر سیاسي وټولیزو حالاتو، د روښان پیر پر ژوند او د هغه د سیاسي مبارزو پر لارو چارو، د روښان پیر پر ادبي فعالیت او تالیفاتو باندې ژوري څېړنیزې خبرې سوي دي او د تالیفاتو په لړ کې د ده د یوه نوم ورکي تالیف په باب خبر راکوي. تر دغې تحقیقي لیکنې وروسته د ارواښاد عبدالرؤف بېنوا په قلم "د بایزید روښان یادونه" تر سر لیک لاندې هغه آثار د الفې په ترتیب معرفي سوي دي چې د روښان پیر یادونه پکښې سوې ده. ورپسې "د خیرالبیان لیکدود" او "خیرالبیان نظم دی که نثر؟" رساله گوټي دي چې په ترتیب سره ۲۵مخه او ۱۸مخه لري او د پوهاند عبدالشکور رشاد په قلم لیکل سوي دي. تر دغو تحقیقاتي او ابتکاري لیکنو وروسته د خیرالبیان فهرست (۶مخه) او بیا ئې د متن عکسي چاپ راغلی دی. تر متن وروسته "د خیرالبیان لغتونه" (۱۲۲مخه) رساله ده چې په سر کې ئې پنځه مخه سريزه او د لغتنامې لارښود پر زیات سوی دی. دغه ژور لغوي تحقیق هم د علامه رشاد په قلم لیکل سوی او د نصیر "روي" په هنرمندو گوټو خطاطي سوی دی. نصیر "روي" هماغه نصیر هنر پښتون دی چې د پښتو یو شمېر دېوانونه، قاموسونه او نور آثار هم د ده په ښکلي خط خطاطي سوي دي.

څرنګه چې دغه چاپ د خیرالبیان انتقادي متن نه دی، ځکه نو زه پر هغه باندې د بحث څه نه لرم. البته د کتاب په سر او پای کې د راغلو تحقیقي مقالو علمي اهمیت تر اندازې زیات دی. دوکتور مجاوراحمد زیار د دغه چاپي خیرالبیان په باب د کتاب په سر کې کښلي دي چې: "دا

چي د دې چاپ نويوالی او خپوروالی تر ټولو دمخه د پوهاند عبدالشکور رشاد په نوچار او ابتکار پوري اړه لري، نو زموږ کورودانی لومړی په همدۀ پورې اړه پيدا کوي، د پوهاند حبيبي د هر اړخيزې سريزې او پياوړي بڼو اد اخليک د مني او پاسلوني خو له هره پلوه پوروي يو. او په پای کي دواړو پښتو مينو ملگرو حبيب الله رفيع او علمي هيوادمل څخه په دې خوښه کوو چي يي يواځي او يواځي د پښتني وياړ او پناو له مخي، بي له کومې توکيزې اسرې، د دغي چاپوني واره ستونزې پر ځان ومنلي او په پوره برياليتوب يې په ډيرو لږو ورځو کي له توغه ووتل ". پښتانه حق لري چي د دغو فاضلو محققينو په کار او زيار باندي تل ووياري.

۳۸ - اسماء الحسنی:

اسماء الحسنی د حضرت حاجي ميا فقيرالله جلال آبادي (۱۱۹۵هـ ق = ۱۷۸۰ع مړ) منظوم اثر دی چي په پښتو ژبه ئې د پاک خدای اسماء الحسنی شرحه کړي دي. د دغه کتاب انتقادي متن ښاغلي زلمي هيوادمل له خورلسو خطي او چاپي نسخو څخه برابر کړی دی. سريزه، تعليقات او لغتنامه ئې علامه پوهاند رشاد ليکلې ده. دغه متن د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا^(۱) د ميا فقيرالله جلال آبادي د وفات د دوه سوم تلين په مناسبت د لوړو او مسلکي تحصيلاتو په مطبعه کي په ۱۳۵۹ش = ۱۹۸۰ع کال چاپ سوی دی. متن خطاطي سوی او د خطاطۍ کار ئې د سيد حمايت الله حسيني په لاس سر ته رسېدلی دی.

د کتاب په پيل کي د ژبو او ادبياتو پوهنځي د هغه وخت رئيس پوهنوال دوکتور مجاور احمد زيار يو يادښت (۲مخه) کښلی دی او په

^(۱) د کتاب د سر پر پاڼه باندي ئې خپروونکی "د فلاورثي پوهنځی" ليکل سوی دی.

تعقيب ئې سريزه شروع سوې ده (د استدراک په گډون ۱۴مخه). په سريزه کي علامه رشاد په ښو نومونو سره د پاک خداى ﷻ د يادولو پر موضوع او د دغي منظومي پښتو رسالې پر محتوا تو باندې ږغېدلى دى او د يوه بل ميا فقير الله نومي په باب ئې چي د حضرت حاجي ميا فقير الله جلال آبادي معاصر دى، لوستونکو ته معلومات ورکړي دي. تر دغي سريزي وروسته د متن د ترتيبوونکي خبري راځي (۲۲مخه). په دغو خبرو کي د لر او بر پښتنو ليکوالو له خوا د متونو د خپرولو جريان په محققانه توگه بيان سى او د دغه حاضر متن د تهيه کولو په باب ږغېدلى دى. تر دغو گټورو خبرو وروسته د کتاب متن شروع کېږي (۱۱۰مخه). په هر مخ کي نسخه بدیلونه په لمنليکونو کي راوړل سوي دي چي د حجم له مخي تر متن زياتېږي. ورپسې تعليقات راځي (۴۶مخه). په دغو تعليقاتو کي د متن پر راغلو نومونو بر سېره د "حضرت ميا فقير الله جلال آبادي د طريقت ځيني شجرې" هم خپرل سوي دي. د کتاب په پای کي لغتنامه سته (۱۶مخ) چي د متن گران لغتونه ئې د الفبې په ترتيب په مشرحه توگه معنا کړي دي.

متن سمون ليک نه لري او د نه راوړلو عذر ئې په (ت) مخ کي کښلى دى.

لکه پورته چي مو يادونه هم کړې ده، دغه متن له څورلسو خطي او چاپي نسخو څخه ترتيب سى دى. د متن له پاره د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د کتابخانې نسخه د اصل په توگه ټاکل سوې ده. د دې نسخې د پېژندنې له پاره ئې د ميا فقير الله صاحب د بل اثر (فوايد فقير الله) پر چاپ (ک، ن مخونو) باندې حواله ورکړې ده. دلته ئې يوازي د نسخې د ليکلو کال (۱۲۲۲هـ ق) ته په "ر" مخ کي اشاره کړې ده. فوايد فقير الله هم په همدغه وخت کي په همدغه مناسبت د همدغه مرتب له خوا په انتقادي

توگه تهيه سوي او چاپ سوي دي. د يوه انتقادي متن د اصل نسخې معرفي كول بايد له همدې متن سره مل چاپ سي. پر بل کتاب باندي ئې حواله ورکول د متنبوهني په اصولو کي نه ځائېږي او "نادر المثال" کار دي. له اصل پرته ئې نوري هغه نسخې چي د متن په برابرولو کي ئې استفاده ځني کړې ده، په لنډ ډول راپېژندلي دي. د متن د برابرولو روش ئې هم دلته نه دي بيان کړي او د فوايد فقيرالله پر چاپ ئې حواله ورکړې ده (ت مخ). که له کوم لوستونکي سره د ميفقيرالله صاحب د فوايد دغه چاپ سوي متن موجود نه وي، د اسماءالحسني د متن روش بايد په خپله د متن له مطالعې څخه پيدا کړي. دغه ټکي د اسماءالحسني د دغه چاپ په نيمگړتياوو کي راځي. نور نو متن د بشپړ ډاډ وړ دي. سريزه، تعليقات او لغتنامه خو ئې د مستقلا آثارو په اندازه علمي ارزښت لري.

۳۹- فوايد فقيرالله :

فوايد فقيرالله د حضرت ميا فقيرالله جلال آبادي منظوم پښتو اثر دي چي دوې برخي لري. يوه برخه ئې (فوايد دعا) او بله برخه ئې (فوايد دوا) ده. دا دواړي برخي ئې په يوه مجلد کي د انتقادي متن په توگه د ميا فقيرالله صاحب د دوه سوم تلين په مناسبت د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا د لوړو او مسلکي تحصيلاتو په مطبعه کي په ۱۳۵۹ ش = ۱۹۸۰ع کال چاپ سوي دي. د متن ترتيبوونکي ښاغلي زلمي هيوادمل او خطاط ئې سيد حمايت الله حسيني دي او پر متن باندي سريزه، تعليقات او لغتنامه د علامه پوهاند رشاد په قلم ليکل سوې ده.

د دغه چاپي انتقادي متن په سر کي پوهنوال دوکتور مجاوراحمد زيار دوه مخيز يادښت کښلي دي. دوکتور زيار صاحب په دغه وخت کي د ژبو او ادبياتو پوهنځي رئيس وو. تر دغه يادښت وروسته د کتاب سريزه

راغلي ده (۴۰مخه). په دغه سريزه كي د متن پېژندگلوي، د کيميايي سعادت او فوايد فقير الله په باب هراړخيز تحقيق او د فوايد د ناظم حضرت ميا فقير الله رحمه الله عليه پر ژوند او آثارو باندي محققانه خبري راغلي دي.

تر سريزي وروسته (د متن لارښود) راغلی دی چې د انتقادي متن د مرتب ښاغلي زلمي هيوادمل په قلم ليکل سوی دی (۱۶مخه). په دغه لارښود كي د پښتو کتابو د چاپ پر لرغونې سابقه باندي رغېدلی دی او دغه راز ئې د قديم هندوستان پر مطابعو او په هغو كي د پښتو آثارو پر چاپولو باندي تر لنډو خبرو وروسته په افغانستان كي د مطبعې د تاسيس او دوام موضوع خپرل سوې ده او بيا نو د دغه حاضر انتقادي متن د برابرولو جريان بيان سوی دی.

د فوايد فقير الله دغه انتقادي متن له دوو خطي او دوولسو چاپي نسخو څخه برابر سوي دی (د لارښود "ي" مخ). له خطي نسخو څخه يوه د اکاډيمۍ نسخه او بله د پوهاند رشاد د شخصي کتابتون مخطوطه ده. د انتقادي متن له پاره د اکاډيمۍ نسخه د اصل په توگه انتخاب سوې ده او نسخه د پوهاند رشاد په سريزه (اووم، اتم مخونو) او د مرتب په لارښود (ک، ل مخونو) كي معرفي سوې ده. د نورو نسخو پېژندنه هم د مرتب په لارښود كي سته. تر لارښود وروسته متن پيل سوی دی چې د مخونو شمېر ئې يو سلو درې دی. تر متن وروسته د الفبې په ترتيب مشرّحه لغتنامه (۶۶مخه) راځي چې د طبي مفرداتو د څېړني په باب په پښتو ژبه كي ابتکاري اثر دی. د لغتنامې په پای كي پنځلس مخه تعليقات پر زيات سوي دي.

د فوايد فقير الله دغه انتقادي متن د متنپوهني پر لارولیکه سم برابر تهيه سوی دی او سريزه، تعليقات او لغتنامه ئې خورا ډېري نوي خبري لري.

۴۰- فراقنامه:

فراقنامه د خوشحال خټک منظوم اثر دی چې تر دغه چاپ دمخه په مستقله توګه چاپ سوې نه وه. دغه چاپ ئې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي له خوا د راحت زاخيلي د زوکړي د سلمي کاليزي په وياړ د لوړو او مسلکي تحصيلاتو په مطبعه کي د يو زر ټوکو په شمېر په ۱۳۶۳ش = ۱۹۸۴ع کال سر ته رسېدلی دی. د متن مرتب او د سريزي، خرګندونو او ويي پانګي ليکوال ئې ښاغلی زلمي هيوادمل دی.

د چاپي فراقنامې په سر کي د پوهاند دوکتور مجاور احمد زيار په قلم دوه مخه (يادښت) مخي ته راځي چې په هغه کي ئې د فراقنامې پر ارزښت او د هغې د چاپ پر اړتيا خبري کړي دي. ورپسې د علامه حبيبي په قلم ليکنه (۲مخه) او بيا په پارسي ژبه د پوهاند مير حسين شاه ليکنه (۲مخه) او تر هغې وروسته د کتاب د مرتب ښاغلي زلمي هيوادمل په قلم (د سر خبرې) او (سريزه) ده چې دواړو دوپنځوس مخه نيولي دي. په دغه برخه کي د خوشحال خان خټک پر ژوند او فراق باندي ښه مغزن بيان سوی دی د خان د بند پر عواملو باندي ږغېدلی دی او په دې باب ئې متعدد روايتونه راټول کړي دي خو پر هغو باندي ئې نتيجه نه ده ښاء کړې او دا کار ئې د نورو پر غاړه اچولی دی (د سريزي "خليريستم" مخ). او د څېړني په پای کي ئې د فراقنامې پر دغه متن باندي د خپل کار پر روش هم ږغېدلی دی. تر دغو ګټورو خبرو وروسته د فراقنامې متن شروع کېږي او پر دواويایم مخ پای ته رسېږي. بيا نو تعليقات (۴۴مخه) پيل کېږي چې ورپسې ئې لغتنامه ده (۱۱مخه) او بيا د ماخذونو فهرست دی (۶مخه). د وقايې (پشتي) پر دريم مخ يوه يادونه سته او په هغې کي ئې د سمون ليک د نه ليکلو له بابته عذر غوښتی دی او دغه راز ئې ويلي دي چې "د متن په ترتيب کي ئې د فراقنامې د خطي نسخې ضبط ته ډير رجحان ورکړی دی"

خو زیاتوي چي: "ښايي په ځينو ځایونو کې د کلیات ضبط مرجح وي". د فراقنامې دغه چاپ "سپین بریږي لیکوال عقاب خټک ته" اهداء سوی دی.

د دغه انتقادي متن په ترتیبولو کې د هغې خطي نسخې نقل د اصل په توګه ټاکل سوی دی چې د پېښور په موزیم کې خوندي ده او کاپي ئې مرتب ته د ښاغلي همېش خلیل له خوا رسېدلې ده (د سریزي "ط" مخ). مرتب د سریزي په اووه یستم، اته ویستم مخ کې وایي چې په دغه نسخه کې "یوه غزله، یوه ټوټه، یوه څلور یخه^(۱) یو دوې نیمګړي غزلي او د مثنوي یوه محدوده برخه داسې ده چې د خان په نورو چاپي آثارو کې نسته^(۲). خطي نسخه د سریزي په څلور څلوېښتم مخ کې معرفي سوې ده.

دغه متن په ډېر دقت تهیه سوی دی، خورا ګټوري حاشیې پر کښل سوي دي خو مرتب د سریزي په اته څلوېښتم مخ کې وایي چې: "د دوو دریو ځایو په صحت یې خو زه اوس هم شکمن یم". دغه ځایونه ئې ښوولي نه دي او که ئې ښوولي وای، د راتلونکو څېړونکو پام به ژر وراوښتی وای. د متن ځینې چاپي تېروتنې (د خطاط غلطۍ) ئې د متن له سیاقه سمېدلای سي خو دانه مانه داسې غلطۍ هم سته چې سمېده غواړي د مثال په توګه د سریزي په "دریم مخ" کې د خان په یوه بیت کې لاهور ته د خان د رسېدلو نېټه "عقد" راغلې ده چې سم شکل ئې "غعد" دی چې ابجدی ارزښت ئې

^(۱) د سریزي په اته ویستم مخ کې راغلي دي چې: "په دې کتاب کې د خان دوې څلوریزې هم راغلي ...". ما (هوټک) چې دغه حاضر متن دوه واره تر نظر تېر کړ، صرف یوه څلور یخه مې پکښې وموندله (۲۵ مخ).

^(۲) ښاغلي همېش خلیل له همدغې نسخې څخه د فراقنامې متن په پېښور کې هم خپور کړی دی (وګ: دستارنامه، د پیژندګلو "ط" مخ، چاپ ۱۹۹۱ع پېښور).

(۱۰۷۴) کبړي^(۱). د تعلیقاتو په "پنځه دېرش" مخ کې د سکندر خان خټک د دوو ځوانیمرگو زامنو نومونه "انور او منور" بلل سوي دي. په دې نومو کې ما ته "منور" د شامل وړ ایسي او دلایل مې زما د همدې کتاب د "شمایل نامې او پندنامې" په برخه کې ویلي دي.

د فراقنامې دغه ترتیب سوی متن د متنبوهني په تاله دروند خپړي او په ښو متونو کې راځي.

۴۱- د یونس خیبري دېوان:

د یونس دېوان د ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۷ع کال په مني کې د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د پښتو د پرمختیا او پیاوړتیا آمریت له خوا د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوی دی. د متن د نقل، مقابلي، سمون، مقدمې او حاشیې کار ئې د خپرندوی عبدالله خدمتگار له خوا سر ته رسېدلی دی. د خطاطۍ چاري ئې د نصیر هنر پښتون په گوتو بشپړي سوي دي او نسخه هغه راز خطاطي سوې ده، لکه اصل خطي نسخه چي ئې درې پېړۍ وړاندي استنساخ سوې او نقاشي سوې وه. د دغه دېوان یوازنی نفیسه او ښکلې نسخه د افغانستان د جمهوري ارگ په کتابتون کې خوندي وه چي اوس د افغانستان په ملي آرشیف کې ساتله کبړي او پېژندنه ئې د دغه آرشیف د پښتو خطي نسخو د فهرست په ۷۵مخ کې راغلې ده.

د چاپي دېوان په سر کې د وخت د اطلاعاتو او کلتور د وزیر پوهاند دکتور نوین په قلم "د یونس خیبري دېوان" تر سرلیک لاندې مोजه

^(۱) دغه تاریخي ماده د ارواښاد سرفراز خان عقاب خټک د مقالو په هغه مجموعه کې، چي د (خوشحال نامه) په نوم د ښاغلي زلمي هیوادمیل په زیار په ۱۳۶۵ش کال په کابل کې خپره سوې ده، د "عند" په شکل ضبط ده. د "عند" ابجدي ارزښت (۱۰۵۴) کبړي چي تر مطلوبې سني شل کاله کم ښیي. (وگ: خوشحال نامه ۲۷مخ).

لیکنه (۲مخه) ده، بیا د متن د ترتیبوونکي په قلم اووه دېرش مخیزه سريزه ورسره مل سوې ده. په سريزه کي د یونس پر ژوند، شاعرۍ باندي د بېلابېلو منابعو په حواله اوږدې خبري سوي دي. د دېوان متن تر سريزي وروسته پیل کېږي او تر ۲۶۸مخ پوري رسېږي. د اصلي نسخې متن په پټه خزانه، کلید افغاني، د ملا ښایسته خان په جونگ کي د یونس د کلام له ثبت سوو نمونو سره مقابله سوې دۍ او اختلافي شکلونه ئې د هر مخ په لمن کي ورته لیکلي دي. د متن مشکل لغات ئې هم په حاشیو کي معنا او تشریح کړي دي او د مستقلي لغتنامې اړتیا ئې له منځه په وړې ده. د متن په پای کي د خطاط نصیر هنر پښتون په قلم د قلمي نسخې (اصل) او دغه چاپي خطاطي سوي نسخې پر خطاطۍ او نقاشۍ باندي خبري سوي دي چي د هغو په ترڅ کي ئې د نسخې هراړخیزه معرفي کښلې ده. د چاپي متن په باب ئې لیکلي دي چي: "... دا هاند وشو خو تر ممکنه حده پوري د اصلي نسخې د نقاشیو فورم، اصالت، سبک او طرز خوندي شي. په دې توگه به نو، د دې کتاب د پوښ او د متن د لومړي مخ نقاشۍ وکولای شي چه د (رنگ آمیزیو) نه پرته یو "کلي تصور" د اصلي نسخې نه موجود کاندي". د کتاب په پای کي د اشعارو فهرست د شعر د لومړي بیت د اول نیم بيتي په ترتیب اوډل سوې دۍ (۲۲مخه).

دا متن د متنیپوهني له مروجو اصولو سره سم ترتیب سوې دۍ او د کار دقت ئې محسوس دۍ. خو د نسخه بدیلونو تر مقابلې وروسته چي کومو ټکو ته زما سترگه وراوښتې ده، په ورپسې کرښو کي پر ږغېږم. د دېوان د شپږم مخ اوومه غزل په پټه خزانه کي هم سته. دا غزل چي ما مقابله کړه، یو څه توپیرونه مي پکښې وموندل. ځینو ته ئې په لمنلیکو کي اشاره سوې ده خو ځیني بیا ښوول سوي نه دي. په دې ډول:

د دوهم بیت اوله مصرع "که ښایست یې ستا له حسنه روزي نه وي"

ده. د دغې د پای کلمه احتمالي (واى) دئ چې په درېم او څلرم بیت کې د (... رهبر نه واى) او (... تر مشام شواى) په شکل ضبط دئ. په پټه خزانه کې د احتمال دا درې سره فعلونه الفونه نه لري خو د دېوان په چاپي متن کې ئې په دوهم بیت کې دغه الف نه دئ ورکړى خو په درېم او څلرم کې ئې ورسره راوړى دئ. (وي) او (شوي) په ختيځه لهجه کې ويل کېږي او (واى) او (شواى، سواى) د لوېديځې لهجې وینګ دئ. زما يقين دئ چې یونس په خپله په دغو دوو شکلونو کې یو پاله، نه دواړه. دا د کاتبانو او مصححینو بې توجهي ده چې په متن کې ئې مغشوش توب زېږولى دئ. که په اصل نسخه کې هم د ضبط دغه دوگانګې موجوده وي، نو بیا خو ئې یادونه لازمه ده. اوس چې د ژبي محقق په پټه خزانه او د یونس په چاپي دېوان کې د یوه شاعر د یوې غزلې دوه رازې ضبط ویني، هر ورو په څېر نه کې بې لاري کېږي. د دغه ناسم ضبط له اسیته دئ چې د چاپي دېوان مصحح داسې انګېرلي دي چې گویا د یونس "ژبه او قلم په دواړو لهجو چلېدلى دئ" (د سريزي یودېرشم مخ).

د همدې غزلې په اووم بیت کې هم د لاسوهنو څرګندي نڅېښې سته. د دغه بیت اول نیم بیتى په پټه خزانه کې "جدایي بې حلق ورتريخ لکه ګندېر کا" دئ او په چاپي دېوان کې "جدائي به يې حلق تريخ لکه ګندېر که". په لومړي بیت کې "... بې حلق ورتريخ..." د لوېديځې لهجې ترکیب دئ او د چاپي دېوان "... به ئې حلق تريخ لکه ..." د ختيځې لهجې د کوم ناسخ ثبت دئ چې غالباً ئې د (بې = به ئې) په پوهېدلو کې ستونزه درلوده او زموږ مصحح یا د اصل ناسخ بیا د (به يې) په لیکلو سره د مصرع د هجاوو عیب د (ورتريخ) پر ځای د (تريخ لکه) په راوړلو سره له منځه وړى دئ. د پټي خزاني (ورتريخ) ته په حاشیه کې اشاره سته خو د (کا) او (که) خبره ئې بې تبصرې پرې ایښې ده.

د یوولسم مخ اووم بیت داسي ضبط دئ:

عشق وژلي ته وگوره

چه تداونه خون بها

په حاشیه کې ورته کښلي دي: "کیدی شي چه مطلب (تداوي) وي". زه چي د یونس په کلام کې د کلماتو د محاوروي استعمال پېرښت ته گورم، د (تداو) کلمه راته (نداو) ایسي او (نداو) بیا د هماغه وخت له معمول لیکدود سره سم (نه داو = نه داوه = نه دعوه) راته ښکاري. په زیاترو نسخو کې د کلماتو وروستی حرکت (ه) یا نه لیکل کېږي، یا ئې په اعراب سره ښیي. شاعر وایي چي د عشق وژلي له پاره نه څوک دعوه کوي او نه خون بها غواړي. د دغه راز عامیانه وینګ نور مثالونه هم سته. په ۵۲ مخ کې ئې (لیمو = میوه) د (نیمبو) په شکل راوړی دئ، په ۱۷۱ مخ کې ئې (بایلاو) د (بایداو) په بڼه لیکلی دئ او نور.

د همدې مخ د وروستي بیت په دوهم نیم بيتي کې د قلمي نسخې "پڅي" کلمه (لڅې) سوې ده. په اول وار کتلو سره خو دغه سمونه پر ځای ایسي، خو (لڅې) د بیت له مفهوم سره سم نه وایي (سم نه لگېږي). بیت داسي ضبط سوی دئ:

هره چار په اندازه سره باید ده

لڅې پښې برمنډي شي څیرې نمد ستا

د (لڅې) او (برمنډې) د بې ضرورت تکرار تمه د یونس غوندي قادر الکلام شاعر څخه نه سي کېدلای. د قلمي نسخې (پڅې) زه (نڅي) = نه څې = نه چي) بولم. د لوېدیځي او منځنۍ لهجې ځیني ویونکي (چه = چي) د (څي) په ډول تلفظ کوي. شاعر دلته وایي چي په هره چاره کې اندازه باید په پام کې ونیول سي، داسي نه چي پښې دي برمنډي او نمد دي څیري وي. د دوولسم مخ معما سمه نه ده محاسبه سوې. هورې ئې د (۲۳۸) عدد

نیمایي (۱۲۶) بللې ده. د دغه عدد نیمایي (۱۱۹) کېږي. دغي حسابي تېروتنې د (پټه خزانه في الميزان) ارواښاد مؤلف ته ښه دستاويز په لاس ورکړی دی او د دغه کتاب (چاپ ۱۹۸۸ع) په ۲۹، ۳۰ مخونو کې ئې د یونس د دېوان د مصحح له دغي حسابي تېروتنې څخه د پټې خزانې په جعلی ثابتولو کې کار اخیستی او ښه پوره شخوند ئې پر وهلی دی.

د ۵۱ مخ لسم بیت داسي دی:

عراقي په اشارت سره پوهېږي
په کره وړه سره تعلیم شي و یا بو ته

(کره وړه) ته ئې په حاشیه کې کښلي دي: "په قلمي نسخه کښې: کروړه". مصحح ته د (کروړه) ویي معناه ده څرگنده او له هغه څخه ئې په خپل زعم (کره وړه) جوړ کړی دی چې د بیت معنا ئې ورسره مغشوشه کړې ده. شاعر وایي چې عراقي آس اصيل آس دی په (اشارت) سره پوهېږي خو (یابو) ته چې تعلیم ورکوي په (کروړه) به ئې ورکوي. کروړه د (قمچین) په معنا هم ده خو اصلاً یو ډول اغزن بوټي ته ویل کېږي. یابو ته چې تعلیم ورکوي په دغه اغزي بوټي ئې وهي ټکوي او پر لار ئې سموي. کروړه د لوېدیځي لهجې ژوندی لغت دی چې پښتو – پښتو تشریحي قاموس ثبت کړی دی او په مثال کې ئې د یونس همدغه بیت راوړی دی. خو هلته ئې اوله معنا (متروکه، غمچینه، قمچین) لیکلې ده او دوهمه ئې (ازغن بوټي) راوړې ده. د دوهمي معنا په مثال کې ئې د عیسی شاعر دغه بیت راوړی دی:

د عاشق زړه په ختو پاره پاره کا
ولې درخته د عشق اړه تر کروړه

په زړه پانگه کې هم د (کروړه) لغت همدا دوي معناوي سته او هلته د خورا ډېرو شاعرانو له کلامه مثالونه راغونډ کړي دي.

په ۱۰۴مخ کي داسي لولو:

که څوک وکاندي له زړه سره تمیز

نه دنیا د آبرو شی ده نه یې څیز

(د آبرو شي) ته ئې په لمنلیک کي کښلي دي چي دا ځای په قلمي نسخه کي (د بروسي) دی. (بروسه) د اعتماد، ډاډ، حمایت په معناوو په پښتو کي دخیل لغت دی. رینه ئې هندي الاصله ژبو ته رسېږي. ظفر اللغات په همدې معنا ضبط کړی دی. په پورتني بیت کي شاعر وایي چي نه دنیا د اعتماد وړ ده او نه ئې (څیز) چي مراد ئې د اولنو په ژبه (مافیها) ده. مصحح ته سره له دې چي د دغه لغت معنا معلومه ده او په ۲۶۷مخ کي د همدې معنا حاشیه ورکړې ده، خو دلته ئې دقت نه دی ورته کړي.

په ۱۲۹مخ کي دوهم لمنلیک د بیت مفهوم ته ورنزدې دی خو ابهام پکښې سته. بیت داسي دی:

د ایام په شهنسواړۍ فراغت مه شه

اور میړونه ماتوي توسن ابلق

(ایام) د (یوم) جمع ده. یوم په عربي کي (ورځ) ته وایي. د شاعر مطلب دا دی چي په ایام، يعني شپه و ورځ، په دنیا باور نسته، لکه شوخ ابلق (برگ) آس، ورمیړونه ماتوي. همدغه مفهوم په حاشیه کي په کمزوري عبارت سره بیان سوی دی اولوستونکی ژر نه په پوهېږي. هورې ئې کښلي دي: " ابلق = برگ، مطلب ترې ورځ او شپه ده".

په ۱۶۴مخ کي یو بیت داسي دی:

که دوزخ څه عذاب کم گڼي په کور کښې

نور دي پور کا د مینو له پېلتونه

د (کور) له پاره ئې داسي لمنلیک ورکړی دی: "دا کلمه په قلمي نسخه کښې "کور" لیکل شوي؛ څرنگه چه په قلمي نسخه کښې د (گ) پر

ځای هم (ک) لیکل شوي نو "گور" هم لوستل کیدای شي، مگر تر دواړو "اور" ښه معنا ورکوي".

تر دغسي مستدلو خبرو وروسته ئې لا هم په متن کي دا کلمه "کور" ضبط کړې ده. مصحح ته چي معلومه ده چي په قلمي نسخه کي (ک) د (گ) له پاره هم کارېږي، د نورو خبرو ځای نه پاته کېدی، باید سمدلاسه ئې (گور) لیکلې وای. د (اور) له پاره حدس ته هیڅ اړتیا نه پاته کېدله. د ۲۰۱ مخ دا بیت:

دا غمونه په مثال اینه چینجي وه
حواله مې اندرون په زړه کوگل شي

د دغه مخ په دریمه حاشیه کي وایي چي په قلمي نسخه کي د (اینه چینجي) پر ځای (اوینه چمچي) لیکل سوی دی.

لومړي خو باید د "چمچي" ویی په همدې شکل په متن کي ثبت سوی وای، ځکه دا د چینجي = چمچي یو بل لهجوي واریانت ښکاري. دوهمه خبره دا ده چي (اوینه) دلته د فارسي (موریانه) معادله پښتو کلمه ده چي په لس زره پښتو لغتونه کي ئې په "کویه چوب خورک" معنا کړې ده. د پښتو په لوېدیځه لهجه کي په همداسي شکل ژوندۍ کلمه ده او په نورو لهجو کي (وینه) تلفظ کېږي.

د ۲۰۲ مخ د دوهمي حاشیې له مخي داسي ښکاري چي مصحح ته د قلمي نسخې (خت = مغزي) لغت ناسم ایسېدلی دی او پر ځای ئې (سټ) لیکلی دی. دغه راز ئې د ۲۵۲ مخ په اوله حاشیه کي هم (مغزی) له (اورمېر، سټ، گردن) سره یو شان بللی دی. دا معناوي ټولي سمي دي خو د (سټ) تر لیکني ما ته (خت) غوره ایسي او د قلمي نسخې ثبت ته باید ترجیح ورکړه سوې وای. (سټ) د پښتو په ټولو مروجو قاموسو کي د (تبا، برباد) په معناوو ثبت دی.

په ۲۱۳ مخ کي يوبيت داسي دئ:

مظلومانو لره عار له غاو نشته

په درباريې د داد ده و شور بهتر دي

دې بيت ته ئې په حاشيه کي کښلي دي: "د دې بيت په پوره معنا

پوره ونه رسېدم".

په دې باب زما عاجز رايه دا ده چي اول خو په لومړي نيم بيتي کي د (غاو) کلمې پر (واو) باندي فتحه له کاتبه پاته سوې ده يا بنايي مصحح سمه نه وي ليدلې. د دوهم نيم بيتي (په دربار ئې) هم په ډېر احتمال سره (په دربار کي) وي. بل دا چي د دوهم نيم بيتي د (د داده و) اوسنۍ ليکنه به غالباً (داد دهو) وي. (داد ده = عدل ورکوونکۍ، عادل) معنا لري. (دادهو) ئې مغيره جمع ده. د شاعر مراد دا دئ چي مظلومان بايد په (غاو، چينغو او فرياد) ونه شرمېږي ځکه د عادلانو په دربار کي (شور بهتر) دئ. هر څومره چي په دغه دربار کي ډېر شور وسي، هغومره دي بازخواست کېږي. د دغي توجيه پر اساس به نو ټول بيت داسي وي:

مظلومانو لره عار له غاو نشته

په دربار کي د دادهو شور بهتر دئ

د ۲۵۳ مخ دريم بيت داسي ثبت سوی دئ:

يا هغه چه سرنگون په اور کښې پرېوځي

چه درست خورېې ويلې په اور سره ختلي

دوهمه مصرع ډېره گډه وډه ده او مصحح هم ورته ليکلي دي: "د دې

مصرع معنا غور غواړي. ما چي غور پکښې وکړ، سم شکل مې داسي وباله:

"چي درست خور ئې وي په اور سره ختلي"

د دغه بيت اړونده غزله د مصحح په تائيد د نورالدين عبدالرحمن

جامي دهغي غزلي ترجمه ښکاري چي وايي:

۳۳۳

به دندان رخنه در فولاد کردن

به ناخن راه در خار را بردن

(الخ)^(۱)

په پښتو ترجمه کي ښاعر وايي چي که څوک وغواړي په نوک سره په پولاد کي رخنه وکړي، په بانوگانو سره کاني وکيندي، يا په اور کي سرنگونه پرېوځي،... دا ټولي سختۍ له "يوکمينه" څخه تر "خواست کولو" اسانه ښکاري. زموږ تر بحث لاندې بيت په دوهمه مصرع کي (خور) د لومړي او وروستي توري په سکون او د دوهم توري په زور (فتحه) سره د (پوست، قشر) معنا لري^(۲). د مصرع معنا دا ده چي د بدن ټول پوست ئې په اور سره ختلی وي.

ما نور واړه واړه يادښتونه هم اخيستي دي خو د همدې ليکني له پاره دغونده بس دي.

۴۲- اخلاقنامه

اخلاقنامه د خوشحال خان خټک او د هغه د کوم زوی گډ تاليف دئ. د دغه زوی پر نامه باندي اوس تقريباً بشپړ اتفاق دا دئ چي دا سړی صدر خوشحال دئ. د صدر خوشحال نوم په کتاب کي په واضح ډول نسته خو دونه قدر څرگنده ده چي وروستي درې بابۀ د ده يوه زوی بشپړ کړي دي. د دغه زوی په باب واردواره علامه حبيبي مرحوم د "ښايي" په قيد سره د (صدر خوشحال) نوم واخيست. علامه مرحوم د همدې اخلاقنامې د سريزي په يوه لمنليک کي داسي کښلي دي:

^(۱) ما د حضرت جامي د دغه غزل د مطلع دوهمه مصرع داسي هم لوستې ده: "بناخن سنگ خارارا بريدن" هوتک.

^(۲) وگ: لس زره لغتونه ۳۳۴مخ، پښتو - پښتو تشريحي قاموس ۱۸۴۵مخ.

"ښايي چي دا بشپړوونکی د ده زوی صدر خان وي ځکه چي صدر خان خو د خپلو آثارو د لیکلو په باب له پلاره سره مشوره کوي او خپل تخلص هم صدر خوشحال ېږدي. له بلي خوا د ژوندانه په وروستيو وختو کي خوشحال خان ته د ده ټولو زامنو، مخ نه ورکاوه او يوازي صدر خان ئې په خدمت بوخت و، چي دا مطلب له هغي ويرني څخه چي صدر خان د پلار په مړينه کي ويلې ده، ښه څرگنديږي..."

د اخلاقنامې پر متن باندي ښاغلو حبيب الله رفيع او همېش خليل په يوه وخت کي کار پيل کړی دی خو همېش خليل په دې منډه! کي دمخه سوی دی او چاپي متن ئې په ۱۹۸۱ع کال کي خپور کړ. د ښاغلي رفيع په لاس تيار سوی متن د ده له خولې په دغه وخت کي خطاطي سوی وو خولا پوره تکميل نه وو او کله چي د همېش خليل صاحب ترتيب سوی متن خپور سو، ده د خپل کار له نشر څخه صرف نظر وکړ (وگ: د اخلاقنامې ۵مخ). دغه خطاطي سوی متن ئې شل کاله وروسته په ۱۳۸۰هـ ش = ۲۰۰۱ع کال په نيدرلينډ کي د افغاني کلتوري ټولني له خوا خپور کړ، چي اوس دغه چاپ زما مخ ته پروت دی او پر ږغېږم.

د کتاب په سر کي په نيدرلينډ کي د افغاني کلتوري ټولني مشر د ډاکټر محمدطارق رشاد په قلم دوه مخه خبري راغلي دي. ورپسې د ارواښاد پوهاند عبدالحی حبيبي په قلم پر اخلاقنامه باندي په څلورو مخونو کي بحث سوی دی. بيا د کتاب فهرست راځي (۲مخه). تر هغه وروسته د مرتب سريزه پيل کېږي چي ۴۵ مخه ئې نيولي دي او په هغي کي د اخلاقنامې د خطي نسخې د موندلو جريان بيانوي او پر چاپي نسخه باندي په تفصيل سره ږغېږي او هغو اعتراضونو ته جواب وايي چي ځينو کسانو خوشحال خان خټک ته د دغي نسخې د انتساب په برخه کي خپاره کړي ول. په پای کي د خپل استدلال نتيجه داسي راباسي چي اخلاقنامه د

خوشحال خان خټک او د هغه د زوی صدر خوشحال گډه ترجمه ده.

تر دې سريزي وروسته د اخلاقنامې متن شروع کېږي. ټول متن ۷۶ مخه دئ چې د نصير هنر پښتون په ښکلي خط خطاوي سوی دئ. تر متن وروسته ويی پانگه راغلې ده چې په هغې کي د متن لغتونه د الفبې په ترتيب په مشرح ډول معنا سوي دي. ويی پانگه ټوله ۳۹ مخه ده. د کتاب په پای کي درې مخه نوم ليک هم سته.

دا متن له هغې نسخې څخه برابر سوی دئ چې د پېښور د پښتو اکيډمۍ په خطي کتابتون کي په ۲۵۳ نومره کي خوندي ده او بشپړه پېژندنه ئې د سريزي په ۱۴ مخ کي راغلې ده. د نسخې ځيني برخي د اوبو رسېدلو، اوينو خوړلو او د گنډلو په وخت کي د پام نه کولو له اسيته کنډو سوي دي او دغه کنډو برخي مرتب په حدس و گومان سره پوره کړي دي او الحق چي ښې ئې پوره کړي دي. زما سره همدا اوس د همدې اخلاقنامې هغه چاپ نسته چي ښاغلي همېش خليل خپور کړی دئ. که دا چاپ راسره وای، نو به مي د کره کتني له پاره د ويلو ډېر څه درلودلای. اوس چي پر همدې يوه چاپ باندي ږغېږم، د استدلال تاداو به مي ډېر پوخ نه وي. خو همدا خبري به ښايي د اخلاقنامې په بل چاپ کي يو څه په درد و خوړل سي.

- د متن په شپږم مخ لسم بيت کي (باسه) له قلمه لوېدلی دئ.

- د اووم مخ د پای له خوا پنځم مخ کي (لپړ تور) چي (لپړ تور) سي، محاورې ته به نږدې وي. (لپړ) د (ککړ) پر وزن ژوندۍ کلمه ده. په ويی پانگه کي د مرتب حدس پر ځای دئ. (لخ لپړ، لوخ لپړ) ترکيب هم ژوندۍ استعمال لري.

- په ۱۳ مخ اووم بيت کي (فوزونه) د کاتب لاسوهنه بولم. (فوجونه، فوځونه) ئې سهي بڼه ده. د ۱۴ مخ په نهم بيت کي بيا سم (فوځونه) راغلی دئ. - په ۱۴ مخ کي په لسم بيت او ۲۶ مخ اتم بيت کي "قيچاق" سم ثبت

نه دئ او په ويی پانگه (۱۰۶ مخ) کي هم په همدغه شکل دئ خو د معنا په وخت کي بيا (قبچاق) ليکل سوی دئ. دا ويی (قبچاق) دئ. (وگ: غياث اللغات، دهخدا، او نور قاموسونه).

- په ۱۷ مخ شپږم بيت کي (يوه يې توره) په گرامري لحاظ سهي دئ خو د بيت وزن ئې يوه خپه زيات کړی دئ. که داسي وای، ښه به وای چي:

(يو يې توره) د زبان وه

بل يې (توره) پر اسمان وه

په ورپسې بيت کي:

(فاطمه باندې) اختر و

چې علي ددې شوهر و

"(فاطمې باندې) اختر وو" ښه ورسره وايي.

- د متن په دېرشم مخ دوولسم بيت کي [دی] ته اړتيا نسته. بيت بې

له هغه هم روان بيت دئ.

- په ۳۲ مخ اول بيت لومړي نيم بيتي (په يوه ملک، په يوه ښهر) کي

(ښهر) دوې خپې دئ او فشار ئې بايد د دوهم نيم بيتي د "اظهر" په حکم پر دوهمه خپه وي. له دې امله نو مغیره (يوه) بايد په (يو) سره ثبت سي يعني:

په يو ملک، په يو ښهر

دا خبره ده اظهر

- د ۳۴ مخ په دوولسم بيت، اول نيم بيتي کي د "که په ځای کړې دا

شکرونه" پر ځای "که پر ځای کړې دا شکرونه" سهي راځي. په (په ځای کړې) کي (په) ظرفي ادات دئ خو په (پر ځای کړې) کي استعلايي دئ. د شاعر مراد دلته استعلايي دئ، نه ظرفي.

- د همدې ۳۴ مخ په اتلسم بيت کي (ورځ) ليکل سوې ده خو په نور

متن کي زياتره (روځ) ثبت ده. د ليکدود د تجانس له اسيتته او د دغه عصر

۳۳۷

د مروجي ژبي له خاطره بايد دلته هم (روځ) ليكل سوې وای.

– د ۳۵ مخ اوولسم بيت داسي دئ:

چې که ښه شکر مې نه زده

ته را [ته] وښيه ما څه زده

د دوهم نيم بيتي [ته] بې ضرورت زياتونه ده. له يوې خوا ئې د نيم بيتي وزن يوه خپه زيات کړی دئ او له بلې خوا (راوښيه) تر (راته وښيه) لنډ او محاورې ته نژدې دئ. دغه راز که په همدې دوهم نيم بيتي کې د (ما) پر ځای (زما) راسي، ښه به وي:

"ته راوښيه زما څه زده"

د همدې مخ د پای له خوا په دوهم بيت کې دوهم نيم بيتي داسي دئ:

"په هر چا دې رحم (کاندي)"

که په دې ډول ثبت سي، ښه به وي:

پر هر چا دې رحم کاندې

دلته بيا د ظرفي او استعلايي ادا تو قانون سره ګډ سوی دئ.

– د ۳۶ مخ دوهمه حاشيه په متن کې ښاني سوې نه ده.

– د ۴۵ مخ دوولسم بيت په دوهم نيم بيتي "هر يوه سوپرې (خپل)

ټټر کړ" کې چي (خپل) پر زيات سوی دئ د بيت وزن ئې دوه سپوږنه ډېر کړی دئ. بې له (خپل) څخه بيت بالکل روان دئ:

د پسر په بند ئې ورکړ

هر يوه سوپرې ټټر کړ

– د ۴۸ مخ په لسم بيت کې [وته] زياتی دئ. وزن ئې وران کړی دئ.

بې له هغه نيم بيتي سم روان لوستل کېږي.

– د ۴۹ مخ اووم بيت داسي بشپړ سوی دئ:

په بخښل په (بخو) ل و

د یارانو په نمځل و

که زما اختیار وای، ما داسې بشپړ اوه:

په بخښل و په (باز) ل و و

د یارانو په نمځل و و

(بخښل) و (بازل) د خوشحال خان په کلام کې په سترگه کېږي.

- د ۵۳ مخ د پای له خوا په دریم بیت کې کنډو ځای په (زر و) ډک

سوی دی چې د اول نیم بیټي له (ناظر و) سره هماهنگي نه لري. که ئې پر

ځای (څیر و) راغلی وای، سم به وای.

یو مرغه ورته ناظر (و)

و مېړي ته گویا (څیر و)

- په ۵۷ مخ، ۶۰ مخ، ۶۲ مخ کې په ترتیب سره (په عادل)، (په

غلیم)، (په شیطان) ثبت دی چې سم شکونه ئې (پر عادل)، (پر غلیم) او

(پر شیطان) دي.

- په ۷۳ مخ کې د پای له خوا د شپږم بیت دوهم نیم بیټي کې (خور)

د پوست په معنا دی او په وېي پانگه کې باید معنا سوی وای. په اول نظر

لوستونکی د (خور = خپور) یا (خور = همشیره) گومان پر کوي.

- په ۸۰ مخ کې د (ادل بدل) وېي ښه او مروجه معنا (مخې) ده.

- په ۹۱ مخ کې د (توسن) سره د (آس) معنا پاته سوې ده.

په متن کې د کتابت نوري وړې وړې تېروتنې هم سته خو هغه له

سیاقه سمېدلای سي.

نور نو د اخلاقنامه نامې متن د متنپوهنې پر اصولو برابر تهیه سوی دی

او د ډاډ وړ متن دی.

د ليکوال چاپ او ناچاپ آثار

چاپ سوي اثار :

۱. سرميني اوښکي - شعري مجموعه - ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۲. پاشلي ويناوي - د مولوي صالح محمد هوتک - سريزه او حاشيې - ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۳. د ميرزا حنان بارکزي دېوان - سريزه، سمون او لغتنامه او خطاطي - ۱۳۷۰ل = ۱۹۹۱ع، کراچي.
۴. پوخ کاني - پټه خزانه يو واقعيت دئ - ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، پورتنیو.
۵. احمدشاهي کندهار - لومړی ټوک، ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، پورتنیو.
۶. ميرزا عبدالودود هوتک - ۱۳۷۷ ل = ۱۹۹۸ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۷. پښتني قبيلې او روايتي شجرې - ۱۳۷۹ ش = ۲۰۰۰ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۸. ښکار او کندهار - ۱۳۸۲ل = ۲۰۰۳ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۹. درنه کورنۍ (د علامه حبيب الله کندهاري کورنۍ) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۳ع، د علامه حبيبي د څېړنو مرکز.
۱۰. د پولادي امير تر سيوري لاندې، د فرانک مارتين ليکنه، پښتو ژباړه، ۱۳۸۳ل - د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۱. بحر العلوم د دوست محمد خټک - لومړی ټوک، (سريزه، سمون او حواشي) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۴ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۲. روڼي شپې - شعري مجموعه - ۱۳۸۴ل = ۲۰۰۵ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۱۳. سل بگري، يو پورنى - د هوتكو ملي، روحاني، علمي ادبي او ټولنيزي
خبرې - ۱۳۸۴ د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۴. شين سترگي مستخدمين په افغانستان کي. شو قسطه په گوربت مجله
کي. په کتابي بڼه ۱۳۸۵ ل، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۵. احمدشاهي کندهار - دوهم ټوک، ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، علامه رشاد
خپرندويه ټولنه/ کندهار.
۱۶. د علامه رشاد د کندهار يادابنتونه، (ترتيب، سمون او لمنليکونه) ۱۳۸۶
ل = ۲۰۰۷ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۷. د عبدالروف بېنوا ميرويس نيکه، (سريزه او لمنليکونه) چاپ: ۱۳۸۴ ل
= ۲۰۰۵ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۸. پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه خبرنه، ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، علامه رشاد
خپرندويه ټولنه/ کندهار.
۱۹. د سيد جمال الدين افغان تنمة البيان في تاريخ افغان، د پښتو ژباړي (د
محمد رفيق حبيبي په قلم) ترتيب، سمون او لمنليکونه - ۱۳۸۵ ل =
۲۰۰۶ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۲۰. کندهاري وروڼه (کندهاري سرداران)، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۹ ع، علامه
رشاد خپرندويه ټولنه/ کندهار.
۲۱. پښتو! ستا مينې بودا پيست ته بوتلم، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۸ ع، علامه رشاد
خپرندويه ټولنه/ کندهار.
۲۲. احمدشاهي شهنامه، د متن سمونه، سريزه او لمنليکونه - پېژندنه او تعليقات
د علامه رشاد، ۱۳۸۷ ش = ۲۰۰۸ ع، علامه رشاد اکاډيمي، کندهار.
۲۳. د شمس الدين کاکړ دېوان، سريزه او لغتنامه، ۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع،
صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۴. د ميرزا حنان بارکزي دېوان (بشپړ کلام)، سريزه، سمون او لغتنامه،
۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۵. د لوی احمد شاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ترتيب او مقابله،
۱۳۸۸ ش = ۲۰۰۹ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

۲۶. له (Erinn Banting) کاناډايي مېرمني سره د (Afghanistan) نومي کتاب په ليکلو کي مرسته او همکاري، (Crabtree Publishing Co)، کاناډا، ۲۰۰۳ع. دا کتاب په دريو برخو (Culture, Land, People) کي خپور سو، خو پر مطالبو باندې يې په ملگرو ملتو کي د افغانستان د هماغه وخت استازي مشورو تر دې اندازې پوري سيوري و اچاوه، چي د لوی احمد شاه بابا عکس لاهم پکښې چاپ نه سو او کتاب زما (هوټک) د مشورو اولارښوونو پر خلاف چاپ سو.
۲۷. اديب شيخ، ۱۳۸۸ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۲۸. کچکول (د مقالو لومړۍ برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۲۹. کچکول (د مقالو دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۳۰. له کندهاره تراټکه، ۱۳۸۹ل، علامه رشاد خپرنډويه ټولنه/کندهار
۳۱. د مخلص کندهاري د کلام لغوي زېرمه
۳۲. د علامه رشاد جغرافيايي يادابښتونه - سريزه، ترتيب او کمپوز.

ناچاپ اثار:

۱. د هوټکو نوميالي (دوهم ټوک).
۲. د بې ادبه ادب څېړنه.
۳. پرتليز کليز، د هجري قمري او عيسوي سنو اړونه و رارپړونه.
۴. د غره او د وره (ژوند پېښي).
۵. کچکول، د مقالو مجموعه - ۶ ټوکه.
۶. د افغانستان اتالو جی (۱۰۰۰ مخه) ټايپ سوې نسخه يې د بيهقي کتاب چاپولو په مؤسسه کي خوندي وه. اوس يې حال نه لرم.
۷. تعمیې په پښتو ادب کي

زموږ نور چاپ سوي کتابونه

۱. احمد شاهي کندهار - لومړی ټوک / استاد محمد معصوم هوتک
۲. احمد شاهي کندهار - دوهم ټوک / استاد محمد معصوم هوتک
۳. د کوډو سرنوشت د علمي پلټنې په رڼا کې / استاد نوميالی
۴. د پښتنو د ټولنيز تاريخ مبادي / استاد نوميالی
۵. انکار - شعري مجموعې / عبدالقديم پتتال
۶. شل مقالې - نهمه برخه / علامه حبيبي
۷. شل مقالې - لسمه برخه / علامه حبيبي
۸. شل مقالې - يوولسمه برخه / علامه حبيبي
۹. شل مقالې - دوولسمه برخه / علامه حبيبي
۱۰. شل مقالې - ديرلسمه برخه / علامه حبيبي
۱۱. د کندهار دودونه / عبدالخالق واسعي
۱۲. اوسني ليکوال / استاد عبدالرؤف بېنوا
۱۳. پردېس بېنوا / عبدالقديم پتتال
۱۴. کندهاري ورونه / استاد محمد معصوم هوتک
۱۵. په کندهار کې د کورنۍ جوړښت / ظاهر افق
۱۶. د لومړي افغان - انگليس جنگ مقدمه / د نسيم سليمي ترجمه
۱۷. د پلار ليکونه لورته / د نسيم سليمي ترجمه
۱۸. پښتو متلونه / د نسيم سليمي تاليف
۱۹. په افغانستان کې د يوه بندي خاطرات / د نسيم سليمي ترجمه
۲۰. پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه / استاد محمد معصوم هوتک
۲۱. د کندهار ښار / عبدالهادي ريشا
۲۲. ځوان کلونه ناځوان وختونه - شعري مجموعې / سعيد لودين

۲۳. د میوند فاتح/د عبدالنافع ثنا ترجمه
۲۴. پولیتیکل ساینس ته یوه کتنه/د ډاکټر محمد صدیق ظهیر ترجمه
۲۵. نبوي کورنۍ/مولوي عبدالهادي حماد
۲۶. نبوي معجزې/مولوي عبدالهادي حماد
۲۷. اراکوزيا/استاد عبدالقدوس نجيب
۲۸. افغانان نه ژاري/حاجي محمد رزمي
۲۹. افغان شاغاسيان - انگليسي/استاد محمد معصوم هوتک
۳۰. کشف شاهنامه قبل از دوره مغل/علامه حبيبي
۳۱. ملي هينداره/استاد محمد گل نوري
۳۲. له کندهاره تراپکه/استاد محمد معصوم هوتک
۳۳. د بېنوا پرېشانه افکار/استاد بېنوا
۳۴. نومورکي مؤرخين/علامه حبيبي
۳۵. د کندهار مشاهير/محمد ولي زلمی
۳۶. پردېس عربي قاموس/د اختر محمد جهيد ترجمه
۳۷. پښتو ستا ميني بودا پيست ته بوتلم/استاد محمد معصوم هوتک
۳۸. د پښتو ادب لنډ تاريخ/علامه حبيبي
۳۹. ستايني او وېرني/ارواښاد عبدالمجيد بابی
۴۰. د پښتو ژبي نننۍ مسألې/محمد هارون خپل
۴۱. افغانستان، سياسي کمزوري او بهرنۍ مداخله/ډاکټر نبي مصداق
۴۲. پټه خزانه/د محمد بن داود هوتک - د علامه حبيبي سريزه
۴۳. ادبي فنون/استاد عبدالرؤف بېنوا
۴۴. نړيوال نکلونه/د عبدالغفار ترين ترجمه
۴۵. گيدړه او انگور/د عبدالغفار ترين ترجمه
۴۶. د پياوړو ويکيلري، انگليسي - پښتو/د نعيم قاسمي ترجمه
۴۷. ليک نښي/کانديد اکاډميسين ظاهر افق
۴۸. بين المللي سياست ته يوه کتنه/د ډاکټر محمد صدیق ظهیر ترجمه
۴۹. پښتني قبيلې او روايتي شجرې/استاد محمد معصوم هوتک

۵۰. د افغانستان د ایتنوگرافي په باب يوه پلټنه
۵۱. پند او عبرت / د عبدالباري جهاني منظوم داستانونه
۵۲. کليله او دمنه / د ډاکټر صالح محمد زېري ترجمه
۵۳. د پښتو د فوکلوري نکلونو لنډه تحليل / عبدالباري جهاني
۵۴. پښتو متون سمېدل غواړي (همدغه اثر)

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library